

[SiC] itur ad astra

77
(2022)

*A kötet megjelenését
az ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottsága
támogatta*

SIC ITUR AD ASTRA

ALAPÍTÁS ÉVE: 1987

Alapító szerkesztők

Kreutzer Andrea, Morenth Péter, Nyáry Mihály
Sahin-Tóth Péter †, Szilágyi Márton

A kötetet a Korall Társadalomtörténeti Egyesület adja ki.

Főszerkesztő

Kovács Janka

Főszerkesztő-helyettes

Lászlófi Viola

Szerkesztőség

B. Székely Dorottya Piroska, Koloh Gábor, Mravik Patrik
Papp Gábor, Rózsa Márton, Svégel Fanni, Tóth Kelemen
Veress Dániel, Virág Csilla

A szerkesztőség címe

SIC ITUR AD ASTRA Műhely
1364 Budapest, Pf. 107. vagy 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
e-mail: siciturfolyoirat@gmail.com
honlap: sicitur.elte.hu

A kötetet Kovács Janka és Svégel Fanni szerkesztette.

A borító Kovács Janka munkája.

Az embléma Gellén Sára munkája.

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:

Könyvpont Nyomda Kft.
Felelős vezető: Gembela Zsolt

ISSN 0238-4779

Tartalom

- 5 **„Csak a lehetetlent érdemes megpróbálni.”**
Interjú Pető Andreával, a CEU professzorával
- 15 **Nőügyek - Civil szemmel**
- 47 **Cinzia Arruzza - Tithi Bhattacharya - Nancy Fraser**
A 99% feminizmusa

Tanulmányok

TÖRTÉNETI PERSPEKTÍVÁK

- 75 **Sipos Nikoletta**
„Asszony vagy szörnyeteg?” Női bűnelkövetők és sajtónarratívák egy Horthy-kori férjgyilkosság példáján keresztül
- 93 **Huszt-Szlama Gabriella Zsófia**
Nők nadrágban: A női nadrágviselet reprezentációja a *Pesti Napló* cikkeiben 1896 és 1914 között
- 113 **Frauhammer Krisztina**
„A régi rend már felmondta a szolgálatot...” Kérdések a női lét körül az államszocializmus időszakának katolikus sajtójában

FEMINISTA HATÁSOK

- 135 **Acsády Judit**
A szociális munka feminista elmélete és gyakorlata a 20. század elején: A Feministák Egyesületének hozzájárulása intézmények alapításához és új megközelítések kidolgozásához
- 159 **Kántor Barbara**
Vérciki: A menstruáció morális pozíciójának változása a feminizmus második hullámában az Egyesült Államokban

„NŐÜGYEK” A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN

- 197 **Leichter Lilla**
„Most erősnék érzem magam...” Női sorsok és megküzdési stratégiák a monori romatelepen

223	Menyhárt Barbara Társadalmi egyenlőtlenségek feltérképezése: A fogyatékossgal élő személyek közötti nemi különbségek a statisztikák tükrében
241	Rózsás Zsuzsanna A szexuális zaklatás jelensége a normaváltás útján: A szexuális zaklatás megítélésének vizsgálata a Kenderesi-ügy kapcsán

---

Szemle

261	Rác K. Bence Társadalmi nemek és gyógyítási gyakorlatok a közép- és kora újkori Európában <i>Sara Ritchey – Sharon Strocchia (eds.): Gender, Health, and Healing 1250–1550. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2020.</i>
267	Kovács Janka Mítoszok, sztereotípiák, diagnózisok <i>Elinor Cleghorn: Unwell Women: Misdiagnosis and Myth in a Man-Made World. New York, Dutton – Penguin Random House, 2021.</i>
275	Sipos Nikolett Női bűnözés történelmi perspektívában <i>Manon van der Heijden – Marion Pluskota – Sanne Muurling (eds.): Women's Criminality in Europe, 1600–1914. Cambridge, Cambridge University Press, 2020.</i>
279	Tóth Nikolett Ahol a nőkért harcoltak. A feminista sajtó az Osztrák–Magyar Monarchiában <i>Czeferner Dóra: Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik Bécsben és Budapesten. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. (Magyar Történelmi Értekezések)</i>
283	Keszeg Anna Mégsem bunda a bunda <i>K. Horváth Zsolt: A bundátlan Vénusz. Budapest, Prae, 2021</i>

287	English abstracts
-----	--------------------------

293	Szerzőink
-----	------------------

„Csak a lehetetlent érdemes megpróbálni.”

Interjú Pető Andreával, a CEU professzorával

Az elmúlt években a *gender studies*, a társadalmi nemek tudománya egy marginálisnak számító társadalmi-történelmi stúdiumból a kortárs társadalmi viták egyik legfontosabb gyújtópontjává vált. Hirtelen mindenkinek lett véleménye olyan kérdésekről, amelyekről korábban szakértők vitáztak szűk fórumokon, jobbára egyetemi előadókban, konferenciákon és szakfolyóiratokban. A tényleges érdeklődést és a párbeszédet szorgalmazó, vitára invitáló, főként civilek által folytatott diskurzussal párhuzamosan a társadalmi feszültségek generálásának szándékos tendenciái is egyre inkább tapinthatóvá válnak azzal, hogy a magyar kormány következetesen a Magyarország előtt álló, leküzdendő problémák egyikeként aposztrofálja a „gender” kérdését, annak meglehetősen konfúz, előítéletekkel terhelt értelmezéseit kommunikálva a lehető legszélesebb társadalmi nyilvánosság felé. Ez a diskurzus mintegy védekező pozícióba szorítja azokat, akik a társadalmi nemek kérdéseiről elméleti, kritikai módon gondolkodnak és társadalomformáló szándékkal karolják fel a kérdést A Közép-európai Egyetem (CEU) Budapestről való elűzése, az ELTE Társadalomtudományi Karán működő társadalmi nemek akkreditált mesterszak betiltása, a homofób „gyermekvédelmi” törvény és a felsőfokú tanulmányokat folytató nők elleni támadások csak a jéghegy csúcsai. Pető Andreával, a CEU professzorával beszélgettünk a tudomány szabadságáról és a nők helyzetéről az illiberális rendszerekben.

2018-ban az Európai Akadémiák (ALLEA) Kulturális Értékkeremtésért járó Madame de Staël-díjjal tüntették ki, 2021-ben pedig a stockholmi Södertörn Egyetem díszdoktorává választották. Mindeközben távozni kényszerült Magyarországról az az egyetem, amelynek szinte alapításától munkatársa volt, és amelynek kitiüntetett szerepe volt a rendszerváltás utáni demokratikus átmenetben. Mit jelent ma a demokrácia az oktatásban?

A CEU első alkalmazottainak egyike voltam, mikor 1991-ben megkezdtem az ottani munkám, így nyilvánvalóan erős a kapcsolatom az egyetemmel és annak

küldetésével. Amikor azonban állami tulajdonú újságok címlapján kiáltanak ki az állam ellenségének, megpróbálhatsz nem tudomást venni róla, de egyszerűen nem érzed magad tovább biztonságban egy ilyen gyűlölködő légkörben. Ez nem igazán tesz jót a tudományos munkának, így a CEU politikai alapú elűzetése óta Bécsben élek és dolgozom. A felsőoktatás olyan lett, mint egy gyár, ez világtrend, és sajnos hihetetlennek tűnik, hogy az, amit tanítunk, bizony, számít és felelősséggel tartozunk érte. Sőt az oktatás tartalma élet és halál kérdése lett. A kockázatvállalás hiánya a felsőoktatásban pedig gyáva és rossz tudományt eredményez.

A magyar felsőoktatás magánosításával az egyetemi oktatói béreket a duplájára emelték, ezért cserébe az egyetemi autonómiát és a tudomány szabadságát kellett beáldozni a kollégáknak. A korábbi, valamennyire átlátható és demokratikus döntési mechanizmusokat az egyszerű politikai lojalitás követelménye váltotta fel. Ugyanazon kollégáknak hasonló érveik vannak az öncenzúrára és az elhallgatásra, mint a kommunizmus idején voltak: „*ha én, aki ugye kiváló vagyok, nem csinálom meg, illetve nem vállalom el, akkor jön majd más, aki rosszabb és majd megcsinálja, elvállalja, megírja ő*”.

Az antiintellektualizmus az illiberális államok egyik működési módja, amely kétirányú stratégiát alkalmaz: a gyakran kritikus értelmiségiek erőforrásait a hozzájuk hűséges támogatókhoz irányítja, ugyanakkor manipulálja a sebezhető, alulinformált polgárokat, azáltal hogy az egzisztenciális félelmekre hat. Az egyetemeket támadják, és párhuzamos, illiberális egyetemeket és kutatóintézeteket alapítanak, hogy alternatív forrásokat teremtsenek a tudományos minőségbiztosítás és a tudástermelés számára. A tudás létrehozása állampolgári jogból biztonsági kérdéssé változott. Az egyetemeken könnyű célpontot jelentenek az illiberálisok számára, akik populista retorikát használnak a tudományba és a tudósokba vetett bizalom aláásására.

Nemrég tüntették ki az Oslói Egyetem Emberi Jogi Díjával, amely kapcsán Ase Gornitzka úgy fogalmazott, hogy Ön az „akadémiai szabadság és az intézményi autonómia félelmet nem ismerő védelmezője”. Többször beszélt arról, hogy milyen támadások érték a munkája és értékrendje miatt. Veszélyes szakma lett a tudomány?

A felsőoktatás valójában kockázatos munkává vált. Volt kolléga, akinek kicserélték az irodájában az ablakot golyóálló üvegre. A támadások több területen is érzékelhetők, de a társadalmi nemek kutatói olyanok, mint a lakmuszpapír. Figyelmeztetek az előttünk álló veszélyre. A genderkutatás kritikus terület, amely a nőmozgalomból, annak társadalomkritikájából, valamint a tudás és a tudástermelés kritikájából nőtt ki és társadalmi változásra törekszik. Amikor 2017. március 2-án egy álnéven bejegyzett felhasználótól angol nyelvű üzenetet kaptam, amely az ördögöt, átkot, valamint a fajtám kiirtását helyezte kilátásba, megrémültem. Ekkor már globálisan zajlott a társadalmi nemek tudománya elleni harc. Az, hogy az academia.edu oldalon valaki regisztrál, majd letölti a mesterséges terheségmegszakítás magyarországi szabályozásának történetéről szóló cikket, és a letöltés magarázatoként sátánista verset hagy hátra, minőségileg új volt. Az ilyen üzeneteket hívja Abby Ferber „nyilvános internetes zaklatásnak”. Azaz a fenyegedett személy a közéletben elfoglalt helye miatt válik zaklatás

célpontjává, de ez már a magam számára is meglepő módon, észrevétlenül beleépült a mindennapjaimba.

Ez a zaklatás egy új jelenséghez kapcsolódik, amely fenyegeti és megkérdőjelezi a nemek közötti egyenlőséget és a *gender studies* politikai és tudományos legitimitását. Célpontjai elsősorban tudósok, oktatók, gondolkodók; az elkövető célja pedig a félelem és a bizonytalanság felkeltése, nem pedig a fizikai fenyegetés. A kollégáktól és barátoktól kapott nagyon kedves javaslat, hogy „vigyázzak magamra”, csak azt érte el, hogy elkezdtem attól félni, hogy az én hibám, ha nem vigyázok eléggé magamra. A félelem megeszi a lelket, és eltünteti körülöttem a levegőt. Amikor elmeséltem az ügyet másoknak a társadalmi nemek tudománya közösségén belül, ők is előjöttek a saját történeteikkel. Ők mind a budapesti társadalmi nemek tudományos közösségének tagjai voltak. A magyar rendőrség nem nyomozott, mert arra nem volt képes, hogy bekérje az academia.edu-tól a felhasználó adatait, aki a mai napig aktív a platformon. Nagyon fontos volt a CEU támogatása, mert rögtön akartak egy testőrt felvenni mellém, de én visszautasítottam, mert nem akartam az életemet a biztonság alá rendelni. És itt érünk el a tágabb kerethez, a fenyegetés okához. Az új jelenség, az antigender-mozgalmak megjelenése és a gyűlöltre alapuló nyilvános beszéd a társadalmi nemek egyenlőségének politikai és tudományos legitimitációját kérdőjelezi meg és olyan élet megélésére kényszerítenek, ami nem a tiéd. Ezért nem kellett a testőr, és nem hagyom, hogy olyan témákról beszéljek, amelyek másoknak fontosak.

Említette, hogy a gender studies alapvetően kritikai tudomány, amelyet az elmúlt években számtalan támadás ért itthon és a nemzetközi térben egyaránt. Mennyire jellemző, hogy történészek társadalomformáló diskurzusokban vesznek részt, kiállást tanúsítanak általuk fontosnak vélt ügyekben, vagy komoly társadalmi ügyeket képviselnek akár aktivistaként is? Mennyire tolerálja a hazai közeg, ha valaki markáns álláspontot képvisel egy-egy ügyben?

Mikor egy MTA doktori bizottság tagjaként azt javasoltam, hogy a szöveges értékelésbe írjuk bele, hogy népszerű stílusban publikál a jelölt az adott témában, akkor a teremben mindenki más egyszerre hördült fel: azt nem lehet, akkor nem tudományos. Alapvető hiba, hogy a történetírást akkor tekintik tudománynak, ha bikkfanyelven van megírva. Az én szakmám a 2000-es évek elején teljesen lényegtelen szakma volt, de most már iszonyú fontosak vagyunk. Alapvető változás következett be, ami nekünk nagy segítség, ennek kapcsán tudunk beszélni olyan kérdésekről, amelyek korábban nem feltétlenül voltak témák. Egy paradigmaváltás tanúi vagyunk, amelynek megértéséhez bevezettük a társadalmi nem mint „szimbolikus kötőanyag” fogalmát. Ez azt jelenti, hogy az illiberális populista szereplők számára a „genderideológia” koncepciója metaforájává vált a jelenlegi társadalmi-gazdasági rendből fakadó bizonytalanságoknak és igazságtalanságoknak. Ez a metafora lehetővé tette, hogy az illiberális aktorok megragadják az emberek elégedetlenségét az őket körülvevő világgal kapcsolatban, és az egyenlőségi kérdések felé tereljük. Mivel a társadalmi nem és az egyenlőség központi fogalmakká váltak az illiberális mozgalmak számára, számos politikai elemző úgy tekint rájuk, mint a problémák gyökerére. Értelmezésük szerint az illiberális retorika és a fundamentalisták mozgósítása nem más, mint visszacsapás az emancipációs politika, illetve

a feminizmus és a szexuális kisebbségek jogai terén eddig elért eredmények ellen, továbbá a rejtett nőgyűlölet előtörése.

Magyarországra is importálták ezt a retorikát, amely egyre intenzívebbé vált a sajtóban és az internetes kommentekben, különösen, miután 2016-ban elindult a magyar nyelvű, államilag finanszírozott társadalmi nemek mesterképzés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Egy csapásra mindenkinek lett véleménye a sajtóban és a parlamentben arról, mi a társadalmi nemek tudománya, mit tanítanak, melyek a képzési és a kimeneti követelmények. Magyarországon ugyanazokat a gender témájú – legfeljebb elővigyázatosságból más címen futó – kurzusokat most is megtartó kollégák is mondják, hogy soha ennyien nem jelentkeztek az óráikra. A genderellenes támadás a „gender mainstreaming” (a társadalmi nemek a szakpolitikák általi középpontba helyezésének) legjobb eszköze lett. A tiltás politikai lehetőséget teremtett. Rajtunk, a szakmán múlik, hogy ezt a lehetőséget ki tudjuk-e használni, és tudunk-e fontos és releváns dolgokat mondani. Az érdeklődés biztosítva van.

Paradox módon ez a hidegháború is jót tett a szakmának, mert az a genderellenesség, ami a putyini Oroszország szoft diplomáciájának eddig sikeres és igen olcsó fegyvere volt, mára szalonképtelen lett. Az Oroszország Ukrajna ellen indított véres háborúja miatt az illiberális internacionálé felbomlott. De ne legyenek illúzióink. Mivel az illiberális erőknek a működtetésen kívül nincs eredeti ötletük, egészen biztos, hogy kitalálnak egy újabb ellenségképet, hiszen az életükért és az egzisztenciájukért küzdenek. A feminista politikának épp ezért két feladata van most. Először is önkritikusan választ kell adnia arra, hogy a rendszerváltás óta tartó időszakban miért nem tudott a progresszív politika fősodrába betagozódni, miért maradt meg „mellékletként”. Másrészt képesnek kell lennie a valós társadalmi problémák megfogalmazására érthető nyelven. Az értékharcot a mindennapokban, így a tudományba is beszivárgó pusztító gyakorlatok (árulás, gyávaság, köpönyegforgatás, gyűlölködés, haszonlesés, korrupció) ellenében a mindennapokban kell megyni.

Az akadémiai szférában dolgozó nők helyzete nem éppen rózsás. Milyen nehézségekkel kell szembenéznie egy tudományos pályát választó nőnek ma? Hogy látja, milyen módon formálják, akadályozzák a 2020-tól egyre élesebben és egymással összefüggésben jelentkező válságjelenségek – a pandémiától az orosz-ukrán háborún át a gazdasági válságig – különösen a fiatal kutatónők esélyeit a pályán maradásra?

Amikor Novák Katalin az Axióma-videóban meghirdette, hogy a nőknek nem kell magasan kvalifikált, szellemi munkát végezniük, akkor már világos volt, hogy megkezdődött a nők közvetlen kiszorítása a magyar felsőoktatásból. Itt azt mondja, hogy nem kell harcolni, hogy majd minden nagyon jó lesz, és nagyon jó, hogy a nők otthon gyereket nevelnek. De ez nem kapcsolódik a magyar realitáshoz. Ez különben az 50-es évek Amerikájából importált elképzelés: a feleség otthon ül a nagy házban, és várja, míg a férj megjön az egyik autóval, miközben a másik autó bent áll a garázsban, amivel ő bevásárolni megy a szupermarketbe, és semmi problémája nincs a számla kifizetésével. Ez a magyar valóságban nem így van. A csökkenő erőforrásokat férfiaknak kell megkapniuk, mint ahogy a numerus

clausus is eredetileg a nőket szándékozott kiszorítani a magyar felsőoktatásból, csak már akkor se hagytak parlagon egy jó válságot, és gyorsan a zsidókat is meg- regulálták. Most folyik a közvélemény tesztelése és a megkülönböztetés normali- zálása. Kíváncsi vagyok, a lányos szülők mit szólnak, hogy gyerekeik életésélyeit megint államilag határozzák meg. Az ÁSZ ún. *pink education* jelentése után, mely megkérdőjelezte, hogy a női állampolgárok felsőoktatására közpénzt kéne áldozni csendesen bevezették a szóbeli felvételi vizsgát a Semmelweis Egyetemen, amely megint teret ad a nők elleni bújtatott diszkriminációnak.

Ami a kutatói életpálya konkrétumait illeti: ha annyi gombóc fagyaltom lenne, ahányszor egy értekezleten én mondtam valamit, amire senki se reagált, aztán egy férfi kolléga elmondta ugyanazt, és utána elfogadták és ünnepelték, nyithatnék egy fagyaltozót. A felmérésekből az látszik, hogy a nőknek háromszor annyit kell publi- kálniuk ahhoz, hogy ugyanazt elérhessék, mint férfi társaik. Ehhez jön még a fize- tetlen gondoskodó munka, amit a férfi kollégáknak a feleségeik biztosítanak. Az egyik akadémikus férfi kolléga kérdésemre, hogyan tartja rendben az idézettségi listáját, szerény, de magától értetődő mosollyal azt válaszolta: az amúgy szintén sikeres történész felesége csinálja neki ingyen és bérmentve.

Az MTA Nők a Kutatói Életpályán Elnöki Bizottság előző ciklusában javasoltuk, hogy az MTA ne adjon helyet kizárólag férfiakkal álló konferenciáknak, és ezt az ajánlást el is fogadták. Az egy másik kérdés, hogy nem tartják be. Most a férfi kol- légákon múlik, hogy mikor felkéri őket és látják, csak férfiak szerepelnek, írjanak a szervezőknek, hogy így nem vállalják el a szereplést. Ha aztán a szervezők a férfiakat is férfiakkal pótolják, akkor nincs más hátra, mint amit én is szoktam csinálni: megírom a szervezőknek, hogy ilyen konferencián nincs módomban részt venni. Jó lenne, ha azok a kollégák, akik már révbe értek és nincs mit veszíteniük, követnék ezt a példát. Ezek a kis, mindennapi hősiesség gesztusok fognak változást hozni.

2010-től a családpolitika egyértelműen „felfelé kedvez” az adóvisszatérítésekkel és a hitele- zéssel, miközben a szegénység egyre inkább konzerválódik, az oktatási rendszer szegregáló- dik, az interszekcionális hátrányok pedig egyre inkább ledolgozhatatlanná válnak. A „csa- ládbarátság” kampányoló kormány, akkor mégsem minden család barátja?

Az, hogy egy társadalom hogyan kezeli a gyengéket, a különböző strukturális okok miatt megbélyegzettek, kirekesztettek, meghatározza az adott társadalom élhetőségét, értékrendszerét, és azt, hogy miként viszonyul az emberi méltósághoz. A jelenlegi magyar uralmi rendszer leírására a *polypore*-állam meghatározását javas-oltuk Weronika Grzebalskával. A *polypore* (taplógomba) a fa törzsén élősködik, és semmi mást nem hoz létre, mint újabb *polypore*-t, nincs önálló léte. A *polypore*-állam működési módjának egyik jellegzetessége a familializmus. Nem nőpoliti- kája van, hanem családpolitikája. Az állami szociálpolitika is a családokat, azaz a házasságban élő heteroszexuális párokat támogatja. A magyar nőmozgalom szó- kincse, elvégzendői terve, valamint nemzetközi intézményrendszerbe való beágyazottsága a nők egyetemes jogait védi. A párhuzamos familializmus a nőjogi keretből indult ki, de a nőt mint a szakpolitika célcsoportját helyettesítette a családdal. Ez a fordulat váratlanul és felkészületlenül érte a feministákat. Először is, mert az egyes kormányzati intézkedések, mint például a gyermekgondozási

segély melletti munkavégzés lehetősége, amely jelentősen növelte a kisgyermekes nők munkavállalását, széles körben igen népszerűek. A családi adózás, amelynek könyvtárnyi nemzetközi irodalma van arról, hogy mennyire hátrányos hosszú távon a nők számára, szintén népszerű.

A politikában is azt látjuk, hogy nem női témával házalnak, hanem a bizonyos társadalmi nem mint szimbolikus kötőanyaggal. Mert ha a női témával foglalkoznának, akkor mondjuk például a CitizenGO – a legfontosabb nemzetközi lobbiszervezet, amelyik Brazíliából és Amerikából kapja a pénzét, és Magyarországon is nagyon aktív – nem azért gyűjtene aláírást, hogy az LMBTQ+ emberek ne gyarmatosítsák Magyarországot. Amit nem lehet pontosan tudni, hogy mit jelent, de több mint százezren aláírták. Ehelyett lobbizhatna például azért, hogy legyen Turán gyerekorvos. Magyarországon több mint százezer embernek nincsen háziorvosa, és több tízezer gyereket nem látott orvos. Az illiberális *polypore*-állam családpolitikája a saját rendszerének, saját klientúrájának a fenntartására szolgál.

Visszatérve a nőket célzó szociálpolitikára: ma leginkább a fizetetlen, gondoskodó munka határozza meg a nők helyzetét. Ez azt jelenti, hogy a nők lényegesen több időt töltenek azzal, hogy a gyerekekre vigyáznak, leckét írnak és tanulnak velük, a gyerekeknek főznek, különböző helyekre, foglalkozásokra, orvoshoz viszik őket – és ugyanígy tesznek az idős szülők esetében is. Ők azok, akik gondoskodnak, akik megpróbálják bepótolni az összeomló egészségügyi rendszer hiányait. Ezt hívják „szendvics generációnak”. Mert a gyerekekről is, meg a saját idősödő szüleikről is ennek a generációnak kell gondoskodnia. Most elkezdődött Magyarországon a főállású anyaság diskurzusa. Ami azt jelenti, hogy fizesse meg az állam azokat a nőket, akik otthon vannak, és teljes állásban a gyerekekre vigyáznak. Ezzel az a fő probléma, hogy a válságban megkezdődik a munkaerő kiszorítása mint a munkanélküliség kezelése. Nagy valószínűséggel a kormánynak az lesz a csodafegyvere, hogy felajánlja ezt a fizetett anyaságot azoknak a nőknek, akiknek különben sem volt olyan magas a fizetése. Fizetett gondoskodó munkát fognak otthon végezni. Ezzel az a probléma, hogy egyrészt nagyon sok pénzbe kerül, másrészt ez a legbiztosabb út az időskori szegénység felé. És az is biztos, hogy valakinek meg kell termelnie azt a pénzt, amit a kormány kioszt.

A családpolitika egyes elemei viszont, igenis támogatják azt, hogy a nők dolgozzanak és karriert építsenek. De ahogyan ezt csinálja, az komoly egyenlőtlenségekhez vezet. Adókedvezmény van, a családtámogatási rendszer munkabér alapú. Tehát nincsen univerzális támogatás, tegyük hozzá: egyelőre, mert ha bekövetkezik a fizetett anyaság, az anyai jogon járna mindenkinek, hacsak nem kötik előzetes munkavállaláshoz, amivel a népesség nagy részét kizárnák belőle. A családtámogatási rendszernek tehát az a problémája, hogy fogyasztást serkentő rendszer. A magyarországi eladósodottság az elmúlt időszakban borzasztóan növekedett, mert nagyon sokan bevállalták a gyerekeket a pénzért, amiből lakást, illetve autót vásárolnak. Az is biztos, hogy egyelőre nem látni ezeknek a családpolitikai intézkedéseknek a hatását.

Az állami familializmusnak tehát két fontos következménye van. Az egyik, hogy egyes női csoportoknak valóban nőtt a jövedelme és az életminősége a Fidesz-kormányok alatt. Ha egy nőnek választania kell, hogy szinte ugyanannyi pénzért, mindenszakmai előremenetel nélkül, kizsigerelő körülmények között munkahelyen

dolgozik több óra utazás után, vagy fizetett otthoni, gondoskodó munkát végez, amit legalább szavakban elismernek, akkor világos a döntés. A másik pedig, hogy az illiberális familializmus sajátos szókinccset használ: a nők nem áldozatok, akiket védeni kell, hanem méltósággal rendelkező büszke emberek, akik panasz nélkül és önfeláldozva, egyéni ambíciók nélkül dolgoznak a családjukért. Egy olyan társadalomban, ahol a legbiztosabb hosszútávú női karrierstratégia a „jó parti”, nem szabad azon csodálkozni, hogy az az életstratégia nem olyan népszerű, melyben egy nőtől a munkahelyén elvárják, hogy küzdjön, de bármikor kizsákmányolhatják, zaklathatják. Eközben sokkal alacsonyabb a fizetése, mint a férfi kollégáinak, és ha ezért szót emel, sehonnan sem várhat segítséget. A női időskori szegénységről és kiszolgáltatottságról igen nehéz cukiskodva beszélni.

A Pintér Sándor által szignózott abortuszrendelet-módosítás tiltakozásokat váltott ki. Statisztikai adatokból tudjuk, hogy az abortusz a legnagyobb arányban a szegény, aluliskolázott, fiatal nők körében terjedt el, miközben a fogamzásgátló eszközök drágák, beszerzésük sokszor akadályokba ütközik, használatuk, működéssük sokszor nem egyértelmű a nők számára. Ezzel párhuzamosan pedig a kormány lényegében megszüntette a szexuális edukáció lehetőségét az iskolákban, „családi hatáskörbe” utalva azt. Hová vezethetnek ezek a tendenciák és az abortuszt érintő „lopakodó szigorítás”?

A nők teste ismét politikai csataterré vált. Az Egyesült Államokban az abortuszhoz való jog eltörlésére irányuló projekt része annak a globális kontextusnak, amelyben a konzervatív erők a nők jogait támadják. A reprodukzív jogok elleni támadások globálisan nagyon különböző erőket egyesítenek: konzervatív politikai mozgalmakat, vallási fundamentalistákat, illiberális pragmatistákat és Vlagyimir Putyin orosz elnök háborús uszítóit. És sokkal több forog kockán, mint az abortuszjogok: a cél az, hogy a liberális demokráciákkal szemben egy élhető és kívánatos ajánlatot teremtsenek saját támogatóik számára.

Az általános és középiskolában lecsökkent a tankönyvek száma, és ezek központilag meghatározott tankönyvek, melyek egy nagyon hagyományos nőképet közvetítenek. Harcok voltak a különböző szakmákban akörül, hogy ezt miképpen lehetne befolyásolni. A biológusok csinálták a legjobban, ők csendesesen meg tudták akadályozni, hogy kreacionista tankönyvek jöjjenek létre. A művi terhességmegszakítások száma folyamatosan csökken, és a felmérések szerint elsősorban a szegény, kiskorú, illetve már több gyermeket nevelő nők tekintik a mesterséges terhességmegszakítást a születésszabályozás olcsón hozzáférhető egyetlen eszközének. Ezért pedig a megfelelő szexuális oktatás hiánya tehető felelőssé, hiszen a fiatal lányoknak fogalmuk sincs arról, hogy mi történik a testükkel. A civil szervezetek iskolákból való kitiltása, az egyházi oktatás anyagi támogatása és a pedagógusok módszeres megfélemlítése ezt a tendenciát csak fokozni fogja.

A szülés és születésszabályozás témákban jelenleg is fontos szakmai-politikai viták zajlanak. A hálapénzről, a szülészeti erőszakról, azaz a szülő nők jogairól folynak viták a túlmedikalizált, lélektelen és alulfinanszírozott magyar egészségügyben. Az abortuszról szóló politikai vitát az amerikai keresztény fundamentalista érveket – mint például a „szívdobbanás” elvet – Magyarországra importáló, és adófizetők pénzéből támogatott, egyre erősödő abortuszellenes hangok generálják,

melyeknek célja a mesterséges születésszabályozás legitimációjának megkérdőjelezése. Ennek a folyamatnak egy újabb lépcsőfoka a legfrissebb szabályozás-módosítás, amelyet semmiféle társadalmi egyeztetés nem előzött meg. Megelőzte viszont egy olyan, nőjogi szervezetek által észlelt, évek óta tartó gyakorlat, amely a legális abortuszok akadályoztatását célozza. Kérdés, hogy miként reagál erre a szakma és a társadalom, illetve hogyan ültetik át a gyakorlatba azt a „szívhangrendeletet”, ami nem a szívhangról szól, hanem arról, hogy hogyan lehet a lehető legkisebb kockázattal és befektetéssel a legnagyobb politikai hasznot bezsebelni, persze annak a rétegnek a kárára, akik a legkiszolgáltatottabbak.

Az utóbbi évek egymást követő krízisei mindnyájunkat megviseltek, és nem igazán látszik még a vége. A hétköznaphoz és a munka folytatásához reményre van szükségünk, még-hozzá „radikális reményre”. Mit tehetünk akkor, amikor úgy tűnik, semmit sem tehetünk? A jelen számban magyarul megjelenő kiáltvány – a Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya és Nancy Fraser tollából származó, a marxista feminizmus által inspirált A 99% feminizmus – éppen erre a kérdésre reflektál, felvetve, hogy a változás ereje a nők szerepvállalásában és a valamilyen szempontból marginalizált, háttérbe szorított csoportok összefogásában és az ún. „civil kurázsiban” gyökerezhet. Hogy látja, Magyarországon jelenleg milyen lehetőségei vannak az alulról szerveződő, a társadalom átalakítását célzó mozgalmaknak és szervezeteknek, és milyen szerepet vállalhatnak a nők itthon a „radikális remény” megteremtésében?

A félelmet, különösen annak egy típusát, az „egzisztenciális félelmet”, az utóbbi időben az illiberalizmus és a populizmus különböző formáinak ismételt megjelenésének magyarázataként használják. Az ember fél az elszegényedéstől, a munkahely elvesztésétől, az alulfinanszírozott egészségügyi rendszer hiányosságai és kockázatai (például kórházi fertőzések) miatti korai haláltól, a magánytól, és a félelem tárgyainak valódi listáját még hosszan lehetne folytatni. De a félelem trükkös érzelem, amelyet Rainer Werner Fassbinder (*A félelem megeszi a lelket* című film írója és rendezője) nagyon jól ismert. A test részévé válva felemésztja a lelket, és nemcsak az ember cselekedeteit irányítja, hanem a méltósággal megélt életet is lehetetlenné teszi.

Amit hiányolok jelenleg az életemből, az a civil kurázsizs, vagy az új divatszóval: az ellenálló képesség. Az együttműködés és a megfelelés megvitatása a kollégákkal nehéz kérdés, hiszen erkölcsi dilemma, hogy valaki elvárhatja-e, hogy másvalaki is vállalja azt, amit ő önfeláldozó cselekedetnek érez. Ezek a viták még nehezebbek, mivel a világjárvány az elszegényedés veszélyével és a munkahelyek elvesztésével jár. Mindez egy olyan országban, ahol a cimboraság befolyásolja, hogy ki kaphat munkát, a képzettségére vagy az elért eredményeire való tekintet nélkül. Az ellenérv, hogy valaki pótolhatatlan, vagy akár csak jó szakember, nem működik. Úgy döntöttem, hogy nem fogadok el meghívásokat olyan vitákra, amelyeken csak ketten vesznek részt. Nem akarom, hogy sarokba szorítsanak, ahol csak két lehetőség van az érvelésre: pro és kontra. Az élet ennél bonyolultabb. Megpróbálok a munkámban másfajta nyelvet is használni. Amit tehetünk, hogy a vitákban elkerüljük az ideológiailag terhelt kifejezéseket, amelyeket például Oroszországban vagy az Egyesült Államokban a konzervatív jobboldal használ a *gender studies* leírására,

és ezzel új csoportok felé nyitunk. Beszélhetünk erről értelmesen, beszélhetünk helyette a társadalmi különbségekről és azok okairól, és nem kell belemenni egy értelmetlen iszapbirkózásba, amit éppen azért találtak ki, mert maga az iszapbirkózás a cél.

Néha azonban nagyon világosan kiderül, hogy mi a rossz és mi a jó: vannak pillanatok, amikor ez egyértelművé válik. Mint egy villanás a sötétben. Ha méltó és értelmes életet akarsz élni, nincs más lehetőség, mint azt az életet élni, amit helyesnek tartasz. Ha nem azt tenném, amit teszek, hogyan tudnék tükörbe nézni? Mindenkinek meg kell cselekednie a maga részét: én taníthatok, írhatok és beszélhetek arról, ami történik. Nem vagyunk egyedül, ezt nem szabad elfelejtenünk. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a feminista szolidaritás az alapelv. És nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a harc egy maraton, nem pedig sprint. Azért írom a könyveimet és a cikkeimet, mert változást akarok elérni a világban, nem csak azért, hogy tudományos érveket fogalmazzak meg. Azért írom őket, mert fontosnak tartom. És azt akarom, hogy így emlékezzenek rám, mint aki fontos könyveket írt olyan témákról, amiről korábban senki sem beszélt. De azt hiszem, mások úgy írnának le engem, mint akinek látszólag korlátlan energiája van, aki sokat publikál, és akinek mindenről határozott véleménye van. Nehéz idők járnak, de optimista vagyok, mert mi, tudósok még nagyon sokat tehetünk azért, hogy jobbá tegyük a világot, ha azt csináljuk, amit egy tudósnaak kell: gondolkodunk és írunk.

Köszönjük a beszélgetést!

Nőügyek – Civil szemmel

A hazai társadalmi közbeszédet az elmúlt években – összefüggésben a nemzetközi tendenciákkal is – számos olyan ügy tematizálta, amelyek nyomán előtérbe kerültek a nők társadalmi, munkaerőpiaci és családon belüli helyzetéhez kapcsolódó kérdések. A 2020 első felétől erőteljesen megmutatkozó válságjelenségek, a világvárvány, az orosz-ukrán háború és az ezzel együtt járó humanitárius válsághelyzet, valamint a gazdasági krízis jelentős mértékben felnagyította és láthatóvá tette a nők problémáit. Mindez megerősítette a korábban kibontakozó krízishelyzetben tapasztaltakat, jelesül azt, hogy a férfiakat és nőket másképpen érintik a társadalmi válságok. Körkérdésünkben éppen ezért hat szervezet, az *Emma Egyesület*, a *Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért (KINCS)*, a *Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség*, a *NEM! – Nők Egymásért Mozgalom*, a *REGINA Alapítvány Miskolc*, az *Utcáról a Lakásba! Egyesület* és a *HerStory Kollektíva* munkatársait kértük arra, hogy mutassák be főbb tevékenységi területüket, a terep- és kutatómunka során kibontakozó tapasztalataikat, az általuk azonosított főbb problémákat, valamint azt, hogy milyen lehetőségeket, példákat, jó gyakorlatokat látnak ezek megoldására.

Milyen területtel foglalkoznak?

EMMA EGYESÜLET: Az EMMA egy közösség: sorstársi és szakmai közösség, amely elsősorban a gyermekvállalás időszakán keresztül tekint rá a női életútra, és dolgozik azért, hogy az anyák társadalmi helyzete javuljon. Tevékenységünk előtérben a várandósság, a szülés és a kisgyermeknevelés évei, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó társadalmi rendszerek állnak, különös tekintettel a szülészeti ellátórendszerre. Alapértékeink a szabadság, a hitelesség, az elfogadás és az örömteliség, amelyeknek a megélésére törekszünk személyes, szervezeti és közösségi szinten is.

Tevékenységeink:

1. EMMA Vonal

Az EMMA Vonal egy anonim információs és lelkeségély vonal, amit önkéntes alapon működtetünk, képzett önkéntes segítőkkel.

2. EMMA Műhelyek

Az EMMA Műhely egy olyan védett tér, ahol egymás között, a bennünket érintő témákról beszélgetünk, tanulunk, cserélünk tapasztalatot. Közösen

gondolkodunk arról, hogy mire van szükségünk, mit tudunk tenni egymásért. Keressük a módját, hogy összhangba hozzuk az életünkben a személyes vágyainkat, kapcsolatainkat, az anyaságot, a fizetett munkát és a társadalmi aktivizmust. A valóság és köztünk ott vannak az érzések, amelyeknek itt helye van, amelyeket elismerünk. Az emlékezés, a történeteink megosztása, önmagunk felismerése nőtársaink történeteiben gyógyulást hoz, és erőt a cselekvéshez. Az EMMA Műhelyekben munkatársaink és önkénteseink szakemberként és sors-társként kísérik az anyákat.

3. Közösségi dúlaszolgálat

A REGINA Alapítvánnyal együttműködésben Alsózsoltán működtetjük az ország első közösségi dúlaszolgálatát, amellyel az ott élő, hátrányos helyzetű anyák számára tettük elérhetővé a dúlai támogatást. Képzett dúlaink a helyi közösség elkötelezett nőtagjai, akik hivatásuknak tekintik, hogy a környezetükben élő anyák érzelmi biztonságban hozhassák világra a gyermeküket. Célunk, hogy a valódi dúlai támogatás minden anya számára elérhető legyen, lakhelytől és anyagi helyzetétől függetlenül.

4. A hajléktalan nők helyzetének javítása

2021-ben kezdtük meg együttműködésünket a BMSZKI-val (Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest legnagyobb hajléktalanellátó szolgáltatója) egy újonnan létrehozott, kifejezetten hajléktalan nők számára kialakított nőgyógyászati szakrendelés belső szabályzatának és irányelveinek kidolgozásában. Emellett az EMMA képzéseket biztosít a BMSZKI dolgozóinak a traumatudatos ellátásról és a várandós nőkkel végzett segítő munka sajátosságairól.

5. Társadalmi aktivizmus

Küldetésünknek érezzük, hogy az anyai tapasztalatokat és megéléseket kihan-gosítsuk, és aktivizmussá alakítsuk ezeket a nehézségeket a társadalmi változások elősegítése érdekében. Hiszünk abban, hogy nagyon mélyre ágyazott problémák húzódnak meg gyökéroként az anyák legfontosabb kérdései mögött. Ezek feltérképezése az egyik legfontosabb feladatunk. Az átható változások előmozdítása érdekében rendszeresen dolgozunk együtt más civil szervezetekkel, támogató női közösségeket hívunk életre, folyamatosan követjük az egészségügyi rendszer változásait, és folyamatosan tolmácsoljuk az anyák kéréseit és érdekeit az illetékes szervek felé.

6. Az orosz–ukrán háború elől menekülő nők támogatása

Egyesületünk elkötelezett az Ukrajnából menekülő kényszerűlő várandósok és kisgyermekes nők támogatásában. Információval, személyes jelenléttel, 0–24 órában elérhető segélyvonallal, dúlai támogatással segítjük őket a várandósgondozáshoz, a szüléshez és a gyermekeik gondozásához kapcsolódó kérdéseikben és kihívásaikban. Munkánk során különös figyelmet fordítunk az Ukrajnából menekülő roma nők támogatására.

KOPP MÁRIA INTÉZET A NÉPESEDÉSÉRT ÉS A CSALÁDOKÉRT (KINCS): A magyar Kormány által létrehozott Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) 2018-ban, a Családok évében kezdte meg a működését annak érdekében, hogy tevékenységével hozzájáruljon ahhoz, hogy Magyarországon világra jöhessenek a kívánt és tervezett gyermekek, a népesedési problémákra megtalálja a legmegfelelőbb és leghatékonyabb megoldásokat, valamint elősegítse az országot megtartó családok megerősödését, bővülését és sokasodását.¹

A KINCS feladata, hogy megalapozza és népszerűsítse a családpolitikai filozófiát, védje és támogassa a családokat, feltérképezze a népesedési fordulathoz vezető utat és legfontosabb feladatként megvalósítsa a gyermekvállalás és gyermeknevelés támogatását és védelmét. A KINCS szervezeti egységei együttműködnek a tudományos kutatás, a módszertani fejlesztés, illetve a statisztikai számítások területén. Az Intézet számos kutatást végzett az elmúlt néhány évben, melyek eredményei bemutatják a szociológia, a pszichológia és a gazdaság tudományának eszközkészletén keresztül a családok helyzetét, működését.²

Az Intézet számos tudományos tevékenysége közül kiemelendő a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégium (KCSTSZK), amely a hazai tudományos élet jeles képviselőinek részvételével a család kutatásának új műhelyeként kezdte meg működését. A multidiszciplináris tudományos kör célja, hogy tagjai a családtudomány területén hazai és nemzetközi téren is számottevő kutatásokat folytassanak, hogy a család témájához köthető tudományos munkáikat a KINCS támogatásával valósítsák meg és publikálják. A Szakmai Kollégium *Család – Gyermekek – Jövő. Tanulmányok a családtudomány köréből*³ című első kiadványát májusban mutattuk be, szerzői a KCSTSZK tagjai, akik tíz különböző tudományterület képviselői hét egyetemről, illetve számos más szakmai intézményből.

A KINCS aktuális kutatásai közül kiemelendő a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetével közösen végzett Hungarostudy kutatás, amelyet Kopp Mária és Skrabski Árpád 1988-ban indítottak útjára, arra keresve a választ, hogy miként befolyásolják a testi-lelki egészséget a pszichológiai és a szociális tényezők.⁴ A nagymintás lakossági adatfelvételek során a kutatók nemcsak a negatív pszichológiai tényezők szerepét igyekeztek tisztázni, hanem azt is, hogy az olyan pozitív tényezők, mint az élet értelmébe vetett hit, a spiritualitás, vagy a társak támogatása hogyan hat az egészségre.

MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG (NŐI ÉRDEK): A Magyar Női Érdekvérvényesítő Szövetség 2003-ban jött létre, az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti évben, ernyőszervezetként. Akkor szinte az összes magát részben feministának valló fővárosi és vidéki nőszervezet belépett a sorainkba. Az EU-csatlakozás előestéjén az esélyegyenlőség kérdése, ezen belül is a nőjogi kérdések nagyon fontosak voltak, és úgy tűnt, hamarosan nagy változások várhatóak a nők és férfiak esélyegyenlőségének kérdésében. Akkor így nevezték ezt a közpolitikát, később

¹ FÜRÉSZ–MOLNÁR, 2021

² ENGLER–MARKOS–DUSA, 2021; ENGLER–MARKOS–MAJOR, 2022; ANTAL, 2020; PAPHÁZI–NYÍRÁDI–PÁRI, 2021; NYÍRÁDY–NAGY–BALOGH–FÜRÉSZ, 2020.

³ ACZÉL (SZERK.), 2022.

⁴ KOPP–SKRABSKI, 2007.

a szóhasználat több változáson ment keresztül, mely változás összességében ma már hátrányosnak mondható a nőkre nézve, hiszen a „nő” szót sikerült kiradírozni belőle.⁵ Hamarosan sikerült felvételt nyerni az Európai Női Lobbiba (EWL), Európa legnagyobb feminista ernyőszervezetébe, melynek célja az európai nők érdekeit képviselni a brüsszeli döntéshozók felé. Az EWL soraiba csak EU-s tagállamok vagy csatlakozásra váró országok női ernyőszervezetei léphetnek be. Nagyszerű volt megismerni Nyugat-Európa nagy múltú feminista szervezeteit, az európai döntéshozatal mindennapjait és a társadalmi-politikai érdekérvényesítés lehetőségeit. Már néhány évvel csatlakozásunk után megalapítottuk az EWL-en belül a volt szocialista országok képviselőiből álló Kelet-Közép-Európai, Baltikumi és Balkáni (CEEBS) Munkacsoportot, ugyanis hamar kiderült, hogy az eltérő történelmi múlt miatt a sok hasonlóság mellett nagyon sok az eltérés is a nyugati társadalmakhoz képest. Ez részben negatív irányú: Keletről vándorol, illetve onnan viszik kényszerrel Nyugatra a női munkaerőt és a női testeket (ápolónők, gondozónők, babysitterek, spárga- és paradicsomszedő mezőgazdasági idénymunkások, takarítók és prostituáltak, béranyák), Keleten sokkal nagyobb a középosztály prekariátusi rétege, sokkal nagyobb a szegénység és a civil szervezeteket a kormányok gyakrabban látják ellenségnek, így sokkal kevésbé támogatják közpénzzel a kritikus, független civileket, mint Nyugaton. Másrészt azonban pozitív előjelű folyamatok is megfigyelhetők: a szocialista múlt miatt néhány országban (például Magyarország, Csehország és Szlovákia) megmaradt a bőkezű gyermekellátó rendszer, a hosszú és komplex, a magyar rendszer betűszavaival élve CSED-GYED-GYES rendszer, amit nagyon szeretnek az édesanyák (habár a neoliberális közgazdászok és a velük szimpatizáló genderszakértők és feminista aktivisták erőteljesen kritizálnak), és nagyjából érintetlenül átvészelte a változásokat a kiterjedt gyermekellátó-rendszer is (ingyenes, minőségi, egész napos, étkezést is magába foglaló bölcsőde, óvoda, napközi, napköziotthon, védőnői és gyermekorvosi kerületi rendszer stb.), igaz ez utóbbi a munkaerőhiány miatt lassan az összeomlás szélére kerül hazánkban. Nagy büszkeséggel mondhatjuk el, hogy tevékenységünket olyan nagyra értékelték a nemzetközi mozgalomban, hogy 2021-ben két évre egy magyar feministát, Sáfrány Rékát, a Női Érdek elnökét választották meg a szervezet elnökének.

A nemzetközi szinten kívül itthon is aktívan foglalkozunk közpolitikával. Egyik büszkeségünk a 2014-ben megjelentetett *Nőtlen évek ára* című tudományos kötetünk, amely szektorokra bontva összefoglalta a rendszerváltás óta eltelt évtizedek nőpolitikai intézkedéseit, illetve ezek hiányát, és az ehhez kötődő közpolitikai javaslatcsomagunk, mely bizonyos részeiben azóta sem avult el.⁶ Fontos lobbítómáninkat mindig az határozza meg, hogy Budapesten vagy Brüsszelben éppen miről szavaznak a politikusok, illetve mi mit szeretnénk, ha törvénybe foglalnának: a nők arányos politikai és gazdasági képviselete, a nemek egyenlősége elvének megjelenítése a közpolitika-alkotásban és a költségvetés-készítésben (*gender mainstreaming* és *gender budgeting*), a nők elleni erőszak (mi ebbe a párkapcsolati, családon belüli erőszakon kívül a prostitúciót is beleértjük) és a családpolitikai intézkedések

⁵ A terminológiai változásról lásd Kováts Eszter vagy Petó Andrea erre vonatkozó tanulmányait, például: PETÓ, 2017.

⁶ <http://noierdek.hu/2/kiadvanyaink/> (Utolsó letöltés: 2022. június 12.)

nőszempontú elemzése rendszeresen terítéken van. Ilyen munkacsoportoknak tagjai is vagyunk az egyes minisztériumokon és önkormányzatokon belül. Saját nagyszerű tagszervezeteink (NANE Egyesület, NATE Nők a Tudományban Egyesület, Patent Egyesület, Jól-Lét Alapítvány, Színes Gyöngyök Délvidéki Roma Nők, Magyar Védőnők Egyesülete, Labrisz Leszbikus Egyesület, Nők Egymásért Mozgalom, hogy csak néhányat említsek a 22 szervezetből) is inspirálnak minket, és örömmel csatlakozunk kampányaikhoz, követeléseikhez, akcióikhoz vagy tüntetéseikhez.

Projektszinten, hasonlóan a többi magyar kisebb civil szervezethez, donorfügők vagyunk, vagyis általában olyan témán dolgozunk, amit a kiíró szervezet fontosnak tart, és szakmailag mi is egyet tudunk érteni vele. Ez a „piaci” kényszer állandó megújulásra sarkall minket: kedves témáink közé tartozik a nemek egyenlősége a pedagógiában, a közigazgatásban dolgozó nők pályáíve, a fiatal feminis-ták felkarolása, a nők a médiában téma, a nők és az ipar, a zöld átállás összefüggései és sajnos megkerülhetetlenül a genderellenes mozgalmak, hamis narratívák és káros intézkedések elemzése, ezek árnyalása a közvélemény felé.

NŐK EGYMÁSÉRT MOZGALOM (NEM!): A NEM! – Nők Egymásért Mozgalom egy rendszerkritikus, radikális feminista női aktivista csoport. Ez azt jelenti, hogy a nőket érintő negatív megkülönböztetés és elnyomás gyökerét a szervezetünk a kapitalista patriarchátus fogalmi kereteiben ragadja meg,⁷ és azt gondoljuk, hogy rendszerszintű változásra van szükség ahhoz, hogy a nők valóban egyenlővé válhassanak a társadalmunkban.

A szervezetünk 2018 nyarán indult el egy tág ismerési körből. A szerveződést az a felismerés vezérelte, hogy a legszűkebb környezetünkben és a saját bőrünkön is folyamatosan tapasztaltuk a nemi alapú elnyomás különböző formáit. Ennek eredményeképp kristályosodott ki, hogy az individuálisnak tűnő problémáink valójában egy tőről fakadnak, és hogy emiatt a közös tevékenységünket a nők társadalmi elnyomásának strukturális szempontjára szeretnénk irányítani.

Alakulásunk óta több különböző nőket érintő problémával is foglalkoztunk, működésünk elején többféle témán dolgoztunk szimultán, munkacsoportokban. Ebből az időszakból talán a legnagyobb figyelmet a betétgyűjtő akciónk kapta, aminek keretében sok budapesti közösségi helyen gyűjtöttünk higiénés eszközöket rászoruló nők számára, ezzel hívva fel a figyelmet a menstruációs szegénység jelenségére. Eközben több más projektünk is volt, például megjelentettünk három tiniknek szóló zine-t, két éven keresztül olvasóköroket szerveztünk, illetve egy női szervezetekből álló hálózat kidolgozásához is hozzákezdünk. A pandémia során változtattunk a működési stratégiánkon, és átálltunk a kampányok mentén való működésre: az első kampányunk *A pornó nem szex, a pornó erőszak* címmel futott, ennek keretében jelent meg a *Mércén* a problémát tematizáló cikksorozatunk, tartottunk több workshopot és előadást, illetve Budapesten városzerte plakátolással és matricázással próbáltuk felhívni a figyelmet arra, hogy a pornó alapvetően káros, a nőket lényegéből fakadóan kizsákmányoló iparág. A második, jelenleg is futó kampányunk címe *Legyen látható!*, amelynek keretében cikksorozat, előadások,

⁷ EISENSTEIN, 1978.

workshopok, plakátok és figyelemfelhívó akciók által tematizáljuk a házimunka láthatatlanságának problémáját, különös tekintettel arra a szempontra, hogy ezek a munkák miért hárulnak aránytalan mértékben nőkre.

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: A jelenlegi formájában 2015 óta, regionális nőszervezetként működő REGINA Alapítvány Miskolc szerepének, illetve megközelítésmódjának bemutatását érdemes a háttér, az előzmények ismertetésével kezdeni. A szervezeti előd a REGINA Közhasznú Alapítvány volt, amely 2005-ben alakult meg Gödöllőn, de a története néhány évvel korábban kezdődött: a „REGionális Információk Nőknek, Anyáknak” kezdeményezés ötlete 2000-ben született, és 2002-ben öltött közösségi formát. A gödöllői székhelyű REGINA Alapítvány hozta létre – egyebek mellett – az Anyaközpontok Magyarországi Hálózatát.

A személyes kapcsolódásokat tekintve a REGINA Alapítvány Miskolc hátterét a Holdam Önségítő és Ismeretterjesztő Egyesület jelenti, amely 2007-ben alakult Miskolcon (2009-ben közhasznú szervezeti formára váltott). A Holdam a nőiség, az anyaság, illetve kifejezetten a szülés tudatos megélésének, valamint a gyermeket nevelő családok életének támogatására jött létre, szem előtt tartva a társadalmi hátrányokkal küzdő nők helyzetét is. Az utóbbi témakör került a fókuszba, amikor 2015-ben a Holdamhoz kötődő miskolci nők egy csoportja átvette a gödöllői alapítótól a REGINA működtetését, módosítva a szervezet elnevezését.

A REGINA Alapítvány Miskolc a társadalmi hátrányok csökkentésének céljával szorgalmazza az esélyteremtő kommunikációt, valamint hangsúlyozza, hogy a hátrányos helyzetű, szegénységben élő, roma csoportok esetében az autonómia elvi szintű biztosítása önmagában nem vezet a helyzet javulásához, ahhoz *empowerment* is szükséges. (Az utóbbi fogalom tartalmát magyar kifejezéssel visszaadni nem lehet, csak körülírni, kontextustól függően: például „képessé tétel”, „a szerepvállalás támogatása”, „helyzetbe hozás”). Továbbá, legyen bár a cél az egyenlőtlenségek csökkentése, a többségi társadalom tagjai nem léphetnek fel a kisebbséghez tartozók helyett – a közös fellépésben viszont lehet perspektíva, bizonyos feltételek megléte esetén. Vagyis, a REGINA lehetségesnek tartja az eltérő társadalmi hátterű – jelen esetben többségi társadalomhoz tartozó, városi értelmiségi, valamint kisebb településen élő, hátrányos helyzetű roma – nők közötti együttműködést, annak minden kihívásával együtt, a női élettapasztalat közös elemei, az ebből fakadó szolidaritás alapján.

Ebben a szellemben, a REGINA tagjainak közreműködésével zajlott le 2015–2016-ban a Borsod megyei Szikszóhoz közeli öt faluban – Magyarország egyik leg-hátrányosabb helyzetű térségében – az a projekt, amelyet a Hernád-völgye Roma és Hátrányos Helyzetűekért Egyesület pályázott meg, és amely fiatal roma nők, köztük kisgyermekes anyák bevonására, mentorálására épült, közösségfejlesztési céllal. Ennek keretében kiemelt téma volt az egészségfejlesztés, és baba-mama klub is indult az egyik faluban, Halmajon. A REGINA ezt követően két másik Borsod megyei településen kezdett terepmunkába: Ongán és Alsózsoltán. Jelenleg, 2022-ben, csak az utóbbi kisvárosban van folyamatban lévő projektje. 2019-től kezdve a REGINA Alapítvány Miskolc szorosan együttműködik a budapesti székhelyű EMMA Közhasznú Egyesülettel, amely az anyák társadalmi helyzetének javítását tekinti küldetésének.

UTCÁRÓL A LAKÁSBA! EGYESÜLET: Az Utcáról Lakásba! Egyesület célja, hogy minél több hajléktalanságban vagy lakhatási szegénységben élő ember költözhessen megfizethető lakásba. Hiszünk abban, hogy mindenkinek joga van a méltó lakhatáshoz és joga van ehhez minden segítséget megkapni. Ennek érdekében modellprogramokat dolgozunk ki és működtetünk, amelyekben önálló lakhatást nyújtunk hajléktalan és rászoruló embereknek.

A Kunyhóból Lakásba! programunk az Elsőként Lakhatást-szemléleten alapul. A jelenlegi lépcsőzetes elven működő hajléktalanellátórendszer nem képes reális és hosszútávon fenntartható kivezető utat nyújtani a közterületen élő hajléktalan emberek számára. Ez többszörösen igaz a kunyhóban élőkre, akik számára az intézményes ellátás egyértelmű visszalépést jelent életminőségükben. Az Elsőként Lakhatást-szemlélet és -módszer ezzel szemben a hajléktalan emberek elsődleges igényére reagál, vagyis önálló lakhatást kínál. Ebben a szemléletben az önálló lakhatás elérése nem a szociális munka végső célja, hanem a kiindulási pontja, ahonnan építkezni lehet. Az Egyesület programja az önkormányzatok szociális-bérlakás-állományában jelenlévő nagy számú, rossz állapotban lévő, lakhatásra alkalmatlan lakások hasznosítására is lehetőséget kínál. A bérlakások civil szervezetek, magánadományozók és a leendő bérlők bevonásával felújításra kerülhetnek, ami már önmagában nyereséget jelent az adott önkormányzatnak, a bérlőknek pedig hosszú távon fenntartható lakhatást biztosítanak. A Lakhatást Most! programunk szélesebb kör számára nyújt biztos lakhatást szociális lakásügynökségi keretek között. A lakásügynökséget magántulajdonú ingatlanok szociális bérlakáskénti hasznosítására hoztuk létre, amelyben egyesületünk együttműködési megállapodás keretében átveszi a tulajdonostól a lakás használati jogát, majd gondoskodik a bérbeadásról, az állagmegóváról, foglalkozik a bérlőkkel való kapcsolattartással, miközben üzemeltetőként, házkezelőként is működik. A bérlők a piaci albérletáraknál alacsonyabb bérleti díj ellenében lakhatják a lakásokat, továbbá intenzív támogatást kapnak szociális munkásainktól. Bárki alkalmas lehet bérlőnek, aki lakhatási nehézségekkel küzd: hajléktalan vagy hajléktalanságot megtapasztalt emberek, intézményben élők (családok átmeneti otthona, anyaotthon, hajléktalanok átmeneti otthona lakói stb.), szívességi lakáshasználók, méltatlan lakáskörülmények között élők. Ebben a programban kiemelt célunk a kisgyermekes családok támogatása. Jelenleg 37 egyesületi lakásban (26 önkormányzati és 11 lakásügynökségi), összesen gyermekekkel együtt 81 fő él, ebből 30 fő felnőtt korú női ügyfél.

Az Utcáról Lakásba! Egyesület, a Habitat for Humanity Magyarország és A Város Mindenkié csoport együtt indította el idén március elején az Ukrajnából menekülők számára a szolidáris lakhatás programot. Ennek keretei között magán-személyek ajánlják fel a lakásukat, vagy egy lakrészt menekült családok számára ingyen, vagy kedvezményes bérleti díj ellenében, 2 hét és 6 hónap közötti időtartamra. A beköltöző családokat szociális munkás kollégáink segítik a munkakeresésben, a gyerekek beiskolázásában és a hosszú távú lakhatásuk rendezésében. Célunk, hogy támogassuk az Ukrajnából Magyarországra menekült családokat, hogy minél biztosabb körülmények között élhessenek. Eddig már több mint harminc család lakhatását segítettük, közülük több mint húsz jelenleg is általunk közvetített lakásban lakik.

Az egyesületnek – mint szociálpolitikai műhelynek – kitűzött célja, hogy a hazai lakáspolitikában változást érjen el az innovatív lakáspolitikai eszközök bevezetésével és a lakhatási nehézségekről szóló szakmai diskurzusokban való részvételével, illetve más szervezetekkel közösen lakáskonceptciók kidolgozásával. Ennek részeként a Budavári Önkormányzattal közösen dolgoztuk ki a Budavári Lakásügynökséget, amely egy speciálisan a kerület igényeire reagál, és a kerület közalkalmazottainak lakhatását segíti, továbbá a Budapest Intézettel közösen létrehoztunk olyan kézikönyvet is, amely átfogóbban a lakásügynökség létrehozásában segíti az önkormányzatokat. Aktívan részt vettünk, a Városkutatás Kft.-vel, valamint a Fővárosi Önkormányzat munkatársaival a Fővárosi Lakásügynökség indítása cselekvési tervének kidolgozásában. A cselekvési terv a Lakásügynökség pénzügyi modelljét, szolgáltatási elemeit, valamint a bevezetéshez szükséges lépéseket mutatja be.

HERSTORY KOLLEKTÍVA: A HerStory kollektíva a zöld, a feminista, a vidéki női közösségi és az élelem-önrendelkezési mozgalmi terek metszetében helyezkedik el, ezek előzményeire épít. Szakmai fókuszában egyforma súllyal szerepelnek a zöld, a feminista és a gondoskodás válságával kapcsolatos szempontok. A HerStory kollektíva abból a feltételezésből indul ki, hogy a szolidáris és fenntartható társadalmi működés előfeltétele, hogy a természeti erőforrások és a nők ne legyenek kizsákmányolva.⁸ Ebben az értelemben a HerStory kollektíva a 2002-ben kidolgozott REGINA (Regionális Információk Nőknek, Anyáknak) Modell Program mozgalmi folytatása.⁹

2020 tavaszán, a Szolidaritási Akciócsoportban részt vevő civil szervezetek által életre hívott mezőben megszületett az a centrális mozgalmi tér, amely komplexen integrálni tudja a környezetvédelem, az élelmezés, a gondoskodás, a feminizmus és a társadalmi szolidaritás eszményeit és szempontrendszerait. E komplex szempontrendszerek figyelembevétele szükséges, ha társadalmilag egyenlőbb és környezetileg fenntarthatóbb társadalmat kívánunk létrehozni. A HerStory heti rendszerességgel tartott találkozóihoz civilek, aktivisták kutatók és diákok csatlakoztak. Az elsőként csatlakozó érdeklődők, akikből később aktívan szerveződő tagok lettek, szinergiákat láttak saját tevékenységeik, személyes érdeklődésük és az alakuló HerStory csoport céljai között.¹⁰

A csoport valós igények mentén, organikusán alakult a következő szervezetek és hálózatok anyagi és szakmai támogatásával: Magyar Permakultúra Egyesület, Tudatos Öregedés, ESSRG – Környezeti Társadalomkutatók Csoportja, Szolidaritási Akciócsoport, Szolidáris Gazdaság Központ, Közgazdasági- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.¹¹

⁸ MELLOR, 1997.

⁹ MILÁNKOVICS-KÖVESDI, 2013.

¹⁰ A HerStory Kollektíváról és annak kialakulásáról részletesen: *HerStory Kollektíva*, 2021.

¹¹ Lezárt projektek: weboldalfejlesztés: <https://tudatosoregedes.hu/herstory/> (Utolsó letöltés: 2022. június 17.); Inspires projekt: <https://www.essrg.hu/en/herstory-collective-on-the-inspires-e-learning-platform/> (Utolsó letöltés: 2022. június 17.); Interjú videók: <https://tudatosoregedes.hu/herstory/2021/11/13/emese-tortenete/> (Utolsó letöltés: 2022. június 17.)

A tevékenységük során milyen speciálisan a nőket érintő problémákat látnak?

EMMA EGYESÜLET: Az Egyesületünk egyik legfontosabb fókuszpontja az anyává válás időszaka. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy ebben a periódusban összesűrűsödik a női életút minden jelentős kihívása. A feminista mozgalmak vívmányai és eredményei csak nagyon kis mértékben voltak képesek hatást kiváltani az anyák között: a várandósság, a kisgyermeknevelés éveit szinte érintetlenül hagyták az egyenjogúsági törekvések. Az anyává válás időszaka ezért egyfajta státuszvesztéssel jár együtt a nők számára. Ennek a folyamatnak a feltárása, megértése és az ehhez vezető gyökérokok felszámolása kritikus a nők, az anyák mentális és testi egészsége, valamint társadalmi helyzetük javítása érdekében is. Kritikus emellett a teljes társadalom működése szempontjából is, ezért abszolút prioritásként tekintünk arra, hogy a nőket életük minden pontján, annak minden pillanatában – anyaságukban is – megillessa a méltóság, a biztonság, a szabadság és az önrendelkezés.

KINCS: Kopp Mária kutatásainak fontos kérdésköre volt, hogy az átalakult kulturális, történelmi-társadalmi helyzetben hogyan lehet új típusú együttműködést kialakítani nők és férfiak között és hogyan lehet a megváltozott viszonyok okozta új kihívásokra jó megoldást találni. *„Alapvető cél, hogy ne állítsuk szembe a női és férfi érdekeket. A család, a férfi, a nő és a gyermekek egységének, harmóniájának erősítésére van szükség.”* – írta *A gender-kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége* című tanulmányában.¹²

Intézetünk az Európában megszokott, a nőket és a férfiakat sokszor egymással is szembeállító, genderszemléletű kimutatásokkal szemben olyan rangsort készített (KINCS Nők Lehetőségeit Vizsgáló Index), amely a nők egész életét lefedő területeket és a nők lehetőségeit vizsgálta. A mutatóban az is megjelenik, hogy a nők elsősorú többségének az életében kiemelt helyen szerepel az anyaság és a szülés is, csakúgy, mint a tanulás, az egészség, a munkaerőpiaci érvényesülés és a közéleti aktivitás, amelyek mind helyet kaptak a rangsorban. Az adatok alapján látszik, hogy Magyarország sok szempontból egyedülálló lehetőségeket biztosít, és így támogatja a nők könnyebb érvényesülését. Az Európai Unió 27 országát, illetve az Egyesült Királyságot magába foglaló rangsorban Magyarország előkelő helyet foglal el, Finnországgal együtt a 2. helyen áll.¹³

A munkaerőpiaci lehetőségek területén az élmezőnybe tartozunk, hiszen nálunk volt az ötödik legalacsonyabb a női munkanélküliség és a jövedelmi szegénység kockázatának kitett nők aránya Európában, ráadásul hazánkban létezik kifejezetten nőket célzó adókedvezmény (a négygyermekes anyák SZJA-kedvezménye). 2019-ben a 20–64 éves korosztályban a nők foglalkoztatási rátája 67,6% volt, amivel a második legnagyobb növekedést értük el az Unióban. 2020-ban már 71,9%-ra emelkedett, ami 12,9 százalékponttal magasabb, mint 2010-ben.

A nők képzési lehetőségei kapcsán elmondható, hogy Magyarországon a 25–64 év közötti nők nagyjából harmada rendelkezik felsőfokú végzettséggel, 2021-ben ez az arány 33,8% volt. A friss diplomások között ma már az Unió valamennyi

¹² KOPP, 2010.

¹³ KINCS, 2021. A további adatok is ebből a kutatásból származnak.

államában több a nő, Magyarországon a végzős diplomások 60,4%-a nő volt, amivel meghaladtuk az uniós átlagot, 2020-ra pedig 62,6%-ra emelkedett az arányuk.

Az egészségügyi lehetőségeket tekintve a magyar védőnői ellátás olyan hungarikum, amelyhez hasonló csak Belgiumban, az Egyesült Királyságban, Dániában és Hollandiában van, azzal a különbséggel, hogy ezen országokban csak közvetlenül a szülés utáni időszakra korlátozódik ez a szolgáltatás, míg nálunk már a várandósság alatt biztosított. A gyermekvállaláshoz kapcsolódó lehetőségek terén Magyarország kivételes abból a szempontból, hogy nálunk fél évig jár a 2021 júliusa óta a fizetés 100%-át kitevő, a nettó bért meghaladó csecsemőgondozási díj (CSED), amit a gyermekgondozási díj (GYED), majd a gyermekgondozást segítő ellátás (GYES) követ a gyermek hároméves koráig. Mindez kiegészül a nők munkavállalási lehetőségeit tovább bővítő gyermekintézmények hálózatával, amely nemcsak nyitva áll minden család előtt, de jelentősen csökkenti a gyermeknevelés költségeit is. A bölcsődei ellátást biztosító férőhelyek száma 2010 óta 70%-kal növekedett.

A nők közéleti szerepvállalásának mértéke tükröződik például a három hatalmi ágon belüli és a vezető állásokban való részvételi arányokkal. Az Unió 19 tagállamában az összes képviselő kevesebb mint harmada volt a nő, Magyarországon az előző ciklusban ez 12,6% volt, a most (2022-ben) indulóban pedig 13,6%. Magyarország történetében először – 2022 májusától – választottak meg nőt köztársasági elnöknek. Az igazságszolgáltatásban a legfelsőbb bíróságok tagjai között nyolc tagállamban volt több a nő, mint a férfi, köztük Magyarországon is, 2021-ben 61,8% volt az arányuk. A vezető beosztásban dolgozó nők aránya, meghaladva az uniós átlagot, Magyarországon 39,4%, mely értékkel a hatodik helyen állt a listán.

A fentiek alapján elmondható, hogyha egy ország biztosítja a nők számára a választás lehetőségét, támogatja őket a gyermekvállalás és a munka összeegyeztetésében, egyáltalán elismeri a gyermekvállalással járó különleges helyzetüket, akkor az sokkal hatékonyabb segítséget jelent, mintha a nők és a férfiak közötti vélt társadalmi versenyhelyzetre próbálna reagálni.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az átlagostól jelentősen eltérő helyzetben vannak a cigány származású nők. Iskolai végzettségük, foglalkoztatottsági szintjük, jövedelmük alacsonyabb. Egészségi állapotuk rosszabb, az egészségügyi és szociális ellátórendszerekhez való hozzáférésben is nagyobb hátrányt szenvednek. A roma nők kiszolgáltatottságának egyik alapvető forrása az alacsony iskolai végzettség, és az ebből fakadó hátrányos munkaerőpiaci pozíció. Elsőrendű feladat, hogy minél korábbi életkortól, koncentrált eszközökkel támogassuk iskolai és munkaerőpiaci esélyeik növelését. Az össznépeségben a nők foglalkoztatottságának aránya a roma nőkéhez képest 2,6-szor nagyobb, valamint a roma nőket saját népeségükön belül is hátrány éri; fele akkora az esélyük a foglalkoztatottságra, mint a roma férfiaknak. Emellett egy roma nőnek 3,4-szer nagyobb esélye van a munkanélküli státuszra, mint a nem roma nőknek.

A romák életkörülményei, a szociokulturális hátrányból fakadó tájékozatlanság, és a magasabb egészségkockázatoknak való kitétség következtében a roma nőknek rosszabb az egészségi állapota.¹⁴ A korai, nem tervezett gyermekvállalás

¹⁴ Társadalmi Felzárkózási Stratégia, 2020.

a roma nők életútját, iskolai és szakmai karrierjük kibontakozását nagyban meghatározza. A tanulás, a megfelelő partnerkapcsolat kialakítása, az otthonteremtés, a munka és a karrier ugyan jelen van a vágyaik és terveik között, ehhez azonban nem társul a rövid- és hosszútávú célok meghatározása. Esetükben mind a párkapcsolatot és családalapítást, mind pedig a tanulási utat gyakran az esetlegesség és véletlenszerűség jellemzi.

NŐI ÉRDEK: Szomorúan kell kijelentenünk, hogy jelen pillanatban a legakutabb nőket érintő problémák ugyanazok, mint évtizedekkel ezelőtt. Ezek közül az első a nők elleni erőszak. Az elmúlt hónapokban kényszerláthatáson, vagy közvetlenül utána, több gyermeket gyilkolt meg az apjuk, és mindegyik eset hasonlóan zajlott: a gyilkosságot az anya (és egy esetben a gyerekek) korábbi bántalmazása és válás előzte meg, és mindegyik elkerülhető lett volna, ha a hatóságok komolyan veszik az anyák segítségkérését, nem elfogultak a nőkkel szemben, a „gyerekek idejét” komolyan veszik, vagyis a döntések nem húzódnak el évekig, és megtörténtek volna azok a szabálmódosítások, amiket mi és tagszervezeteink évek óta javasunk, minden nyilvános anyagunkban megjelennek és minden döntéshozónak elküldtük őket már legalább egyszer.¹⁵ Nagy problémát jelent az is, hogy míg konzervatív oldalról a „gender” szó erőteljes támadás alatt áll, olyannyira, hogy az ezt kutató egyetemi szakokat is megszüntették, s a radikális feministák értelmezését (gender mint társadalmi nem, vagyis nők és férfiak) és a posztmodern transzmozgalom/queer tudományok értelmezését (gender mint választott identitás, mint fluid koncepció) szándékosan összemossák, és politikai ellenségkép-képzésre használják fel, addig progresszív oldalról az identitáspolitika által ihletett nemsemlegesség, a „nő” kategóriájának elmosása zajlik, ami nagyon nehezíti az olyan, rendkívül egyszerű célok üzését, mint hogy legyen 50%-os női kvóta a pártlistákon, egészen addig, amíg nem tesszük lehetővé nagyobb arányban a nők részvételét a politikában, vagy akár az, hogy az emberkereskedelem áldozatait és a kislányokat is előszeretettel használó férfi klienseket is büntessük meg az egyenlőség-modell (korábban: svéd vagy abolicionista modell) jegyében. De ilyen elérendő cél lenne az is, hogy a nők, lányok, asszonyok, anyák boldogan, önfelédten viszonyulhassanak a saját testükhöz, annak integritását tartsa mindenki tiszteletben, a szépségkultuszt ne az erőszakos pornó és a mesterséges szépészeti beavatkozások diktálják, és legyenek számukra elérhető, biztonságos női terek.

NEMI: A nők és férfiak közötti, nemi alapon működő, globális és lokális egyenlőtlenségeket strukturálisnak tartjuk, és úgy gondoljuk, hogy nem a problémák tüneti kezelésére van szükség, hanem gyökeres társadalmi változásra. Álláspontunk szerint ezek az egyenlőtlenségek a fennálló rendszerben folyamatosan újratermelődnék és egyúttal elfedésre kerülnek, s így a *status quo* fenntartói. A nők elleni erőszak gazdasági és kulturális dimenziói egymást teszik lehetővé és egymást erősítik – így például a nők elleni szexuális erőszakot és a nők gazdasági elnyomását egymással összefüggésben értelmezzük.

¹⁵ Lásd erről itt: <https://nokjoga.hu/segitoknek-szakmai-es-politikai-donteshozoknak/> (Utolsó letöltés: 2022. június 12.)

A magyar nők helyzetét a rendszerváltás óta a strukturális elszegényedés jellemzi.¹⁶ Ennek okai a munkanélküliség megnövekedése, illetve a nemek közötti munkamegosztás aránytalansága, mind a munkaerőpiacon, mind az otthonokban végzett, láthatatlan munka területén. Ezek a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és körülmények úgy jelennek meg, hogy a női munkavállaló hátrányt szenved el, ha gyermeket vállal, illetve idős szüleit vagy más, tartósan beteg vagy fogyatékos-sággal élő családtagját ápolja – mindeközben a munkakörülmények a legtöbb nő számára nagyon kizsákmányolóak, így sokan inkább a család szférájába próbálnak visszahúzódn.¹⁷

A bérmunkaerőpiacon jellemző a vertikális és a horizontális nemi szegregáció. Az Európai Unióban a nemek közötti bérszakadék átlagosan 14,1%-os, míg Magyarországon ez 18,2%.¹⁸ A vezető pozíciók jó részét férfiak töltik be, míg az ún. „rózsaszín galléros” szakmákban, mint az egészségügyi szakdolgozók, ápolók, tanárok, gyógypedagógusok, szociális szakmák, a fizetések és a munkakörülmények méltatlanok. Ezekben a szakmákban pedig, ha jelen is vannak férfiak a munkahelyeken, ők gyorsabban és könnyebben kerülnek vezető, jobban fizető pozíciókba.¹⁹ A magyar roma nők egyrészt felülreprezentáltak a társadalom leszakadó, a többségtől egyre inkább szegregáltan élő szegényei között,²⁰ másrészt a fizetett bérmunkaerőpiacon megkülönböztetés áldozatai, amellet, hogy őket is, mint minden nőt, sújtják az anyasággal járó megkülönböztetés és hátrányok a munkában.²¹ Mindezeket tetézik az országot szétszabdáló területi egyenlőtlenségek.²²

A fenti gazdasági tényezők komoly hatással vannak és fontos szerepet játszanak a nők elleni erőszak, a párkapcsolati és a családon belüli erőszak fenntartásában és újratermelésében. A hazai köztudat és jogrendszer nem kezeli megfelelően a nők elleni erőszakot.²³ Az áldozatvédelem nem valósul meg elégségesen: a problémák nincsenek megnevezve, és az ellátórendszer nem reagál, nincs érdemben felkészülve a problémákra, és az áldozatközpontú és terápiaközpontú megközelítés is nagyon kezdetleges fázisban van.²⁴ A nők elleni erőszak és a lakhatási válság összefüggései szorosak: a lakhatásukat elvesztő nők nagyon gyakran nők elleni vagy családon belüli erőszak áldozatai, illetve emellett sokan visszamennek, illetve inkább benne maradnak bántalmazó kapcsolatokban, hogy ne veszítsék el a lakhatásukat.²⁵ Ma Magyarországon a becslések szerint 200,000 nő él bántalmazó kapcsolatban.²⁶

A nők elleni erőszak egyik legnyilvánvalóbb tere a szexipar, ahol többségében női testeket használnak és zsákmányolnak ki a profit megszerzéséért. Magyarország a rendszerváltás után a pornóipar egyik epicentrumává vált – ez

¹⁶ FODOR, 2001; CZIBERE, 2012.

¹⁷ GREGOR-KOVÁTS, 2018.

¹⁸ Európai Bizottság, 2021a.

¹⁹ Európai Bizottság, 2021b.

²⁰ SZALAI, 2007.

²¹ KÓCZÉ (SZERK.), 2010.

²² CZERVÁN, 2016.

²³ Lásd például: NYÚL ET AL., 2018. a nemierőszak-mitoszok elfogadottságáról.

²⁴ PATENT, 2019.

²⁵ DÉS-PÓSFAL, 2020.

²⁶ Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2014.

szoros összefüggésben áll a ténnyel, hogy magyar nők tömegei szegényedtek el, és kényszerültek részt venni az iparban, míg a külföldi producerek (és hazai közvetítők) profitáltak ebből. Mindeközben a szexipar a modernizáció, a „fejlődés” egyik „fokmérőjeként” kereteződik.²⁷ Ez a folyamat a napjainkban is tart, és amellett, hogy a jelenlegi jogrendszer nem bünteti a prostitúció használóit, a szexipart normalizáló diskurzusok uralják a közbeszédet, elfedve az erőszakot.

A pornóipar terjeszkedésének hatására kultúránkat és a szexualitásról alkotott képünket áthatja a pornifikáció, a pornó kultúrájának normalizálása.²⁸ A fiatalok a pornóból „tanulják” a szexualitást, és – az egyidejűleg a szexualitást tabusító és a szexipart normalizáló hazai környezetben – nem elérhető a párkapcsolatok dinamikáit, a nemi szerepeket, az érzelmeket és az intimitást tematizáló, átfogó pornó-kritikus szexuális nevelés számukra a jelenlegi intézményrendszerben. A szexuális erőszaknak és a szexuális célú emberkereskedelemnek különösen kitettek azok a fiatalok, elsősorban lányok és fiatal nők, akik az intézményrendszerben, a gyermekvédelmi ellátórendszerben nőnek fel.²⁹

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: A REGINA Alapítvány Miskolc munkatársai nemcsak társadalomtudományi szakirodalomból és szakmai fórumokon szereztek tudást a magyarországi – különösen az északkeleti országrészben élő – roma nők helyzetéről, hanem terepmunkájuk során közvetlen tapasztalataik, személyes kapcsolataik révén is. Nem voltak ismeretlenek számukra azok a hátrányok, amelyekkel a korai gyermekvállalás és családalapítás miatt sokszor alapfokú végzettséget sem szerző roma nők szembesülnek az életük során, ideértve nemcsak a munkavállalási lehetőségek korlátozottságát, de a bántalmazó kapcsolatból való kilépés ellehetetlenülését is. Az ismeretek bővüléséhez vezetett, amikor a REGINA 2016-ban konzultációs kapcsolatba került az (akkor még budapesti székhelyű) Európai Roma Jogok Központjával (European Roma Rights Centre, ERRC), amely szervezet éppen ún. „emberi jogi tényfeltárást” folytatott a roma nők helyzetéről a reprodukatív egészség vonatkozásában, különös tekintettel a szülészeti ellátásra. Ekkoriban derült fény bizonyos diszkriminatív jelenségekre, amelyekről a médiából is értesülni lehetett. Az egyik miskolci – állami egészségügyi intézményként működő – kórházat az Egyenlő Bánásmód Hatóság megbírságolta egy roma fiatalasszony bejelentése nyomán, aki azt panaszolta, hogy gyermeke születésekor rasszista szidalmakkal és fenyegetésekkel illette őt egy szülésznő és egy szülésorvos. Ezt követően az említett jogvédő szervezet, az ERRC közérdekű igényérvényesítés keretében indított pert ugyanazon intézmény ellen, egy olyan intézkedés kapcsán, amely a gyakorlatban megnehezítette, hogy a hátrányos helyzetű roma kismamák mellett kísérő családtag lehessen jelen a szüléskor (noha a kísérőhöz való jogot az egészségügyi törvény minden szülő nőnek biztosítja a vajúdás és szülés idejére, köztük a 18 év alattiaknak „kétszeresen” is, hiszen a kiskorúaknak eleve joguk van kísérőre a kórházi tartózkodás alatt). Kiderült ugyanis, hogy a kórház pénzért, ráadásul méltánytalanul magas összegért biztosította azt az egyszerűhasználatos

²⁷ GREGOR-CsÁNYI-DÉS, 2020.

²⁸ DINES, 2010.

²⁹ VIDRA-SEBHELYI-BARACSI-KATONA, 2015.

védőöltözetet – hivatalos elnevezése „zsilipruha”, közismert neve „kispapa-szett” –, amelyet a szülőszobán a kísérőnek viselnie kell az intézmény házirendjének értelmében. Később a bíróság – első- és másodfokon is – jogsértőnek és megszüntendőnek ítélte ezt a gyakorlatot, és bírságot is kiszabott a kórházra. Miközben a per zajlott, a REGINA Alapítvány Miskolc – átmeneti megoldásként – adománygyűjtést indított a közösségi médián keresztül, hogy a gyermeket váró, rászoruló környékbeli roma családok ingyenes „kispapa-szett”-hez juthassanak. (A tapasztalatok alapján egyébként a roma családokban nem a leendő édesapa – a „kispapa” – merül fel mint kísérő, hanem általában a kismama édesanyja vagy más női családtagja). A REGINA Alapítvány munkatársai számára a védőöltözetek kiosztása kapcsán derült ki, hogy Miskolc környékén sok roma család emlékezetében élnek történetek arról, hogy egyik vagy másik gyermek születésekor az édesanya rossz bánásmódot tapasztalt a kórházban. A beszámolókból kirajzolódó kép alapján úgy tűnt, hogy különösen a fiatalon (tizenévesen), illetve a kísérő nélkül szülők vannak kitéve ilyen traumának.

UTCÁRÓL A LAKÁSBA! EGYESÜLET: Az ügyfeleinkkel folytatott szociális munka során óhatatlanul feltűnnek olyan vonások, sajátosságok az esetekkel kapcsolatban, amelyek a nemek közötti különbségekre vezethetőek vissza, így speciális, nőket érintő problémakörrel találjuk szemben magunkat.

Nemtől függetlenül az életvitelszerűen közterületen tartózkodók rendkívüli módon kiszolgáltatott helyzetben vannak a vagyon elleni és erőszakos bűncselekményeknek. Emiatt nagyon ritka, hogy nők egyedülállóként éljenek az utcán, hiszen a férfi többségű hajléktalan populációban sokkal nehezebben tudják egyedül megvédeni értékeiket és testi épségüket. Kapcsolataik alapja sokszor a ráutaltságban keresendő. Amikor megkezdjük új ügyfeleinkkel a szociális munkát, esetenként már a beköltözéssel egyidejűleg vagy a bizalmi kapcsolat kialakulása során felszínre kerülnek párkapcsolati anomáliák és az az alapvető probléma, hogy a kapcsolat alapját nem a szeretet adja, hanem egy szociális és gazdasági kényszer, egy nagyon erős egymásráutaltság. Sokszor talán ilyenkor “engedik” csak meg maguknak azt, hogy szembenézzenek a párkapcsolatuk árnyoldalával is. A napi túlélésért folytatott küzdelem során ezek a problémák háttérbe szorultak, mert olyan alapvető szükségletek fedték el, minthogy legyen mit enni, mivel fűteni és hol aludni.

Megjelenő probléma a családon belüli bántalmazás és ennek különböző formái is, elsősorban a lelki és szóbeli bántalmazás, és esetenként a fizikai erőszak. Noha ez a jelenség a társadalom minden rétegében tetten érhető, ügyfeleink még kiszolgáltatottabbak a társadalmi kirekesztettségük és anyagi depriváltságuk okán. Mindez az esetek döntő többségében a női ügyfeleinket sújtja. Nagy kihívást jelent a szociális munkásnak beavatkozni a bántalmazó kapcsolatokba, hiszen ezek sajátos dinamikával bírnak, és a kevésbé kiszolgáltatott helyzetben lévő nők számára is rendkívüli kihívást jelent a kapcsolatból való kilépés. A hajléktalan nők esetében a kilépést valamelyest megkönnyítő anyagi függetlenség megteremtése sokszor lehetetlen, illetve szociális hálójuk gyengesége is a kapcsolatban maradás esélyét növeli. Amennyiben ügyfeleinknél bántalmazásról szerzünk tudomást, az esetkezelés fő célja lesz, hogy az áldozatot támogassuk. Amennyiben felmerül a kilépési szándék, akkor igyekezünk ennek lehetőségét megteremteni, úgymint a szükséges

gazdasági-lakhatási feltételek előteremtése, önálló jövedelemhez jutás segítése, és a bántalmazás során leépült önbecsülés visszaépítése. Kis civil szervezetként sajnos végesek a lehetőségeink, és jelenleg nem áll rendelkezésünkre olyan krízislakás, amelyet erre a célra tudnánk fenntartani. Egyik esetünk során a bántalmazás kiderülésekor a pár bántalmazó tagja is jelen volt. Ilyen esetben fontosnak tartjuk, hogy nyíltan kommunikáljunk a korábban megtörtént fizikai bántalmazásról. Az áldozatot teljes támogatásunkról biztosítottuk, és a bántalmazó fél felé jeleztük, hogy nem fordulhat elő újra a fizikai erőszak. Elengedhetetlennek tartjuk a családon belüli és párkapcsolati bántalmazás kezelésére specializálódott szervezetekkel való szoros együttműködést. Ennek keretében szociális munkásaink részt vettek a Nők A Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület (NANE) által szervezett képzésen, majd tudásukat visszacsatornázza, az egyesületünk többi tagjának is tartottak érzékenyítést a témával kapcsolatban.

A hajléktalanságban élő emberek több okból kifolyólag nehezen tudnak hosszú távú, legális, bejelentett munkahelyhez jutni. Az életkor, a nem, az etnikai hovatartozás, a rossz egészségügyi állapot, vagy a megfelelő végzettség hiánya mellett a lakcím nélkülség tovább csökkenti az esélyeiket a munkaerőpiacon, emiatt általában alkalmi jelleggel dolgoznak. A közterületen élő hajléktalan párok esetében az is nagyban hátráltatja a munkavállalást, hogy általában csak a pár egyik tagja tud dolgozni, mert a lakóhely felügyelet nélkül hagyása sokszor betöréshez, lopáshoz vagy egyszerű rongáláshoz vezet. Ugyanakkor rendkívül veszélyes lehet, ha a nő egyedül marad az erdőben a sátrat vagy kunyhót védelmezni. Emiatt a párkapcsolatban élők igyekeznek együtt mozogni, ami munkavégzés esetében nehezen kivitelezhető, ezért hátráltatja a munkavállalást. Tapasztalatunk szerint a férfiak sikeresebben tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon mint a nők. Ennek oka egyrészt, hogy mint a társadalom egészében, úgy esetükben is megjelennek a jövedelmi egyenlőtlenségek a nemek között, továbbá az alkalmi jellegű, alacsony iskolai végzettséget igénylő munkák többsége fizikai munka, amit férfiak könnyebben látnak el. Amikor a pár bérlakásba költözik, akkor valamivel javulnak az érintettek munkaerőpiaci esélyei, viszont a háztartás vezetése és a gyermeknevelés, a többségi társadalomhoz hasonlóan továbbra is a nőkre hárul.

HERSTORY KOLLEKTÍVA: A nők elnyomását tematizáló feminista szervezetek jelen vannak a magyar közéletben és az aktivista térben, ennek ellenére a HerStory kollektíva tagjai megerősítették, hogy kevés olyan kezdeményezést ismernek a hazai szinten, amely környezeti érzékenységgel fordul a társadalmi problémák tematizálása felé.

„A hazai feminista és női szervezetek nem foglalkoznak az élelmentermelés és élelem-önrendelkezés témakörével. Nem kapcsolják össze a gondoskodás válságával és a klímakatasztrófiával, amelyek a tőkés termelési mód következményei.” (Kutatási Agenda kérdőív)³⁰

³⁰ A HerStory Kollektíva által kidolgozott módszertan, amely egy bizonyos témakör felmérését és jellemzően alulkutatott témák beazonosítását segíti strukturált kérdésekkel.

„A HerStory a vidéken élő nők, a zöld mozgalomban aktív nők és az élelem és gondoskodás mindennapi terheivel szembesülő nők tapasztalati tudását szeretné kihangsúlyozni. Érdekérvényesítési és kutatási folyamatok összekapcsolásán dolgozik a HerStory.”
(Kutatási Agenda kérdőív)

A HerStory alapfelvetése, hogy az emberi társadalmak új utakat, megoldásokat, rendszereket kénytelenek keresni és találni. Hogy nézzenek ki ezek az új rendszerek? Milyen alapvető változtatásokra van szükség? Világszerte a nők végzik a gondoskodási és a kisgazdasági munkák döntő részét. A nők múltja, jelene és szándékai ezért alapvetően fontosak a jövő irányainak meghatározásában. Az egyik cél tehát összegyűjteni és láthatóvá tenni a nők történeteit és valóságát az élelmiszerrendelkezéssel, vidéki élettel, önellátással és az ezzel szorosan kapcsolódó gondoskodási válsággal kapcsolatban. A másik cél segítséget nyújtani a gondoskodással, az élelmiszerrel kapcsolatos, leginkább a nőket érintő nehézségek megoldásában.

Milyen gyakorlati tapasztalataik vannak a nemek közti egyenlőtlenségek kapcsán?

EMMA EGYESÜLET: Bár a fent említett probléma az anyák életútjának minden pontját áthatja, különösen erőteljesen jelenik meg az egészségügyi (ezen belül is legerőteljesebben a szülészeti) ellátórendszerben. A gyermeket vállaló nők jelentős része súlyos pszichés és testi traumákkal érkezik meg az anyaságába, hiszen már gyermeke születésekor szembesül azzal, hogy alapvető jogai sérülhetnek meg akkor, amikor a legsebezhetőbb, és semmiféle beépített gát nincsen a rendszerben, amely ettől megvédené őt. Az erőszak ezen formáját a társadalom hallgatóságos konszenzusai mentén teljes csend övezi, így a traumák feldolgozásához is csak ritkán kapnak adekvát segítséget az anyák. Emiatt az EMMA Egyesület teljes működése során kiemelt figyelmet szentel a nők történeteinek és annak, hogy ezeket ítéletmentes közegben oszthassák meg. Hiszünk abban, hogy meg kell törnünk a csendet, és el kell érniük, hogy a nők sérelmére elkövetett mindenféle erőszakkal szemben hathatósan lépjen fel a társadalom. Tekintettel arra, hogy ezek a traumák az anyaság legelső pillanataitól hatnak, és alapjaiban befolyásolják a nők egészsége mellett a családok dinamikáján keresztül a társadalmi rendszerek működését is, óriási jelentősége van annak, hogy a szülészeti erőszak minden formáját a lehető leghamarabb felszámoljuk. Bár a feladatban rejlő kihívás óriási, mégis prioritást kell élveznie. Egyfelől, mert a szülés során szerzett sérülések egyfajta origóivá válnak az anyák problémáinak – ezek talaján tud ugyanis kialakulni számtalan pszichés és fizikai betegség, párkapcsolati probléma. Másfelől ennek a kérdésnek a megoldása modellként szolgálhat ahhoz, hogy az anyák érdekeit szem előtt tartva a társadalom összes többi rendszere is.

KINCS: A Világbank *Women, Business and the Law 2021*³¹ 190 országot vizsgáló kiadványának főbb kérdései, hogy ugyanazok a jogok és lehetőségek illetik-e meg a nőket az élet különböző területein, mint a férfiakat. Az eredmények alapján összességében a vizsgált országok a legtöbb reformot a nők fizetését érintő törvényekben

³¹ *Women, Business and the Law, 2021.*

hajtották végre. Magyarország a vizsgált mutatók szerint, a női egyenjogúságot tekintve a 3. helyen áll. A női, illetve a családayai szerepek jelentős mértékben felértékelődtek, ugyanakkor szükséges, hogy a nők – a családban betöltött szerepük mellett – a munka világában is helyt álljanak. A 2010-es családbarát fordulatot követően a kormány éppen ezen a területen támogatja a magyar családokat: arra törekszenek, hogy a nőknek ne kelljen választaniuk a gyermekvállalás és a szakmai előmenetel között, hanem a kettőt együtt valósíthassák meg.

A KINCS egyik 2019-es felmérése³² a családi szerepeket vizsgálta. 10-ből 8 válaszadó szerint a családayai szerep legalább annyit ér, mint munkahelyen dolgozni, illetve a többség szerint (81%) a kisgyermekes édesanyáknak a rugalmas munkavégzés a legmegfelelőbb. A rugalmas munkaidő nagymértékben segítheti a családi élet, az ebből adódó kötelezettségek és a munkavállalói lét összeegyeztetését.

A KINCS korábban már említett rangsorából³³ jól látszik, hogy Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amely a nők számára egyre több lehetőséget nyújt. A jelenlegi családpolitika célja, hogy a lehető legszélesebb eszköztárral segítse azokat, akik gyermekre vágnak, gyermeket nevelnek és közben dolgoznak is. A szakpolitika hozzájárul ahhoz, hogy a nők és a férfiak közötti munkamegosztással kapcsolatos társadalmi berögződések oldódjanak, és minél kiegyenlítettebb legyen a szülők szerepvállalása a gyermeknevelésben.

Amikor az elmúlt évtized legjelentősebb eredményeiről beszélünk, elmondható, hogy tíz év alatt hazánkban a nők minden csoportjának javult a helyzete, szinte minden területen Magyarország előrelépése volt az egyik legnagyobb az uniós tagállamok közül.

2020-ban már 2 millió 94 ezer nő dolgozott éves átlagban, 233 ezerrel több, mint 2010-ben. A nők foglalkoztatási rátájának növekedése a 2. legnagyobb volt az Európai Unió tagállamai között, az uniós átlag duplája. A 3 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátája tíz év alatt közel másfélszeresére nőtt, és jelentős volt az emelkedés a hat év alatti gyermeket nevelő nők körében is. Az iskolás gyermeket nevelők foglalkoztatottsága pedig ma már 90%-hoz közelít. Egy évtized alatt a legnagyobb mértékben azon édesanyák foglalkoztatása nőtt, akik három vagy több gyermeket nevelnek. A nők munkanélküliségi rátájának csökkenése 5. legnagyobb volt az Unióban, az uniós átlag közel háromszorosa.

NŐI ÉRDEK: Évtizedek alatt felgyülemlett tapasztalataink szerint a nemek közti egyenlőtlenség alapvetően két dologról szól: a hatalomról, azaz, hogy ki és mennyire fér hozzá javakhoz, döntésekhez, szabadidőhöz, vezető pozíciókhoz, egészséges, erőszakmentes élethez, extrém esetben egyáltalán az élethez, és az emberképről, azaz ahogy Simone de Beauvoir örökbecsű művében megírta, a nő csupán a „második nem”, a viszonyítási pont mindig a férfi. Ha a viszonyítási pont a férfi, akkor a lányok, nők biológiai valóságát, igényeit a középületek és a gyógyszeripar is mellékesnek tartja, meg sem látja. Az anyasághoz, a gondoskodáshoz fűződő csodálatos érzésekkel, érzetekkel, érzelmekkel és speciális igényekkel senki sem foglalkozik, annak rossz hírért kelti, vagy „nemsemlegesíti” a progresszió jegyében.

³² *Baba-mama kutatás*, 2019.

³³ KINCS, 2021.

A közvélemény formálásában fontos szerepet játszó média és közszereplők mindkét kérdést gyakran pszichologizálják (például a változó férfi-női "gender"-szerepek káros hatásainak magyarázatával), vagy közgazdasági, esetleg demográfiai kérdéssé degradálják (például azzal a javaslattal, hogy emeljük a nők foglalkoztatási rátáját 90% fölé és duplázzuk meg a születendő gyermekek számát). Valójában nagyon kevés a nőket meghallgató, az ő valóságukra és különböző igényeikre reflektáló közpolitika, nőpolitika.

NEM!: A gazdasági struktúrákkal összefüggésben a munkaerőpiac körülményei és a nemi szocializáció oda vezet, hogy a háztartásokban a nők nagyobb arányban végzik a házimunkát.³⁴ A társadalom újatermeléséhez kapcsolódó tevékenységek természetesen nemcsak a háztartásban elvégzett házimunkákat jelentik, hanem a társadalom „jóllétének” a fenntartását is: a közösségek fenntartását, kapcsolatok ápolását és szervezőmunkát, érzelmi befektetést és energiát igénylő tevékenységeket. Ezeket is javarészt nők végzik el, mivel a kapitalista termelés azon elven alapul, hogy ezek olcsó vagy ingyenes, „természetes” erőforrások. Miután ezek az erőforrások végesek, a tőke és a gondoskodás ellentmondásaitól túlterhelt rendszer önmagát, az őt fenntartó erőket pusztítja.³⁵

Ezt a Nancy Fraser által megnevezett többdimenziós (politikai-gazdasági-morális) válságot a lokális rezsimek különböző szinteken próbálják kezelni. A magyar esetben ezt az ún. „demográfiai fókuszú” kormányzással próbálják megoldani, amelyben a nőket a nemzet újatermelésének legfontosabb eszközeként, szimbolikus szinten is elsősorban anyaként és feleségként elismerve kezelik. A problémákat a „demográfiai válság” keretezésében láttatják, s miközben terítéken van az abortusz szigorítása (példát jelentenek ehhez a regionális, lengyelországi fejlemények), nem ismerik el azonban például a már megszületett gyermekek jogait, a gyermekszegénység ellen nincs átfogó, realizált program, illetve a gyermekvédelmi szektor alulfinanszírozott, és nem védi meg az intézményrendszerbe került gyermekeket és fiatalokat az őket érő erőszaktól és kizsákmányolástól.

Ahelyett viszont, hogy a globális kapitalizmus és a társadalmi reprodukció ellentmondásaiban lokálisan és regionálisan is megragadható társadalmi problémákat nemi alapú megközelítésből komolyan vennék a mindenkori (neoliberális, szociálliberális vagy neokonzervatív) kormányok és/vagy nemzetállamok és kormányközi szervezetek, a nőket különböző „családpolitikai” és „családvédelmi” intézkedésekkel, kormányzati technológiákkal folyamatosan (újra)integrálják a társadalmi reprodukció neoliberális rendszereibe.

Fodor Éva a jelenlegi hazai rezsimit *workfare* (tehát „munkaalapú”) helyett *carefare*, tehát gondoskodásalapú rendszerként írja le: miközben a kollektív gondoskodásból részben kivonul az állam, részben privatizálja azt (például az egyházak kezébe helyezi), tehát az otthoni gondoskodási munkák kiszervezése a fizetett munkaerőpiacra egyre inkább a tehetősebbek, a felsőbb osztályok kiváltságává válik.³⁶ A „családvédelmi” intézkedések javarészt pedig a felsőbb osztálybelieknek

³⁴ Eurostat, 2021.

³⁵ FRASER, 2022.

³⁶ FODOR, 2022.

osztanak újra: az univerzális juttatások, mint a családi pótlék, stagnálnak, míg a családi adókedvezmény, a CSOK és a GYED bejelentett munkaviszonyhoz kötött és a jövedelemtől függ. Eközben a gondoskodás az intézkedéseket elfedő, univerzalizáló diskurzusokban (“minden családot támogatunk”) romantizálódik.³⁷ Ahogy azt Gregor Anikó is hangsúlyozza, az osztályalapú családpolitika fontos oka a szolidaritás erodálásának a nők különböző csoportjai között, és ez megnehezíti a problémák közös nyelven való megfogalmazását.³⁸

Magyarországon jelenleg a nők politikai reprezentációja is rendkívül alacsony. Az érdekképviselőt ellehetetlenítését a jelenlegi kormány a női, nőjogi, feminista szervezetek megosztásával, egyesek “tiltásával” (anyagi és politikai ellehetetlenítésével), illetve mások “támogatásával”, a “nőügyek” mentén végzendő lehetséges közös munkájukat igyekszik aláásni.³⁹

Gregor Anikó és Kováts Eszter *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák* című kutatásának egyik fontos üzenete, hogy a közéletben politikai szereplőként vagy aktivistaként, képviselői igénnyel felszólaló szereplők/aktorok diskurzusai gyakran eltérnek azoktól a diskurzusoktól és elbeszélésektől, amelyekből kiderül, hogy valójában mit tartanak a magyar nők problémának. Ezek pedig jelen esetben elsősorban a megélhetési kérdésekhez kötődnek, illetve a gondoskodás és a bér munka feszültsége körül tematizálódnak.⁴⁰

A problémák megnevezése, illetve ezek hiánya részben összefügg a társadalmunkban jelen lévő patriarchális, antifeminista kulturális hegemoniával, amely normalizálja és elhallgatja a nők rendszerszintű elnyomását. Amellett, hogy az egyenlőtlenségekből fakadó viszonyrendszerek „természetesnek” vagy „magától értetődőnek” tűnnek fel egy ilyen rendszerben, a nők elleni erőszaknak vannak olyan dimenziói, amit még a nők egy része sem tart megnevezhetőnek, hiszen túlélési stratégiájuk része, hogy ezekről nem beszélhetnek, illetve a szegény és a félelem csendje övezi őket – különösen igaz ez a szexuális erőszakra.⁴¹

A társadalmi egyenlőtlenségek, a nők strukturális elnyomása és kizsákmányolása és a gondoskodási válság – bár különböző módokon és mértékben – minden nő és férfi életét érintik. A NEM! ezeket a személyes érintettségeket szeretné tudatosítani az egyénekben, és keresi a közös értelmezés módjait és a cselekvés útjait. A problémák feltárása mellett a változást is kutatjuk azokkal a nőkkel, akiknek van ereje és ideje a közös gondolkodásra és cselekvésre. Azokért is szólunk, akiknek az élethelyzete nem engedi meg, hogy mozduljanak. A női szolidaritás közös nyelvét kutatjuk, ami folyamatos tanulást jelent.

A kapitalizmus és a patriarchális globális strukturái tehát a láthatatlan munkán keresztül a háztartásokba és a bér munkaerőpiacon méltatlan munkakörülmények közé kényszeríti a nőket, és egyúttal elfedi az egyenlőtlenségeket és fenntartja a *status quót*. A tüneti kezelések helyett a rendszer gyökeres megváltoztatására lenne szükség, a gondoskodási válságra új válaszokat kell keresnünk.

³⁷ SZIKRA, 2018; FODOR, 2022.

³⁸ GREGOR, 2022.

³⁹ SZIKRA-VAJDA, 2020.

⁴⁰ GREGOR-KOVÁTS, 2018.

⁴¹ KOVÁCS, 2014; KATONA, 2017.

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: Azoknak a hátrányos helyzetű roma nőknek az élete, akik nem végeznek fizetett munkát, lényegében arra korlátozódik – nagyon fiatal kortól kezdve –, hogy a családjukról gondoskodnak. Az önbizalmuk alakulására negatívan hathat, hogy általában alig kapnak pozitív külső visszajelzést, és nem sok lehetőségük volt sikerélményeket szerezni rövid iskolai pályafutásuk alatt sem, ami ráadásul alighanem szegregált környezetben zajlott. Az ilyen helyzetben lévő roma nőkkel tervezett projekt munka kapcsán tudomásul kell venni a családi környezet döntő szerepét is: a hatékony együttműködés egyik záloga, hogy a nőt alapvetően támogassa a családja – elsősorban a férje, illetve a párja – a projektben való részvételben.

HERSTORY KOLLEKTÍVA: A közös munka, a hálózatosodás sodrában, a vízióegyeztetési szükségletek megfogalmazásakor és a kutatási menetrend kialakításakor merült fel az igény, hogy személyes tapasztalatokat önreflexív módszerekkel és a vidéken élő és gazdálkodó nők szempontjait a strukturált narratív élettörténeti interjúzás módszertana alkalmazásával ismerjük meg. Előbbi (mint megközelítés) segítette a HerStory kollektíva tagjait abban, hogy úgy gondolkodjunk a közös kutatásukról, mint olyan projektről, amely a megismerésen túl átfogó, mozgalmi és társadalmi célokat szolgál, ezért szüntelenül átlépi a tudományos munka és az aktivizmus határait.

Önreflexivitásra épült a terepi munka is: az interjúk során a partneri viszony és az empátia volt a kölcsönös tanulás és a megértés alapja. Az interjúk készítői minden alkalommal kiléptek saját közegükből, a visszatérést az elemzői státuszhoz a HerStory csoport feldolgozást segítő közös beszélgetései támogatták. Munkamódszerünk a kutatómunka társadalmi szerepének feminista felfogását tükrözi, amely épp oly fontosnak tartja a megismerést, mint a változtatást és a közös munkát az emberekkel.⁴² Ez arra ösztönözt minket, hogy miközben reflektálunk a választott (kritikai politikai, gazdaságtani, politikai ökológiai és feminista) elemzési keretekre, mindvégig azt próbáljuk megérteni és bemutatni, hogy az egyes emberek hogyan reagálnak életkörülményeiket, esélyeiket, akcióikat meghatározó struktúrákra, és megragadjuk az élelemtermeléshez kapcsolódó gyakorlatok és társadalmi viszonyok sokféleségét és szerepét a kapitalizmus jelen folyamataiban.

Milyen megoldásokat tudnak javasolni a problémák enyhítésére vagy felszámolására?

EMMA EGYESÜLET: Hiszünk a nők közötti összefogás és a szolidaritás erejében, ezért az EMMA Egyesület a megoldási lehetőségek egyik központi elemeként tekint a nőközösségek rehabilitációjára és működésük támogatására. Arra biztatjuk, és abban támogatjuk a nőket, hogy tegyenek önmagukért és egymásért, és vállaljanak felelősséget a társadalmi szintű változásért is. Segítőként és szakemberként elsődlegesnek tartjuk, hogy ne szakadjunk el a nők által megélt valóságtól, az anyák tapasztalatait egyéni-közösségi-társadalmi összefüggéseiben fogadjuk be, értsük meg, és a változásra ennek tudatában törekedjünk. A női életet összetettségében éljük és látjuk, meggyőződésünk, hogy annak egyes aspektusai, kihívásai

⁴² GIBSON-GRAHAM, 2016.

egymással összefüggenek, ezért elköteleztettek vagyunk a női témákban aktív csoportok együttműködése mellett is. Ezt kiemelten fontosnak tartjuk ahhoz, hogy a nők életútját holisztikus szemléletben lássuk és láttassuk, és minden életszakaszban használható megoldásokat kínáljunk a nőjogok legszélesebb körű védelméhez.

KINCS: A családbarát munkahelyek iránti fokozott érdeklődés részben a nők és a férfiak társadalmi, munkaerőpiaci helyzete javításának szempontjából, részben pedig a demográfiai helyzetre adott válaszként jelent meg a köztudatban.⁴³ A demográfia vizsgálatok megállapításai szerint az utóbbinak az az oka, hogy ott születik több gyermek, ahol a nőknek a gyermekvállalás mellett nem kell lemondaniuk a szakmai munkájukról, önállóságukról és keresetükről.

A kormány 2021–2030-ra vonatkozó, *A nők szerepének erősítése a családban és a társadalomban*⁴⁴ című akcióterve több célt is megfogalmazott a következő csaknem tíz évre. A tervek között szerepelnek a családi élet és a munkavállalás összehangolásának támogatásával, a nők „láthatatlan, fizetetlen” munkájával kapcsolatos kutatások; a család- és gyermekbarát környezet kialakításának széleskörű elterjesztése; a nők vezetővé válásának elősegítése a gazdasági-vállalati szektorban. A női vállalkozások támogatása szakmai programokkal, a hátrányos helyzetű, elsősorban roma nők egészségtudatosságát növelő, a szervezett népegészségügyi szűréseken való részvételének ösztönzése, és a tervek között szerepel további családbarát születési és kórházi pályázatok meghirdetése is. A roma társadalomban szükség van továbbá olyan képzések, programok megvalósítására, melyek az ismeretek átadásán túl gyakorlati tanácsokkal is támogatják a 13–18 éves korosztályt.

A családbarát kormányzásnak köszönhetően 2010 óta Magyarországon egyszerre emelkedett a magyar nők körében a munkavállalás, valamint a gyermekvállalási és házassági kedv is. Európában nálunk nőtt legnagyobb mértékben a termékenységi ráta és az ezer főre jutó házasságkötési ráta is. Míg tíz évvel ezelőtt öt vágott gyermekből csak három született meg, napjainkban már négy jön világra.

NŐI ÉRDEK: A fenti megállapítások magukban hordozzák a megoldási lehetőségeket is: a legtöbb szakmai anyag a nők jogainak érvényesítésére rendelkezésre áll, nyilvános. A pontos közpolitika-tervezéshez elengedhetetlen lenne sok nemekre bontott és elemzett adat (legyen szó akár a választói preferenciákról, a pornóhoz való viszonyulásról, a gyárak mosdóinak használatáról, a tömegközlekedésről vagy az utcai biztonságérzetről), nem-specifikus kutatások (például a kényszerláthatás hatása az anyák és a gyermekek egészségére). Tartós célok elérése érdekében a nőszervezeteket nem szabadna kihagyni a döntéshozatalból, és minden döntés meghozatala előtt a társadalommal is (nőkkel és férfiakkal is) széleskörű, valós konzultációt kellene megvalósítani és időt kellene adni azok megvalósítására. Testünkhöz, a szexushoz, családukhöz és gazdasági jólétünkhöz való hozzáállásunk nehezen változik, és nehezen tűri a „társadalommérnökösködést”. Pszichologizálás helyett tehát számoljunk, bontsunk adatokat, kérdezzük meg a nőket, higgyünk nekik és a komplex társadalompolitika lebegjen a szemünk előtt. Erre egy példa: ahhoz,

⁴³ *Családbarát munkahely*, 2019.

⁴⁴ *Akcióterv*, 2020.

hogy megvalósuljon álmunk egy prostitúció- és szexuális kizsákmányolás nélküli Magyarországról az egyenlőség-modell bevezetésével,⁴⁵ elengedhetetlen lenne, hogy erős, stabil és gondoskodó szociális háló védje a lányokat, nőket és fiatal fiúkat a prostitúcióba való bekerüléstől, exitprogramokat ajánljon nekik, illetve valós alternatívákat a munkaerőpiacon. A családon belüli erőszak és szexuális erőszak ne követeljen egyetlen egy áldozatot sem, vagy ha mégis, az elkövetőt távolítsák el az áldozatok közeléből, és ne ők kényszerüljenek menekülésre. Az áldozatok kapjanak valós segítséget, és történjen komoly társadalmi erőfeszítés mindennek a megelőzésére is, ahogy azt a Magyarországon politikai-ideológiai okokból nem ratifikált, de általunk továbbra is etalonnak tekintett Isztambuli Egyezmény megköveteli az angol eredeti betűszó után „három p”-nek nevezett rendszere szerint: megelőzés, védelem, büntetés (*prevention, protection, persecution*). Számolja fel az állam végleg az uzsorát, és biztosítson mindenhol olyan minőségű oktatást és közszolgáltatásokat, hogy a nyomor ne termelődhesen újra. Ha ez a komplex társadalompolitika párban jár a sokkal egyszerűbb törvényi változással, amely a vásárlót, az igény fenntartóját, bünteti, sikeresek lehetnének a kérdésben, akárcsak azok az államok – a Svédország, Norvégia, Izland, Írország, Franciaország és Izrael –, ahol már bevezették az egyenlőség-modellt.

NEM! Fontosnak tartjuk, hogy az egyenlőtlenségekről és forrásukról ne csak egyoldalúan kommunikáljunk, cikkek, előadások formájában, hanem képesek legyünk beszélgetést kezdeményezni, illetve női közösségek létrejöttét is segíteni hosszabb távon. Az olvasóköreink során is tapasztaltuk, hogy a legtöbb résztvevőnek új élmény, hogy szabadon, csak nők között, egy biztonságos térben beszélhet a tapasztalatairól. A visszajelzések alapján sokan úgy érezték közülük korábban, hogy egyedül vannak a problémáikkal, és személyes kudarcként vagy hibaként éltek meg olyan élményeket, amik egyébként a nők elleni mindennapi elnyomás elemei vagy következményei. Ez az izoláció a patriarchális működés része és egyik fenntartó ereje, hiszen ellehetetleníti a rendszerrel szembeni közös kritikus fellépést.

A láthatatlan munka esetében például ilyen az a médiában általánosan megjelenő kép, hogy egy nőnek képesnek kell lennie nemcsak a pénzkereső munkáját ellátnia, de közben a háztartással és gyerekekkel kapcsolatos összes gyakorlati teendőt is, miközben illene „adnia is magára”, jól érezni magát a bőrében. Ezt mind egyszerre teljesíteni gyakorlatilag lehetetlen, de mivel úgy van keretezve, mint ami egy nőnek nemcsak természetes, de egyszerűen szükséges a kiteljesedéshez, így, ha valaki úgy is érzi, hogy ez igazságtalan, másmilyen munkamegosztást szeretne, vagy egyáltalán nem tud azonosulni a klasszikus családanya-szereppel, az könnyen érezheti azt, hogy nőként egyszerűen kudarcot vallott, és tarthat a „többi nő” megvetésétől. Ehhez képest azt tapasztaltuk, hogy minden nő küzd ezekkel a problémákkal és érzésekkel, és szembesülni azzal, hogy ezek forrása nem egyéni gyengeség, hanem az, hogy a nőkre rendszerszinten teljesíthetetlen feladatok és elvárások hárulnak, rendkívül felszabadító lehet.

⁴⁵ Erről lásd: *Brüsszeli Kiáltvány*, 2022.

Ennek a megerősítésében segít az is, hogy a házimunkára, gyerekgondozásra fordított idő, illetve ehhez kapcsolódóan például a fizetések alakulása egy háztartáson belül, egy statisztikai szempontból viszonylag rendszeresen kutatott terület sok más nőket érintő elnyomási formával szemben. Míg több, nőket érintő témában kifejezetten magyarországi adatok nem, vagy csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésre, a nemzetközi felmérések relevanciája erősen korlátozott lehet. A láthatatlan munka esetében azonban számos felmérésből és kifejezetten feminista megközelítésű kutatási anyagból is dolgozhatunk. Az egyenlőtlenségeket egyértelműen tükröző adatsorok segítenek annak alátámasztásában és tudatosításában, hogy rendszerszintű problémáról van szó.

Ezekre a problémákra nem létezik gyors, egyszerű megoldás, hiszen alapjaiban határozzák meg a társadalmunk működését. A saját szerepünket ezek megoldásában jelenleg abban látjuk, hogy minél szélesebb körben felhívjuk a figyelmet ezek létezésére és a tevékenységünk révén a lehető legtöbb nő gondolkodását politizáljuk át, valamint, hogy felvértezzük őket eszközökkel (fogalmi kerettel) ahhoz, hogy reflektálhassanak a saját helyzetükre, a kapitalista patriarchátus mindennapi elnyomó megjelenéseire a saját életükben. Úgy gondoljuk, hogy ez minden további társadalmi cselekvés alapfeltétele.

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: A REGINA Alapítvány Miskolc roma nőkkel kapcsolatos helyi kezdeményezéseit kétszintű célkitűzés határozza meg. Az elsődleges célcsoportot a projektben feladatot vállaló nők jelentik (akiknek a kiválasztásakor elkerülhetetlen az előző kérdésnél felvetett szempontok figyelembevétel). Az ő esetükben az *empowerment*-folyamat végbemenetele közvetlenül a részvételtől remélhető: a családról való gondoskodáson túlmutató tevékenységekből veszik ki a részüket, ezáltal új szerepekben, új helyzetekben próbálják ki magukat, és szereznek (jó esetben megerősítő) tapasztalatot, elismerést. Olyan emberekkel találkoznak – például egy szakmai fórumon –, akikkel egyébként nem találkoznanak, illetve nem egyenrangú partnereként beszélhetnek. Új helyszínekre jutnak el, még hozzá nemcsak nézelődő turistaként, hanem például aktív konferenciárésztvevőként. Mindez erősítheti egyrészt az önbizalmukat, és csökkentheti az új helyzetektől való természetes szorongásukat, másrészt pedig emelheti a státuszukat a családban, a közösségben is.

A másodlagos célcsoportot a tágabb közösség nőtagjai jelentik. Az ő esetükben is az *empowerment* a cél: a problémák enyhítését, az akadályaik mérséklését célzó közösségi programok, támogató szolgáltatások révén. Fontos szempont az is, hogy minden, ami hatással van a lányokra-nőkre, az a családi közegen és a szoros közösségi kapcsolatokon keresztül végül hatással lesz az egész helyi közösségre is. Ezt a megközelítésmódot képezi le a REGINA legutóbbi két projektje, amelyek közül az elsőt a *Mi lányaink* munkacímen kezdték el emlegetni a résztvevők, a második pedig – ennek mintájára – a *Mi szülésünk* munkacímet kapta.

A *Mi lányaink* elnevezésű iskolai projekt 2021-ig futott – jelenleg szünetel. Az előkészítése 2017-ben kezdődött, két helyszínen – két Miskolchoz közeli kisvárosban –, a kontextusát pedig a miskolci kórház ellen indított jogi eljárások adták: ezek az ügyek ugyanis egyebek mellett rávilágítottak a korai gyermekvállalás jelenségére a roma lányok körében, illetve arra, hogy ez milyen aggályokat vet fel, miközben,

természetesen, a fiatal anyákkal szembeni tiszteletlen vagy kíméletlen bánásmód az egészségügyi dolgozók részéről teljességgel elfogadhatatlan. A *Mi lányaink* projekt első szakaszában közösségi találkozókra került sor, amelyre az eredeti koncepció szerint a helyi – szegregált lakókörnyezetben élő – roma közösségekből toborzott középkorú, többgyermekes nők voltak hivatalosak, akik előzetesen nyitottnak mutatkoztak arra, hogy a projekt második részében kamaszlányok számára szervezett csoportos beszélgetéseket vezessenek a helyi (szegregált) általános iskolában a nővé válásról, a párválasztásról, az intimitásról, a családtervezésről és a családi életről. A női közösségi alkalmak némelyikén végül a fiatalabb generáció is képviseltette magát, köztük kisgyerekes anyák, így előtérbe kerültek konkrétan a szüléssel kapcsolatos témák – például az, hogy milyen magárahagyatottságot és kiszolgáltatottságot élnek át a kísérő nélkül szülő fiatal kismamák. Így került szóba a „dúla” (asszonytársi segítő, laikus szüléskísérő) fogalma is, és kiderült az is, hogy a REGINA Alapítvány egyik munkatársa a civil szervezeti munkája mellett dúlaként is tevékenykedik. A találkozó egyik fiatal résztvevője, akinek az első szülés traumatikus élményt jelentett, nem sokkal később megkérte őt, hogy legyen vele a közelgő második szülésekor. Hamarosan egy másik fiatal kismamától is hasonló megkeresés érkezett, és ez volt az a pont, amikor a REGINA Alapítvány munkatársaiban hangsúlyosan felvetődött egy újabb projekt ötlete, abból kiindulva, hogy szervezett és fenntartható megoldásra van szükség ahelyett, hogy középosztálybeli nők *ad hoc* segítséget nyújtanak kiszolgáltatottabb helyzetű nőtársaiknak.

A 2019-ben indult *Mi szülésünk* projekt keretében helyi szintű közösségi dúlaszolgálat jött létre, amely jelenleg, 2022-ben is működik. Amint a fentiekből kiderül, erre a kezdeményezésre határozott és kimondott igény jelentkezett a helyi roma közösség nőtagjai részéről. Fontos körülmény az is, hogy ennek az igénynek a kielégítése az adottságokat és az elérhető erőforrásokat tekintve kifejezetten realizisztikusnak tűnt. Rendelkezésre álltak már egy korábbi hasonló kezdeményezés tapasztalatai is: 2015-ben a Magyarországi Dúlák Egyesülete hátrányos helyzetű – köztük közmunkaprogramban részt vevő roma – nők számára nyújtott tartalmas dúlaképzést. A REGINA Alapítvány koncepciója, amelyet azután az EMMA Egyesülettel szoros együttműködésben valósított meg, ehhez képest azzal hozott újdonságot, hogy a képzést követően a dúlaszolgálat működtetésére is kereteket és forrásokat teremtett: a dúlák tiszteletdíjat kapnak, a szolgáltatásaikért a rászoruló családoknak nem kell fizetniük. A körülmekintően kiválasztott jelentkezők képzése 2020-ban zajlott, és ennek az évnek az őszén kezdték meg a frissen kiképzett közösségi dúlák a kórházi szüléskísérést Miskolcon, miközben a Covid-járvány előre nem látható kihívásokhoz vezetett, és a terveket gyakran kellett módosítani a helyzet változásához alkalmazkodva. A kezdeti aggodalmak az első néhány szülést követően eloszlottak: az utánkövetés során pozitív tapasztalatokról számoltak be a kísért kismamák, valamint a kórházi szülésznők is, akik nem melleleg rendkívüli terhelésnek vannak kitéve a közegészségügy jelenlegi rendszerében.

A dúlákban is voltak, még a képzés idején is, bizonytalanságok azzal kapcsolatban, hogy lesz-e igény a szolgáltatásukra, és hogy helyt tudnak-e állni. Amint megszerezték az első gyakorlati tapasztalataikat, úgy váltak magabiztosabbá: kezdték látni, hogy bírni fogják, sőt, hogy felemelő élményekkel gazdagodhatnak, és még szeretetet is kaphatnak a kísért kismamáktól. Az egyik közösségi dúlát,

aki különösen sok szüléskísérést vállalt, a kórházban „szuperdúla”-ként kezdték emlegetni, egy szülész orvos pedig kedvesen tréfált vele, hogy: „Legközelebb már maga fogja a szülést levezetni!”

A jelenleg aktív közösségi dűlák a *Mi szülésünk* kezdetén mind háztartásbeliek voltak, egyikük sem állt alkalmazásban (a képzés idejére ösztöndíjat kaptak). Időközben azonban nemcsak a dűláságnak találtak helyet az életükben a családayai feladataik mellett, de úgy alakult, hogy a munkaerőpiacra is beléptek. Jelenleg tehát úgy vállalnak szüléskíséréseket – ami nem megélhetést, hanem alkalmi keresetkiegészítést jelent számukra – hogy munkahelyen is dolgoznak, vagyis a kötelezettségeik szerteágzóbbak lettek. Ebben a helyzetben kulcsfontosságú, hogy a családjuk mellettük álljon, értékelje a közösségben végzett munkájukat.

Zárásként említhető, hogy 2022-ben a szomszédos Ukrajnában zajló háború kontextusában a közösségi dűlászolgálat több tagja is jelezte, hogy – a segítőszervezetek által jelzett igény esetén – vállalkozik Kárpátaljáról menekülő, magyarajkú roma kismamák szülésének kísérésére, akik a közeljövőben Miskolcon tervezik világra hozni a gyermeküket.

UTCÁRÓL A LAKÁSBA! EGYESÜLET: A női csoport. Női ügyfeleink történeteiben hatványozottan jelen van a kora gyermekkortól kezdődő folyamatos kiszolgáltatottság és ennek következtében a fizikai bántalmazások és lelki traumák sokasága. Szociális munkásaink a mindennapokban egyénileg foglalkoznak ügyfeleik mentális jóllétével, de egy női csoport teret adhat annak, hogy az egymástól elszigetelten létező tapasztalatok egy közös tudás részévé váljanak. Erre szükség van azért, mert annak a megélése, hogy az elszenvedett bántások nem egyéniek abban az értelemben, hogy nagyon sok nőt érintenek, felszabadíthatja az egyént az önhibáztatás súlyától. Ezen kívül a megküzdési stratégiák és a feldolgozás eszközei is közössé válhatnak. Egy csoport lehetőséget ad arra, hogy a tagok egymás életében mint egyfajta védőháló legyenek jelen, ami biztonságot és adott esetben lelki, de akár materiális segítséget is jelenthet. Egymás történeteinek megismerése és a közös pontok beazonosítása segíti a rendszerszintű megértést, ami hosszú távon a csoporton túlmutató érdekérvényesítési mechanizmusok beindítását is indukálhatja. Csoportunkat jelenleg kétheti rendszerességgel tartjuk. A csoportot vezető munkatársaink a NANE szakmai támogatásában részesülnek.

Adj munkát! A sikeres munkaerőpiaci integráció elengedhetetlen feltétele lakhatási programjainknak. Az Adj Munkát! egy olyan szolgáltatás, ahol egymásra találhatnak szegénységben, társadalmi kirekesztésben élő, dolgozni akaró emberek és az olyan munkáltatók, akik valamilyen alkalmi vagy hosszú távú feladatra, munkára keresnek embert. A csoportalkalmak heti rendszerességgel kerülnek megrendezésre, ahol a résztvevők a közösségen keresztül juthatnak olyan álláslehetőségekhez, amelyek számukra kedvezőek. Női ügyfeleink számára a csoport a munkaerőpiaci helyzetük javítása által csökkentheti a gazdasági kiszolgáltatottságukat, továbbá a közösség szociális hálójukat is bővíti. Kiemelt figyelmet fordítunk arra, hogy ösztönözzük a legális munkavállalást, mert a marginalizált emberek esetében gyakorta előfordul, hogy leginkább alkalmi jelleggel végeznek feketemunkát, amely számos problémához vezet. (Ki nem fizetett bérek, a társadalombiztosítás

hiánya, hiányzó szolgálati idő stb.). Számukra az igazi segítség, ha esélyt kapnak arra, hogy képességüket, tudásukat és munkaerejüket legális keretek közt tudják kamatoztatni és ezáltal stabil jövedelemhez jussanak. Mi ebben segítjük őket, és a hosszú távú terveink között szerepel egy saját társadalmi vállalkozás elindítása is.

Takarítívállalkozás. Az Adj Munkát! program tapasztalataira építve saját társadalmi vállalkozás elindításán dolgozunk takarítási profillal. A legsérülékenyebb élethelyzetben lévők számára nehéz a meglévő munkalehetőségek sokszor merev feltételeihez igazodni és nagyon kevés az olyan munkahely, ahol a munkavállalón kívül magát az embert, élethelyzetét is látják és figyelembe veszik, a partnerségre törekedve. Mi ilyen, rugalmas, emberközpontú, de versenyképes minőséget nyújtó vállalkozás elindításán dolgozunk. A vállalkozási ötletet a Corvinus Egyetem Science Shop programjának keretei között hallgatók és tanárok bevonásával fejlesztettük az elmúlt években. Nemrég zárult az általunk szervezett tisztítástechnológiai alapképzés, amin 12 hajléktalanságban és lakhatási szegénységben élő ember vett részt. A közösségben tanulás és a tanfolyam teljesítésének sikerélménye növelte a résztvevők önbecsülését is, ami különösen fontos és értékes velejárója a bántalmazást megélt női ügyfeleink esetében.

Albérlelház. Ez a mintaprojekt egy folyamatban lévő kezdeményezés, amely a Józsefvárosi Önkormányzat, a NANE, a Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont, illetve egyesületünk közös munkájával létrejött pályázat. A nők számára célzott lakhatási program célja, hogy egy VIII. kerületi önkormányzati bérházban nyolc önálló lakás kialakításával egy helyi lakásügynökségi mintaprojekt jöjjön létre, amely szociális munkával támogatott, megfizethető és hosszú távú lakhatást biztosítana sérülékeny, illetve lakhatási szegénységben élő nők számára. A célcsoportok intézményekből kilépő egyedülálló édesanyákat, bántalmazott nőket és gyermekotthonokból kilépő fiatal lányokat ölelte fel. A projekt a hosszú távú megfizethető lakhatás és a szociális munkás nyújtotta támogatás mellett egy olyan lakóközösségnek is helyet adhat, amelyben mindenki önállóan vezetheti a saját háztartását, azonban egymáson, egymásnak is segíteni tudnak, például a házimunkában vagy a gyerekek felügyeletében. A tervek között szerepel, hogy az ingatlanon belül kialakításra kerüljön egy közösségi helyiség is, ahol csoportfoglalkozásokat tartanának szakemberek. Ezek a csoportok a közösségszervezés mellett leginkább a bántalmazás okozta traumák feldolgozására, illetve annak megelőzésére hivatottak.

HerStory Kollektíva:

- Különböző társadalmi csoportok és egyének bevonása a HerStory Kollektíva munkájába ideológiai és szakmai elvárások nélkül. Ezt azért tartjuk fontosnak, hogy minél sokszínűbb legyen a közösség és minél többféle szempont, nézőpont és figyelembe veendő paraméter láthatóvá váljon és képviselve legyen az érintettek részéről.
- Olyan közösségi szolgáltatások és képzések nyújtása, melyeken keresztül a nők szélesebb köréhez tudunk eljutni és számukra egy megerősítő, feminista szempontból tudatos és támogató teret biztosítani.
- További interjúk készítése és kiszerelese közérthető nyelven: blogposzt, képregény, videó és egyéb kreatív formában. Olyan rövid és közérthető

szöveges és vizuális tartalmak terjesztése, amelyek fontos üzeneteket közvetítenek a közösségi média felhasználói felé.

- Közösségi etikai kódex és innovatív közösségi módszertanok kidolgozása, ami megkönnyíti a közös munkát és szerveződést.
- Feminista ökoközösségek, autonóm gondoskodó közösségek indítása, azok indulásának és erősödésének szakmai segítése.
- Együttműködés szervezetekkel, önszerveződő körökkel, mozgalmi kezdeményezésekkel.
- Bekapcsolódás a nemzetközi ökofeminista hálózatokba.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ACZÉL (SZERK.)

- 2022 ACZÉL Petra (szerk.): *Család-Gyermek-Jövő: Tanulmányok a családtudomány köréből*. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2022.

AKCIÓTERV

- 2020 *Az Európai Unió számára készített „A nők szerepének erősítése a családban és a társadalomban” akcióterv (2021–2030)*. Családbarát Ország, 2020.
(<https://cdn.kormany.hu/uploads/document/a/a4/a4d/a4dcd97363ec031dc896ff8d092c9dcc63e7c420.pdf/> - Utolsó letöltés: 2022. április 23.)

ANTAL

- 2020 ANTAL István: Roma lányok korai gyermekvállalása összefüggéseinek áttekintése egy helyi projekten keresztül. *Kapocs*, 19. (2020) 1. sz. 151–163.

Baba-mama kutatás

- 2019 *Baba-mama kutatás. Gyermeknevelés és munka*. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2019.
(https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Babamama_kutatas_gyermekneveles_es_munka_20190211.pdf/ - Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

Brüsszeli Kiáltvány

- 2022 *Brüsszeli Kiáltvány. A nők jövője az egyenlőség*. Budapest, Magyar Női Érdekvédelem Szövetség, 2022.

CZERVÁN

- 2016 CZERVÁN Andrea: Gender and the Division of Labor in Hungarian Rural Areas. In: *Solidarity in Struggle: Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe*. Ed.: KOVÁTS, Eszter. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung, 2016. 81–88.

CZIBERE

- 2012 CZIBERE Ibolya: *Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban*. Budapest, L'Harmattan, 2012.

Családbarát munkahely

- 2019 Családbarát Munkahely Pályázatok elemzése (2012–2018). Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2019.
(https://www.koppmariaintezet.hu/docs/KINCS_Csaladbarat_Munkahelyek_elemzes.pdf / – Utolsó letöltés: 2022. május 15.)

DINES

- 2010 DINES, Gail: *Pornland: How Porn Has Hijacked Our Sexuality*. Boston, MA, Beacon Press, 2010.

EISENSTEIN

- 1978 EISENSTEIN, Zillah R.: *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*. New York, NY, Monthly Review Press, 1978.

ENGLER-MARKOS-DUSA

- 2021 ENGLER Ágnes – MARKOS Valéria – DUSA Ágnes: A gyermekek élete a COVID-19 járvány alatt. *Kapocs*, 20. (2021) 1-2. sz. 64-69.

ENGLER-MARKOS-MAJOR

- 2022 ENGLER Ágnes – MARKOS Valéria – MAJOR Enikő: Gyermekvállalási tervek a párkapcsolati jellemzők tükrében. *Kapocs*, 21. (2022) 1. sz. 10-21.

Európai Bizottság

- 2021a Európai Bizottság: *A nemek közötti bérszakadék az Európai Unióban*. 2021.
(https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights_equalpayday_factsheet.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)
- 2021b Európai Bizottság: *Mapping the Glass Ceiling*. 2021.
(https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2021/mapping-the-glass-ceiling-the-eu-regions-where-women-thrive-and-where-they-are-held-back%20 – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

Európai Unió Alapjogi Ügynöksége

- 2014 Európai Unió Alapjogi Ügynöksége: *Nőkkel szembeni erőszak: az Unió egészére kiterjedő felmérés. Az eredmények áttekintése*. 2014.
(https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_hu.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

Eurostat

- 2021 Eurostat: *How do women and men use their time*. 2021.
(https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=How_do_women_and_men_use_their_time_-_statistics&oldid=463738 – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

FODOR

- 2001 FODOR Éva: A szegénység elnőiesedése hat volt államszocialista országban. *Szociológiai Szemle*, (2001) 4. sz. 96-113.

2022 FODOR, Éva: *The Gender-Regime of Anti-Liberal Hungary*. Berlin, Springer, 2022.

FRASER

2022 FRASER, Nancy: *Cannibal Capitalism. How Our System Is Devouring Democracy, Care, and the Planet – and What We Can Do About It*. New York, NY, Verso, 2022.

FÜRÉSZ–MOLNÁR

2021 FÜRÉSZ Tünde – MOLNÁR Balázs: The first decade of building a family-friendly Hungary. *Quaderns de Polítiques Familiars*, (2021) 7. 6–17.
(<https://doi.org/10.34810/quadernsn7id397505> – Utolsó letöltés: 2022. június 10.)

GIBSON–GRAHAM

1996 GIBSON–GRAHAM, J. K.: *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis, MN, University of Minnesota Press, 1996.

GREGOR–KOVÁTS

2018 GREGOR Anikó – KOVÁTS Eszter: *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási javaslatok*. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung, 2018.

GREGOR

2022 GREGOR Anikó: Családeológiáink és ami mögöttük van. *Mi a teendő?* (Éber Márk és Papp Szilárd István podcastja), 2022. március 6.
(<https://share.transistor.fm/s/5890cdd0?fbclid=IwAR0HNjvvf7JuHwvIRwnu5iAX0y8T6ASeMfRfYnZAUDbkJ-laJpg8D2SQ2g> – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

GREGOR–CSÁNYI–DÉS

2020 GREGOR Anikó – CSÁNYI Gergely – DÉS Fanni: Pest megér egy testet. A magyarországi pornóipar a hosszú kilencvenes években mint a világgazdaságba való reintegráció egy patriarchális formája. *Replika*, (2020) 117–118. sz. 53–91.

HerStory Kollektíva

2021 HerStory Kollektíva: A hazai élelem-önrendelkezés centrális mozgalmainak és periférikus szerveződéseinek feminista olvasata. *Fordulat*, (2021) 2. sz. 149–199.

KATONA

2017 KATONA Noémi: Szégyen és hallgatás. A kutató szerepe a prostitúció elbeszélésében. *Szociológiai Szemle*, 72. (2017) 2. sz. 68–87.

KINCS

2021 A KINCS Nők Lehetőségeit Vizsgáló Index alapján készült Nők Lehetőségei Rangsor az Európai Unióban. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2021.
(https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Nok_lehetosegei_rangsor_az_EU-ban.pdf/ – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

KÓCZÉ (SZERK.)

2010 KÓCZÉ Angéla (szerk.): *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerőpiaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben.* Budapest, MTA Etnika-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010.

KOPP

2010 KOPP Mária: A gender-kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 11. (2010) 4. sz. 243–254.

KOPP-SKRABSKI

2007 KOPP Mária – SKRABSKI Árpád: Női szerepek a mai magyar társadalomban. *Vigilia*, 72. (2007) 7. sz. 513–518.

KOVÁCS

2014 KOVÁCS Éva: Összeolvadás. Az erőszak elbeszélései. *Replika*, (2014) 85–86. sz. 71–83.

KOVÁTS-ZACHARENKO

2020 KOVÁTS, Eszter – ZACHARENKO, Elena: How the new EU Gender Strategy Fails East-Central European Women. *Social Europe*, (2020. március 17.) (<https://socialeurope.eu/how-the-new-eu-gender-strategy-fails-east-central-european-women> – Utolsó letöltés: 2022. június 17.)

MELLOR

1997 MELLOR, Mary: *Feminism and Ecology.* Cambridge, Polity Press, 1997.

MILÁNKOVICS-KÖVESDI

2013 MILÁNKOVICS Kinga – KÖVESDI Zsuzsa: *Női terek II. Nőket segítő civil hálózat kiépítésének lehetőségei Magyarországon.* REGINA Alapítvány, 2013. (<https://docplayer.hu/559814-Noi-terek-ii-2013-noket-segito-videki-civil-halozat-kiemelt-tersegi-lehetosegei-magyarorszagon-keszitetten-milankovics-kinga-es-kovesdi-zsuzsa.html> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 6.)

NYÍRÁDY-NAGY-BALOGH-FÜRÉSZ

2020 NYÍRÁDI Adrienn – NAGY Tímea – BALOGH Enikő – FÜRÉSZ Tünde: A Családvédelmi Akcióterv első éve. *Kapocs*, 19. (2020) 3–4. sz. 85–97.

NYÚL ET AL.

2018 NYÚL Boglárka – FERENCZY Dávid – KENDE Anna – SZABÓ Mónika: A nemierőszak-mítoszok elfogadása skála (NEMES) magyar adaptációja. *Alkalmazott pszichológia*, 18. (2018) 1. sz. 115–135.

PAPHÁZI-NYÍRÁDI-PÁRI

2021 PAPHÁZI Tibor – NYÍRÁDI Adrienn – PÁRI András: Magyarország történetének legnagyobb otthontermelési programja a koronavírusjárvány alatt is bővült. *Kapocs*, 20. (2021) 1–2. sz. 77–87.

PATENT

- 2019 PATENT Egyesület: *Az Áldozatvédelmi Irányelv gyakorlati megvalósulása párkapcsolati erőszak áldozatainak tapasztalatai alapján. VICATIS kutatási beszámoló.* (https://www.patent.org.hu/dokumentumok/kozpolitika_kutatas/VICATIS_kutatasi_beszamolo_2019.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 17.)

PETŐ

- 2017 PETŐ Andrea: From women through gender to unconscious bias: changing terminology about gender equality in the EU. In: *The Future of the European Union: Feminist Perspectives from East-Central Europe*. Ed.: KOVÁTS, Eszter. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017. 21–26.

SZALAI

- 2007 SZALAI Júlia: *Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2007.

SZIKRA

- 2018 SZIKRA Dorottya: Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: *Lépték és irónia. Szociológiai kalandozások*. Szerk.: BOZÓKI András – FÜZÉR Katalin. Budapest, L'Harmattan, 2018. 219–240.

SZIKRA-VAJDA

- 2020 SZIKRA Dorottya – VAJDA Róza: Női civil stratégiák az illiberális kormányzás tükrében. In: *Támogatás és támadás – Női civil szervezetek az illiberális demokráciában*. Szerk.: FEJŐS Anna – SZIKRA Dorottya. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020. 107–130.

Társadalmi Felzárkózási Stratégia

- 2020 *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. 2011–2020. Frissített változat*. Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Szociális és Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkárság, 2020. (https://www.ilo.org/dyn/youthpol/es/equest.fileutils.dochandle?p_uploaded_file_id=622/ – Utolsó letöltés: 2022. május 15.)

VIDRA-SEBHELYI-BARACSI-KATONA

- 2015 VIDRA, Zsuzsanna – BARACSI, Kitti – SEBHELYI, Viktória – KATONA, Noémi: *Child Trafficking in Hungary: Sexual Exploitation, Forced Begging and Pickpocketing*. Budapest, Center for Policy Studies, Central European University, 2015.

Women, Business and the Law

- 2021 World Bank Group: *Women, Business and the Law 2021*. Washington, World Bank Group, 2021. (<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35094/9781464816529.pdf/> – Utolsó letöltés: 2022. április 13.)

Cinzia Arruzza – Tithi Bhattacharya – Nancy Fraser

A 99% feminizmusa¹

Egy kiáltvány

Egy útelágazás

2018tavaszán Sheryl Sandberg, a Facebook műveleti igazgatója azt nyilatkozta, hogy „sokkal jobban járnánk, ha az országok és a cégek felét nők irányítanák, az otthonok felét pedig férfiak”, és hogy „nem lehetünk elégedettek, amíg el nem érjük ezt a célt”. A vállalati feminizmus (*corporate feminism*) fő képviselőjeként Sandberg nevet (és jó pár dollárt) szerzett magának, más vezető pozícióban lévő nőket arra bízta, hogy „dobják be magukat” a vállalati tanácsstermekben. Hasonlóan Larry Summershez, az Egyesült Államok a Wall Street deregulációjáért felelős volt pénzügyminisztériumi kabinetfőnökéhez, akinek szintén nem voltak aggályai azzal kapcsolatban, hogy a nőknek olyan tanácsokat adjon, amely értelmében az üzleti világban kitartással elnyert siker jelenti a nemek közötti egyenlőség kulcsát.

Ugyanezen a tavaszon egy harcias feminista sztrájk kényszerítette térdre Spanyolországot. A menethez több mint 5 millióan csatlakoztak, és a 24 órás feminista sztrájk (*huelga feminista*) szervezői síkra szálltak „egy olyan társadalomért, amely mentes a szexista elnyomástól, kizsákmányolástól és erőszaktól” és felszólítottak „egy felkelésre és küzdelemre a patriarchátus és a kapitalizmus szövetsége ellen, amely azt várja, hogy engedelmesekek, alázasak és hangtalanok legyünk”. Ahogyan a nap lenyugodott Madrid és Barcelona felett, a demonstráló feministák bejelentették, hogy „március 8-án összefognak és megakasztanak minden termelő és reprodukív tevékenységet”, és leszögezték, hogy „nem fogadnak el a férfiakénál rosszabb munkakörülményeket, sem pedig kevesebb fizetést ugyanazért a munkáért”.

Ez a kétféle hang egyúttal a feminista mozgalom kétféle, egymással ellentétes útját is reprezentálja. Az egyik oldalon állnak a Sandberg-félék, akik a feminizmust a kapitalizmus szolgálatlányaként értelmezik. Ők egy olyan világra vágyanak, ahol az elithez tartozó férfiak és nők osztoznak a munkahelyi kizsákmányolásban és a társadalmi elnyomásban elfoglalt vezető pozíciókon. Az uralomhoz való egyenlő jog egy figyelemre méltó víziót jelent: olyat, amely a feminizmus nevében arra

¹ A fordítás a következő szöveg alapján készült: Cinzia Arruzza – Tithi Bhattacharya – Nancy Fraser: *Feminism for the 99 percent. A Manifesto*. London–New York, Verso, 2019. 1–57. A lábjegyzetekben szereplő magyarázatok a fordító kiegészítései.

ösztönzi az egyszerű embereket, hogy legyenek hálásak azért, hogy egy nő, és nem egy férfi rombolja szét a szakszervezeteiket, adja utasításba egy drónnak, hogy végezzen a szüleikkel, vagy börtönzi be a gyerekeiket a határon. Sandberg liberális feminizmusával éles ellentétben a spanyol feminista sztrájk szervezői ragaszkodnak a kapitalizmussal való leszámoláshoz: egy olyan rendszer felszámolásához, amely létrehozta a főnököket, a nemzeti határokat, és azokat a gyárat, amelyek az őrzésükre rendelt drónokat gyártják.

A feminizmus e kétféle víziójával szembesülve egy útelágazásnál találjuk magunkat, és az, hogy melyik mellett tesszük le a voksunkat, rendkívüli következményekkel járhat az emberiség számára. Az egyik út egy felégetett bolygóhoz vezet, ahol az emberi élet a felismerhetetlenségig pusztul, ha lehetséges marad egyáltalán. A másik egy olyan világ irányába mutat, amely mindig is központi szerepet játszott az emberiség legfennköltebb álmaiban: egy igazságos világ felé, amelyben a javakon és a természeti erőforrásokon mindenki osztozik, és ahol az egyenlőség és szabadság előfeltevésként és nem törekvésként jelenik meg.

A kontraszt nem is lehetne erőteljesebb. Ám ami igazán nyomasztóvá teszi számunkra a választást, az mindenféle élhető középút hiánya. Az alternatívák hiányáért a neoliberalizmust okolhatjuk: a kapitalizmus azon kivételesen kizsákmányoló, financializált formáját, amely jelentős befolyással bírt a világra az elmúlt negyven évben. Megmérgezve a léghőrt, megcsúfolták a demokrácia mindenféle látszatát, a társadalom teherbírását a töréspontig feszegették, és a többség számára rontottak az életkörülményeken. A kapitalizmusnak ez a változata megemelte mindenféle társadalmi küzdelem tétjét, átváltoztatva a szerény reformok iránti józan törekvéseket a túlélésért folytatott éles csatákká. Ilyen körülmények között a partvonalon várakozás ideje lejárt, és a feministáknak állást kell foglalniuk: továbbra is az uralomhoz való egyenlő jogot akarjuk hajszolni, miközben ég a bolygó? Vagy újr gondoljuk a nemek közötti igazságosságot egy antikapitalista formában – amely elvezethet a jelen válságából egy új társadalomhoz?

Ez a kiáltvány egy útmutató a második úthoz, amelyről azt gondoljuk, hogy szükséges és megvalósítható. Egy antikapitalista feminizmus mára elképzelhetővé vált, részben azért, mert a politikai elitek hitelessége világszerte összeomlóban van. A veszteségek nem csupán a neoliberalizmust támogató balközép és jobbközép pártokat érintik – amelyek mára csupán megvetett árnyékai önmaguknak –, de azokat a Sandberg-féle vállalati feminizmust pártolókat is, akiken egyre kevésbé fénylik a „progresszivitás” máza. A liberális feminizmus a 2016-os amerikai elnökválasztáson veszített végzetes csatát, amikor Hillary Clinton elnökjelöltsége nem teljesítette be a várakozásokat, és nem sikerült megszólítania a női szavazókat. Ennek jó oka van: Clinton éppen azt az egyre mélyülő szakadékot testesíti meg, amely a nők egy elitcsoportjának előrelépése és a többség élettapasztalata között húzódik.

Clinton veresége az ébresztőnk. Felfedve a liberális feminizmus bukását, lehetőséget teremtett arra, hogy baloldali kritikával illessük. Abban a vákuumban, amit a liberalizmus hanyatlása hozott létre, lehetőségünk nyílik egy másfajta feminizmus építésére: egy olyan feminizmusra, amely másféle problémákat helyez előtérbe, másféle osztályok irányában tanúsít figyelmet és másféle világgéppel rendelkezik – olyannal, amely radikális és változásra sarkall.

Ez a kiáltvány a mi próbálkozásunk arra, hogy előmozdítsuk a „másik” feminizmus ügyét. Nem azért írjuk, hogy egy elképzelt utópiát vázoljunk fel, hanem azért, hogy megmutassuk azt az utat, amely előttünk áll egy igazságos társadalom eléréséhez. Célunk, hogy elmagyarázzuk, a feministák miért éppen a sztrájk eszközt választották, miért kell összefognunk más antikapitalista és rendszerellenes mozgalmakkal, és miért kell a mozgalmunknak a 99% *feminizmusának* lennie. Csak így, antirasszistákkal, környezetvédőkkel, valamit munkajogi és bevándorlásjogi aktivistákkal összefogva nézhet szembe a feminizmus napjaink kihívásaival. Azzal, hogy elutasítjuk a „törtetés” dogmáját és az 1% feminizmusát, a *mi* feminizmusunk mindenki más számára is reménysugarat jelenthet.

Ehhez a projekthez a harcoss feminista aktivizmus új hulláma adja az erőt. Ez nem az a vállalati feminizmus, amely oly katasztrófálisnak bizonyult a dolgozók számára, és amely most egyre inkább elveszti a hitelességét, és nem az a „mikrohitel-feminizmus”, amely azt hirdeti magáról, hogy „hatalommal ruházza fel” a Globális Délen élő nőket azzal, hogy kis összegeket biztosít számukra kölcsön formájában. Sokkal inkább a 2017–2018 folyamán létrejött nemzetközi feminista és női sztrájkok jelentenek számunkra reményt. Ezek a sztrájkok és a körülöttük formálódó egyre jobban koordinált mozgalmak azok, amelyek elsőként inspirálták – és mára már meg is testesítik – a 99% százalékos feminizmusát.

1. tézis: A feminizmus új hulláma új jelentőséget ad a sztrájkoknak.

A legutóbbi feminista sztrájkmozgalom 2016 októberében kezdődött Lengyelországban, ahol több mint 100,000 nő szervezett munkabeszüntetéseket és meneteket az abortusz betiltása ellen. A hónap végére a radikális tiltakozás hulláma átgázolt az óceánon és Argentínában találkozott a tüntető nők harcias „eggyel sem kevesebb” (*Ni una menos*) szlogenjével Lucía Pérez kegyetlen meggyilkolását követően.² Ezt hamarosan Olaszország, Spanyolország, Brazília, Törökország, Peru, az Egyesült Államok, Mexikó, Chile és még több tucat ország követte. Az utcai kezdetek után a mozgalom áterjedt a munkahelyekre és az iskolákra, végül pedig elért a szórakoztatóipar, a média és a politika magasságaiba. Az elmúlt két évben szlogenjeik erőteljes kapcsolódási pontként szolgáltak szerte a világon (#NosotrasParamos, #WeStrike, #VivasNosQueremos, #NiUnaMenos, #TimesUp, #Feminism4the99). Elsőként halk moraj volt, majd egy hullám, később pedig egy hatalmas áradássá vált az új globális feminista mozgalom, amely elég erőt gyűjthet ahhoz, hogy szétszakítson meglévő szövetségeket és újrarajzolja a politika térképét.

A korábbi nemzeti szintű akciók 2017. március 8-án lépték át korábbi határaikat, amikor a szervezők világszerte úgy döntöttek, hogy közösen kell fellépniük. Ezzel a bátor döntéssel újrapolitizálták a nemzetközi nőnapot. Félresöpörve a depolitizáció ízléstelen csecsebecsét – a brunchokat, a mimózákat és az üdvözlőkártyákat

² 2016 októberében két férfi vitte be az eszméletlen Lucía Pérez Monterót az argentinai Mar de Plata-i kórházba, ahol azt állították, hogy kábítószer-túladagolástól van rosszul. A 16 éves lányt vizsgáló orvosok kegyetlen nemi erőszak nyomait fedezték fel a testén; nem sokkal később pedig a kórházban meghalt. A halálát követően nőjogi aktivisták indítottak tiltakozást (Fekete Szerda), amelynek célja az volt, hogy felhívja a figyelmet a nemi erőszak gyakoriságára Argentínában.

– a sztrájkok újraélesztették a nőnap jórészt elfelejtett, a szocialista feminizmushoz köthető történeti gyökereit. Tetteik a korai 20. század munkásosztálybeli nőmozgalmaik idézik – mindenekelőtt azokat az emigráns és zsidó nők által szervezett tömegdemonstrációkat, amelyek az amerikai szocialistákat az első nőnap megszervezésére, a német szocialista aktivistákat, Luise Zietz-et és Clara Zetkint pedig a Nemzetközi Nőnap életre hívására inspirálta.

Ennek a harcias szellemiségnek az újjáélesztésével napjaink feminista mozgalmi visszatérnek történeti gyökereikhez a munkások jogaiért és a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelemben. Összekötve az óceánok, tengerek és kontinensek, valamint határok, szögesdrót kerítések és falak által elválasztott nőket, új jelentést adnak a „*Szolidaritás a fegyverünk*” szlogennek. Ledöntve az otthonok falait és a szimbolikus falakat, a megmozdulások a nők erejében rejlő óriási potenciálra hívják fel a figyelmet: *azok erejére, akik fizetett és fizetetlen munkája mozgásban tartja a világot.*

Am ez még nem minden: a bimbózó mozgalom a sztrájk új formáit is életre hívta, és egy újfajta politikával ötvözte azt. A munkabeszüntetés és a felvonulások összekötésével, demonstrációkkal, a kisvállalkozások bezárásával, blokáddal és bojkottokkal kiszélesíti a sztrájkcselekmények repertoárját, amit az évtizedes neoliberális offenzíva drámai mértékben összezsugorított. Ugyanakkor ez az új hullám demokratizálja is a sztrájkokat és kitérít a horizontjukat – mindenképp azzal, hogy szélesebb értelmezést ad a „munka” fogalmának. Elutasítva a kategória fizetett bér munkára való korlátozását, a női aktivisták egyúttal kivonódnak az olyan tevékenységekből, mint a házimunka, a szex vagy a derű. Ezzel teszik láthatóvá a kapitalista társadalmakban megszokott, nőkre háruló fizetetlen munka elengedhetetlen mivoltát, és felhívják a figyelmet azokra a tevékenységekre, amelyek hasznot hoznak ugyan, de nem fizetik meg őket. A fizetett munka vonatkozásában pedig egy kiterjesztett fogalommal dolgoznak annak meghatározásakor, hogy mi számít „munkaügynek”. A béreken és munkaórákon kívül olyan kérdésekkel is foglalkoznak, mint a szexuális zaklatás és a bántalmazás, a reprodukív igazságosság akadályai és a sztrájkjog korlátozása.

Ennek eredményeképp a feminizmus új hullámában ott rejlik a potenciál arra, hogy meghaladja az „identitáspolitika” és az „osztálypolitika” konok és megosztó ellentétét. A „munkahely” és a „magánélet” egységét felfedve nem célja törekvéseit ezekre a terekre korlátozni. Azzal pedig, hogy újradefiniálja, mi számít „munkának” és ki számít „munkavállalónak”, elutasítja a női munka kapitalizmusban gyökerező alulértékelését – legyen ez akár fizetett, akár fizetetlen munka. Mindezek tükrében tehát a nők sztrájkfeminizmusa az osztályküzdelmek egy új, korábban nem látott szakaszát vetíti előre, amely feminista, internacionalista, környezetvédő és antirasszista.

Ez a beavatkozás nem is jöhetne jobbkor. A női sztrájkmozgalom egy olyan pillanatban tört utat magának, amikor a korábban erős szakszervezetek, amelyek fókuszában a termelés állt, rendkívüli módon meggyengültek. Azért, hogy új életet lehelyenek az osztályok közötti küzdelemben, az aktivisták egy másik szintér felé fordultak: azt a neoliberális támadást vették célkeresztbe, amely az egészségügy, az oktatás, a nyugdíjrendszer és lakhatás ellen irányul. Azzal, hogy a tőke négy évtizedes, a munkásosztály és a középosztály elleni támadásának ezt az ágát is

figyelembe veszik, olyan munkákra és szolgáltatásokra koncentrálnak, amelyek szükségesek az egyének és a közösségek fenntartásához. Ebben a kérdésben a „társadalmi reprodukció” ügye vonzza most a legtöbb és legharcosabb sztrájkot és visszavágást – az amerikai tanársztrájtól a vízkészlet privatizációja ellen tartott írországi tüntetéseken át az indiai Dalit köztisztasági alkalmazottak sztrájkjáig, amelyeket mind nők irányítottak és hoztak mozgásba, és amelyek mind a munkások lázadásai voltak a kapitalizmus által a társadalmi reprodukció ellen indított támadások letörésére. Bár hivatalosan nem tartoztak a Nemzetközi Női Sztrájk (International Women’s Strike) mozgalmához, ezek a tüntetések sok hasonlóságot mutatnak vele. Szervezői hangsúlyozzák az élet újratermeléséhez szükséges munkát, miközben ellenzik annak kizsákmányolását, és hasonlóképpen kötik össze a szociális intézményekre fordítandó közpénz megemelésével és a béremeléssel kapcsolatos követeléseiket.

A sztrájkfeminizmus Argentínában, Spanyolországban és Olaszországban mindezekon felül számos támogatót vonzott a megszorításokat ellenzők szélesebb köreiből is. Nem kizárólag a nők és a gender-nonkonform emberek, hanem férfiak is csatlakoztak az iskolák finanszírozásának megvonása ellen tiltakozó, vagy éppen az egészségügyet, a lakhatást, a közlekedést és a természetet védő hatalmas mozgulásokhoz. Ellenállásukon keresztül, amely a tőke „közjavak” ellen irányuló támadását veszi célkeresztbe, a feminista sztrájkok a közösségek védelmében végzett, széles alpra építkező társadalmi törekvések katalizátorává és modelljévé válnak.

Összességében elmondható tehát, hogy a harcoss feminista aktivizmus új hulláma ismét felfedezi magának a lehetetlent, egyszerre követelve kenyeret és rózsát: a kenyeret, amelyet a neoliberalizmus évtizedei elvettek, és szépséget, amelyből a lelkünk táplálkozhat az ellenállás örömein keresztül.

2. tézis: A liberális feminizmus megbukott.

Ideje, hogy túllépjünk rajta.

A fősodratú média továbbra is egyenlőséget tesz a feminizmus és a liberális feminizmus közé. Ám a liberális feminizmus, ahelyett, hogy megoldást kínálna, sokkal inkább a probléma részét képezi. A Globális Észak professzionális-menedzseri rétegében összpontosul, és mindeneke előtt azzal van elfoglalva, hogy „törtessen” és „áttörje az üvegplafont”. Azzal, hogy csekély számú, privilegizált nő feljebb jutását támogatja a vállalati ranglétrán vagy a hadseregben, egy olyan piacközpontú egyenlőségszemléletet propagál, amely tökéletesen illeszkedik a manapság jellemző „diverzitás” iránti vállalati lelkesedéshez. Bár elítéli a „diszkriminációt” és a „választás szabadságát” hirdeti, a liberális feminizmus rendíthetetlenül visszatartja azoknak a társadalmi-gazdasági korlátoknak a figyelembevételét, amelyek a nők jelentős hányadát megfosztják a szabadság és a felelősségteremtés (*empowerment*) jogától. A valós céljuk nem az egyenlőség, hanem a meritokrácia elérése. Ahelyett, hogy a társadalmi hierarchia felszámolására törekednének, inkább annak „diverzifikálását” célozzák meg azzal, hogy „tehetséges” nőket támogatnak

a ranglétra csúcsára való felkapaszkodásban. Azzal, hogy a nőket pusztán „alul-representált csoportnak” tekintik, a liberális feminizmust propagálók annak a bebiztosítására törekcsenek, hogy néhány privilegizált helyzetben lévő nő a *saját osztályukba tartozó férfiakéhoz* hasonló pozíciókba kapaszkodhasson és velük meg egyező bérezésben részesüljön. Mindennek a kedvezményezettjei tehát azok, akik már eleve jelentős társadalmi, kulturális és gazdasági előnyökkel rendelkeznek.

Mindezzel teljes összhangban van az is, ahogyan a liberális feminizmus kiszervezi az elnyomást. Pontosan úgy teszi lehetővé a professzionális-menedzseri osztályba tartozó nők számára azt, hogy „bedobják magukat”, hogy közben rosszul fizetett bevándorló nőkre támaszkodik, kiszervezve nekik a gondoskodás és házimunka feladatait. Az osztály- és származási szempontokra vakon, a feministák ügyét az elitizmussal és az individualizmussal kapcsolja össze. A feminizmus „önmagában álló” ügyként való értelmezésével pedig olyan rendelkezések előtt nyitja meg az utat, amelyek káros hatással vannak a többségre, és amelyek ellehetetlenítik azokat a törekvéseket, amelyek szemben állnak velük. Röviden megfogalmazva tehát, a liberális feminizmus rossz hírért kelti a feminizmust.

A liberális feminizmus ethosza nem csak a vállalati etikával követ azonos irányt, de a neoliberalis kultúra elvileg „transzgresszív” irányzataival is. Az egyéni boldogulás iránti rajongása áthatja a közösségi média sztárjainak kultúráját is, amely szintén összetéveszti a feminizmust az egyes nők felemelkedésével. Ebben a közegben a „feminizmus” könnyen egy divatos hashtaggé és az önmenedzsment egy eszközévé válhat, amely sokkal kevésbé a tömegek felszabadítását, mint a kevesek felemelkedését szolgálja.

Általánosságban véve tehát a liberális feminizmus egy tökéletes alibit szolgáltat a neoliberalizmus számára. Az emancipáció köntösébe bújtatva a regresszív irányelveket, lehetővé teszi a globális tőkét támogató erők számára, hogy „progresszívnek” mutathassák magukat. A globális pénzügyi piaccal szövetkeznek az Egyesült Államokban, miközben menedéket nyújtanak az iszlamofóbiának Európában – ez a hatalmat gyakorló nők feminizmusa: a vállalati guruk, akik azt papolják, hogy „dobj be magad”, a femokraták, akik a rendszerhez való igazodást és a mikrohitelket erőltetik a Globális Délre, és azok a hivatásos politikusok, akik kiskosztümbe keresnek hatszámjegyű összegeket a Wall Streeten tartott beszédeikkel.

A mi válaszuk a „törtető” feminizmusra a „visszavágó” feminizmus. Mi nem akarjuk áttörni az üvegplafont, miközben a romok eltakarítását a tömegekre bízuk. Ahelyett, hogy azokat a női vezérigazgatókat ünnepeleánk, akiknek saját sarokiroda jutott, meg akarunk szabadulni a vezérigazgatóktól és az irodáiktól is.

3. tézis: Szükségünk van egy antikapitalista feminizmusra – a 99% feminizmusára.

Az általunk elképzelt feminizmusnak fel kell ismernie, hogy egy hatalmas krízisre kell válaszokat találnia: az egyre inkább romló életkörülményekre és a fenyegető katasztrófára; tomboló háborúkra és az egyre fokozódó fosztogatásra; a tömeges migrációra, amit szögesdrót kerítések tartóztatnak fel; az egyre bátrabb rasszista

és idegengyűlölő hangokra és a nehezen megszerzett társadalmi és politikai jogok megnyirbálására.

Feltett célunk, hogy szembenézzünk ezekkel a kihívásokkal. Kerülve a félmegoldásokat, a mi feminizmusunk célja, hogy kiirtsa az egyre terjedő barbarizmus kapitalista gyökereit. Ahelyett, hogy feláldoznánk a többség jólétét annak érdekében, hogy védelmezzük a kevesek szabadságát, a többség szükségleteit és jogait kell hirdetnünk – a szegény, munkásosztálybeli nőket, a rasszizált³ és migráns nőket, a homoszexuálisokét és transzneműekét, a fogyatékossgal élő nőket és azokét a nőket, akiket bár arra biztatnak, hogy gondoljanak magukra „középosztálybeliként”, a kapitalizmus kizsákmányolja őket. És ez még nem minden. Ez a feminizmus nem korlátozza saját magát a hagyományos értelemben vett „nőügyekre”. Kiállva mindazokért, akiket kizsákmányolnak, elnyomnak és akiken uralkodnak, az egész emberiség számára reménysugárrá akar válni. Ezért hívjuk a 99% *feminizmusának*.

A női sztrájkok új hulláma által inspirálva, a 99% feminizmusát a gyakorlati tapasztalatok tűzpróbája hívta életre, ám elméleti alapokra is építkeznek. Ahogyan a neoliberalizmus a szemünk előtt formálja át a nemi elnyomást, látjuk, hogy az egyetlen út, amely a nők és a gender-nonkonform emberek előtt áll arra, hogy érvényesítsék a saját, csak papíron létező vagy még el sem nyert jogait, abban áll, ha a számukra árkokat ásó teljes társadalmi rendszert átformáljuk. Önmagában a legális abortusznak például kevés jelentősége van a szegény és munkásosztálybeli nők számára, akik vagy nem tudják kifizetni az árát, vagy nem jutnak el olyan klinikákra, ahol el tudják végeztetni a beavatkozást. Ehelyett a reprodukív igazságosságot az ingyenes, általános és nonprofit egészségügyi ellátás, valamint az egészségügyet átható rasszista, eugenikára építő gyakorlatok beszüntetése biztosíthatná. A szegény és munkásosztálybeli nőknek a bérek egyenlősége is csak a nyomor egyenlőségét hozza el anélkül, hogy élhető béreket biztosítanának számukra és léteznének érdemi, érvényesíthető, munkához fűződő jogok, vagy pedig újragondolnák a házimunkával és a gondoskodással kapcsolatos feladatok megszervezését. Azonban még így is, azok a törvények, amelyek kriminalizálják a nők elleni erőszakot, csak kegyetlen megtévesztésnek számítanak, ha nem veszik figyelembe a büntetőjogi rendszerekben kódolt szexizmust és rasszizmust, ha nem vesznek tudomást a rendőrségi brutalitásról, a tömeges bebörtönzésről, a kitoloncolással való fenyegetőzésről, vagy a munkahelyi zaklatásról és bántalmazásról. Végezetül, a jogi emancipáció egy üres váz marad mindaddig, amíg nem foglalja magában a közszolgáltatásokat, a szociális lakhatást és a pénzügyi támogatást annak érdekében, hogy a nők el tudjanak menekülni a családon belüli és a munkahelyi erőszak elől.

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekben a 99% feminizmus átható és kiterjedt társadalmi átalakulást szorgalmaz. Röviden ez az, ami miatt nem lehet „szeparatista” mozgalom. Sokkal hasznosabb lenne ehelyett minden olyan mozgalommal szövetkeznie, amely a 99%-ért küzd, legyen ez akár a környezeti igazságosság, az ingyenesen hozzáférhető, magas minőségű oktatás, a bőkezű közszolgáltatások,

³ A rasszizálás fogalma azokra a folyamatokra utal, amelyek során egy embercsoportot a „faji hovatartozás” határoz meg.

a megfizethető lakhatás, a munkajogok, az ingyenes és általános egészségügy területe, akár egy rasszizmus és háború nélküli világ. Csak összefogás által gyűjthetünk erőt és alakíthatunk ki víziót a minket elnyomó társadalmi viszonyok és intézmények lebontására.

A 99% feminizmusa felkarolja az osztályküzdelmeket és harcol a rendszer-szintű rasszizmus ellen. A dolgozó nők problémájára igyekszik válaszokat adni, akármilyen háttérrel is rendelkezzenek: legyenek akár rasszizált vagy migránshátterűek, akár fehérek; cisz, transz vagy gender-nonkonform emberek; háziasszonyok vagy szexmunkások; órabérből, heti vagy havi fizetésből élők vagy fizetetlenül dolgozók; munkanélküliek vagy prekárius helyzetben lévők; fiatalok vagy idősek. A mi feminizmusunk rendíthetetlenül nemzetközi, és erőteljesen elítéli az imperializmust és a háborút. *A 99% feminizmusa nemcsak a neoliberalizmust ellenzi, de antikapitalista is.*

4. tézis: *Amit most megélünk, az a társadalom egészének válsága – és a kapitalizmusban gyökerezik.*

Az átlagos megfigyelő számára az 1930-as évek óta 2007–2008 jelentette a legnagyobb világgazdasági válság kezdetét. Bár ez a megállapítás nagyjából helytállóan is tekinthető, a jelen válságának értelmezése meglehetősen szűkre szabott. Manapság ugyanis a *társadalom egészének válságát* éljük meg. Ez semmiképpen sem korlátozódik a pénzügyek világára; egyidejűleg a gazdaság, az ökológia, a politika és a „gondoskodás” válsága is jelen van. A társadalmi szervezet általános válságának eredője a kapitalizmus – különösen az az erőteljesen kizsákmányoló formája, amelyben ma élünk: a globalizáló, finanszírozott, neoliberális kapitalizmus.

A kapitalizmus időnként generál hasonló válságokat – és ennek okai nem véletlenszerűek. Ez a rendszer ugyanis nemcsak annak köszönheti a fennmaradását, hogy kizsákmányolja a bérmunkából élőket, hanem annak is, hogy szabadon használja a természeti erőforrásokat, a közjavakat és a munka fizetetlen formáit, amelyek a társadalmi reprodukcióért, tehát az emberi életek és közösségek újratermeléséért felelősek. A rendíthetetlen profithajhászásban a kapitalizmus csak akkor növekedhet, ha mindezeket úgy teszi magáévá, hogy nem fizet értük (kivéve persze, amikor mégis muszáj ellenszolgáltatást nyújtania). Arra a logikára alapozva, amely lealacsonyítja a természetet, eszközként használja a közhatalmat és kihasználja a fizetetlen gondoskodási munkát, időről időre destabilizálja azokat a feltételeket, amelyekre a kapitalizmus – és mindenki más is – támaszkodik a túlélése érdekében. A válság a kapitalizmus természetébe van kódolva.

Ma a kapitalizmus válsága különösen súlyos. A neoliberalizmus négy évtizede lecsökkentette a béreket, gyengítette a munkavállalók jogait, elpusztította a természetet és elbitorolta azokat az energiákat, amelyekre szükség lenne a családok és a közösségek fenntartásához – miközben a pénzügyek behálózták a társadalom teljes szövetét. Nem csoda tehát, hogy emberek tömegei világszerte azt mondják: „Elég!”. Nyitottan arra, hogy a korábbi kereteken kívül gondolkodjanak, egyre inkább elutasítják a bebetonozott politikai pártokat és a neoliberális közhelyeket

a „szabad piaci versenyről”, a „leszivárgó gazdaságról”,⁴ „a munkaerőpiac rugalmasságáról” és a „fenntarthatatlan adósságról”. Mindez egy tátongó szakadékot eredményez a vezetés és a szervezés között, és egyre inkább erősíti azt az érzést, hogy a dolgoknak valamilyen irányba el kell mozdulniuk.

A 99% feminizmusa azon társadalmi erők közé tartozik, amelyek felvállalják ezt a küzdelmet. Azonban nem uraljuk ezt a terepet. Sőt, megosztozunk rajta sok káros szereplővel is. Például feltörekvő jobboldali mozgalmakkal, amelyek azt ígérik, hogy segítik majd a „megfelelő” származású, nemzetiségű és vallású családokat azzal, hogy véget vetnek a „szabad kereskedelemnek”, gátat szabnak a migrációnak és korlátozzák a nők, a színesbőrűek és az LMBTQ+ emberek jogait. Eközben persze a másik oldalon a „progresszív ellenállás” egy hasonlóan kellemetlen programot szorgalmaz. A korábbi viszonyok helyreállítására való törekvésükben a globális pénzügyek partizánjai arról igyekeznek meggyőzni a feministákat, az antirasszistákat és a környezetvédőket, hogy egyesítsék erőiket liberális „védelmezőikkel” és adják fel ambiciózusabb, egalitárius társadalomátalakító projektjeiket. A 99% feminizmusa elutasítja ezt a felvetést. Nemcsak a reakciós populizmus ellen szólal fel, de annak progresszív neoliberais ellenzői ellen is; mi ugyanis arra törekszünk, hogy *a kapitalizmust mint a krízis és a nyomor valódi okát azonosítsuk és szembeálljunk vele.*

Számunkra, másképp megfogalmazva tehát, a válság nem csupán az időleges szenvedést jelenti – és főképp nem pusztán a profittermelés mélypontját. Sokkal inkább a politikai ébredés pillanatát és egy lehetőséget arra, hogy átalakítsuk a társadalmat. A válságok időszakában a kritikus tömegek megvonják a támogatásukat az épp hatalmon lévőkötől. A politika átlagos működés módjának visszautasításával a tömegek új ötleteket, szervezeteket és szövetségeket kezdenek keresni. Ilyen helyzetekben a legégetőbb kérdésként az merül fel, hogy ki áll majd a társadalmi átalakulás élére, kinek az érdekében cselekszik, és milyen céllal?

Az ilyen folyamatok, amelyek során az általános válság társadalmi átalakuláshoz vezet, már többször bekövetkeztek a modern történelemben – legtöbbször a tőke malmára hajtva a vizet. A profitabilitás visszaállítása érdekében védelmezői újra és újra feltalálták a kapitalizmust – ezzel újrhangolva nem csupán a gazdasági szférát, de a politika, a társadalmi reprodukció és a nem-emberi természettel való kapcsolatunk színtereit is. Mindeközben nemcsak az osztályok kizsákmányolásának új formáit teremtették meg, hanem a nemi és faji alapú elnyomást is, sok esetben olyan módokon becsatornázza a lázadók energiáit (így a feministákét is), amelyek végső soron az 1% javára váltak.

Megismétlődik-e ma ugyanez a folyamat? A történelem során az 1% mindig közönyt tanúsított a többség érdekeivel szemben. Ma azonban ez sokkal nagyobb veszélyt jelent. Mígkorábban az 1% csupán a rövidtávú profithajhászást helyezte előtérbe, nem veszi észre sem a válság mélységét, sem azt a fenyegetést, amit mindez a kapitalista berendezkedés hosszútávú működésére jelent: inkább fúrnak most, hogy olajhoz juthassanak, minthogy megteremtsék a jövőbeli profitjuk kitermelésének környezeti feltételeit!

⁴ Az ún. „trickle-down economics” vagy „leszivárgó gazdaság” egy elmélet, miszerint a nyereségadó csökkentése pozitívan, ösztönzőként hat a gazdasági termelésre, hasznot termelve az egész társadalom javára.

Ebből következően a válság, amellyel most szembenézünk, *a teljes ma ismert létformánkat* fenyegeti. A megoldásáért vívott küzdelem pedig a társadalmi szerveződés legalapvetőbb kérdéseit hozza felszínre: hol húzzuk meg a határt, amely elválasztja a gazdaságot a társadalomtól, a társadalmat a természettől, a termelést a reprodukciótól és a munkát a családtól? Hogyan használjuk fel azt a felesleget, amit megtermelünk? És pontosan ki az, aki dönthet ezekben a kérdésekben? Vajon a nyereséget termelők a kapitalizmusban gyökerező társadalmi ellentéteket a saját előnyükre és vagyonuk növelésére használják majd? Vajon beemelik majd a soraik közé a feminista lázadások fontos szereplőit, miközben átforgalmazzák a társadalmi nemi hierarchiát? Vagy lesz majd egy tömeges felkelés a tőke ellen, „*amely során az elszabadult vonaton utazó emberiség végre meghúzza a vészféket*”? És ha igen, a feministák az élére állnak majd ennek a felkelésnek?

Ha bármilyen beleszólásunk lehet ebbe a kérdésbe, az utolsó kérdésre mi *igennel* válaszolunk.

5. tézis: A kapitalizmusban a nemi alapú elnyomás a társadalmi reprodukció profitalapú termelőmunkájának való alárendelésében gyökerezik.

Mi szeretnénk ezt helyrebillenteni.

Sokan tisztában vannak azzal, hogy a kapitalista társadalmak természetükből fakadóan osztálytársadalmak is, amelyek lehetővé teszik egy kisebbségnek, hogy nyereséget halmozzon fel, kihasználva a bérből élőket, akik a többséget alkotják. Ami azonban kevésbé széles körben ismert az az, hogy *a kapitalista társadalmak ugyanígy a nemi elnyomás eredői is*. Egyáltalán nem véletlenszerűen a szexizmus bele van kódolva a struktúráikba.

Természetesen nem a kapitalizmus találta fel a nők alárendelését. Ez már a korábbi osztálytársadalmakban is létezett különféle formákban. A kapitalizmus azonban a szexizmus új, jellegzetesen „modern” formáit hozta létre, új intézményi struktúrák által meg támogatva. *Ennek fő alkotóeleme a reprodukció és a produktív, profittermelő munka szétválasztása, és a nők feladataként értelmezett reprodukció alárendelése a profittermelésnek*. Ezzel a kapitalizmus új életet lehel a nők elnyomásába, és felforgatta az egész világot.

Ennek az egésznek a perverzítése akkor válik világossá, ha megnézzük, hogy a reprodukció milyen létfontosságú és egyben komplex munkát jelent. Ez nem csupán az élet létrehozásának és fenntartásának biológiai folyamatát jelenti, hanem egyúttal a munkára való képesség létrehozását és fenntartását is – ezt nevezte Marx „munkaerőnek”. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az embereket felruházzák a „megfelelő” attitűdökkel, hajlamokkal és értékekkel, képességekkel, kompetenciákkal és készségekkel. Mindennek fényében tehát a reprodukció munkája néhány alapvető – anyagi, társadalmi és kulturális – előfeltételt hoz létre általában a társadalom és konkrétan a kapitalista termelés számára. Ezek nélkül az emberiség nem lenne képes sem az élet, sem a munkaerő megteremtésére.

Ezért is hívjuk ezt a sokféle élettevékenységet *társadalmi reprodukciónak*.

A kapitalista társadalmakban a társadalmi reprodukció kulcsszerepe rejtett és eltagadott. Ahelyett, hogy elismernék az értékét, a reprodukciót csupán a profittermelés egyik eszközének tekintik. Mivel a tőkére jellemző az, hogy igyekszik elkerülni, hogy ellenszolgáltatást nyújtson az elvégzett munkáért, miközben a pénzt alapvető fontosságúnak tekinti, azokat, akik a társadalmi reprodukció munkáját végzik, alárendelt pozícióba helyezi – és nem csupán a tőkét birtoklók rendelkezhetnek felettük, hanem azok a szerencsésebb bérből élők is, akik ki tudják szerezni ezt a felelősséget másokra.

Ezek a „mások” általában nők. Mert a kapitalista társadalmakban a társadalmi reprodukció alapvetően nemi alapú: a nemi szerepeken nyugszik és bebetonozza a nők elnyomását. A társadalmi reprodukció tehát egy feminista ügy. Azonban átszövik az osztály, a faji hovatartozás, a szexualitás és a nemzetiség kérdései is. Egy olyan feminizmusnak tehát, amely a jelen válságára keres válaszokat, a társadalmi reprodukció kérdésére úgy kell tekintenie, mint amely magában foglalja és összeköti az elnyomás egyéb formáit is.

A kapitalista társadalmakban a reprodukív munka megosztása egyúttal mindig faji alapokon is szerveződött. Legyen ez akár a rabszolgaság vagy a gyarmatosítás, az apartheid vagy a neoimperializmus, ez a rendszer mindig is arra kényszerítette a rasszizált nőket, hogy vállalják az ingyen – vagy alulfizetett – munka terhét a többségi vagy fehér „nővéreikért”. Míg arra kényszerülnek, hogy elhalmozzák gondoskodással a munkáltatóik gyerekeit és otthonait, nehézséget jelent nekik, hogy a saját otthonukban megtegyék ugyanezt. Ráadásul a kapitalista társadalmakban történeti hagyományai vannak annak is, ahogyan a nők reprodukív munkája alárendelődik a nemi kettősségnek és a heteronormativitásnak. Annak biztosítására ösztönzik többek között az anyákat, a tanárokat és az orvosokat, hogy a gyerekek szigorúan cisz-lányokként vagy cisz-fiúkként és heteroszexuálisokként gondoljanak magukra. A modern államok gyakran próbálták eszközként használni a reprodukív munkát nacionalista és birodalmi projektjeikben. Ösztönözve a „megfelelő” és akadályozva a „rossz” gyerekek születését, olyan oktatási és családtámogatási formákat dolgoztak ki, amelyek nem egyszerűen „embereket” hoznak létre, hanem például „németeket”, „olaszokat” vagy „amerikaiakat”, akik aztán feláldozzák magukat a nemzet érdekében, ha szükséges. Végezetül pedig alapvető a társadalmi reprodukció osztálykarakterére is. A munkásosztályba tartozó anyáktól és a gyerekeik számára kialakított iskoláktól mindig is elvárták, hogy a megfelelő „munkáséletre” készítsék fel az utódokat: legyenek engedelmesekek, tiszteljék a feljebbvalóikat, fogadják el a „helyüket” és tűrjék a kizsákmányolást. Ezek a kényszerek sosem működtek tökéletesen, és időnként látványosan megghiúsultak. Bizonyos formái már megszűnőben is vannak. A társadalmi reprodukció azonban még így is mélyen összefonódik az elnyomással – és az ellene való küzdelemmel.

Ha egyszer megértjük a társadalmi reprodukció központi jelentőségét a kapitalista társadalmak számára, nem tudunk már többé ugyanúgy tekinteni rájuk. A régi értelmezésekkel szemben a kapitalista társadalmakban nemcsak azok a viszonylatok hozzá létre az „osztályt”, amelyek közvetlenül kizsákmányolják a „munkát”, hanem azok is, amelyek létrehozzák és pótolják azt. Ahogyan a munkásosztály világszerte sem csak azokból áll, akik gyárakban vagy bányákban dolgoznak béreért. Ugyanúgy központi szerepet játszanak azok is, akik mezőgazdasági munkát

végeznek vagy mások otthonaiban dolgoznak; az irodai, hotel- és éttermi alkalmazottak; a kórházakban, bölcsődékben és iskolákban vagy a közsférában és a civil sférában dolgozók; a prekariátus, a munkanélküliek és azok, akik nem kapnak anyagi ellenszolgáltatást az elvégzett munkáért. Azok a heteroszexuális fehér férfiak, akiknek a képe még mindig a szemünk előtt lebeg, ha a munkásosztályra gondolunk, korántsem egyedül alkotják ezt a réteget: ugyanúgy ide tartoznak a migránsok, a rasszizált emberek, a nők (akár cisz, akár transz) és a különböző (megváltozott) képességekkel rendelkezők, akiknek a szükségleteit és vágyait vagy nem veszi figyelembe, vagy eltorzítja a kapitalizmus.

Ha ezen a szemüvegen keresztül nézzük, máris egy szélesebb rálátással rendelkezünk az osztályharcra. Ez ugyanis nem korlátozódik kizárólag az olyan munkahelyi gazdasági előnyökre, mint a méltányos szerződések vagy a minimálbér. Ennél sokkal több területen jelenik meg a társadalomban, és nem kizárólag szakszervezetek vagy munkások hivatalos szerveződései reprezentálják. Ami számunkra kritikus pontot jelent, és ami egyúttal a jelen megértésének feltétele is, az az, hogy *az osztályharc magában foglalja a társadalmi reprodukcióhoz kötődő küzdelmeket is*, így például az általános és ingyenes egészségügyet és oktatást, a környezeti igazságosságot és a hozzáférést a tiszta energiához, a lakhatáshoz és a tömegközlekedéshez. De épp ilyen központi kérdésnek számít a politikai küzdelem a nők felszabadításáért, vagy a rasszizmus, az idegengyűlölet, a háború és a kolonializmus ellen.

Ezek a konfliktusok mindig is központi szerepet játszottak a kapitalista társadalmakban, amelyek a reprodukív munkára támaszkodnak, ám elhallgatják annak értékét. Ám a reprodukcióhoz kapcsolódó küzdelmek ma még élesebbek, mint korábban bármikor. Ahogyan a neoliberalizmus egyre több fizetetlen munkát követel háztartásonként és egyre kevesebb szociális támogatást biztosít, a családonkon, a közösségeken és (mindenekelőtt) a nőknél a töréspontig fokozza a nyomást. Az általános kizsákmányolás ilyen feltételei mellett kerültek középpontba a társadalmi reprodukcióhoz kötődő kérdések. Mára pedig vezető szerepet játszanak az olyan projekteknél, amelyekben ott rejlik a potenciál, hogy gyökerestől átalakítsák a társadalmat.

6. tézis: A nők elleni erőszak többféle alakot ölt, és ezek összefüggenek a kapitalizmus társadalmi viszonyaival.

Mindegyik ellen felvesszük a harcot.

A kutatók becslései szerint világszerte három nőből több mint egy tapasztalt már valamilyen típusú erőszakot az élete során. Az elkövetők többsége a nők partnerei közül kerül ki, akik a gyilkosságok óriási, 38%-os arányáért felelnek. A párkapcsolati erőszak, amely lehet fizikai, érzelmi, szexuális, vagy akár mindhárom, a kapitalista társadalmak mindegyikében jelen van – minden nemzetben, osztályban és faji-etnikai csoportban. *Ez távolról sem tekinthető véletlenszerűnek; az erőszakot a kapitalista társadalom alapvető intézményi struktúrája teremti meg.*

Az a nemileg meghatározott erőszak, amit napjainkban tapasztalunk, visszatükrözi a kapitalista társadalmak ellentmondásos családi és magánéleti dinamikáit.

Ezek pedig arra a rendszerszintű megosztottságra épülnek, amely a reprodukció (az élet újratermelése) és a produktív munka (a profittermelés), a család és a „munka” között mutatkozik. Egy kulcsfontosságú lépés volt a fejlődési folyamatban, amikor a kiterjedt rokonsági kapcsolatokra épülő családforma – amelyben az idősebb férfiak voltak élet és halál urai a tőlük függők felett – átalakult a kapitalista modernítésre jellemző körülhatárolt, heteroszexualitáson alapuló nukleáris családdá, amely egy fellazult uralkodási joggal ruházta fel a „kisebb” férfiakat, akik kisebb háztartásokat irányíthattak. Ezzel az átmenettel a rokonság alapú, nemek közötti erőszak átalakult. Ami egykor nyíltan politikai volt, „priváttá” vált: informálisabbá, „pszichologizáltabbá”, kevésbé „racionális” és kontrollálttá. Ezt a fajta, az uralom fenntartására irányuló erőszakot gyakran fűti alkohol, szegény és szorongás, és a kapitalizmus fejlődésének minden időszakában jelen volt. Mindazonáltal különösen hevesse és áthatóvá válik egy-egy válság idején. Azokban az időkben, amikor tombol a státusz elvesztése felett érzett szorongás, a gazdasági prekariátus és a politikai bizonytalanság, a nemek közötti rend is megingani látszik. Néhány férfi a nőket „kontrollvesztettnek” látja, és a modern társadalomban, az új típusú szexuális szabadságok és a genderfluiditás árnyékában „zavarodottnak”. A feleségeik és barátnőik „önteltek”, az otthonaik „rendezetlenek” és a gyerekeik „vadak”. A főnökeik könyörtelenek, a kollégáik érdemtelenül jutnak előnyökhöz és a munkahelyük veszélyben forog. A szexuális teljesítőképességük és a csábító erejük kérdőjeleződik meg. Amikor pedig veszélyben érzik a maskulinitásukat, robbannak.

Ám a kapitalista társadalmakban a nemi alapú erőszak nem mindig ölt ilyen „privát” és „irracionális” formát. Más formáik egészen „racionálisak”: vegyük például a nők elleni erőszak instrumentalizációját mint a hatalomgyakorlás egy technikáját. Itt gondolhatunk többek között arra a gyakori jelenségre, amikor a nemi erőszakot fegyverként használják a rabszolgává tett vagy leigázott nők ellen azért, hogy terrorizálják a közösségeiket és érvényt szerezzenek az alárendelésüknek; a sorozatos erőszakot, amit stricik és emberkereskedők követnek el a nőknél, hogy „betörjék őket” és a háborúban fegyverként használt koordinált, tömeges, az „ellenséges” nők ellen elkövetett erőszakot. Ám ugyanígy eszközként használhatják a munkahelyeken, iskolákban és klinikákon is a nemi erőszakot és a zaklatást. Ezekben az esetekben az elkövetők főnökök és felettesek, tanárok és edzők, rendőrök és börtönőrök, orvosok és pszichiáterek, főbérlők és tisztek – akik mind intézményes közhatalommal rendelkeznek azok felett, akikből áldozatot csinálnak. *Hatalmukban áll* szexuális szolgáltatásokat követelni, így néhányan meg is teszik. Ezek az esetek a nők gazdasági, szakmai, politikai és faji védtelenségében gyökereznek: azaz abban, hogy függünk a fizetéstől, az ajánlólevelektől, vagy attól, hogy a munkáltatónk vagy a felettesünk firtatja-e bevándorlási státuszunk. Ezt a típusú erőszakot tehát egy olyan rendszer teszi lehetővé, amely összemosza a gentert, a fajt és az osztályt. Ebből pedig a gyakorlatok megerősítése és normalizációja következik.

A nők elleni erőszak két formája – a privát és a nyilvános – valójában nem is különbözik annyira egymástól. Vannak hibrid esetek, például a kamaszok, a diákszövetségek és egyesületek, illetve a sport szubkulturái, amelyekben fiatal férfiak, az intézményesített nőgyűlöletet becsatornázza, a státuszért versengenek egymással, a nők ellen elkövetett bántalmazással hancegve. Sőt mi több, a nők elleni

erőszak nyilvános és privát formái egymást is erősíthetik, ezzel létrehozva egy ördögi kört. Mivel a kapitalizmus jelentős részben a nőknek tulajdonítja a reprodukív munkát, egyúttal korlátozza annak a lehetőségét, hogy teljes mértékben, partnerként kapcsolódjunk be a „termelőmunkába”: ez sokszor azt eredményezi, hogy olyan kilátástalan munkákat kell vállalnunk, amelyek nem fizetnek eleget ahhoz, hogy fenn tudjuk tartani a családjunkat. Ez a „magánéletre” is hátrányos hatást gyakorol, hiszen csökkenti az esélyét annak, hogy ki tudjunk lépni a kedvezőtlen kapcsolatokból. Mindennek természetesen a legnagyobb haszonélvezője a tőke. Ám ez azt eredményezi, hogy kétszeresen is alárendelődünk az erőszaknak – elsőként a családi, intim kapcsolatainkban, másodsorban pedig a kapitalizmus végrehajtóinak kezében.

A konvencionális feminista válaszok a nők elleni erőszakra érthetőek, de nem megfelelők. A leggyakoribb az erőszak kriminalizációjának és büntetésének követelése. Ez az ún. „bebörtönző feminizmus” (*carceral feminism*) pontosan azt tekinti alapvetőnek, ami leginkább megkérdőjelezendő lenne: azt az elhibázott feltevést, hogy a törvények, a rendőrség és a bíróságok rendelkeznek megfelelő autonómiával a kapitalista erőviszonyok között ahhoz, hogy leszámoljanak a nők elleni erőszak előidézésének a rendszerben mélyen gyökerező tendenciáival. Az az igazság, hogy az igazságszolgáltatási rendszer aránytalan mértékben veszi célba a szegény és munkásosztálybeli színesbőrű férfiakat, köztük például migránsokat, míg a fehérgalléros társaik tettei felett szemet hunynak. Ez azzal is jár, hogy a nőkre hárul a helyzet megoldása: nekik kell hosszú utakat megtenniük, hogy meglátogathassák a bebörtönzött fiaikat és férjeiket, egyedül kell fenntartaniuk a családjukat és megküzdenniük a bebörtönzés minden jogi és bürokratikus vonzátaival. Hasonlóképp, az emberkereskedelem elleni kampányok és a „szexuális rabszolgaság” elleni törvények is sok esetben arra szolgálnak, hogy deportálják a bevándorló nőket és az ellenük erőszakot elkövetőket, azok azonban szabadlábban maradhatnak, akik mindebből nyereségre tesznek szert. A büntetőintézkedéseket szorgalmazó válasz azonban szem elől téveszti a túlélők lehetőségeit arra, hogy elmeneküljenek ezekből a helyzetekből. Azok a jogszabályok, amelyek kriminalizálják a házastársak közötti erőszakot vagy a munkahelyi bántalmazást, nem segítenek azokon a nőkn, akiknek nincs hova vagy hogyan elmenekülniük. Ilyen körülmények között egyetlen feminista – aki bármennyire is érzékeny a faji és osztálykérdésekre – sem gondolhatja, hogy a bebörtönzés a jó válasz a nők elleni erőszakra.

Ugyanilyen kevésbé megfelelőek a femokraták által felkínált „piacalapú megoldások” is. A globális pénzügyi intézetek magaslataiból ezek a kiskosztümös progresszív neoliberaisok azzal védenék meg a náluk kevésbé szerencsés déli testvéreiket az erőszaktól, hogy kisebb kölcsönöket biztosítanának nekik a saját vállalkozásaik elindításához. A bizonyíték arra, hogy a mikrohitel valóban képesek lennének visszafogni a családon belüli erőszakot vagy előremozdítani a férfiktól való függetlenséget, minimum kétséges. Egy hatása azonban kristálytisztán látszik: *a mikrohitel megnövelik a nők függőségét a hitelezőiktől.* Azzal, hogy a szegény vagy munkásosztálybeli nőket a hitelcsapda szorításába kergetjük, a nemi erőszak problémájának ilyen típusú megközelítése csak egy újfajta erőszaktypust hoz létre.

A 99% feminizmusa elutasítja a nők elleni erőszak büntetésalapú és femokrata megközelítéseit is. Tisztában vagyunk vele, hogy a nők elleni erőszak a kapitalizmusban nem a dolgok normális menetének megakadását jelenti, hanem egy rendszerben kódolt jelenségre hívja fel a figyelmet. Mivel mélyen gyökerezik a társadalmi rendben, sem megérteni, sem orvosolni nem lehet úgy, ha leválasztjuk a kapitalista erőszak komplex formáiról: arról a jogok által diktált biopolitikai erőszakról, amely megtagadja a reprodukív szabadságot; a piac, a bank, a főbérlő és az uzsorás által gyakorolt gazdasági erőszakról; az állam, a rendőrség, a bíróságok és a börtönörök által érvényesített erőszakról; a határvadászok, a migrációs rezsimek és a birodalmi hadseregek által mutatott, határokon átívelő erőszakról; az elménket gyarmatosító, a testünket eltorzító és a hangunkat elnyomó erőszakos *mainstream* kultúrától és a „lassú” környezeti erőszaktól, amely fokozatosan felszámolja a közösségeinket és a lakóhelyeinket.

Ezek a dinamikák, bár a kapitalizmus sajátosságának tekinthetők, a jelenlegi válságperiódusban jelentősen eszkalálódtak. Az „egyéni felelősség” nevében a neoliberalizmus lecsökkentette a szociális ellátásra fordítható támogatásokat. Bizonyos esetekben pedig piaci alapúvá tette a közszolgáltatásokat, ezzel közvetlen bevételi forrássá alakítva őket, más esetekben pedig visszautalta azt a családok hatókörébe, kényszerítve őket – különösen a nőket –, hogy vállalják magukra a gondoskodás terhét. Ezzel a nők elleni erőszak további ösztönzést nyert.

Az Egyesült Államokban a jelzalogpiac összeomlása aránytalan mértékben érintette a színesbőrű nőket, akik körében a legmagasabb volt a kilakoltatottak száma, és akiket ez sokkal nagyobb mértékben kényszerített arra, hogy válasszanak a hajléktalanság vagy egy bántalmazó kapcsolat között. Az Egyesült Királyságban a hatalom azzal reagált a pénzügyi összeomlásra, hogy tovább tizedelte a közszolgáltatásokat – mindenekelőtt a családon belüli erőszak elől menekülő nőknek biztonságot nyújtó átmeneti otthonokat. A Karib-térségben az élelmiszer- és olajárak megnövekedése egybeesett a szociális szolgáltatások finanszírozásának csökkentésével, ami megmutatkozott a nők ellen elkövetett erőszak mutatóinak növekedésében. Ezeket a döntéseket a normalizáló és fegyvelmező intézkedéseket szolgáló propaganda terjedése követte. A nőknek szóló, egymást követő figyelmeztetések, hogy legyenek „jó feleségek” vagy hogy vállaljanak minél több gyereket gyorsan fordulnak erőszakba azok ellen, akik nem akarnak idomulni a normatív nemiszerep-elvárásokhoz és identitásokhoz.

Manapság ráadásul a munkajogellenes intézkedések is felerősítik az erőszakot az olyan gazdasági szektorokban, amelyek erőteljesen támaszkodnak a női munkaerőre. Az exportfeldolgozó zónákban, például a 3000 mexikói maquiladorában,⁵ a munkafegyelem megteremtése érdekében széles körben alkalmazzák a nők elleni erőszakot. A főnökök és menedzserek a gyárakban gyakran nyúlnak a sorozatos nemi erőszak, a verbális bántalmazás és a megalázó testi motozások eszközeihez, hogy növeljék a termelést és elrettentsék a nőket az önszerveződéstől. Miután ezek a gyakorlatok megvetették a lábukat az exportfeldolgozó zónákban, már csak egy

⁵ Olyan ipari létesítmények, amelyek szabadkereskedelmi zónákban helyezkednek el, vámmentesen szerzik be az alapanyagokat és feldolgozás után értékesítik, általában abban az országban, ahonnan az alapanyagok származnak.

lépésre van az, hogy általánossá váljanak a teljes társadalomban – így például a munkásosztályba tartozók otthonaiban.

A kapitalista társadalmakban a nők elleni erőszak nem önmagában áll. Éppen ellenkezőleg, mélyen gyökerezik abban a társadalmi rendszerben, amely összeköti a nők alárendelését a nemi alapú munkaszervezéssel és a tőkefelhalmozás dinamikájával. Ha ebben a keretben nézzük, nem véletlen az, hogy a #MeToo mozgalom a munkahelyi zaklatás elleni demonstrációként indult, vagy pedig az, hogy a szórakoztatóiparban történt zaklatások áldozatai mellett kiálló első szolidaritási nyilatkozat kaliforniai, bevándorló háttérű mezőgazdasági munkásnőktől érkezett: ők rögtön felismerték azt, hogy Harvey Weinstein nem egyszerűen ragadozó, hanem mint hatalommal felruházott döntéshozó, hatással van arra, hogy kit engednek be Hollywoodba, és kit nem.

Az erőszak, minden formájában, elengedhetetlen a kapitalista társadalom működéséhez – mert csak ezen a brutális korlátozáson és konstruált hozzájáruláson keresztül tudja fenntartani magát a rendszer még akkor is, amikor minden megfelelően működik benne. Az erőszak egy formája tehát nem állítható meg anélkül, hogy véget vetnénk a többinek is. A 99% feminizmusa amellet kötelezi el magát, hogy összeköti a nők elleni erőszak felszámolását célzó küzdelmet az erőszak többi formájával való leszámolással – és azzal a társadalmi rendszerrel is, amely megerősíti ezeket.

7. tézis: A kapitalizmus megpróbálja szabályozni a szexualitást.

Mi fel akarjuk szabadítani.

Napjaink szexualitással kapcsolatos küzdelmei első ránézésre egyértelműnek tűnő választással állítanak minket szembe. Az egyik oldalon állnak a szigorítás, a másik oldalon pedig a felszabadítás hívei. A konzervatívok minden olyan szexuális gyakorlatot igyekeznek törvényen kívül helyezni, amelyről azt gondolják, hogy sért valamilyen családi értéket vagy isteni jogot. Eltökélten arra, hogy fenntartsák ezeket a szerintük időtlen elveket, megköveznék a „házasságtörőket”, megbotoznák a leszbikusokat és „konverziós terápiának” vetnék alá a homoszexuális férfiakat. Ezzel szemben a liberálisok küzdenek a szexuális másság elfogadásáért és a kisebbségek jogaiért. Helyeselve a korábban tabusított kapcsolatok és megvetett identitások állami elismerését, támogatják a „házasság egyenlőségét” vagy például az LMBTQ+ emberek hozzáférését a különböző katonai rangokhoz. Miközben a konzervatívok a múltba tekintő archaizmusok rehabilitálásán mesterkednek – ilyen például a patriarchátus, a homofóbia vagy a szexuális elnyomás –, a liberálisok a modernitás mellett teszik le a voksukat, azaz az egyéni szabadság, az önkifejezés és a szexuális diverzitás mellett. Hogyan is lehetne a kettő közötti választás ennél egyértelműbb?

A valóságban azonban az egyik oldal sem az, aminek látszik. Egyrészt az a szexualitással kapcsolatos tekintélyelvűség, amit ma tapasztalunk, minden, csak nem archaikus. Bár úgy utalnak rá, mintha időtlen, isteni parancsok vagy ősrégi szokások lennének, azok a tiltások, amelyeket bevezetni igyekeznek, valójában

„neotradicionálisak”: konzervatív válaszok a kapitalista fejlődésre, amelyek pont olyan modernnek, mint ami ellen felemelik a szavukat. És hasonlóképp, azok a szexuális jogok, amelyeket a liberális ellenzékük ígér, szintén a kapitalista modernitás közegében fogantak, és távol állva a valódi felszabadítástól, normalizálók, etatisták és konzumeristák.

Ahhoz, hogy megérthessük, miért van ez így, meg kell néznünk, hogy miként alakult ki ez az ellentét. A kapitalista társadalmak mindig is törekedtek a szexualitás szabályozására, azonban ennek eszközei és módszerei koronként változtak. A korai időszakban, mielőtt a kapitalista viszonyrendszerek mindent átszöttek volna, korábbi autoritások (főképp az egyház és a közösségek) feladata volt, hogy olyan normákat alakítsanak ki és tartassanak be, amelyek különbséget tettek a szexualitás elfogadott és bűnös formái között. Később, ahogyan a kapitalizmus fokozatosan átformálta a társadalmat, a szabályozás új polgári normáit és módszereit keltette életre – ide tartozik például az állam által elfogadott nemi kettősség és a heteronormativitás. Ez nem korlátozódott sem a kapitalista nagyvárosra, sem a polgárságra: a társadalmi nemek és a szexualitás „modern” normái széles körben elterjedtek, többek között például a gyarmatosítás és a tömegkultúra révén. Az elnyomó, bürokratikus államhatalom kiterjedt módon szerzett érvényt ezeknek, például azzal, hogy bizonyos szociális támogatásokat családalapúvá tettek. Mindez azonban nem maradt válaszreakció nélkül. Sőt, éppen ellenkezőleg, ezek a normák nem csupán a régebbi szexuális rezsimekkel ütköztek, de azokkal a szexuális szabadság elérésére irányuló újabb törekvésekkel is, amelyek – főképp városi közegekben – a homoszexuális és lesbikus szubkultúrákban és avantgarde enklávékban találtak kifejezésre.

A későbbi fejlemények újrastrukturálták ezt a felállást. Az 1960-as évek utóhatásaként a polgári áramlat kissé enyhült, míg a felszabadulást hirdető felülkerekedtek az eredőjüknek tekintett szubkultúrákban, és ők kerültek azok fősodrába. Ennek eredményeképp az irányzat domináns csoportjai egyre inkább egy új projekt égisze alatt egyesülnek, amelynek célja, hogy *a szexualitás korábban tabunak tekintett formáit az állami szabályozás kiterjesztett keretein belül normalizálja, és hogy egy tőke-barát köntösbe öltöztesse mindazt, ami az individualizmust, a családi életet és a javak fogyasztását ösztönzi.*

Ennek az új konfigurációnak a hátterében a kapitalizmus természetében bekövetkezett döntő jellegű változás áll. Az egyre inkább finanszírozott, globalizált és defamilializált tőke nem áll már engesztelhetetlen ellentétben a queer és nem-cisz nemi formációkkal. Ahogyan a nagyvállalatok sem ragaszkodnak már a család vagy a szexualitás egyetlen normatív formájához. Sokuk mára már elfogadja azt, hogy dolgozók jelentős része nem heteroszexuális családokban él, feltéve, hogy betartják a szabályokat mind a munkahelyen, mind a bevásárlóközpontokban. Ugyanígy a piacon is, a szexuális másság megtalálja a helyét mint a vonzó hirdetési felület, termékcsoporthoz, árucikk és előre csomagolt élvezet. A szex eladható a társadalomban – és a neoliberális sokféle formában árusítja is.

Manapság a szexualitás felett vívott csaták egy olyan időszakban zajlanak, amikor a fiatalok körében hódít a genderfluiditás, a queer és feminista mozgalmak pedig virágzásnak indultak. Jelentős jogi győzelmeket is elkönnyelhetünk, ami a nemek közötti egyenlőséget, az LMBTQ+ jogokat és a házasság egyenlőségét érinti – ezek

ma már a világ egyre több országában törvénybe vannak iktatva. Ezek a győzelmek kemény csaták gyümölcsei, még akkor is, ha egyúttal olyan társadalmi és kulturális változásokat is magukban hordoznak, amelyek a neoliberalizmushoz kötődnek. Azonban ezek az eredmények rendkívül törékenyek és folyamatos fenyegetésnek vannak kitéve. Az új jogok nem szabnak gátat az LBMTQ+ embereket ért atrocitásoknak, akik továbbra is megtapasztalják a nemi alapú és szexuális erőszakot, a szimbolikus elutasítást és a társadalmi diszkriminációt.

Valójában a finanszírozott kapitalizmus a szexualitás terén komoly ellenreakciót vált ki. Ez nem „csak” az „inceleket” jellemzi, akik nőket gyilkolnak, hogy megtorolják azt, hogy a nők „megfosztják” a férfiakat a női szexualitástól, akik annak „jogos tulajdonosai”. És nem is „csak” azokat a „tagdíjfizető” konzervatívokat, akik azt ígérik, hogy megvédik a „hozzájuk tartozó” nőket és családokat a gyilkos individualizmustól, a durva konzumerizmustól és a „büntől”. Mindez ugyanúgy magában foglalja a gyorsan növekvő jobboldali populista mozgalmakat, amelyek nagy támogatásra tesznek szert azzal, hogy a kapitalista modernizmusnak *valódi* hátulütőit is azonosítják – például a családok vagy a közösségek védelmének hiányát a piac rombolásától. Azonban mind a neotradicionális, mind a jobboldali populista erők kiforgatják a legitim követeléseket úgy, hogy pontosan egy olyan ellenállást támogatnak, amely nagyon is kedvező a tőkének. Az általuk felkínált „védelem” típusa méltatlanul bélyegzi meg a szexuális szabadságot, miközben a veszély valódi okát, a kapitalizmust, elkendőzi.

A szexuális konzervativizmus a saját ellenképét a liberalizmusban találja meg. Ez utóbbi, még a legjobb esetben is, olyan rendelkezésekhez kötődik, amelyek megfosztják az érintettek elsősorú többségét azoktól a társadalmi és anyagi előfeltételektől, amelyekre szükségük van ahhoz, hogy saját, új, formális szabadságukat érvényesíteni tudják – itt gondolhatunk például arra, ahogyan az államok elismerik ugyan a transzneműek jogait, ám ezzel egy időben megtagadják a tranzíció költségeinek megtérítését. A szexuális liberalizmus az államközponitű regulatív rezsimekhez is kötődik, amelyek normalizálják és érvényesítik a monogám család modelljét; az ehhez való alkalmazkodás az ára a homoszexuális férfiak és leszbikusok elfogadásának. Miközben úgy tűnik, hogy értéknek tekinti az egyéni szabadságot, a szexuális liberalizmus nem emeli fel a szavát a rendszerben kódolt körülmények ellen, amelyek a homo- és transzfóbiát fűtik; ilyen például a család szerepe a társadalmi reprodukció folyamatában.

A családon kívül is, mindaz, ami szexuális felszabadításnak tűnik, gyakran újra felhasználja a kapitalista értékeket. Az új heteroszexuális kultúrák, amelyek egyéjszakás kalandokra és online randikra épülnek, arra készítetik a fiatal nőket, hogy „birtokolják” a saját szexualitásukat, de közben az értéküket a férfiak tekintetén keresztül határozzák meg. Az „önmagunk birtoklására” való buzdítással a neoliberális diskurzusok arra szorítják a lányokat, hogy álljanak a fiúk élvezeteinek szolgálatába, ezzel utat engedve a férfiak szexuális önzésének – példászerűen illeszkedve a kapitalizmus mintázataiba.

Ugyanígy a „homoszexuális normalitás” új formái is egyfajta *kapitalista normalitást* feltételeznek. Sok országban a felemelkedő homoszexuális középosztályt a fogyasztási módjaik és a tisztelet iránti igényük határozza meg. Ez pedig nem csak abban ölt testet, hogy ennek a rétegnek az elfogadása együtt jár a szegény,

különösen a színesbőrű homoszexuálisok további elnyomásával és marginalizálásával, hanem a „rózsaszínre mosás” (*pinkwashing*) jelenségével is azzal, hogy a hatalmon lévők elfogadást hirdetnek a „jól gondolkodó, jól élő” homoszexuálisok irányában azért, hogy legitimálják az imperialista és neokolonialista projekteik létjogosultságát. Például az izraeli állami ügynökségek gyakran hangoztatják a felsőbbrendű „melegbarát” kultúra támogatását annak érdekében, hogy érvényt szerezzenek az „elmaradott, homofób” palesztinok alávételének. Ugyanígy bizonyos európai liberálisok a saját, az LMBTQ+ emberek irányába mutatott „felvilágosult toleranciájukkal” hozakodnak elő, hogy legitimálják a muszlimok iránti gyűlöletüket, akiket válogatás nélkül a reakció vádjával illetnek, míg a szexuális önkény nem-muszlim hirdetői felett szemet hunynak.

Ennek következményeképp napjaink felszabadítási mozgalmi két tűz közé kerültek: az egyik oldal a nőket és az LMBTQ+ embereket vallási és patriarchális elnyomásba kényszerítené, míg a másik tálcán, zsákmányként kínálna minket a tőkének. A 99% feminisztái nem hajlandóak belemenni ebbe a játékba. Elutasítva mind a neoliberális kooptálást, mind a neotradicionális homofóbiát, szeretnénk újraéleszteni az 1969-es New York-i Stonewall-lázadás radikális szellemiségét, a feminizmus „szexpozitív” szellemiségét Alexandra Kollontájtól⁶ Gayle Rubinig,⁷ illetve a leszbikusok és homoszexuálisok támogató kampányát az 1984-es brit bányászsztrájk során. Nemcsak azért küzdünk, hogy felszabadítsuk a szexualitást a termékenység és a normatív családformák szorításából, hanem a nemi, osztály- és faji alapú elnyomás, valamint az etatizmus vadhajtásai és a konzumerizmus ellen is. Tudjuk persze, ennek az álomnak a valóra váltásához, egy új, nem-kapitalista társadalmat kell építenünk, amely biztosítja a szexuális felszabadítás anyagi bázisát, támogatva például a társadalmi reprodukciót, amit a családok és emberek közötti kapcsolatok szélesebb formáira kell átszabnunk.

8. tézis: A kapitalizmus rasszista és gyarmati erőszakon alapszik. A 99% feminizmusa antirasszista és antiimperialista.

Ma, a kapitalizmus akut válságának más időszakaihoz hasonlóan, a „faj” kérdése heves indulatokat és parázs vitákat kiváltó témává vált. A demagógok által bátorított agresszív, etnonacionalista, jobboldali populizmus, amely látszólag a sértett többség védelmezője, a „puszta” kutyasípok⁸ helyett teli torokból hirdeti az európai és fehér felsőbbrendűségét. A gyáva centrista kormányok összefognak a nyíltan

⁶ Alexandra Mihajlovna Kollontáj (1872–1952) finn-ukrán származású orosz forradalmár, szovjet politikus, diplomata, író és a marxista feminizmus képviselője.

⁷ Gayle Rubin (sz. 1949) amerikai kulturális antropológus, genderaktivista, akinek számos munkája jelent meg a feminizmus, szadomazochizmus, pedofília, pornográfia és leszbikus irodalom tárgykörében. Jelenleg a Michigani Egyetem professzora.

⁸ Kutyasípnak vagy kutyafüttynek (*dogwhistle politics*) nevezzük a politikában a kódolt vagy szuggesztív nyelvezet használatát, amelynek célja, hogy támogatást szerezzen egy adott csoporttól anélkül, hogy az ellenzékot provokálná.

rasszista társaikkal, hogy megakadályozzák a migránsok és menekültek belépését az országaikba, őrizetbe veszik a gyerekeiket, elválasztják a családokat, táborokba zárják őket, vagy pedig hagyják, hogy meghaljanak a tengeren. Mindeközben pedig a rendőrség Brazíliában, az Egyesült Államokban és más országokban büntetlenül gyilkolja a színesbőrű embereket és rekordszámban vetik őket hosszú időre nyereségorientált börtönökbe.

Sokakat felháborítanak ezek a fejlemények, és néhányan meg is próbáltak változást kieszközölni. Aktivisták Németországban, Brazíliában, az Egyesült Államokban és máshol tömegesen vonultak az utcára, hogy tüntessenek a rasszizmus által motivált rendőri erőszak és a fehér felsőbbrendűséget hirdető demonstrációi ellen. Néhányan azért küzdenek, hogy az „abolíció” fogalma új jelentést nyerhessen, és követelik a bebörtönzések felfüggesztését és az Amerikai Egyesült Államok Vámügyi és Határvédelmi hivatalának (U. S. Immigration and Customs Enforcement, ICE) felszámolását, az ügynökségét, amely a bevándorlás korlátozásáért felelős. Mindezek ellenére sok antirasszista erő csupán a morális ítélet megfogalmazásában látja a beavatkozás módját. Mások inkább a tüzzel játszanak – vegyük például azokat a baloldali pártokat Európában, amelyek a jobboldal „kooptálását” javasolják azáltal, hogy maguk is ellenzik a bevándorlást.

Ebben a helyzetben a feministáknak, ahogyan mindenki másnak is, állást kell foglalniuk. Történetileg azonban a feministák válaszai erre a kérdésre a legjobb esetben is zavarosak. Befolyásos fehér amerikai szüfraszettek kifejezetten rasszista kirohanásokat engedtek meg maguknak a polgárháború után, amikor a fekete férfiak megkapták a szavazójogot, ők pedig nem. Ugyanebben az időszakban, és még sokáig a 19. század folyamán, a vezető brit feministák az indiai gyarmati uralom védelmére keltek, faji alapú „civilizációs” érvek mentén, hiszen *„fel kell emelni a barna nőket az alacsony körülményeik közül”*. Manapság is előfordul, hogy prominens európai feministák hasonlóan érvelnek a muszlimellenes rendelkezések igazolása érdekében.

Története során a feminizmus és a rasszizmus összefonódásai „enyhébb” formában is megmutatkoztak. Még akkor is, amikor nem voltak explicit módon vagy szándékosan rasszisták, a liberális és radikális feministák sokszor definiálták úgy a „szexizmust” és a „genderkérdéseket”, mint amelyek – tévesen – univerzálisnak tekintik a fehér, középosztálybeli nők problémáit. A társadalmi nemek kérdését elválasztották a faj (és osztály) fogalmaitól, és a „nők” prioritásait az otthoni közegből való kiszabadulással és „munkavállalással” azonosították – mintha mindannyian kertvárosi háziasszonyok lennének! Ugyanezt a logikát követve, a vezető fehér feministák az Egyesült Államokban ragaszkodtak ahhoz az elképzeléshez, hogy a fekete nők csak akkor lehetnek igazán feministák, ha egy elképzelt, a faji kereteken túlmutató vagy azoktól mentes testvériséget (*sisterhood*) helyeznek előtérbe – felülírva a fekete férfiakkal való antirasszista szolidaritást. Csupán a színesbőrű feministák évtizedes, eltökélt ellenállásának köszönhető, hogy a feministák megtanulták e nézeteket a helyükön kezelni, és hogy ma már bőrszíntől függetlenül egyre többen elutasítják azokat.

A 99% feministái nyíltan szembenéznek ezzel a szégyenletes múlttal, és fel tett szándékuk szakítani vele. Tisztában vagyunk vele, hogy *semmi, amit a „nők felszabadításának” tekintünk, nem érhető el egy rasszista, imperialista társadalomban.*

Ám tudjuk azt is, hogy a probléma eredője a kapitalizmus, amelybe a rasszizmus és az imperializmus mélyen beágyazódtak. Ez a társadalmi rendszer, amelynek büszkesége a „szabad munka” és a „bérszerződés”, csak az erőszakos gyarmati fosztogatásnak és az afrikai „fekete bőrűek kereskedelmi célú vadászatának”, az „újvilági” rabszolgaságba való erőszakos besorozásuknak és az őslakosok kisajátításának köszönhetően jöhetett létre. Ám azzal, hogy a kapitalizmus lendületet vett, mindez nem szűnt meg: a nem szabad vagy függésben lévő emberek rasszizált kisajátítása azóta is a „szabad munkaerő” jövedelmező kitermelésének rejtett feltételeként működik. A szabad, kizsákmányolt „munkások” és a függő, kisajátított „mások” közötti különbségtétel a kapitalizmus története során különböző formákat öltött – a rabszolgaságban, a gyarmatosításban, az apartheidben és a nemzetközi munkamegosztásban, időnként pedig ezek a határok elmosódtak. Ám minden időszakban, akármennyire hozzávetőlegesen is, de globális szinten mindig egybevágott a bőrszín szerinti megkülönböztetéssel. Ugyancsak minden fázisban, egészen máig, a rasszizált emberek kisajátítása lehetővé tette a kapitalizmus számára a nyereség növelését, valamint a természeti és humán erőforrások kihasználását, amelyek újratermeléséért nem fizet. A rendszer jellegéből fakadóan tehát a kapitalizmus minden időszakban kitermelte a faji alapon megkülönböztetettek osztályát, akiknek a személyét és munkáját lebecsülte és kisajátította. *A valóban antirasszista és antiimperialista feminizmusnak egyúttal antikapitalistának is kell lennie.*

Ez a tétel még soha nem volt annyira igaz, mint most, amikor a faji alapú kisajátítás egyre nagyobb méreteket ölt. A mai neoliberais kapitalizmus az eladósítással fokozza a jogfosztottságot, és világszerte elősegíti a faji elnyomást. A „posztkolóniális” Globális Délen az adósságok által gerjesztett vállalati földrablások őslakosok és törzsi népek tömegeit üldözik el a földjeikről – és bizonyos esetekben az öngyilkosságba kergetik őket. Ugyanakkor az államadósság „átstrukturálása” az egekbe repíti a kamatok GDP-hez viszonyított arányát, arra kényszerítve az állítólagosan független államokat, hogy csökkentsék a szociális kiadásokat, és arra kárhoztatva a déli munkavállalók következő generációit, hogy munkájuk egyre növekvő részét a globális hitelezők pénzének visszafizetésére fordítsák. Így a faji kisajátítás a kizsákmányolás mértékének növekedésével párhuzamosan folytatódik, és nem függetleníthető attól, hogy mértékének növekedését a gyártás jelentős részének a Globális Délre való áthelyezése hajtja.

Ez az elnyomás a Globális Északon is nagy léptékben folytatódik. Ahogy az alulfizetett, prekárius szolgáltatási munka felváltja a szakszervezetekkel védett ipari munkát, a bérek a tisztességes élethez szükséges minimum alá süllyednek, főként azokon a munkahelyeken, ahol a rasszizált munkások vannak túlsúlyban. Ezeket a munkásokat, amellet, hogy egyszerre több munkahelyen kénytelenek dolgozni és fizetési előlegeket kell felvenniük a túlélés érdekében, a túlzottan drágán felvett fizetésnapj elsődleges és másodlagos jelzáloghitelek is sújtják. A szociális szektor is egyre jobban leépül, így a korábban közfinanszírozott szolgáltatásokat kiszervezik a családoknak és a közösségeknek – azaz elsősorban a kisebbségi és bevándorló nőkre terhelik ezeket. Hasonlóképpen, a korábban a közösséget szolgáló infrastruktúrára szánt adóbevételeket adósságszolgálatra csoportosítják át, ami különösen katasztrofális a színesbőrű közösségek számára, amelyek területileg szegregáltak, és régóta nélkülözik az iskolákra és kórházakra, a lakhatásra és

közlekedésre, illetve a tiszta levegő és víz biztosítására szánt közpénzeket. A financializált kapitalizmus minden szinten és minden régióban a rasszizált kisajátítás jelentős új hullámain hozza magával.

Ennek a globális piramisjátéknak a hatásai természetesen a nemek közötti egyenlőség területén is megmutatkoznak. Ma fekete és bevándorló nők millióit alkalmazzák gondozóként és háztartási munkásokként. Gyakran papírok nélkül, távol a családjaiktól, egyszerre kihasználva és kisajátítva arra kényszerülnek, hogy a jogaiktól megfosztva, mindenféle bántalmazásnak kitéve, bizonytalan és alulfizetett munkát végezzenek. A globális gondoskodási láncok által formált elnyomásuk jobb lehetőségeket teremt a privilegizáltabb helyzetben lévő nők számára, akik elkerülnek (némi) házimunkát, és így teljes embert igénylő hivatást űzhetnek. Milyen ironikus azonban, hogy pontosan ezek a privilegizált helyzetben lévő nők azok, akik a női jogokat idézik meg olyan kampányokban, amelyek a fekete férfiak erőszaktevőként való bebörtönzését célozzák, vagy amelyek migránsokat és muszlimokat üldöznek és elvárják, hogy a fekete és muszlim nők hasonuljanak a domináns kultúrához!

Az igazság az, hogy a rasszizmus, az imperializmus és az etnonacionalizmus az általánosított nőgyűlölet és az összes nő teste felett gyakorolt kontroll támpillérei. Mert ezek működése *mindannyiunk* számára káros, és mindnyájunknak kötelessége minden eszközt bevetve síkra szállni ellenük. Ám a globális testvériség (*sisterhood*) absztrakt kinyilatkoztatásai kontraproduktívak. Azok, akik úgy gondolnak egy politikai folyamat céljára, mintha az már eleve adott lenne, a homogenitás hamis látszatát keltik. A valóság az, hogy bár a kapitalista társadalomban mindannyian elszenvedjük a nőgyűlöletből fakadó elnyomást, ez különböző formákban ölt testet. Bár elsőre nem mindig egyértelműek, a kapcsolatot az elnyomás formái között politikai cselekvéssel kell láthatóvá tennünk – azaz tudatosan kell törekednünk arra, hogy kiépítsük a szolidaritást. Csakis így, a sokféleségünkben és a sokféleségünkön keresztül küzdve érthetjük el azt az egységesített erőt, amelyre szükségünk van, ha a társadalom átalakítását reméljük.

9. tézis: Ahhoz, hogy a kapitalizmus Földön végzett rombolását vissza tudja fordítani, a 99% feminizmusának ökoszocialistának kell lennie.

Ma a kapitalizmus válsága egyúttal ökológiai krízist is jelent. A kapitalizmus mindig is azon volt, hogy nyereségét a természeti erőforrások eltulajdonlásával párnázza ki, amelyeket ingyenesnek és végtelennek tekint, és amelyeket gyakran egészen egyszerűen ellop. Mivel szerkezetileg arra rendezkedett be, hogy a természeti erőforrásokat mindenféle ellenszolgáltatás nélkül a magáévá tegye, a kapitalizmus időről időre destabilizálja a saját létének környezeti feltételeit – például a termőtalaj kimerítésével, az ásványkincsek elfogyasztásával, vagy a vizek és a levegő szennyezésével.

Bár napjaink válsága nem az első a kapitalizmus történetében, annyi bizonyos, hogy mind ez idáig a leginkább globalizált és a legsürgetőbb. A bolygót jelenleg

fenyegető klímaváltozás egyenes következménye annak, hogy a kapitalizmus története folyamán végig a fosszilis energiára támaszkodott annak érdekében, hogy ellássa energiával a tömegtermeléshez szükséges ipari létesítményeket. Nem általában az „emberiség” volt az, amely kinyerte a lerakódott, több százmillió év alatt kiformalódott szenet a földkéreg alól, hanem a *tőke*. És a *tőke* volt az is, amely egy szempillantás alatt felélte ezeket a készleteket anélkül, hogy gondolt volna az energiaforrások megújítására, a szennyezés következményeire vagy az üvegházhatású gázok kibocsátására. Az ezt követő átmenetek, elsőként az átállás a szénről az olajra, majd a földgázkitermelésre, csak növelték a széndioxid-kibocsátást, miközben aránytalanul ráterhelték a „külső gazdasági hatásokat” a szegényekre, gyakran a színesbőrűek közösségeire mind a Globális Északon, mind pedig a Globális Délen.

Ha pedig napjaink ökológiai krízise közvetlenül összefügg a kapitalizmussal, akkor a nők elnyomását is újratermeli és még rosszabbá teszi. A nők vannak a válság élvonalában; közülük kerül ki például a klímamenekültek 80%-a. A Globális Délen ők alkotják a mezőgazdaságban dolgozók nagyobb részét, miközben orosz-lánrészt vállalnak a társadalmi reprodukcióban is. Mivel kulcsszerepet játszanak abban, hogy élelmet, ruhát és lakhatást biztosítsanak a családjaiknak, a nők jelentősen nagyobb mértékben kénytelenek megküzdeni az aszályal, a szennyezéssel és a termőtalaj kimerítésével. Hasonlóképp sebezhető a szegény, színesbőrű nők a Globális Északon is. A környezeti rasszizmusnak⁹ kitéve, ők alkotják azoknak a közösségeknek a gerincét, akiknek a leginkább meg kell küzdeniük az áradásokkal vagy az ólommérgezéssel.

A nők szintén az első vonalban küzdenek az egyre növekvő ökológiai katasztrófa ellen. Évtizedekkel ezelőtt az Egyesült Államokban egy militáns baloldali csoport, a Női Sztrájk a Békéért (Women Strike for Peace) az atomfegyverek ellen emelt szót, amelyek a stroncium-90¹⁰ a csontjainkban való lerakódásáért tehetőek felelőssé. Manapság a nők állnak a vízvédő aktivisták (Water Protectors) élére az Egyesült Államokban a Dakota Access Pipeline¹¹ megépítése ellen. Peruban ők voltak azok, akik Máxima Acuña¹² mellé álltak az amerikai Newmont bányavállalat elleni küzdelmében. Észak-Indiában pedig a garwahli nők voltak azok, akik kiálltak három vízenergiával működő gát építése ellen. Szerte a világon nők azok, akik felemelik a hangjukat a víz és vetőmagok privatizációja ellen, valamint a biodiverzitásért és a fenntartható gazdálkodásért.

⁹ A fogalmat a környezeti igazságtalanság leírására használják, amely mind a gyakorlatban, mind a politikában faji kontextusban jelentkezik. Ide tartoznak például a globális hulladékkereskedelem hatásai, a nem megfelelő lakhatási körülmények (például veszélyes ipari létesítmények közelségében) vagy a nem megfelelő hozzáférés a napfényhez, a tiszta levegőhöz és vízhez, amely gyakran sújtja a sebezhetőbb, kisebbségi közösségeket.

¹⁰ A stroncium (Sr) egyik izotópja, amelynek felezési ideje 28,9 év. A maghasadás mellékterméke, amely komoly egészségügyi kockázatot jelent: a csontban képes a kalciumot helyettesíteni, ezért nem ürül ki a szervezetből.

¹¹ Egy 1886 km hosszúságú kőolajvezeték az Egyesült Államokban, amely Észak-Dakota északnyugati részén indul és Dél-Dakotán és Iowán át egészen Illinois államig húzódik. A vezeték 2017-ben kezdte meg a működését.

¹² Perui önellátó gazdálkodó és környezetvédő, aktivista munkájáért 2016-ban Goldman Environmental Prize-ban részesült.

Ezekben az esetekben a nők a küzdelem új, integrált formáit választják, amely szembenegy a környezetvédők fősodrával, akik szerint a „környezet” védelme és az emberi közösségek anyagi jóléte egymást kölcsönösen kizáró tényezőknek számítanak. Elutasítva azt, hogy az ökológiai kérdéseket a társadalmi reprodukciótól külön kezeljék, ezek a nők által vezetett mozgalmak egy erős vállalat- és kapitalizmusellenes alternatívát ajánlanak a „zöld kapitalista” projektekkel szemben, amelyek semmit nem tesznek annak érdekében, hogy megállítsák a globális felmelegedést, miközben csak gazdagítják azokat, akik „kibocsátási engedélyekről”, „ökoszisztéma-szolgáltatásokról”, „karbonkiegyenlítésről” és „környezeti származékokról” spekulálnak. A „zöld pénzügyi” projektekkel ellentétben, amelyek a természetet a mennyiségi absztrakció körébe utalják, a nők küzdelmei a valós világra összpontosítanak, amelyben a társadalmi igazságosság, az emberi közösségek jóléte és a nem-emberi természet fenntarthatósága elválaszthatatlanul összefonódik.

A nők felszabadítása és a bolygó megmentése az ökológiai katasztrófától tehát kéz a kézben jár – egymással és a kapitalizmuson való felülkerekedéssel is.

10. tézis: A kapitalizmus összeférhetetlen a valódi demokráciával és a békével.

A válaszunk a feminista internacionalizmus.

Napjaink krízise egyúttal politikai is. A káosztól megbénult és globális pénzügyek által befolyásolt államok, amelyek egykor demokratikusnak vallották magukat, mára az égető problémákkal is alig foglalkoznak, nemhogy a köz érdekeivel. Jelentős részük – amikor éppen nem állják el a megoldáshoz vezető utat – egyszerűen nem tulajdonít jelentőséget az éghajlatváltozásnak és a pénzügyi reformnak. A vállalatok által szorongatott és az adósság által meggyengített kormányokat az állampolgárok egyre gyakrabban a kapitalizmus szolgálólányainak tekintik, akik úgy táncolnak, ahogy a központi bankok, nemzetközi befektetők, informatikai óriáscégek, energiamágnások és a háborún nyereszkedők fütyülnek. Meglepő-e tehát, hogy szerte a világon emberek tömegei veszítik el a bizalmukat a fősodratú, a neo-liberalizmust támogató politikai pártokban és politikusokban, ideértve a jobbközép pártokat is?

A politikai elválság a kapitalista társadalom intézményi struktúráiban gyökerezik. Ez a rendszer elválsztja egymástól a „politikait”, a „gazdaságit”, az állam által gyakorolt „legitim erőszakot” és a piac „csendes kényszereit”. Ennek eredményeképp a társadalmi élet jelentős területei kikerülnek a demokratikus ellenőrzés alól, a vállalatok közvetlen befolyása alá. Természetéből fakadóan tehát a kapitalizmus megfoszt minket attól a képességtől, hogy közösen dönthessünk róla, hogy milyen energiaforrásokra építve, mit és mennyit termelünk, és hogy milyen társadalmi kapcsolatokon keresztül tesszük ezt. Elveszi annak a lehetőségét is, hogy eldöntjük, mire szeretnénk fordítani a megtermelt társadalmi többletet, hogyan akarunk viszonyulni a természethez és a jövő generációihoz, valamint, hogy miként

akarjunk megszervezni a társadalmi reprodukciót és annak kapcsolatát a termeléshez. A kapitalizmus, röviden összegezve tehát, alapjaiban véve antidemokratikus.

Ugyanakkor a kapitalizmus szükségszerűen kialakít egy imperialista szemléletű világföldrajzot is. Ez a rendszer lehetővé teszi a Globális Észak erős államainak, hogy élösködjének a gyengébbeken: hogy elszívják tőlük az értékeket olyan kereskedelmi rezsimekben, amelyekben nem nekik lejt a pálya, illetve, hogy adósságokkal nyomják össze és katonai beavatkozással és a „segélyek” visszatartásával fenyegezzék őket. Ez azt eredményezi, hogy a világ népességének jelentős részétől megtagadják a politikai védelem lehetőségét. Úgy tűnik, hogy a Globális Délen élők milliárdjainak demokratikus törekvéseit nem is tartják érdemesnek arra, hogy számbavegyék. Őket egyszerűen figyelmen kívül lehet hagyni, vagy brutálisan el lehet nyomni.

A tőke mindenhol megpróbálja mindkettőt elérni. Egyrészt élösködik a közhatalon, igénybe veszi a magántulajdont biztosító jogi rendszereket és az ellenzékét elnyomó erőket, segítkezik a felhalmozáshoz szükséges infrastruktúra fenntartásában és támogatja a válságok kezelésével megbízott szabályozó ügynökségeket. Másrészt a profitéhség rendszeresen arra indítja a tőkésosztály egy részét, hogy lázadjanak fel a közhatalom ellen, amit kritikájukban a piacnak alárendeltnek tekintenek és így annak gyengítésére törekszenek. Mikor pedig ezek a rövidtávú érdekek felülírják a hosszútávúakat, a tőke saját maga ellen fordul. Azzal fenyeget, hogy felszámolja azokat a politikai intézményeket, amelyekre szüksége van saját túlélése érdekében.

A kapitalizmusban megmutatkozó, a politikai válság generálására irányuló tendenciák – amelyek még akkor is jelen vannak, amikor minden jól megy –, mára egy robbanásig feszült állapotot eredményeztek. A jelenleg regnáló neoliberais rezsim nemcsak a katonai nehézfegyverzetet használja teljes nyíltsággal, hanem azokat a hatalmi és politikai erőket is támadja, amelyek szót emelnek ellene – például azzal, hogy semmissé teszik a választások és népszavazások eredményét, amelyek a megszorításokat ellenzik, mint például Görögországban 2015-ben, vagy pedig megakadályozzák azokat, amelyek ellenvéleményt fogalmaznának meg, ahogyan ez Brazíliában történt 2017–2018-ban. Az egész világon a kapitalista érdekek (például az ún. Big Fruit, Big Pharma, Big Oil vagy Big Arms) szisztematikusan kinyilvánították támogatásukat a tekintélyelvűség és az elnyomás, az államcsínyek és birodalmi háborúk mellett. Támogatóinak állításait közvetlenül cáfolva, ez a társadalmi rendszer szerkezetileg összeegyeztethetetlennek bizonyul a demokráciával.

Természetesen ismét a nők azok, akik napjaink kapitalizmus által generált politikai válságának legnagyobb vesztesei – és ők azok is, akik egy emancipációs megoldásért folytatott küzdelem főszereplői is. Számunkra azonban nem az jelenti a jó megoldást, ha egyszerűen minél több nőt ültetünk a hatalom fellegráiba. Mivel sokáig ki voltunk zárva a nyilvánosságból, foggal-körömmel kellett harcolnunk azért, hogy meghallgassanak bennünket olyan ügyekben, mint a szexuális erőszak és zaklatás, amelyeket rendszeresen „magánügyként” kezeltek. Azonban, ironikus módon, a követeléseinknek sokszor a „progresszív” elit tagjai adnak hangot, akik a tőkének megfelelő irányba fordítják el azokat: arra ösztönöznek minket, hogy, akármennyire is kellemetlen ez, vállaljunk közösséget és szavazzunk női politikusokra, akik elvárják tőlünk, hogy ünnepeljük az ő pozícióemelkedésüket – mintha

ez bármit is számítana a *mi* felszabadításunk szempontjából. De semmi feminista nincs azokban a vezető pozíciókat betöltő nőkben, akik elvégzik a piszkos munkát, ha más országok bombázásáról van szó vagy az apartheidrendszerek fenntartásáról, vagy ha neokoloniális beavatkozásokat kell támogatni az emberiség jegyében, miközben hallgatnak azokról a népi pirtásokról, amelyeket a saját kormányaik követnek el, amelyek kisajátítanak védtelen népeket a strukturális szabályozás nevében és amelyek adósságokba taszítanak másokat és megszorításokat kényszerítenek ki.

Valójában világszerte mindig a nők az első áldozatai a gyarmati megszállásnak és a háborúnak. Rendszerszintű zaklatással, politikai erőszakkal és leigázással kell szembenézniük, miközben túrniuk kell a szeretteik meggyilkolását és megcsonkítását, és azoknak az infrastruktúráknak a romba döntését, amelyek lehetővé tették számukra, hogy eltartsák saját magukat és a családjaikat. Mi *ezekkel* a nőkkel vagyunk szolidárisak, nem pedig a kiskosztümös háborús uszítókkal, akik csak a saját fajtájuk számára követelnek nemi egyenlőséget és szexuális felszabadulást. Azoknak az állami bürokratáknak és pénzügyi irányítóknak, férfiaknak és nőknek egyaránt, akik a háborús uszítást azzal igazolják, hogy a barna és fekete nők felszabadításáért cselekszenek, azt üzenjük: *nem a mi nevünkben*.

11. tézis: A 99% feminizmusa arra szólít fel minden radikális mozgalmat, hogy fogjanak össze egy antikapitalista küzdelem érdekében.

A 99% feministái nincsenek elszigetelve egyetlen más ellenálló és lázadó mozgalmtól sem. Nem választjuk le a saját küzdelmeinket a klímaváltozás vagy a munkahelyi zaklatás elleni harcról, ahogyan nem távolodunk el a szervezeti rasszizmus és a kisajátítás elleni törekvésektől sem. Ezek a küzdelmeik a *mi* küzdelmeink is, szerves részei a kapitalizmus lebontásáért folytatott harcnak, amely nélkül nem számolható fel a nemi alapú és a szexuális elnyomás. A végcél egyértelmű: a 99% feminizmusának egyesítenie kell az erőit világszerte más antikapitalista mozgalmakkal – környezetvédőkkel, antirasszistákkal, antiimperialistákkal, LMBTQ+ mozgalmakkal és szakszervezetekkel. *Szövetkeznünk kell, mindenekelőtt azokkal a baloldali, antikapitalista irányzatokkal, amelyek szintén a 99% érdekeit tartják szem előtt.*

Ez az út egyenesen szembeállít minket a tőke által jelenleg felkínált mindkét politikai alternatívával. Nemcsak a reakciós populizmust, de a progresszív neoliberalizmust is elutasítjuk. Valójában e két szövetség felbontásával akarjuk építeni a saját mozgalmunkat. A progresszív neoliberalizmus esetében el szeretnénk választani a munkásosztálybeli, bevándorló és színesbőrű nők tömegeit a törtető feministáktól, a meritokráciát éltető antirasszistáktól és homofóbia-ellenesektől, illetve a vállalati diverzitás és zöld kapitalizmus hirdetőitől, akik kisajátították és tőkebarát módon újrafogalmazták a problémákat. A reakciós populizmust illetően pedig az a célunk, hogy leválasszuk a munkásközösségeket a militarizmust, xenofóbiát és etnonacionalizmust propagáló erőkről, amelyek hamisan úgy hivatkoznak saját magukra, mint az „átlagember” védelmezői, miközben alattomban a plutokrácia támogatói. A *mi* stratégiánk arra irányul, hogy megnyerjük magunknak

a munkásosztályba tartozókat mindkét kapitalizmust támogató oldalról. Így egy olyan antikapitalista erőt építhetünk, amely elég nagy és erős ahhoz, hogy át tudja formálni a társadalmat.

A küzdelem lehetőséget ad és tanít is. Megváltoztathatja azokat, akik részt vesznek benne, kétségbe vonhatjuk általa az önmagunkról alkotott korábbi elképzeléseinket és segíthet a világnézetünk újrangolásában. A küzdelem segíthet a saját elnyomatásunk mélyebb megértésében – átláthatjuk általa, hogy mi okozza, ki nyer vele és mit tehetünk, hogy felülkerekedjünk rajta. Továbbá, arra is sarkallhat, hogy átgondoljuk a saját érdekeinket, újrakeretezzük a reményeinket és kitágítsunk a lehetőségeink horizontját. Végezetül a küzdelem tapasztalata arra is indíthat minket, hogy újragondoljuk, ki számít szövetségesnek és ellenségnek. Kiterjesztheti a szolidaritást az elnyomottakra, és kiélelheti az ellenállásunkat az elnyomóinkkal szemben.

A leglényegesebb szó itt a „képeség”. Minden attól függ, hogy képesek vagyunk-e kialakítani egy olyan iránymutató perspektívát, amely nem egyszerűen ünnepli és nem is mossa el kegyetlenül a köztünk lévő különbségeket. A „sokféleség” divatos eszméivel szemben az elnyomás változatos formái, amelyeket elszenvedünk, nem jelentenek egyúttal egy kezdetleges, esetleges pluralitást. Bár mindegyiknek megvan a maga formája és jellemzője, mindegyik ugyanabban a társadalmi rendszerben gyökerezik és kap megerősítést. Azzal tudunk a leginkább felülkerekedni a tőke által kialakított különbözőségeinken, a kulturális, faji, etnikai, képességbeli, szexuális és nemi alapú másságon, hogy nevén nevezzük ezt a rendszert, a kapitalizmust, és egyesítjük az erőinket, hogy felvegyük ellene a küzdelmet.

De jól kell tudnunk értelmezni a kapitalizmust. Szemben a szűk, régies felfogással, nem a bér munkából élők összessége jelenti a munkásosztályt és kizsákmányolása a kapitalista elnyomás csúcspontját. Ha ragaszkodunk ennek az interpretációnak az érvényességéhez, nem előmozdítjuk, hanem sokkal inkább gyengítjük az osztályok közötti szolidaritást. A valóságban ezt egymás különbözőségének elismerésével érhetjük el – azzal, ha felismerjük az egyéni helyzetekben, tapasztalatokban és nehézségekben rejlő strukturális különbségeket, a sajátos szükségleteinket, vágyainkat és követeléseinket és mindazokat a szervezeti formákat, amelyeken keresztül elérhetjük őket. Így tehát a 99% feminizmusa arra törekszik, hogy meghaladja a berögzült, áporodott ellentéteket az „identitáspolitika” és az „osztálypolitika” között.

A 99% feminizmusa elutasítja a kapitalizmus által számunkra létrehozott, veszteséget termelő rendszert, és célja, hogy egy széleskörű globális felkelésben egyesítsen minden létező és jövőbeli mozgalmat. Egy olyan vízióval felfegyverkezve, amely egyszerre feminista, antirasszista és antikapitalista, ígéretet teszünk rá, hogy jelentős szerepet vállalunk a saját jövőnk alakításában.

A szöveget fordította: Kovács Janka

Sipos Nikoletta

„Asszony vagy szörnyeteg?”

Női bűnelkövetők és sajtónarratívák egy Horthy-kori férjgyilkosság példáján keresztül

1935. április 13-án, egy tavaszi szombat délutánon – a korabeli sajtótudósítások szerint – „zsúfolásig megtelt” kíváncsi érdeklődőkkel a pestvidéki törvényszék esküdtszéki tárgyalóterme. Öt óra előtt néhány perccel a fegyveres örök egy „halottsápadt arcú”, fekete ruhába öltözött nőt kísértek be, aki „tétovázó léptekkel” indult a vádlottak padja felé.¹ Az előző napon az ügyész halálbüntetést kért rá azzal érvelve, hogy „a társadalmat meg kell szabadítani az ilyen javulásra képtelen bűnözőktől”.² A nő ifj. Bognár Istvánné volt, akit azzal vádoltak, hogy 1933 karácsonyán a Budapest agglomerációjához tartozó Alagon, a közös otthonukban fejbe lőtte a hentesmesterként dolgozó férjét, majd a holttestet feldarabolta és a maradványokat megpróbálta a főváros több pontján elrejtetni. Nem járt sikerrel, és az első házkutatást követően, miután az otthonában „szörnyű rendetlenséget, dulakodás nyomait, frissen felmosott kamrárt, kimosott fehérneműdarabokat találtak”, 1933 utolsó napján őrizetbe vették a rendőrök, majd beismerő vallomása után, 1934 újév napján letartóztatták. Ezt követően nemcsak az igazságszolgáltatás, hanem a közvélemény és a sajtó is nagy figyelemmel kísérte a brutális bűnügy alakulását. A lapok egészen az elsőfokú ítéletig hétről hétre, nem ritkán több oldalon keresztül, fényképekkel illusztrálva, hangzatos főcímeikkel és drámai hangvétellel számoltak be a nyomozás, majd a bírósági tárgyalás fejleményeiről.

Bognárné – ahogy a korabeli sajtó írta – „rémtette” azonban nem volt egyedi eset. Már a Nagy Háborút megelőző években is előfordultak olyan gyilkosságok, amikor az elkövető az áldozat eltüntetésének szándékával feldarabolta a holttestet, sőt a két világháború közötti időszakban több olyan ügyel is találkoztak a rendőrök, amikor az ilyen sokkoló tettet nők követtek el – szinte kizárólag valamelyik családtagjuk, leginkább a férjük ellen.³ Jelen tanulmányban Bognárné bírósági tárgyalás

¹ Örökrabságra ítélték a férjdaraboló Bognárnét. *Friss Újság*, 1935. április 14., 3; Életfogytiglani feygházra ítélték a gyilkos Bognár Istvánnét. *Budapesti Hírlap*, 1935. április 14., 10.

² Halált kért az ügyész Bognárné fejére. *Friss Újság*, 1935. április 13., 3–4.

³ Sipos, 2019.

alatti megítélésének alakulását az ügy médiareprezentációja alapján követjük nyomon az ítélethozatalig. Reményeink szerint ezen keresztül jól érzékelhetővé válnak a női bűnözőkkel kapcsolatos korabeli félelmek, illetve az, hogy miként játszottak rá ezekre az akkori sajtónarratívák. Nem törekszünk tehát – terjedelmi okok miatt sem – az eset teljes rekonstrukciójára. A médiareprezentáció és az eset alaposabb megértéséhez és a kontextusalkotáshoz egy külföldi példát vizsgálunk meg elsőként. A párhuzamként választott londoni gyilkosság ugyan számos vonatkozásban eltér Bognárné tettétől, mégis a két ügy sajtómegjelenése több szempontból párhuzamba állítható, különösen a főszereplők (a bűnelkövető feleség és az áldozat férj) ábrázolása kapcsán, de hasonló mellékszereplők is felbukkantak az esetekben. Bognárné tette jól illusztrálja, hogy bár jogi szempontból az ilyen bűncselekményt elkövető nő olyan enyhítő körülményekre számíthatott, amilyenekre egy férfi nem, ám a közvéleményt formáló sajtó szemében sokkal súlyosabb morális ítélekezéssel kellett szembenéznie, amelyben visszatükröződtek a korszak patriarchális társadalmának nemi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiái is.

Jelen tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé Bognárné lélektani elemzését, ezért pusztán csak azt tűzi ki célul maga elé, hogy felvázolja az eset médiareprezentációjának néhány sajátosságát. Ez főképp két problémakör vizsgálatára lesz alkalmas. Egyrészt arra, hogy illusztrálja azt, hogyan ábrázolták a korabeli sajtóban egy különösen erőszakos bűncselekmény elkövetőjét. Az elkövetőkutatás (*perpetrator research*) napjaink történetírásában egyre nagyobb szerepet kap,⁴ azonban alapvetően nem ennek elméleti kereteiből indulunk ki, mivel az ilyen célú munkák főképpen szélsőséges politikai indíttatású és háborús (tehát nem hétköznapi) körülmények közötti erőszak „láthatatlan” elkövetőire fókuszáltak. Ezekkel szemben Bognárné nemcsak hétköznapi ember, de a bűnelkövetésének időszaka is hétköznapi, sőt – amint ez a későbbiekben kiderül – nagyon is „látható” elkövető, mivel korabeli sajtó kiemelten foglalkozott a személyével és az esetével. Épp a sajtóreprezentáció intenzitása és tartalma az, amely a másik problémakörre rávilágít, nevezetesen arra, hogy Bognárné a következőkben bemutatásra kerülő demonizálása több vonatkozásban is felidézi a korábbi évszázadokban gyakori boszorkányperek sajátosságait.⁵

Háttér és kontextus

A 19. század utolsó harmadáig a bűnügyi hírek főszereplői alapvetően a férfiak voltak, és a nők többnyire valamilyen bűncselekmény áldozataként jelentek meg. Ez lényegében összefüggött a korabeli általános konzervatív nőképpel is, amely szerint a nő kiszolgáltatott és védtelen alakként testesült meg. A század végén és a világháborút megelőző másfél évtizedben azonban két szempontból változás figyelhető meg. Egyrészt abban a tekintetben, ahogy a feminista sajtó kibontakozásával a bűnügyi hírekben – például Magyarországon *A Nő és a Társadalom* című lap hasábjain – a nő már nemcsak áldozatként jelent meg, hanem olyan bűnesetek

⁴ Az egyik legszemléletesebb hazai példa: PETŐ, 2019.

⁵ Vö. PÓCS, 1983. 134–144.

is helyet kaptak, amelyekben az igazságszolgáltatás nőikkel szembeni negatív elfogultságát is dokumentálták.⁶ Másrészt pedig, azzal összefüggésben, hogy a korszak kriminológusai és bűnügyi statisztikusai is egyre nagyobb figyelmet kezdtek szentelni a bűnelkövetők nemi megoszlásának,⁷ egyre nagyobb teret kaptak a női bűnözők a sajtótudósításokban is, elsősorban a prostitúció vonatkozásában.⁸

A két világháború közötti korszakra a sajtónarratívákban kibontakozó kép annyiban változott, hogy a bűnelkövető nőket még hangsúlyosabban a „békés”, „konzervatív”, „keresztény” társadalomra lehelkedő újfajta veszélyforrásként mutatták be a lapok. A Horthy-kori különböző sajtóforrások egyfajta erkölcsi romlás súlyos tüneteként írták le az olvasóközönség számára a női bűnözést, illetve a bűnügyi hírekben megjelenített női elkövetőket gyakran negatív példák bemutatására is felhasználták. Ennek okai pedig nem csak, illetve nem elsősorban a világháború hatásai és Trianon következményei voltak. A női bűnözés jelentette vélt vagy valós veszélyeket a modernizáció, a feminizmus, valamint a modern populáris kultúra (ponyvaregények, mozi, zene) következtében kibontakozó folyamatos individualizálódás és amerikanizálódás erősítette fel.⁹ A két világháború közötti korszak egészét tekintve több százra tehető azoknak a cikkeknek a száma, amelyek olyan bűnesetokról, gyilkosságokról számoltak be, amelyekben a nők elkövetőként szerepeltek. Gyakran jelentek meg olyan ügyek, amelyek a nők a családtagjaik ellen követtek el erőszakos bűncselekményt. Ezek közül a korszak sajtója és az utókor tudományos diskurzusa is kiemelten nagy figyelmet szentelt például a tiszazugi „mérgekverők” ügyének, a szegedi tanyavilág bérgyilkosának, a férfinak öltözött Pipás Pistának, vagy a csecsemőiket meggyilkoló anyáknak.¹⁰

Azonban külföldön a különböző jogsértések, különösen az erőszakos bűncselekmények miatt bíróság elé kerülő nők ügyeire – elsősorban a modernizálódó nagyvárosok vonatkozásában – jóval korábban felfigyelt a sajtó. Angliában például már a 18. század folyamán nagy érdeklődés bontakozott ki az újságírók körében a bűnügyi hírek, különösen a bírósági tárgyalások vonatkozásában,¹¹ a következő évszázadban pedig a bulvárosodás következtében a korabeli zszurnaliszták még kiemeltebb figyelmet szenteltek a kriminalitásnak, ezen belül a női bűnelkövetőknek is. Az 1880–1914 közötti időszakban a bűnügyi antropológia tudományán keresztül kialakult egy új bűnügyi nyelvezet, amely egy olyan terminológiát vezetett be, amely segítségével „azonosíthatóvá” váltak a korszak olvasói számára a „született bűnözők”, beleértve a „született női bűnözőket” is.¹² A 19. század végére például Párizsban a női bűnöző egyenesen a modern városi társadalom válságának jelzőjévé vált, sőt bizonyos bűncselekményeket kifejezetten csak nőkkel azonosítottak (prostitúció, kleptománia, magzatelhajtás). Ezekkel kapcsolatban

⁶ CZEFERNER, 2021. 66.

⁷ PERÉNYI, 2012. 33–34; 135–136; 146–150.

⁸ A legújabb szakirodalomból lásd: VÖLGYI, 2020; GYÁNI, 2020. 89–115.

⁹ A feminizmus kibontakozásáról és az amerikanizálódó nőképről lásd: SIPOS, 2014; PAPP–SIPOS, 2017. 15–54.

¹⁰ Az említett esetekről a teljesség igénye nélkül lásd: BEZSENYI, 2015; MÁTAY (SZERK.), 2017; GYÁNI, 2005. Általában a Nagy Háború utáni bűnügyi tendenciákról legújabban lásd: KEREPESZKI, 2021.

¹¹ KING, 2009.

¹² SUTTON–BLACK, 2020. 234.

a korabeli diskurzus a hagyományos családmódellet veszélyesnek ítélt átalakulására, a nemi szerepek változó és egyre bizonytalanabb jellegére, illetve a hagyományos tekintélyek bizonytalanra válására mutatott rá. A házastársukat megmérgező nőkből a család szentségének elárulói, a gyermekgyilkossággal vagy abortusszal vádolt nők a demográfiai viták bűnbakjai, az áruházakban lopó nők pedig a nő szerepéről, a férfihoz kapcsolódó gazdasági függőségéről szóló viták hivatkozási alapjai lettek. A nők által elkövetett bűntényekben elbeszélte családi drámák végső soron olyan fontos kérdéseket vetettek fel, mint az apa felelőssége vagy a házasságtörés megítélésének (kettős) mércéje, ami már a 16–17. századi angol irodalmi forrásokban is megjelent.¹³

A 19. század folyamán a női bűnözés reprezentációja kapcsán kulcsszerepe volt a modernizálódó sajtónak. A kiszélesedő, elsősorban nagyvárosi olvasóközönség egyre nagyobb kihívás elé állította a lapokat, amelyeknek olyan tartalmat kellett előállítaniuk, ami kielégítette a hírekre, különösen a szenzációkra éhes társadalom igényeit. Ez a jelentős és soha nem csillapodó érdeklődés olyan szenzációs sajtóbeszámolókat „kényszerített ki” az újságíróktól, amelyek ideális esetben napokon vagy heteken át fenntarthatók voltak, és magával ragadó szereplőkkel rendelkeztek, akiről szövevényes vagy megbotránkoztató történeteket lehetett elmesélni. A bűnyegyekről és a bírósági tárgyalásokról szóló tudósítások minden olyan elemet magukban foglaltak, amelyek szükségesek voltak az olvasói igények kielégítéséhez. Különösen igaz volt ez a bűncselekményt, főleg emberölést elkövető nők vonatkozásában. Az erőszakos bűnelkövető nőket nagyobb médiafigyelem övezte, mint a férfiakat, tetteiket gyakran elítélendőbbnek állították be, mivel cselekedeteik gyökeresen ellentmondtak a nőktől elvárt konzervatív és sztereotip képeknek. Nem véletlen, hogy azok az újságírók, akik a bírósági tárgyalásokon vádlottként szereplő nőkről tudósítottak, a fizikai megjelenésük mellett nagy figyelmet fordítottak az érzelmi kifejezőmódjukra, magatartásukra, és igyekeztek a legapróbb gesztusuknak is különös jelentőséget tulajdonítani.¹⁴

A női bűnelkövetőkről szóló sajtónarratívák egy legjellemzőbb példája az az eset, amelynek médiadiskurzusa az 1920-as évek elején bontakozott ki Londonban, noha ebben az esetben nem maga a női főszereplő követte el a szóban forgó emberölést. A 28 éves Edith Thompson férjét ugyanis a nő szeretője, a fiatal Frederick Bywaters gyilkolta meg, miközben a házaspár késő este hazafelé tartott a színházból. A látzólag egyszerű ügy hatalmas port kavart, és hetekig lázban tartotta az újságolvasó közönséget, sőt nemcsak a korban váltott ki nagy érdeklődést, hanem bizonyos okokból napjainkban is sok történész választja kiindulópontként. Ez a *cause célèbre* ugyanis olyan fontos kérdéseket vetett fel, amelyek az első világháborút követő években döntő jelentőséggel bírtak. Ilyen volt például a békeidőszakhoz való gazdasági alkalmazkodás, a társadalmi osztályhatárok elmosódása, a tömegkultúra terjedésével kapcsolatos ambivalenciák és mindenekelőtt a háború miatt megváltozott nemi szerepekkel, valamint a modern nővel kapcsolatos mély aggodalmak.¹⁵

¹³ KOVÁCS, 2017; SHAPIRO, 1999. 204–207. A női bűnözésről áttekintő jelleggel lásd: HEIJDEN, 2016.

¹⁴ SUTTON-BLACK, 2020. 237. A sajtó és a bűnözés közötti összefüggésekről lásd részletesen: WOOD, 2016.

¹⁵ Edith Thompson ügyéről lásd részletesen: BLAND, 2013. 102–131; KENNEDY, 2014.

Edith Thompson 1893. december 25-én született Londonban, William és Ethel Graydon gyermekeként. A források szerint boldog gyermekkorra volt, szerető családban nevelkedett. 1909-ben ismerkedett meg Percy Thompsonnal, de csak később, 1916. január 15-én kötött vele házasságot. Az első két évben harmonikus házasságban éltek, ám a házasság hamar kihűlt, így a nő a korabeli romantikus regényekben talált kiutat csalódottságából. Ez a körülmény fontos szerepet játszott később az ellene folyó perben is. A házasságkötés után öt évvel, egy nyaralás alkalmával ismerkedett meg a 20 éves hajóinassal, Frederick Bywatersszel, és itt kezdődött el az a titkos románc, amely végül Percy meggyilkolásához, illetve Edith és Frederick felakasztásához vezetett. Edith Thompson a korabeli nőkről alkotott általános képtől eltérő tulajdonságokkal rendelkezett. A források szerint elhivatott és tehetséges üzletasszony volt, jól beszélt franciául, és tisztelet övezte a cégnél is, ahol dolgozott. Olyannyira értett a munkához, hogy gyorsan felemelkedett üzletvezetői pozícióba. Emellett a nőktől elvárt anyaszerep szempontjából sem a hagyományos képet testesítette meg, mivel saját maga döntött úgy, hogy nem vállal gyermeket. Ez a korban szintén megbotránkozást keltett, mivel a 19. század második harmadától a csökkenő brit születési ráta komoly aggodalmakat keltett, és ezeket később a Nagy Háború emberveszteségei is fokozták.

A gyermekvállaláshoz való viszonyával szorosan összefüggött a modern nő életvitelének legvitatottabb aspektusa, a szexualitás kérdése is. Életmódja és a házasságtörést jelentő titkos viszonya miatt a tárgyalások során és a lapok tudósításaiban is központi kérdésként jelent meg a szexualitás, illetve az erkölcsösség témája, ami miatt több szempontból is érte őt vád. Főképp azért, mert munkájából kifolyólag feltűnően divatos volt. Minden egyes nap, amikor megjelent a bíróságon, a népszerű lapok gondosan tárgyalták a viseletének részleteit. A jól öltözött nőt a sajtó extravagánsnak titulálta, és a túlzott figyelem, amit önmagára fordított, valamint a munkája iránti elkötelezettsége és a házastársi kötelességeinek elhanyagolása miatt is negatív jellemvonásokkal illette. Különösen negatív jelzőket kapott sógorától, aki a sajtónarratívák tanúsága szerint gyűlölte őt. Richard Thompson „szeszélyes”, „buzgón flörtölő”, „élvezetszerető”, „hazug”, „hangos” és „közönséges” nőként jellemezte testvére feleségét. A sógor szerint az „unalmas”, „lassú” Percy nem volt ellenfele, a „keményen ivó”, szerencsejátékozó feleségének, aki hódolókkal vette körül magát és folyton drága új ruhákat hordott. Ráadásul a férfi azzal is megvádolta a nőt, hogy önző módon fosztotta meg férjét a gyermekáldástól, ami tovább erősítette az Edith Thompsonról kialakuló negatív összképet. Fontos kiemelni, hogy még a nővel szemben kevésbé ellenséges sajtótudósítások is azt hangsúlyozták, hogy mennyire nem illett össze a házaspár. Az úgy sajtórepresentációjának különösen fontos eleme volt az, hogy a lapok különböző szerepekkel ruházták fel a per résztvevőit: a férjet mint áldozatot, a feleséget mint gonosztevőt, bűnre csábító asszonyt, a szeretőt pedig mint hőst mutatták be. Edith Thompson ellen a fő bizonyítékokat a fiatal szeretőnek írt levelei szolgáltatták. A tárgyalás során hosszú részleteket olvastak fel ezekből, vegyes reakciókat kiváltva a közönségből, és mivel a levelek a sajtóban is megjelentek, az olvasók körében is. Az ügyész azzal érvelt, hogy a vádlott a leveleiben folyamatos célozgatással és sugalmazással próbálta rávenni a szeretőjét, hogy ölje meg a férjét. A közvélemény előtt olyannyira sikerült Edith Thompsonot a „felbujtó végzet asszonyaként” és ebből következően

kizárólagos bűnösként ábrázolni, hogy az egyik lap egyenesen a gyilkosságot elkövető szerető megkegyelmezésének nevében indított országos kampányt. A petíció azonban nem járt sikerrel, Edith Thompsont és Frederick Bywaterst 1923. január 9-én felakasztották.¹⁶

Edith Thompson pere azért fontos, mert az ő személyében testesülhetett meg a férfit „bűnre csábító” nő alakja, aki a kor patriarchális erkölcsi normái szerint maga is bűnös volt. A sajtó általi pellengérré állítása, illetve a halálra ítélete jó példa az olyan nőkkel szembeni eljárásra, akik az életmódjukkal általános fenyegetést jelentettek, általuk az állam és az erkölcsös társadalom a széles nyilvánosság előtt arathatott szimbolikus győzelmet egy láthatatlan veszélyforrás, az erkölcsi lezüllesztés felett. Az ügy azért is jó példa, mert markánsan kibontakoztak benne a háború utáni társadalom „betegségei”, amelyek összefüggtek a felgyorsuló modernizálódással. Végül pedig azért, mert jól tetten érhető benne az, hogy miként ábrázolta a korszak sajtója a „bűnös nőt”, és az erről szóló elemzések pedig kiváló mintát szolgáltatnak a hasonló hazai esetek vizsgálatához.¹⁷

Bognárné a nyilvánosság ítélszéke előtt

Noha nem célunk az ügy teljes rekonstrukciója, azonban a sajtóinterpretációk megértése szempontjából mégis fontos bizonyos háttérinformációk segítségével kontextusba helyezni az esetet. Bognár Istvánné (leánykori nevén Szabó Julianna) 1898. január 1-én látta meg a napvilágot a Szentendrei szigeten található Szigetmonostoron. 20 éves korában ismerkedett meg ifj. Bognár István hentessel, akivel 1919 februárjában kötött házasságot, és a ma Dunakeszihez tartozó Alagon telepedtek le. A frigyből egy fiúgyermek született. A nő a hozományát befektette a férje baromfikereskedésébe, és a családi üzletből tevékenyen ki is vette a részét, mivel vallomásai szerint az ő dolga az volt, hogy Budapestre vigye, és ott eladja a baromfi- és tojásárut. A per során kiderült, hogy a vállalkozásuk nem volt sikeres, 1922-ben be is kellett zárniuk az üzletet, és a bírósági tárgyalás alatt többször elhangzott, hogy inentől nehéz anyagi körülmények között éltek. A szituációt árnyalják a börtönbüntetése alatt rögzített fegyencörzskönyvei. Ezekben a vagyoni állapot rovatan ugyanis az olvasható, hogy két családi ház és 12 ezer pengő volt az akkor már özvegy nő tulajdona.¹⁸ Bognárné vallomásai szerint már 1921-től megromlott a viszonya a férjével, rendszeresek voltak közöttük a hangos veszekedések. A végzetes éjszakán, 1933 karácsonyán is heves vita bontakozott ki közöttük. Bognárné első vallomása szerint ekkor a vita hevében előkerült a férj Flobert puskája, amit aztán dulakodás közben megszerzett az asszony, és önvédelemből lelőtte a férfit. Később azonban változtatott ezen, és beismerte, hogy a veszekedés után az éjszaka során lőtte fejbe kétszer az alvó férjét, majd a holttestét feldarabolta, és Alagon, illetve Újpesten akarta elrejtetni a testrészeket. Ekkor azonban több szemtanú is

¹⁶ BLAND, 2013. 103–123.

¹⁷ SUTTON–BLACK, 2020. 249–250; BLAND, 2013. 120–125.

¹⁸ BFL VII.101.c. 2837–1941. és 88–1945. Bognár Istvánné özv. Szabó Julianna fegyencörzskönyvei, 1941. december 1. és 1945. szeptember 13.

látta őt, és amikor a maradványok előkerültek, az átfogó rendőri nyomozás hamar elvezetett hozzá, így 1934. január 1-én letartóztatásba helyezték.¹⁹

Innentől kezdve az ügygel foglalkozó sajtónarratívák nemcsak a nyomozásra, a nő vallomásaira, majd a bírósági tárgyalás lefolyására fókuszáltak, hanem központi elemként jelent meg bennük a házaspár kapcsolatának, valamint ezen belül a férjnek és a feleségnek a minél részletesebb jellemzése. Nem meglepő, hogy éppen ezek miatt a különböző hírlapok gyakran többoldalas cikkekben tárták az olvasók elé a fejleményeket, hosszan idézve Bognárné és a tanúk vallomásait. Ezekből nemcsak a nő és a tanúk közötti ellentmondások rajzolódnak ki, hanem a hírlapírók által használt jelzőkből az is, hogy minden ellentmondásos kérdés kapcsán a feleséget igyekeztek rossz színben feltüntetni. Ez természetesen jelentősen befolyásolhatta a közvéleményt, amit alátámasztani látszik az, hogy 1934 januárjában – amikor először vitték vissza Alagra, helyszíni szemlére Bognárnét – a helyiek között olyan hangulat alakult ki, hogy a csendőröknek kellett megakadályozni a nyilvános lincselést.²⁰ Ezt megelőzően az egyik országos napilap állítólag meg is szólaltatta az alagiakat, akik a riporter szerint olyanokat mondtak neki, hogy „[t]udtuk mi azt mindig, hogy rossz vége lesz a Bognár Istvánnak”, a „gonosznézésű felesége mindenre képes”, „[s]orra járta a szomszédokat és azzal fenyegetődött, hogy végezni fog az urával”, vagy hogy a férfi „egészen lesóványodott, annyira kínozták őt az asszony”. Ilyen cikkek – függetlenül attól, hogy valóban elhangzottak-e ezek a helyiek részéről vagy sem – tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy tovább szítsák a nővel szembeni, egyébként sem alaptalan indulatokat, ugyanakkor visszatükrözik a vidéki zárt közösség látszólagos (és utólagos) „bennfentességét”.²¹

Az első sajtóbeszámolók nemcsak azt alapozták meg, hogy a lapok milyen színben fogják a későbbiek folyamán ábrázolni a nőt, hanem a különböző ellentmondásokat is. Ilyen volt például Bognár István bemutatása is. Az előbbieken idézett, „megszóllaltatott” helyiek szerint egy „lesóványodott” férfit kellene elképzelnünk. Más sajtótudósítások szerint viszont a feldarabolt test maradványai egy erős természetű és kövér emberre utaltak, sőt volt olyan is, amely magasnak, izmosnak és kisportoltnak írta le az áldozatot.²² Az illusztrációkat is közlő cikkekben rendre olyan fényképeket lehetett látni Bognár Istvánról, amelyek fessként és jó megjelenésüként ábrázolták őt. Például a *Függetlenség* című kormánypárti napilapnak az asszony őrizetbe vételének napján megjelent tudósításában közölt portréfotóján egy szikár, bajszos, életerős férfi látható.²³ Ugyanezen a napon a korszak egyik legbefolyásosabb hírlapja, a *Pesti Napló* olyan fényképet jelentetett meg az áldozatról, amelyen katonaruhát viselt.²⁴ A nagy múltú *Pesti Hírlap* olyan fényképet választott

¹⁹ A férjgyilkos Bognárné bírái előtt. *8 Órai Újság*, 1935. április 10., 1–2.

²⁰ Agyon akarta venni az ingerült tömeg a férjgyilkos Bognárnét, akit Alagra kísérték. *Kis Újság*, 1934. január 27., 3–4.

²¹ Kísérteties tetemrehívás után megoldották a feldarabolt hulla titkát. *Friss Újság*, 1933. december 31., 3–5; Álmban végzett férjével a hulladaraboló női szörnyeteg. *Friss Újság*, 1934. január 3., 3–5.

²² Megoldás előtt az alagi véres rejtély. *8 Órai Újság*, 1933. december 31., 5; Kísérteties tetemrehívás után megoldották a feldarabolt hulla titkát. *Friss Újság*, 1933. december 31., 4.

²³ Gyilkosság gyanúja miatt őrizetbe vették Bognár Istvánnét a vöröskendős asszonyt. *Függetlenség*, 1933. december 31., 3.

²⁴ Bognár Istvánnét az alagi csendőrség őrizetbe vette. *Pesti Napló*, 1933. december 31., 6.

illusztrációnak, amelyen Bognár még vélhetően jóval fiatalabb volt; erre a bajusz hiányából lehet következtetni. A fotón látható csokornyakkendő, elegáns és jól fésült férfi kifejezetten pozitív kisugárzást árasztott és szimpátiát ébreszthetett.²⁵ Ehhez hasonló – gyaníthatóan esküvői fénykép – jelent meg a *Friss Újság*ban is. Ugyanezt közölte a lap később, 1934 májusában is, amikor arról tudósított, hogy Bognárné az áldozata gyermekét készül megszülni a börtönben. E fotó mellé tették a nő portréját is, amely egy jóval komorabb kisugárzású asszonyt jelenített meg az olvasók számára. Beszédesekek voltak a képaláírások is: a férfi képe alatt a „meggyilkolt apa”, a nőénél a „férjgyilkos feleség” szöveg szerepelt.²⁶ Az összes ilyen kontrasztos vizuális megjelenítés, illetve képaláírás a férj melletti szimpátiát és az asszony negatív megítélését erősíthette az olvasókban.

1. sz. kép. Áldozata gyermekének ad életet börtönében a férjgyilkos Bognárné. (Forrás: *Friss Újság*, 1934. május 30.)

2. sz. kép. Áldozata gyermekének ad életet börtönében a férjgyilkos Bognárné. (Forrás: *Friss Újság*, 1934. május 30.)

²⁵ A földarabolt holttest rémregénye. *Pesti Hírlap*, 1933. december 31., 12.

²⁶ Kísérteties tetemrehívás után megoldották a feldarabolt hulla titkát. *Friss Újság*, 1933. december 31., 3; Áldozata gyermekének ad életet börtönében a férjgyilkos Bognárné. *Friss Újság*, 1934. május 30., 3.

A vizuális információk közlése végig feltűnően jelentős volt a nyomozás és a bírósági tárgyalás időszakában. Például 1934. január 3-án a *Képes Pesti Hírlap* egy egész oldalt szánt az ügynek, amely összesen hat fényképet tartalmazott, köztük kettő olyat, amelyek a helyszínt ábrázolták, hármát, amelyen Bognárné csendőri kihallgatása, és egyet, amelyen maga az asszony volt látható.²⁷ A lap három héttel később további négy képet szentelt a témának, amelyek a helyszíni szemlét mutatták be az olvasóknak.²⁸ Még látványosabb a *Pesti Napló* 1934. január 7-i képes melléklete, amely a korabeli filmhíradók és játékfilmek egyik ismert operatőre, Az *Est* lapok híres fotóriportere, Escher Károly által készített 11 felvételt tartalmazta Bognárné kihallgatásáról. Ezek között 10 volt olyan, amelyek csak az asszony közeli arcképet és az azon lezajló érzelmi változásokat örökítették meg.²⁹ Ezeken kívül számos olyan cikk jelent meg a különböző napilapokban, amelyek egy-egy fényképet közöltek a bírósági tárgyalásról vagy Bognárnéről, de volt olyan is, amely rajzokkal illusztrálta a perről szóló tudósításait. Ezek a nőt mindig komornak és hidegnek állították be, gyakran láthatták őt az olvasók feketében vagy bundában (!), az idő előrehaladtával pedig megtörtnek és görnyedtek.³⁰ Ezek a vizuális információk közelebb hozták és még inkább élményszerűvé tették az olvasók számára az ügyet.

A fotók mellett azok a szóképek is erősíthették Bognárné negatív megítélését, amelyeket jellemzéseként használtak a lapok. A *Friss Újság* egyik korábban idézett cikke például az első kihallgatásról szóló tudósításában közönyös, „konokul tagadó”, „hatalmas termetű, gonosznezésű asszonyként” írta le a nőt. Néhány nappal később, a beismerő vallomása után pedig úgy jellemezte, hogy „megdöbbenő hidegvérrel”, „vérfagyasztó nyugalommal” mondta el a gyilkosság részleteit a csendőröknek, és „az izgalomnak vagy borzongásnak a legkisebb nyoma sem látszott rajta”. A lap szerint a „bestiális”, „ördögi asszony” csak az iránt érdeklődött élénken, hogy „mit írnak róla a lapok és hogy nem nagyon csúnya-e azokon a fényképeken, amelyek róla megjelentek”.³¹ A per során is idézett olyan tanúvallomásokat a lap, amelyekkel a nő túlzott hiúságát igyekezett alátámasztani. Például 1935 áprilisában ezzel: „Bognár Istvánnénak az otthon mindössze csak annyit jelentett, hogy odaállt a tükör elé, órákon át szépítgette magát, a barna diófaasztal fölött házasságközvetítőknak írogasson leveleket és a kandalló mellett álmokat szövögessen gazdag és előkelő férjéről, akik majd autón viszik el az egyszerű hentes házából.”³²

A Bognárnét kicsapongónak beállító narratívák már az ügy elején megjelentek, amelyek, a közönség megbotránkoztatása mellett, a nő bűnösségének súlyosbítását célozták. Például szintén a *Friss Újság* írt arról 1934 januárjában, hogy az

²⁷ Az alagi gyilkosság. *Képes Pesti Hírlap*, 1934. január 3., 2.

²⁸ *Képes Pesti Hírlap*, 1934. január 27., 2.

²⁹ Vall a gyilkos asszony. *Pesti Napló Képes Melléklete*, 1934. január 7., 8–9.

³⁰ Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Megoldódott a véres embercsonkok titka. *Függetlenség*, 1934. január 3., 1–2; Örjög a cellájában a férjgyilkos Bognárné. *Friss Újság*, 1934. október 24., 3; Az alagi férjdaraboló Bognár Istvánné a bírák előtt. *Kis Újság*, 1935. április 10., 4; A férjgyilkos Bognárné bírái előtt. *8 Órai Újság*, 1935. április 10., 1–2; Az alagi szörnyeteg. *8 Órai Újság*, 1935. április 11., 1–2.

³¹ Kísérteties tetemrehívás után megoldották a feldarabolt hulla titkát. *Friss Újság*, 1933. december 31., 4; Álmában végzett férjével a hulladaraboló női szörnyeteg. *Friss Újság*, 1934. január 3., 4.

³² Asszony vagy szörnyeteg? *Friss Újság*, 1935. április 11., 3–4.

asszony „a házasságközvetítő irodák útján kötött ismeretségeket férfiakkal”, titkos találkákat szervezett velük, „legénylakásokra járt, barátságot tartott fenn férfiakkal, sőt valószínűleg pénzelte is őket”. A lap cikkírója még azt is lehetségesnek tartotta, hogy Bognárné valamelyik férfiismerősével gyilkolta meg a férjét, amivel még erkölcs-telenebbnek igyekezett beállítani az asszonyt.³³ Ezek azonban később alaptalan-nak bizonyultak.

Az ügy során nyilvánosság elé kerülő további ellentmondások leginkább a házaspár már évek óta megromlott kapcsolatának interpretálásában nyilvánultak meg. Bognárné több alkalommal is azt vallotta, hogy a férje hanyag és lusta volt, durván és gorombán viselkedett vele, sőt gyakran meg is verte őt.³⁴ Feltűnő azonban, hogy a nő vallomásainak erre vonatkozó részeit, illetve a védelmében megnyilatkozókat sokkal rövidebben idézték a lapok, mint az ezeknek ellentmondó és a Bognárnét negatív színben feltüntető tanúkat. Jó példa erre az, hogy meglehetősen nagy sajtó-reprezentációt kaptak Bognár István édesapjának és nővérének bírósági tanúskodásai, melyek nem meglepő módon meglehetősen szenvedélyesek voltak és nem fukarkodtak az asszonyt kizárólagos bűnösként beállító megnyilatkozásokban. Idősebb Bognár István például elmondta, hogy sosem szívelte a menyét, erkölcs-telennek tartotta, mert megtudta, hogy megcsalja a fiát. Azt is vallotta, hogy a fia panaszkodott neki arról, hogy fél a feleségétől, „mert az a kávéjába mérgeket kever”, elválni viszont azért nem tudtak, mert a nő nem akarta. A férj nővére, Bognár Anna még keményebb szavakat használt a megvádolt nővel szemben. Szerinte nem volt a világon „az a részeg, aki csúnyábban tudott volna nála káromkodni”, és a „világ leggonoszabb és lelelketlenebb asszonyaként”, „lusta” és „piszkos” bestiaként jellemezte a sógornőjét. Alátámasztotta a rokonok vallomását Bognár István „legjobb barátjaként” megszólaló Kovács Ferenc dunakeszi ácsmester is. Szerinte „regényt lehetett volna írni az életükről, olyan rosszul éltek”, „állandóan veszekedtek, de mindig az asszony kezdte”, sőt azt is állította, hogy Bognár egy alkalommal a korszak egyik legfelkavaróbb bűnesetére utalva azt mondta neki: „Meglátod, az én feleségem is olyan lesz, mint a tiszazugi asszonyok, meg fog mérgezni.”³⁵

Bírósági ítélet és utóélet

A rendkívül súlyos bűncselekmény és az ügyész kérése ellenére a bíróság mégsem ítélte halálra Bognár Istvánnét. Bár a bírák szerint súlyosbította az asszony helyzetét, hogy a gyermekei apját ölte meg, és az „az embertelen kegyetlenség, amellyel a holttestet feldarabolta”, ám több tényezőt is enyhítő körülményként vettek figyelembe. Ilyen volt a nő büntetlen előélete, a feldúlt családi élete, valamint az, hogy „tettét áldott állapotában követte el, amely állapot nagyban fokozta ingerlékenységét”.

³³ Szeretőjével együtt követte el a gyilkosságot a hulladaraboló Bognár Istvánné. *Friss Újság*, 1934. január 18., 3.

³⁴ A férjgyilkos alagi asszony a bíróság előtt. *Budapesti Hírlap*, 1935. április 10., 9; A férjgyilkos Bognárné bírái előtt. *8 Órai Újság*, 1935. április 10., 1-2.

³⁵ Agyon akarta verni az ingerült tömeg a férjgyilkos Bognárnét, akit Alagra kísértek. *Kis Újság*, 1934. január 27., 3; Bognár István atyjának és nővérének szenvedélyes vallomása a férjgyilkos asszonyról. *Esti Kurír*, 1935. április 11., 3-4; Az alagi szörnyeteg. *8 Órai Újság*, 1935. április 11., 1-2.

Ezek alapján Bognár Istvántét életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, amit a Márianosztrán kellett letöltenie.³⁶

Bognárné ügye az ítélethirdetés után sem merült feledésbe. Nem véletlen, hogy az eset helyet kapott a korszak bűnügyi szakirodalmában is, például a két neves bűnügyi újságíró, Borbély Zoltán és Kapy Rezső által 1942-ben, a modern magyar rendőrség létrehozásának 60 éves jubileumára szerkesztett kötetben. Feltűnő azonban, hogy a két tapasztalt zsurnaliszta munkájában sajátos átalakulásokon esett át Bognárné története, ami azért is érdekes, mert az eset idején már mindketten aktív sajtómunkások voltak (Borbély a *Nemzeti Újság*, Kapy az *Új Nemzedék*, később a *Függetlenség* munkatársaként dolgozott³⁷), és legalábbis a munkahelyük archívuma rendelkezésre állhatott volna ahhoz, hogy a nyomozás és a tárgyalás idején a nyilvánosság számára megjelenített információkat felidézzék. Ehhez képest számos ponton eltérően interpretálták a történeteket. A legszembevetőbb különbség a gyilkosság módja volt: az 1942-es kiadvány szerint Bognárné baltával verte agyon a férjét, szót sem ejtett a löfgyeverről. Mivel az esettanulmányaikban más ügyek vonatkozásában is jelentős eltérés figyelhető meg (például a kábítószeres kapcsán), ezért a rendőrség jubileumára kiadott kötet tényanyaga fenntartásokkal kezelendő.³⁸ További érdekesség, hogy 1936 februárjában a *Pesti Napló* szerint azt a hentesbárdot, amellyel Bognárné feldarabolta a férje holttestét, elárverezték, és egy angol műkereskedő révén egy szigetországi bűnügyi múzeumba került.³⁹

A későbbiek során maga Bognárné is gondoskodott arról, hogy a neve ne merüljön feledésbe. 1938-ban és 1947-ben is újra megjelent a lapok hasábjain, miután megpróbált megszökni a márianosztrai fegyházból. Az első alkalommal hamar elfogták, a második kísérlete azonban sikeresebb volt. 1947. március 5-én, amikor a „szokásos napi munkájukra mentek ki a rabok a földekre”, kihasználta az örök figyelmetlenségét. Bő két hónapig bujkált Budapesten, majd május 23-án fogták el újra, és szállították vissza Márianosztrára.⁴⁰

Bognárné ügyének jelentőségére az is rávilágít, hogy nemcsak a napilapok, hanem a korabeli populáris kultúra is felfigyelt rá, és fekete humor tárgyává tette más híresebb bűnügyekkel együtt. A *Borsszem Jankó* című népszerű satirikus lap például az 1934. január 15-i számában Zemplén Dénessel, a saját édesanyját meggyilkoló diákkal, illetve Schreiber Tamással, a fiatal szeretőjét megfojtó és annak holttestét egy bőröndben a szolnoki pályaudvaron hagyó bűnözővel emlegette egy lapon Bognárnét, és egy morbid családgyesítést vizionált számukra: „Schreiber Tamás és Bognárné azzal a kedves terovel foglalkozik, hogy örökbe fogadja a kis Zemplén Déneskét. A kedves és összeillő pár koffer és szatyorszámokra kapja a gratulációkat.”⁴¹

³⁶ Örökrabságra ítélték a férjdaraboló Bognárnét. *Friss Újság*, 1935. április 14., 3.

³⁷ *Budapesti Napilapok*, 1930. 130.

³⁸ BORBÉLY-KAPY (SZERK.), 1942. 374–375; KEREPESZKI, 2017. 91–92.

³⁹ A férjgyilkos Bognárné bárdja az angol bűnügyi múzeumban. *Pesti Napló*, 1936. február 5., 14.

⁴⁰ A férjgyilkos Bognárné megszökött Márianosztráról, Budapestre jött, ahol elfogták. *Pesti Napló*, 1938. augusztus 27., 4; Megszökött a férjdaraboló. *Magyar Nemzet*, 1947. május 23., 3.

⁴¹ Farsangi hymenhírek. *Borsszem Jankó*, 1934. január 15., 8. Zemplén Dénes és Schreiber Tamás ügyeiről lásd még: Zemplén Géza tanár drámai vallomása anyagyilkos fia bűnpörének [sic!] fő-tárgyalásán. *Magyar Hírlap*, 1933. december 16., 1–3; A kofferes gyilkost más bűnökkel is gyanúsították. *Friss Újság*, 1931. március 25., 1–3; BORBÉLY-KAPY (SZERK.), 1942. 366–367.

Ugyanebben a lapszámában egy viccesnek szánt (ál-)házassági apróhirdetésben is felbukkant Bognárné. Az „udvarló” a szívét kínálta fel az asszonynak, és kérte őt, hogy „*ne dobja el se Alagon, se másutt*”, és „*ne adjon kosarat, mert arra még szüksége lehet, ha Alagra és Újpestre megy*”, ezzel utalva arra, hogy a nő kosárban vitte a férje szétदारabolt testrészeit a különböző helyszínekre.⁴² Máskor a lap *Menachem Ciceszbeiszer szörnyű átkozódásai* antiszemita című, kitalált káromkodásokat megfogalmazó állandó rovatában is megjelent az alagi férjgyilkos azzal a szitkozódással, hogy „*Te rajtad tökéletesítse anatómiai ismereteit a Bognárné!*”⁴³ Sőt a következő esztendő első számában, az 1934. év eseményeit áttekintő összefoglalásában is gúny tárgya lett az eset: „*Január. Az év takarékosági akcióval, illetőleg egyéni akcióval kezdődött. Bognárné meg akarta takarítani a boncolóorvosok munkáját és ő maga darabolta fel az urát.*”⁴⁴ De nem csak a szatirikus lapban jelent meg az alagi gyilkosság. Az ügy olyannyira a közgondolkodás részévé vált az 1930-as évek közepén, hogy az *Esti Kurír* című napilap egyik 1934 januárjában megjelent keresztrejtvényében (!) is helyet kapott. Az egyik meghatározás, amit ki kellett találni, a következő volt: „*Ezt Bognárné mondta, amikor a szembesítésnél Maszlay pék felismerte őt.*” Ebből arra következtethetünk, hogy a rejtvény összeállítója azt feltételezte, hogy az ügy folklorizálódása miatt olvasók naprakészen ismerték a részleteket.⁴⁵

Összegzés: Edith Thompson és Bognár Istváné párhuzamai

A röviden bemutatott Thompson-eset és a részletesen tárgyalt Bognárné-ügy számos párhuzamot rejt magában, amelyek jól mutatják a sajtó működési mechanizmusait egy bűnelkövető nő még gonoszabbnak és bestiálisabbnak történő beállítása kapcsán. Ezek a mechanizmusok egyszerre visszatükrözték és formálták is a korszak gondolkodásmódját. A negatív kép erősítésének egyik fontos eszköze volt az, hogy az asszonyt minél erkölcslebbnek mutassák be a lapok, és ehhez mindkét esetben a házasság jelentette a hivatkozási alapot, amelynek megromlásáért kizárólag a nőt tették felelőssé. Edith Thompson és Bognárné is láthatóan valamilyen kiutat keresett a zátonyra futott párkapcsolatából (az előbbi a romantikus regényekkel, az utóbbi a házasságközvetítőkkal való állítólagos levelezéssel), ami önmagában is elítélendő volt a korszak patriarchális társadalmának szemében. Ekkoriban a válás még nem volt általánosan elfogadott, és Bognárné helyzetét az is rontotta, hogy állapotosan egy 14 éves gyermek anyja volt, emiatt pedig a házasságközvetítéssel azt a látszatot kelthette a közönség számára, hogy férjét és gyermekét is hátra akarja hagyni. Ezáltal Bognárné nem felelt meg az elvárt hagyományos családanyai szerepnek, amely hasonlóságot mutat Edith Thompsonnal abban az értelemben, hogy bár neki nem volt gyermeke, de ő is súlyosan vétett a hagyományos nőkép ellen a közvélemény szemében.

⁴² Apróhirdetések. Házasság – levelezés. *Borsszem Jankó*, 1934. január 15., 8.

⁴³ Menachem Ciceszbeiszer szörnyű átkozódásai. *Borsszem Jankó*, 1934. február 1., 11.

⁴⁴ Az év története. *Borsszem Jankó*, 1935. január 1., 9.

⁴⁵ *Esti Kurír*, 1934. január 21., 12.

Bognárné ügye további hasonlóságokat mutat a brit férjgyilkossággal a szereplők vonatkozásában is, ugyanis Bognár Istvánt és Frederick Bywaterst is egyfajta hősként mutatták be az újságok. Bywatershez hasonlóan Bognár István is szolgált az első világháborúban, jelent is meg róla olyan kép a sajtóban, amelyen katonaruhában ábrázolták, és ez a közvélemény vele szembeni együttérzését és szimpátiáját erősíthette. Bognár a családtagok és a tanúk elmondása szerint fiatalosan nézett ki, jól öltözködött, „magas, izmos, jól táplált férfi volt, sokat sportolt” és egy léleknek sem tudott volna ártani, csakúgy, mint Percy Thompson. Ezzel szemben a női főszereplőt mindkét esetben „bestiaként” írták le a lapok, amit a könnyebb vizualizáció érdekében igyekeztek fényképekkel is illusztrálni. Beszédes a magyar ügy kapcsán, hogy a képaláírások között található olyan, amely Bognár esetében nem a „férj”, hanem az „apa” kifejezést használta, valószínűleg ezzel nyomatékot adva annak, hogy a bűncselekménynek több károsultja volt. A képek továbbá azt a célt is szolgálhatták, hogy azok az olvasók, akik az újságot fellapozva elsőként ezeket látták meg, már ránézésre, a cikk elolvasása nélkül is megítéljék a főszereplőket. Ezt erősíti az, hogy Bognárról gyakran fiatalabb kori fotókat közöltek, ellentétben a feleségével, akiről a nyomozás és a tárgyalás alatt készült, tehát idősebb kori fényképek kerültek be a lapokba, amelyek erősítették a két szereplő erősen kontrasztos megjelenítését.

Ahogy a Thompson-házaspár esetében, Bognárék kapcsán is hangsúlyos szerepet kapott az ügyben az áldozat testvére. Richard Thompsonhoz hasonlóan Bognár Anna sem szerette testvére választottját, aminek markánsan hangot is adott a tárgyalások során.⁴⁶ További hasonlóság az, hogy az ügyek jelentős médiareprezentációja erősen felfokozta az olvasók kíváncsiságát, ami a per kapcsán mutatkozott meg leginkább. Mindkét eset olyan szenzációt jelentett, ami sok érdeklődőt vonzott a tárgyalóterem sorai közé, közöttük feltűnően sok nőt. „Főleg nők töltik meg a nem túlságosan nagyra méretezett terem padsorait” – írta például a *8 Órai Újság* az egyik 1935. áprilisi tárgyalási nap kapcsán, „akik egy meg-megújuló izgalom reményében jöttek el ide. Tavasz kosztümök, boák tarkázzák a férfiak sötét sorát, a levegőben Réve d’or, Eau de Cologne Russe terjeng, a padsorokban cukorkás staniclik sercegnek, mint egy nagy főpróbán vagy premieren.”⁴⁷ A *Friss Újság* is hasonló hangvétellel írt a „ráérő, idejükkel gazdagon rendelkező, tavasz divatban pompázó nőkről”, akik nagy számban jelentek meg a per során. „Kíváncsiak voltak a gyilkos asszonyra” – folytatta a tudósító – „a férjdaraboló szörnyetegre, aki olyan bűncselekményt követett el, melyet tébolyult pillanatában is csak a legelvetemültebb nő tehet meg”.⁴⁸ A tárgyalóterem sorai között ülő csinos, cukorkát csemegéző nőket mindkét ügyben a színházi nézősereghez hasonlították; ennek a sajtó általi kihangsúlyozása a női nem sztereotip szenzációéhségére utalhatott.

Végző soron pedig mindkét esetben a bűnös nő a teljes társadalomra leselkedő veszélyeket, ezen belül is elsősorban a hagyományos családi normák megbomlását

⁴⁶ Ez a jelenség is hasonlóságot mutat a magyarországi boszorkányperekkel. Lásd: Pócs, 1983. 141-142.

⁴⁷ A férjgyilkos Bognárné bírái előtt. *8 Órai Újság*, 1935. április 10., 1.

⁴⁸ A vér és borzalmak éjszakája a férjdaraboló Bognárné vallomásaiban. *Friss Újság*, 1935. április 10., 3.

szimbolizálta. Jól szemlélteti ezt Bognárné esetében a vád és védelem záróbeszédének sajtóinterpretációja is. A *Friss Újság* tudósítója szerint a beszéde során az ügyész „fiatal, szinte gyermeki arcán felvilágosodik az égi küldetés, amely harcot hirdet a családi tűzhely tisztaságáért s a halált kérő szó ajkán nem egyéb, mint kétségbeesett erőfeszítés elkövetkezendő ismeretlen bűnök leküzdésére. A jövőbe rezgő tilalomfa az ügyész, figyelmeztető, hogy aki ölt, annak pusztulnia kell”, és „példaadó szigorú ítéletet” követelt a vádlottra. Bognárné védője azzal érvelt, hogy „[n]em nagy eseményt, szenzációs bűnügyet lát ebben a tárgyalásban, hanem két egymáshoz sodródott különböző lélek tragédiáját”. „Az életben minden törvényszerűség szerint történik” – folytatta – „A férj törvényszerűsége az, hogy a családot elartsa. A nő törvényszerűsége pedig abban fejeződik ki, hogy segít a férjének. Ha ez a kapcsolat megváltozik, beáll az a rendellenesség, amelynek következményei vannak. Ez a két ember eltávolodott lélekben egymástól és ezért be kellett következnie annak a pillanatnak, amikor megszakad a törvényszerűség.” És miközben a védence érzelmi állapotára hivatkozott, „a három bíró, a tanács tagjai álluk alá teszik kezüket és a lámpafényben mindhárom kezén jegygyűrű csillog. Ez a csillogás boldog békét jelent és szembe velük egyre párázik és gőzölög a legkegyetlenebb bűn.”⁴⁹ Az idézett utolsó kommentár is jól mutatja a házasság korabeli idealizálását és romantizálását, illetve a házas férfiak morális felsőbbrendűségét.

Végezetül érdemes felidézni azt, hogyan értékelhette egy laikus, de a korszakban megbecsült és jelentős autoritással bíró akkori női újságolvasó Bognárné esetét. Ennek egyik lehetséges példája Marthon Anna gyermekorvos, akit a *Függetlenség* és a *Színházi Élet* című lapok rendszeresen megszólaltattak az 1930-as évek folyamán a nőket és a családot érintő kérdések kapcsán. Marthon az 1934. január 14-én megjelent *Az alagi rejtély* című írásában számos összefüggést vélt felfedezni az alagi gyilkosság és a korszak más, ismert bűnügyei kapcsán. „Az utolsó idők gyilkosság sorozataiban a legszenzációsabb esetek szomorú rekordját a női nem szerezte meg. A tiszta-zugi tömegmérgezés, Pipás Pista esete és most az alagi férjgyilkosság sokáig lesznek emlékezetesek a bűnügyi krónikában” – írta, majd felvázolta a férfi és a női gyilkos között szerinte érzékelhető lélektani eltéréseket:

„A férfit gyakran viszi bűnbe a juss, a pénz utáni sóvárgás, gyilkol, mert terhessé vált az asszony, vagy aggastyán, akiről gondoskodnia kell, de gyilkol indulatból, bosszúból, féltékenységből, szerelemből is. Ezzel szemben a nők által elkövetett gyilkosságok hátterében csaknem mindig szexuális okok húzódnak meg. Azokban a ritka esetekben, mikor fiatalabb nő a gyilkos, féltékenység, szerelmi bosszú, vagy nemi eltévelyedés viszi a bűntény elkövetésére.”

Marthon úgy látta, hogy Bognárné tette ebből a szempontból kirívó a korszak bűnesetei között, és nem csak azért, mert „nála [a] női bűntényekre jellemző szerelemről nem volt szó”.

„Az a mindent számításba vevő megfontoltság, mellyel tettét végrehajtotta, a nyugodtság, mellyel az elaltatott férj fejébe két golyót eresztett, az a minden, még a legelfajzottabb

⁴⁹ Halált kért az ügyész Bognárné fejére. *Friss Újság*, 1935. április 13., 3–4.

nőiességnek is ellentmondó hidegvér, mellyel a még élő áldozatát a tőle magától ellesett szakértelemmel darabolta fel, az a körültekintés, mellyel a közelmúlt bűneseteinek mind-egyikén okulva és megint csak a nőiességet megtagadó testi és lelki erővel hurcolta el három falu határába és szórta az emésztőgödrökbe a hullarészeket, teljesen elkülönítik esetét a szokványos női gyilkosságoktól” – érvelt Marthon.⁵⁰

Ez a vélemény arról tanúskodik, hogy Bognárné esetét a tárgyalás időszakában kiemelt figyelem és aktív ítélkezés kísérhette a korabeli olvasók részéről. Emiatt is megállapítható, hogy az ügy nem véletlenül került a korszak kiemelt bűnesetei közé, és abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy az asszony sajtóábrázolása gyökeresen szemben állt a nőkről és a nőiességről alkotott korabeli képpel. Ezen felül a médiareprezentáció olyan vonásokat hordoz magán, amelyekből jól visszatükröződnek a korszak bizonyos gondolkodás- és felfogásbeli sajátosságai, illetve az évszázadokkal korábbi boszorkányperek jellemzőinek egyfajta továbbélése is. Ezért az ügy nemcsak érdekes esettanulmány, hanem olyan példa is lehet, amely mintaként szolgálhat a nők elleni korabeli bírósági eljárások sajtóreprezentációjának vizsgálatához.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

BFL Budapest Főváros Levéltára
IV.101.c. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai,
Fegyenc törzskönyvek

Sajtó

8 Órai Újság
Borsszem Jankó
Budapesti Hírlap
Esti Kurir
Friss Újság
Függetlenség
Képes Pesti Hírlap
Kis Újság
Magyar Hírlap
Magyar Nemzet
Pesti Hírlap
Pesti Napló

⁵⁰ Marthon Anna: Az alagi rejtély. *Függetlenség*, 1934. január 14., 6.

Szakirodalom**BEZSENYI**

- 2015 BEZSENYI Tamás: „Azok is nyírták a tanyasiakat”: Pipás Pista alföldi gyilkosságsozozatának emlékezete az első világháború árnyékában. In: *A „Nagy Háború” és emlékezete*. Szerk.: PÜSKI Levente – KEREPESZKI Róbert. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2015. 185–208.

BLAND

- 2013 BLAND, Lucy: *Modern Women on Trial. Sexual Transgression in the Age of the Flapper*. Manchester–New York, NY, Manchester University Press, 2013.

BORBÉLY–KAPY (SZERK.)

- 1942 BORBÉLY Zoltán – KAPY Rezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941*. Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó, 1942.

Budapesti Napilapok

- 1930 *A Budapesti Napilapok Rendőri Rovatvezetőinek Szindikátusa 50 éves jubileumi évkönyve*. Budapest, Közlekedési Nyomda, 1930.

CZEFERNER

- 2021 CZEFERNER Dóra: *Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik Bécsben és Budapesten*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.

GYÁNI

- 2005 GYÁNI Gábor: A bűnözés Horthy-kori történetéhez. *Történelmi Szemle*, 47. (2005) 3–4. sz. 381–392.
- 2020 GYÁNI Gábor: *A nő élete – történelmi perspektívában*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

HEIJDEN

- 2016 HEIJDEN, Manon van der: Women and Crime, 1750–2000. In: *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Eds.: KNEPPER, Paul – JOHANSEN, Anja. Oxford, Oxford University Press, 2016. 250–267.

KENNEDY

- 2014 KENNEDY, Rosanne: Affecting Evidence. Edith Thompson’s Epistolary Archive. *Australian Feminist Law Journal*, 40. (2014) 1. sz. 15–34.

KEREPESZKI

- 2017 KEREPESZKI Róbert: Kövess báró halála – Egy Horthy-kori arisztokrata és a kábítószerek világa. *Kommentár*, (2017) 4. sz. 71–92.

2021 KEREPESZKI, Róbert: Deviance in Budapest before and after the “Great War”. Major tendencies and general features. In: *Trianon 1920–2020. Some Aspects of the Hungarian Peace Treaty of 1920*. Eds.: BARTA, Róbert – KEREPESZKI, Róbert – KANIA, Krzysztof. Debrecen, University of Debrecen, Department of History, 2021. 87–99.

KING

2009 KING, Peter: Making Crime News: Newspapers, Violent Crime and the Selective Reporting of Old Bailey Trials in the late Eighteenth Century. *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 13. (2009) 1. sz. 91–116.

KOVÁCS

2017 KOVÁCS Janka: Nyomor, bűn és kiszolgáltatottság: Női szerepek a londoni „alvilágban” a 16–17. századi irodalmi források tükrében. In: *A normán innen és túl: Tanulmányok a Történeti Kollégium konferenciájának előadásairól*. Szerk.: KOVÁCS Janka – KÖKÉNYESSY Zsófia – LÁSZLÓFI Viola. Budapest, ELTE BTK Történeti Kollégium, 2017. 125–144.

MÁTAY (SZERK.)

2017 MÁTAY Mónika (szerk.): *Méregkeverők*. Budapest, Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2017.

PAPP-SIPOS

2017 PAPP Barbara – SIPOS Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017.

PERÉNYI

2012 PERÉNYI Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. Budapest, Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L’Harmattan, 2012.

PETŐ

2019 PETŐ Andrea: *Láthatatlan elkövetők*. Nők a magyarországi nyilas mozgalomban. Budapest, Jaffa Kiadó, 2019.

PÓCS

1983 PÓCS Éva: Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. *Ethnographia*, 94. (1983) 1. sz. 134–146.

SHAPIRO

1999 SHAPIRO, Ann-Louise: „Stories more terrifying than the truth itself”: Narratives of Female Criminality in fin-de-siècle Paris. In: *Gender and Crimes in Modern Europe*. Eds.: ARNOT, Margarete L. – USBORNE, Cornelia. London, UCL Press, 1999. 204–221.

SIPOS

2014 SIPOS Balázs: Modern amerikai lány, új nő és magyar asszony a Horthy-korban: Egy nő történeti szempontú médiatörténeti vizsgálat. *Századok*, 148. (2014) 1. sz. 3–34.

SIPOS

- 2019 SIPOS Nikolett: Különös kegyetlenséggel elkövetett bűncselekmények a Horthy-korban. In: *A Rendőrákadémiától az egyetemig. Rendészettörténeti Tanulmányok*. Szerk.: JÁMBOR Orsolya Ilona – LÉNÁRT Máté Gábor – TARJÁN G. Gábor. Budapest, Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019. 227–240.

SUTTON-BLACK

- 2020 SUTTON, Rian – BLACK, Lynsey: Detecting the Murderess: Newspaper Representations of Women Convicted of Murder in New York City, London, and Ireland, 1880–1914. In: *Crime and the Construction of Forensic Objectivity from 1850*. Ed.: ADAM, Allinson. London, Palgrave Macmillan, 2020. 233–255.

VÖLGYI

- 2020 Völgyi Réka: „Az utcaszögletek mártírjai” – Prostituáltképek a XX. század eleji Budapesten. *Clio Műhelytanulmányok*, (2020) 1. sz. 1–80.

WOOD

- 2016 WOOD, John Carter: Crime News and the Press. In: *The Oxford Handbook of the History of Crime and Criminal Justice*. Eds.: KNEPPER, Paul – JOHANSEN, Anja. Oxford, Oxford University Press, 2016. 301–319.

Huszt-Szlama Gabriella Zsófia

Nők nadrágban

A női nadrágviselet reprezentációja a *Pesti Napló* cikkeiben 1896 és 1914 között

A 19. század második felében lezajló társadalmi változások és megjelenő eszmék hatást gyakoroltak a kor viseleteire is, ami jól nyomon követhető a nyomtatott sajtóban. A divat mint kutatási téma azonban nemcsak a történettudományon belül jelenik meg, a szociológia, a nyelvészet és a pszichológia is vizsgálja. A szociológiai munkák közül talán a legismertebb Roland Barthes *A divat mint rendszer* című műve. Barthes szemiológiai kutatásának középpontjában a női ruha strukturális analízise állt, amely során a divatképek leírását elemezte.¹ Kilenc évvel Barthes műve után született meg Jean Baudrillard könyve, *A divat, avagy a kód elbűvölő képessége*, amely szintén nyelvészeti irányból közelítette meg a divatot. Baudrillard egyik paradoxon alapvetése az volt, hogy a divat alapvetően sosem aktuális, hanem mindig „retro”, mégpedig úgy, hogy eltörli a múlt egy részét.² A divat utánzóképeségére Herbert Spencer világított rá. Véleménye szerint az utánzás mögött két eltérő indíték állhat: az utánzott iránti tisztelet és az utánzóttal való egyenlőség bizonygatásának a vágya.³ Hasonló állásponton helyezkedik el Fernand Braudel, ő azonban a generációk közötti különbségekre helyezte a hangsúlyt, kiemelve a divatot mint lehetőséget arra, hogy az előző nemzedéket megtagadjuk és különbözőségünket kinyilvánítsuk.⁴ Hazai kutatók közül Zsolt Péter szociológus munkásságát érdemes kiemelni, aki szintén foglalkozik a divattal és az utánzás kapcsolatával. Zsolt is két, e mögött álló motivációt különített el, ezek azonban nem teljesen egyeznek Spencer gondolataival. Zsolt véleménye szerint az utánzás konform kötelező-illendő és egyenlőségre törekvő lehet. Míg az előbbi motivációja a társadalomból való kizárás veszélyében jelenik meg, addig az utóbbi mögött a beilleszkedési szándékot fedezhetjük fel.⁵

De mi is a divat? F. Dózsa Katalin, a magyar öltözködéskutatás egyik legkiemelkedőbb alakja megkísérelte definiálni a ruhához kapcsolódó legfontosabb

¹ BARTHES, 1999.

² BAUDRILLARD, 1982.

³ SPENCER, 1982.

⁴ BRAUDEL, 1982.

⁵ ZSOLT, 2006.

kifejezéseket, úgymint divat és viselet. Véleménye szerint minden, amivel eltakarjuk a testünket, az viseletnek minősül, így nem lehet különbséget tenni viselettörténet és divattörténet között. F. Dózsa Georg Simmelre hivatkozva emelte ki azt a gondolatot, miszerint divat nélküli viselet nem létezik. Ennek alátámasztásául példának a kezdetek óta együtt élő csoportokat hozta, ahol már kialakult egyfajta trend és annak folyamatos változása (még ha mai szemmel nézve ezek apróságoknak is tűnnek), amellyel a csoport tagjai megkülönböztették egymást vagy éppen utánoztak.⁶ F. Dózsa gondolatait érdemes kiegészíteni Simmel további fejtegetésével. Simmel véleménye szerint „*a divat egyszerre fejezi ki és hangsúlyozza az egyenlősődés és az individualizálódás ösztönét, az utánzás és a kitűnés vágyát – talán ez magyarázza, miért általában a nők hódolnak különösen nagymértékben a divatnak*”. Simmel a nők divathoz való ragaszkodását gyenge mivoltukban látta, amellyel elkerülik az individualizálódást. Fejtegetését azzal fejezte be, hogy a divat a nőket felmenti a cselekedetükért vállalt felelősség alól, ugyanakkor mégiscsak lehetővé teszi az egyén kitűnését.⁷

Georg Simmel gondolatai jó alapot adnak ahhoz, hogy megvizsgáljuk a 19. század második felében bekövetkezett öltözködésbeli változásokat. A divat- és öltözködéstörténet egyik legfontosabb mérőkövét a század második felében megjelenő reformruhák és a női nadrágviselet elterjedése jelenti, ami vegyes fogadtatást kapott a korszakban, és amit a hazai sajtó egyaránt összekapcsolt az emancipációs törekvésekkel és a nők előtt fokozatosan kiszélesedő társadalmi terek kérdéseivel is. Ezek között említhetjük a szavazati jogért vívott küzdelmet, a női egyesületek számának növekedését, a tanulási- és munkalehetőségek, vagy például a szabadidőeltöltési lehetőségek (például a sporttevékenységek) kiszélesedését.

Írásomban e témák és a női nadrágviselet kölcsönhatásait vizsgálom, arra keresve a választ, hogy milyen módon kapcsolták össze a lap írásai a fent említett témákat és a női divatban megjelenő új trendet, valamint az ezen cikkekben megjelenő morális pánikot veszem górcső alá. De mit jelent a morális pánik és mikor beszélhetünk róla? Tudásunk, ismeretünk jelentős részét a médiából szerezzük, így az nagy befolyást gyakorol az adott társadalmi problémákról szóló diskurzusokban. A kereskedelmi tömegmédiának legfontosabb célja a nézői számának fenntartása vagy növelése, ezért a népszerű és szenzációs, megszemélyesített termékek közlésében érdekelt. Éppen ezért, ha valami nem esik egyik kategóriába sem, gyakorlati maradvány a széles körben elterjedt társadalmi diskurzusokból. Ezáltal a széles tömegekhez kizárólag a deviáns, eltérő elemekről szóló hírek, tudósítások jutnak el, amelyek könnyen lefordíthatóak és szembeállíthatóak a morállal.⁸ Az elmélet megalkotója, Stanley Cohen definíciója szerint a morális pánik egy csoport vagy egy ahhoz kapcsolódó jelenség, amely egy idealizált rendet fenyegető veszélyként jelenik meg a társadalom tagjainak a szemében. A média szenzációkeltő és leegyszerűsítő közlésének köszönhetően pedig az adott csoport vagy a csoport tevékenysége érhetővé és beazonosíthatóvá válik.⁹

⁶ F. DÓZSA, 2016.

⁷ SIMMEL, 2001. 190–191.

⁸ KITZINGER, 2000.

⁹ COHEN, 1972.

A társadalomban bekövetkező morális pánikot alapvető kritériumok jelzik, amelyeket Erich Goode és Nathan Ben-Yehuda munkája különít el. Ezek közül az első az érintettség érzésének növekedése, amikor a társadalom tagjai egyre nagyobb figyelmet szentelnek egy bizonyos csoportnak és az ő viselkedésüknek. A második az ellenséges hangulat kialakulása ezzel a csoporttal szemben. A harmadik kritérium a társadalom többségének legalább minimális mértékű egyetértése abban, hogy az adott csoport veszélyes rájuk nézve. A negyedik kritérium az aránytalanság, amikor a jelenség súlya túlzó arányban jelenik meg. Végül az utolsó kritérium a változékonyság. Tehát a morális pánik gyakran hirtelen tör ki és múlik el, ugyanakkor néhány esetben ez a pánik intézményesül és kezelésére állandósuló szabályok jönnek létre.¹⁰

A kutatás forrásbázisaként a *Pesti Napló*-ban megjelent cikkeket választottam.¹¹ A *Pesti Napló* a korszakban az egyik legnagyobb terjesztésű országos napilapnak számított; a forrásválasztás alapját az olvasottság és a vizsgált téma reprezentációjának mértéke határozta meg. A nagy példányszámban nyomtatott lapban bemutatott „nadrágos nők” képe feltehetően számos olvasóhoz eljutott; a vizsgált időintervallumban pedig a lap összesen 141 cikket közölt a női nadrágviseletről. Az kezdő- és záródátum kiválasztása nőtörténeti és divattörténeti korszakolást vesz alapul: nőtörténeti szempontból fontos periódusként tekinthetünk az 1896 és 1914 közötti időszakra a politikai és az emancipációs törekvések szempontjából.¹² A divattörténet szintén kiemeli ezt az időszakot, a korszakhatárok megválasztását a szecessziós stílus megjelenése és az első világháború kitörése is indokolja.¹³ Írásomban elsősorban a középosztálybeli nők helyzetét vizsgálom, ugyanakkor néhány alfejezetben kitekintek a munkások helyzetére is.

A tanulmány elsőként a 19. századi női öltözködés változását és a reformruházat megjelenését mutatja be, majd a *Pesti Napló*-ban a női nadrágviseléssel kapcsolatos cikkek és a nők előtt megnyíló társadalmi terek, valamint a különböző emancipációs törekvések kapcsolatát veszi górcső alá.

A női öltözködés a 19. század második felében és a reformruházat megjelenése

A 19. századot megelőzően még nem beszélhetünk divatról, a korábbi évszázadokban a hagyományos nemzeti viseletet tekinthetjük általánosnak. A modern kor beköszöntével azonban kialakult egy egységes, európai divat, amit a század

¹⁰ GOODE-BEN-YEHUDA, 1994.

¹¹ Kutatásom kezdetekor a három legnagyobb terjesztésű országos napilapot szerettem volna belevenni a vizsgálatba, azonban a hatalmas korpusz teljes vizsgálata nem lehetséges egyetlen tanulmány keretei között, így témavezetőm javaslatára a *Pesti Napló* cikkei kerültek a vizsgálandó anyagba.

¹² ACSÁDY, 1999; FÁBRI-BORBÍRÓ-SZARKA, 1999; FÁBRI-BORBÍRÓ-SZARKA, 2006; SZAPOR, 2007; PAPP-SIPOS, 2017.

¹³ F. DÓZSA, 2014.

közepétől Párizs diktált,¹⁴ és amit rövid lemaradással vettek át a nagyvárosok mind Európán belül, mind pedig a tengerentúlon.¹⁵ A század első felében meginduló technikai újítások és az ipari fejlődés lehetővé tette a divat gyors változását, a párizsi szabók munkáinak terjesztését, adott esetben pedig akár a másolását is. A modern öltözködés terjedését elsősorban a varrógép megjelenése segítette, amellyel egyrészt a ruhakészítés folyamata a korábbi idő töredékére csökkent, másrészt a különböző darabok kivitelezése is minőségibbé vált. Emellett a keletkező költségekre is hatással volt: a megnövekedett termelés lejjebb nyomta az árakat és megjelent a tömegtermelés.¹⁶ A gépi technológia azonban nemcsak a kivitelezésben kapott fontos szerepet, hanem megjelent a nyersanyagok megmunkálásában is, például a gyapjúmosásban vagy a lenfonalak előkészítésében. A technikai újítások mellett érdemes kiemelni a divatra ható vegyipari innovációkat is. Az 1850-es évek előtt zömében növényekből nyerték ki az anyagok színezésére alkalmas oldatokat, a századforduló környékén azonban már mesterséges színezőanyagokkal tudták megfesteni a különböző textileket.¹⁷

A divatkövetés, a legújabb párizsi kreációk viselete azonban csak egy szűk és vagyonosabb réteg kiváltsága volt, akik szalonokban készítették el szezonról szezonra az öltözéküket. A divatüzletekből kétfélet különböztethetünk meg: az ajánlólevéllel rendelkező hölgyeket kiszolgáló, minőségi alkotásokat bemutató exkluzív szalonokat és az alacsonyabb színvonalú, kevésbé tehetős nagypolgárság és a középosztály tagjai részére dolgozó üzleteket.¹⁸ Ez utóbbi csoportot célozták meg a különböző típusú sajtókiadványok, amelyek rendszeresen tudósítottak a párizsi női divatról (a férfiak esetében pedig a londoniról): a divatlapok gyakorta közöltek szabásmintákat oldalainkon, a napisajtó pedig elsősorban véleménycikkekben értekezett a legújabb trendekről. A (divat)lapokat gyakran egy példányban vásárolták meg a barátnői körök, az egyes számokat pedig sűrűn cserélgették maguk között.

A kispolgárság (habár egy kis részük anyagi színvonala elérhette a középosztályt) öltözködése elsősorban az erkölcsös és illő megjelenést szolgálta. A munkásréteghez tartozó nők évekig viselték ugyanazt a ruhát, maximum otthon alakítottak rajta az ügyesebb kezű, varrni tudó lányok. A munkásfeleségek öltözete egyszerű volt, karton vagy flanel anyagú blúzt hordtak, általában köténnyel. Öltözködésük monoton volt és a többi társadalmi réteghez viszonyítva a legkevésbé változatos. A tehetősebb munkások feleségei és lányai azonban igyekeztek másolni a polgári öltözködést, ugyanakkor kalapot és kesztyűt nem illett felvenniük. Abban az esetben, ha mégis utcára merészkedett bennük egy (fiatal) lány, azon nyomban

¹⁴ A francia divat uralkodása az 1700-as évek végén kezdődött, azonban Bonaparte Napóleon bukása után a párizsi divat néhány évtizedre elveszítette vezető szerepét. A 19. század első felében a magyar női öltözködésre a bécsi biedermeier hatott, míg a férfiak a londoni úriemberek ruháit másolták. Mikor az 1850-es évek után Párizs visszavette a „divatfőváros” címet, a férfiak öltözködése egyre monotonabbá vált, míg a nőké gyorsuló tempóban változott szezonról szezonra. (KÓSA, 2006. 346.)

¹⁵ BOUCHER, 1973. 388.

¹⁶ F. DÓZSA, 1989. 93–96.

¹⁷ F. DÓZSA, 1989; TÓTH, 2010.

¹⁸ F. DÓZSA, 1977.

kétségbe vonták a tisztességét.¹⁹ A parasztság körében a városi öltözködés köve-
tése sokkal később kezdődött el és sokkal lassabb ütemben zajlott le a különböző
divatelemek átmenelése; a kivetkőzés tömegessé válásának első korszaka az 1920-as
és 1930-as években következett be, ekkor indult el a városias, úri életmód máso-
lása, elsőként a férfiak körében.²⁰ Ekkor a falvakban a viselet felvirágzása és színe-
sedése, sőt gyakran túldíszítettség figyelhető meg.²¹

A reformruházat és a női nadrágviselet megjelenésének vizsgálata előtt érde-
mes röviden áttekinteni a 19. század legfontosabb divattörténeti változásait.
A képzőművészettel párhuzamosan a különböző szezonok viseletei is változtak,
a század utolsó évtizedei felé haladva pedig fokozatos gyorsulást lehet felfedezni
a divatelemek cseréjében. A század második felében a különböző historikus elemek
követték egymást, például az 1840-es években a neobarokkot a neorokokó váltotta
le. Később a reneszánsz ujjak, Mazarin-gallérok és Rembrandt-kalapok dívtak, az
1880-as évektől pedig a Távol-Kelet hatása mutatkozott meg a nők öltözködésén.
Ez utóbbiról tanúskodnak a századforduló előtt elterjedt napernyők és legyezők, vala-
mint a hajdivatot uraló konty is.²² 1895-re az öltözködésben kiüresedtek a korábbi
historikus elemek, 1896-tól pedig a szecesszió hatása erősen érezte hatását
a divatban is.²³ Ennek legfőbb jele az elterjedő ornamentika és virágminta, amely
nemcsak a ruhákra, hanem a szalonokra is jellemzővé vált:

*„A párisi virágkultusz. Párisban minden divatot túlhajtanak, így a most divatos virág-
kedvelés is már szertelenbe megy. Az estélyek öltözékei, az asztalok, a szalonok telítve
vannak virágokkal. [...] Vannak Párisban gazdag magánzók, kiknek virágházaik vete-
kednek a kereskedők tárházaival gazdagságra és választékosságra nézve is. Ez évben
a hortenzia a divatvirág, de kedvelik az orchideákat is.”²⁴*

Az új divattal együtt a női alak ideálja is megváltozott, a korábbi telt vonalakhoz
képest a vékony test vált kívánatossá. Ezt az új ruhák fazonja is megmutatta, amely
S-alakúra húzta a női testet: a mellrész előre domborodott, míg a derekat a harang-
szerű szoknya elrejtette. 1910-re a harang alakú szoknyát felváltotta az úgynevezett
„bukj-el” fazon, amely felül bő, a bokánál pedig szűkre szabott volt, gúnynevét
pedig a járást akadályozó mivolta miatt kapta. A szecessziós stílus egészen az első
világháborúig volt jellemző a divatban.

A folyamatosan alakuló divat mellett egy másik vonalat is felfedezhetünk az
öltözködéstörténetben: a reformruhák megjelenését és fokozatos elterjedését. Az
újtás gondolata a 19. század közepén jelentkezett, elsősorban a ruhák súlya miatt:
egy-egy teljes öltözködés anyagigénye elérhette a 25–30 métert is, a súlya pedig akár
10–15 kilogrammot is nyomhatott, ami rendkívül nagy nyomást helyezett a női
testre.²⁵

¹⁹ F. DÓZSA, 1989. 315–328.

²⁰ GYÁNI, 2006. 88–89.

²¹ FÜLEMILE, 1991.

²² F. DÓZSA, 2014. 291–292.

²³ GÁSPÁRNÉ DÁVID, 1924. 224.

²⁴ Vegyes. *Ország-Világ*, 1897. január 10., 32.

²⁵ F. DÓZSA, 1989. 68.

Itt érdemes néhány mondatban összefoglalni a Monarchia női testideálját, a testkultúrát és a higiéniai diskurzus alakulását is. A 19. század folyamán a nagy európai országok, mint Franciaország vagy Anglia nemcsak az öltözködés alakulásában játszottak vezető szerepet, hanem kialakítottak egy saját női testideált is. Ezt az ideált a kisebb országok (köztük Magyarország) igyekeztek átvenni és a saját képükre alakítani, azonban ez az átvétel számos erkölcsi és politikai akadályba ütközött, így csak késve és lassan zajlott le Magyarországon. A Monarchia női testideálja szigorú társadalmi szabályrendszerek közé szorult, ezeket leginkább a korban elterjedő illetankönyvek mutatják meg.

A 19. század végén a modern országokban megjelent a sportos és tiszta test kultusza, amelynek háttérében az orvostudomány és a szociális feltételek javulása állt. Ekkor növekedett meg a nők testéről szóló diskurzusok száma is, amelyek zömét még mindig férfiak folytatták, ugyanakkor már megjelent néhány női hang is. Az ezzel kapcsolatos vélemények nagy részét az orvosok adták, akik a női test egészségi reformját sürgették. Erre nagy szükség is volt a korszakban, hiszen a rossz lakáskörülmények, a rossz táplálkozás, a mozgásszegény életmód, a szexuális felvilágosítás hiánya és a csecsemőhalandóság mind hatást gyakoroltak a nőkre. A női testkép változásával és az egészségi reformmal szorosan összefüggött a reformruházat szükségessége.²⁶

A reformruhák mellett érvelők elsősorban az egészségre és higiéniára hivatkoztak. E tekintetben két német orvos, Max von Pettenkofer és Gustav Jäger munkásságát érdemes kiemelni, akik, szembemenve a divattal, a könnyebb (elsősorban gyapjúszövetből készült) ruhákat és a test „levegőztetését”, azaz könnyebb, kevesebb anyagigényű kreációk viseletét hirdették.²⁷ A női test megnyomorodásáért azonban elsősorban a fűzőt okolták. A korai serdülőkorban elkezdett fűzés főként a belső szerveket érintette; a fűzőviselés miatt gyakoriak voltak a méh-, gyomor- és veserendellenességek. Emellett a fűző gyakorta deformálta a lengőbordákat is, ami légzési nehézségekhez vezetett, továbbá a merev testtartás izomgyengüléssel, súlyosabb esetben sorvadással járhatott együtt.²⁸

A század során az orvosok tiltakozása mellett számos egyesület is alakult, amely a reformruhák elterjesztésért küzdött. A leghíresebb ilyen egyesületet Angliában alapította meg Harborton vikomt felesége (születési nevén Florence Wallace Pomeroy) Rational Dress Society néven. Az 1881 elején alapított egyesület tagjai közé tartozott Mary Eliza Haweis író, Thomas Musgrave Joy portréfestő lánya és Constance Wilde író, Oscar Wilde felesége is. Az egyesület által megfogalmazott vélemény szerint a női öltözködés addigi formája ésszerűtlen, és emiatt radikális újításra szorul. Reformtörekvéseik elsősorban a fűző ellen irányultak, amit természetellenesnek kiáltottak ki. Emellett határozottan szót emeltek a szoknyák eltörlése mellett is, és bőszárú nadrág viseletét javasolták a nők részére:

„Harborton asszony kifejtette, hogy a női toalette e legtöbb gondot igénylő alkatrésze haszontalanság és célszerűtlen nyűg, a melyektől okvetlenül szabadulni kell. Miért

²⁶ CZINGEL, 2020.

²⁷ F. DÓZSA, 1914. 63–64.

²⁸ SZENTESI, 2016. 148.

hordjanak a hölgyek egy olyan öltönydarabot, – úgymond, – a mely súlyánál fogva is kényelmetlen, a melyben lábuk fázik, s a mely az aszfalton levő összes szemetet és port magára söpri? [...] Harberton asszony tehát határozatképpen rögtön kimondotta, hogy a londoni hölgyvilág az a része, a mely a »Rational D. Society« zászlója alá sorakozott – kitörli ruhajegyzékéből a szoknyát és olyan nadrágot visel, mint a férfiak, csakhogy könnyebb, finomabb szövetből és bővebbet.”²⁹

Ezek a kiáltványok azonban Magyarországon nem arattak osztatlan sikert; a fűző nélküli darabokat a nők esetlennek tartották. A 19. század utolsó évtizedében több reformruha-elképzelés is született, a mell alatt szabott darabokat azonban elsősorban fiatal lányoknak ajánlották, az idősebb nők részére a divatcikkek pedig mindegyiknél a reggelihez való ruhák lazításában „tettek engedményeket”.³⁰

Habár néhány cikk már korábban is pedzegette a női nadrágviselet lehetőségét, a ruhadarab megjelenése az öltözködésben a századforduló környékére tehető. A bécsi divatlapok már a 19. század elején megjelentettek cikkeket a női lovaglónadrágról, amit egy gombolással szoknyává lehetett alakítani. A század közepén egy amerikai feminista, Elizabeth Smith Miller szabadidős tevékenységekhez kezdett nadrágot viselni. Ötletét barátnője, Amelie Bloomer is felhasználta, aki *The Lily* című lapjában közölt népszerűsítő cikkeket az új öltözékről. Ekkor még sok követőt nem tudhatott magáénak a ruhadarab, de sporthoz ajánlott viseletként már lehetett róla olvasni. A hazai lapok is cikkeztek Bloomerről, életművében kiemelve a nadrágviselet népszerűsítését. Később a női nadrágot többször is „Bloomer-öltönyként” vagy „Bloomer-öltözékként” csúfolták a hazai lapok.³¹ Érdeemes kiemelni, hogy a divat- és öltözködéstörténeti kutatások nagy részében is meghonosodott ez a kifejezés,³² és később a kerékpározáshoz való nadrág szinonimájává vált.³³ A *bloomer* nadrágot Lady Harbeton próbálta feléleszteni; e kísérletről a hazai lapok gúnyolódó cikkeken emlékeztek meg.³⁴ A nadrágot egy angol író, Mrs. Hancock is igyekezett népszerűsíteni, de átütő sikereket ő sem tudott elérni.³⁵

A női reformruha történetének kérdései kapcsán Paul Poiret francia tervezőt is érdemes kiemelni. A hazai lapok a századforduló után egyre többször említették Poiret nevét: kezdetben az új stílusú *empire* szabásvonallal kapcsolatban utaltak a tervezőre, a későbbiekben pedig már Párizs legismertebb művészeként szerepelt a lapok hasábjain. Ennek megfelelően egyre több divatleírás közölte a kollekcióit, és mivel ez az új szabásvonal a könnyebb mozgást volt hivatott biztosítani, így újdonságként hatott a hazai divatlevelekben. 1910-ben Poiret egy német lapnak adott interjút a női nadrágviseletről, amit a *Pesti Hírlap* is leközölt, üdvözölve az elképzelést. Ugyanakkor a magyar lapok csak 1911-ben kezdtek el igazán

²⁹ B. A. Sibil: Divatlevél. *Ország-Világ*, 1891. február 21., 130.

³⁰ F. DÓZSA, 2014. 66–68.

³¹ A női jogok előharczósa. *Fővárosi Lapok*, 1895. január 16., 178.

³² BROBY-JOHANSEN, 1969. 276–277; CUNNINGTON, 1976. 18; ÉK, 1994. 80–101.

³³ Érdeemes megjegyezni, hogy ezzel az állítással Marnie Fogg divatkutató nem ért egyet, véleménye szerint tévedés egyenlőségjelet tenni a biciklizéshez viselt nadrág és a *bloomers* közé. (FOGG, 2013. 192–193.)

³⁴ Egy divatreformerek halála. *Pesti Napló*, 1895. január 20., 18.

³⁵ F. DÓZSA, 2014. 71–72.

foglalkozni a női nadrágviselet lehetőségével, összekapcsolva azt Poiret nevével. Az *Ujság* 1911. januárjában cikket közölt erről az újfajta viseletről, amely gúnyos hangnemben nyilatkozott a női nadrágról és Poiret-ről is. A tervezőt „*elkényeztetett párizsi kedvenc*”-nek titulálta, míg a törökös, bő szabásvonalú nadrágot primitívnek bélyegezte. Ugyanakkor a szintén ekkor divatos tunikaviselet elnyerte a cikk írójának tetszését, és kifejezetten szépnek írta le ezt a ruhadarabot.³⁶ Hasonló véleményen volt a *Pesti Napló* szerzője is, aki a Poiret-féle nadrágviseletet egyenesen az ízlés degeneráltságának titulálta, s kifejezte sajnálatát a párizsi nők felé, akik csak „*eltűrik Poiret uralkodását*”.³⁷ Egy nappal később szintén cikket közöltek a tervezőről, itt már idézve a művész szavait is saját újdonságáról: „*Sokat élkedtek már a nadrágszoknya felett, a mi természetes is, de majd ha meglátják új alakulásaiban, úgy meg fognak róla győződni, hogy ez a ruhadarab nemcsak, hogy nem masculin jellegű, de egyenesen hivatva van a vonalak harmóniájának kiemelésére.*”³⁸

A tervezőnek 1911-ben pedig alkalma nyílt személyesen is bemutatni tervezeit, ugyanis az év őszén ellátogatott Budapestre. Poiret volt az első divattervező, aki hivatalos látogatást tett Magyarországon. A korszakban nagy népszerűségnek örvendtek a különböző tervezők utazásai, amelyek az *haute couture* kollekciók bemutatásának egyik lehetőségét jelentették. A legújabb trendek megismertetésére a leginkább bevett módszer volt a teázással egybekötött hagyományos bemutatás a szalonban vagy egy külső helyszínen, például korzókon vagy lóversenyeken. Emellett a művészek előszeretettel készítették ruháikat a színházak számára, hiszen egy-egy előadás sikere megnövelhette a ruhák eladásának esélyét. A századforduló után egyre gyakoribbá váltak a nagyobb áruházakban tartott divatbemutatók is, amelyekkel igyekeztek új vásárlókat bevonni. Ezzel párhuzamosan a tervezők igyekeztek külföldi nagyvárosokba is eljutni, hogy új potenciális vásárlóközönséget toborozzanak ruháiknak. Egy ilyen turné keretében jutott el Poiret a magyar fővárosba. A körút 1911 kora őszén indult, és Frankfurt, Berlin, Potsdam, Varsó, Moszkva, Szentpétervár, Bukarest, Budapest és Bécs városait érintette. Már önmagában a tervező utazása is rendkívül izgalmasnak bizonyult, és számos cikk beszámolt róla hazánkban is. A tervező egy Renault Torpedóval utazott felesége és kilenc modell kíséretében, a ruhákat pedig a titkára hozta utána vonattal. Elsősorban a modellek ragadták meg az itthoni cikkírók figyelmét: szinte mindegyik lap beszámolt a nőkről, akik egyaránt magasak, vékonyak és szőkék voltak. A nagy szenzációnak örvendő manökeneknek számos udvarlója akadt az utazás során, néhány alkalommal egyenesen erőszakról és zaklatásról számoltak be a lapok.³⁹

Poiret előadását mindenhol nagy izgalom és teltház fogadta, és nem volt ez más-képp Budapesten sem. A magyar fővárosba 1911. november 21-én érkezett meg, az előadásait pedig november 22-én és 23-án tartotta meg. A belépő öt koronába került. A megítélése vegyes volt a hazai sajtó részéről, hol „*a nőszabászat Richepinjének*”,⁴⁰

³⁶ Julia: Divatlevél. *Az Ujság*, 1911. január 15., 46.

³⁷ Harc a kétágu szoknya körül. *Pesti Napló*, 1911. február 18., 12.

³⁸ Vegyes. Berliini divatlevél. *Pesti Hírlap*, 1911. április 23., 51.

³⁹ MÉSZÁROS, 2017.

⁴⁰ A nyomogul. *Pesti Napló*, 1911. november 3., 6.

hol pedig Napóleonnak titulálták, aki a „*döntő csata előtt*” áll.⁴¹ Ez utóbbi megállapítás helyénvaló, hiszen a tervező korábbi munkái nem nyerték el maradéktalanul a hazai közönség tetszését, sőt sokan egyenesen ellenérzést tanúsítottak a női nadrágviselet kérdésében. Az előadás kezdetén Poiret körülbelül harminc percet beszélt az eleganciáról, az egyszerűségről, a női test felszabadításáról, valamint a ruha és a viselője egyéniségének kapcsolatáról. Beszéde végén a magyar népművészet eredetiségét dicsérte. Előadása után felvonultak a modellek, akik közel száz darabot mutattak be, köztük tunikafazonú, velencei, japán, szláv és *empire* szabásvonalú ruhákat is, amelyeken elsősorban az élénk zöld, lila és piros szín dominált.⁴² A bemutatóról később eltérő véleménycikkek születtek: bár általánosságban elnyerte a hazai közönség tetszését, a legtöbb lap egyetértett abban, hogy a bemutatott darabok inkább színházi kosztümök voltak, mintsem utcára való öltözékek.⁴³

A női nadrágviselet megjelenése a Pesti Napló cikkeiben

A 19. század utolsó évtizedeiben számos lap foglalkozott a női nadrágviselet lehetőségeivel, közülük pedig kiemelkednek a napisajtó cikkei. A *Pesti Napló* 1896 és 1914 között közel 150 cikket jelentett meg a témával kapcsolatban, amely jól mutatja olvasóik érdeklődését a téma iránt. Az alábbiakban a női nadrágviselet és a különböző, nők előtt fokozatosan megnyíló társadalmi terek kapcsolatát mutatom be. A nadrágviselettel kapcsolatos írások a legnagyobb számban a női emancipáció térnyerésével kapcsolatban jelentek meg, ideértve az egyre növekvő számú női egyesületeket, a tanulásához és munkához kapcsolódó lehetőségek kiszélesedését, a szavazati jogért való küzdelmet és a korszakban egyre népszerűbbé váló sportot. Ezt követően rávilágítok az idézett cikkekben megjelenő morális pánikra is.

Mindenekelőtt azonban érdemes egy bekezdést szentelni a *Pesti Napló* cikkíróinak. A női nadrágviselettel kapcsolatos cikkek íróit alapvetően három kategóriába sorolhatjuk: saját névvel publikálók, álnéven vagy valamiféle rövidítéssel írók és névtelen szerzők. Saját néven kevesen vállalták a női nadrágviselettel kapcsolatos gondolataikat, mindössze 13 ilyen cikk született ebben az időszakban. Közéjük tartozott Kempfné Borostyán Irma írónő, Malcomes Béla közgazdasági író, Fröhlichné Móricz Paula írónő, Erényi Nándor újságíró, Szini Gyula író és Pekál Gyula író. Álnéven 45 cikk jelent meg a női nadrágviseletről, legtöbbször egy-egy keresztnév (például Renata vagy Vera) vagy rövidítés (például Bjb. vagy S. E.) mögött osztották meg a gondolataikat, néhányuk a lap állandó írója volt. Ez utóbbi közé tartozik Violante, aki rendszeresen adott közre divattudósításokat a lapban. A legnagyobb számban azonban névtelenül jelentek meg a cikkek a női nadrágviseletről, összesen 83 ilyen írás született 1896 és 1914 között. A cikkek többsége ellenérzését fejezte ki a női nadrágviselet kapcsán, és igyekezett negatív kontextusba helyezni azt. Ezekre a következőkben több példát is bemutatok.

⁴¹ Poiret előadása. *Budapesti Hírlap*, 1911. november 23., 8.

⁴² Poiret kalandjai Budapesten. *Világ*, 1911. november 24., 13.

⁴³ Ez a mai napig is megfigyelhető a nagy divatházak bemutatói során, ahol a ruha inkább művészi alkotás, mintsem utcán viselhető darab.

A női szavazati jog kérdése és a női egyesületek térnyerése

A 19. század során az amerikai és európai feminista gondolatok középpontjában a gazdasági egyenlőtlenségek, a férfiak és nők közötti hatalmi viszonyok megváltoztatása és a női egyenjogúság kérdése állt. Ezek közül a hangsúly az utóbbira helyeződött át a század második felében. 1890-ben megalakult az Amerikai Nők Nemzeti Választójogi Szövetsége (National American Woman Suffrage Association, NASWA), amely igyekezett e kérdést nemzetközi szintre emelni. 1904-ben Berlinben 32 nemzeti nőszervezet támogatásával megalapították a Nők Választójogi Világszövetségét⁴⁴ (International Woman Suffrage Alliance, ISWA), amely fő céljaként a választójog megszerzését tűzte ki. A Szövetség kongresszusainak különböző városok adtak otthont, például 1911-ben Stockholm vagy 1913-ban Budapest.⁴⁵

A *Pesti Napló* elsősorban e szervezetek tevékenységével kapcsolatban emelte ki a női nadrágviselést. 1904 októberében egy rövid cikket közöltek az Amerikai Nők Nemzeti Szövetségéről, amelyet egyszerűen csak „*női nadrágot viselők szövetségének*” neveznek. A szöveg röviden értekezik a célkitűzéseikről és az alapítás körülményeiről, többek között kiemelve Green püspök áldását.⁴⁶ A cikk névtelen írójának véleménye szerint a szövetség célkitűzése a férfiruházat elterjesztése női körökben, amely egészségesebb a női test számára. Érdekességképpen kiemelte, hogy a szövetségbe négyéves kortól vesznek fel új tagokat, azonban a huszadik életévet betöltve mindenkit elbocsátanak onnan – lévén, hogy a női test fejlődése a második évtized elején befejeződik.⁴⁷ A gúnyos hangvételű cikk egyrészt infantilizálja a szövetségbe belépő nőket, másrészt a házasulandó korra is utal. Amennyiben „befejezettek tekinthető” a nő fejlődése, úgy férjhez mehet és gyermekeket szülhet. Tehát a női nadrágviselés (és az egyesületi tagság) fiatal, hajadon lányok számára megengedett, mint egyfajta gyermeki időtöltés, amelyet egy idő után elhagyva visszatérnek a számukra (férfiak által kijelölt) útra.

1912 decemberében a lap a Nők Választójogi Világszövetségéről és vezetőjéről, Carrie Chapman Cattól (akit „*fősuffragett*”-nek neveznek) közölt egy cikket a közelgő budapesti kongresszus apropóján, amelyben a divatellenes és antifeminista nézetek dominálnak. A szerző nélkül megjelent cikk szerint Chapman Catt minden lehetőséget megragad arra, hogy „*ellenszenvének messze hangzó kifejezést adjon*” és felszólítsa a nőket: „*égyessék el kalapjaikat, tépjék darabokra a fűzőiket és húzzanak nadrágot*”.⁴⁸ A kiemelt idézet kapcsán érdemes kiemelni a túlzás eszközét, amellyel a cikk írója a női nadrágviseléssel kapcsolatban morális pánikot erősíti. Egy évvel később újabb írást közölt a *Pesti Napló* a Szövetségről és az általuk írt színházi darabról, amely 2013-ban játszódik: „*Nem nehéz kitalálni, hogy a szerző a jövő*

⁴⁴ A hazai szakirodalom Nemzetközi Női Választójogi Szövetség fordításként is hivatkozik rá.

⁴⁵ SZÉCSÉNYI, 2013. 2.

⁴⁶ A cikk szerzője valószínűleg tévedett, hibásan vett át egy cikket, vagy szerkesztési hiba történhetett. Valóban létezett egy Green püspök a korszakban, azonban nem amerikai, hanem angol püspök volt. A történetet más forrásból nem tudtam megerősíteni, így akár a cikk írójának kitalációja is lehet.

⁴⁷ Nadrágot viselő nők szövetsége. *Pesti Napló*, 1904. október 30., 35.

⁴⁸ A női divat ellensége. *Pesti Napló*, 1912. december 19., 12.

viszonyait festi a nőmozgalom szempontjából. Akkorra már a két nem teljes egyenlőjogúságát a legapróbb részletekig megvalósították, még a ruhájuk is egyenlő. Mind a férfiak, mind a nők török divat szerint öltözködnek, bő nadrágot és turbánt hordanak.” – olvasható a cikkben, amely egyfajta jóslatként is tekint az elhangzottakra.⁴⁹

A reformkori Magyarországon is számos nőegyesület jött létre, amelyeket megalkulásuk után (közvetlenül az illetékes hatóságok engedélyeztetése révén) automatikusan jogi személyként ismertek el. Ezek közül kezdetben kiemelkedett a vallási és karitatív jelleg. A másik jelentős bázist az iparegyletek és gazdakörök adták, amelyek kisebb településeken is jelen voltak.⁵⁰ Később az egyesületek egy része emancipációs törekvéseket is magáénak vallott.⁵¹ A női egyesületek száma a 19. század második felében dinamikus növekedésnek indult, míg 1862-ben 90 ilyen szervezetről tudunk, addig számuk a két világháború között már elérte a 2236-ot.⁵²

A század végén két jelentős egyesület alakult meg Magyarországon: 1896-ban a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, 1904-ben pedig a Feministák Egyesülete. Utóbbi, kiválva a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből, a Nők Választójogi Világszövetsége magyarországi tagszervezeteként jött létre. Vezetőjük Glücklich Vilma és Bedy-Schwimmer Róza voltak, taglétszámuk az alapítás után néhány évvel már elérte az ötszázat.⁵³ Az évek során igyekeztek terjeszkedni, több vidéki fiókszervezetük is alakult. Emellett számos külföldi egylettel is tartották a kapcsolatot, amelyek célkitűzéseit, programjait gyakorta beleolvasztották saját elképzeléseikbe, így például céljaik közé tartozott a női választójog elismertetése Magyarországon.⁵⁴

Magyarországon a nők szavazati jogának kérdése már 1843-ban felmerült, ekkor azonban az országgyűlés elvetette azt. Később a női politizálás tekintetében az aktív közéleti tevékenységet a társadalom nem tartotta előnyösnek, így a politikai abszentizmus volt az általánosan elfogadott magatartás. Ez azonban nem kizárólag magyarországi gyakorlatnak számított, Európa és Észak-Amerika államaiban sem rendelkeztek a nők szavazati joggal, amely még abban az esetben sem juthatott érvényre, ha a nők jövedelmük után adót fizettek. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a hátrányos jogrendszer a nők mellett a férfiak nagy részét is érintette. 1918-ban a Károlyi-kormány alatt megalkotott I. néptörvény már részleges választójogot biztosított a nők számára, amennyiben betöltötték 24. életévüket, legalább hét éve magyar állampolgárok voltak és tudtak írni és olvasni.⁵⁵

A *Pesti Napló* hasábjain a szavazati jogért folytatott küzdelem is összekapcsolódott a női nadrágviseléssel. 1909 augusztusában jelentést tettek közzé egy New York-i szüfrazsett tüntetésről, ahol az eseményen megjelent nők „*Votes for women!*” feliratú szívarokat árultak öt centért a járókelőknek. A leírás szerint a tüntetőket a közönség bekiabálásokkal zavarta, többek között a „*Menjenek haza mosogatni!*”, illetve a „*Vigyázzanak inkább a gyerekeikre!*” mondatok hangzottak el. A leírás szerint azonban a „*Ha szavazni akarnak, viseljének nadrágot!*” felszólítás is elhagyta ez egyik járókelő

⁴⁹ A jövő egy suffragette szemüvegén át. *Pesti Napló*, 1913. szeptember 20., 25.

⁵⁰ ACSÁDY, 2020. 11–12.

⁵¹ KERESZTY, 2011. 64–65.

⁵² PAPP-SIPOS, 2017. 173.

⁵³ KÉRI, 2008. 87.

⁵⁴ ACSÁDY, 1999; ACSÁDY-MÉSZÁROS, 2016.

⁵⁵ KÉRI, 2008. 72–78.

száját. Az idézet nyíltan kimondja, hogy a szavazati jog lehetősége csak a férfiak számára megengedett, a nőknek, amennyiben szavazati jogot szeretnének, nadrágot kell viselniük. Ugyanakkor a női nadrágviselet élesen elutasítja a cikk további részében, így közvetetten a nők szavazati jogának a lehetőségét vetette el a cikkíró. A névtelen szerző nem győzte kihangsúlyozni a közönség ellenérzését a tüntetés és a női szavazójogról rögtönzött beszédek kapcsán, többek között többször kiemelte a járókelők gúnyos viselkedését, kacagását, valamint a szivar árusítása iránti elutasítotttságot. Ez utóbbinál leírta, hogy az egyik szüfrazsett üldözőbe vett egy urat, hangos „*Ne féljen! Nem haragszom meg! Csak asszony vagyok!*” felkiáltással. Az incidensnek (és egyben az eseménynek is) rendőri elvezetés vetett véget.⁵⁶ A cikk második fele erőteljesen kihangsúlyozza a morális pánik egy másik kritériumát, a társadalom többségének egyetértését. A nőket hallgató tömeg a cikk szerint nemcsak szóban fejezte ki egyetértését abban, hogy a nőknek milyen ideális szerepet kell betölteniük, hanem a nonverbális reakcióik is egyöntetűen és egyformán elutasítóak voltak.

1912-ben pedig egy hölgy és egy úr elképzelt párbeszédében jelent meg a szavazati jog és a nadrág kapcsolata. A beszélgetés kezdetén a hölgy megkéri az urat, hogy meséljen neki a legújabb divatról, mire az úriember a francia napilapokban olvasott női szavazati jogról szóló cikkek elbeszélésébe kezd. A hölgy értetlenkedésére elárulja, hogy az öltözködés átalakulása és női szavazati jog között erős összefüggéseket lát. Beszélgetőtársa azonban folyton vitába száll ezzel az elképzeléssel, értetlenkedését folyamatosan kifejezve. Végül az úr megfogalmazza, hogy a nők igazi „*formanyelve*” a divat, amellyel kifejezik magukat, és a nadrágviselet elutasítása egyben az általános titkos női választójog elutasítása is.⁵⁷ Az elképzelt diskurzust bemutató cikk azt próbálja az olvasók felé prezentálni, hogy a nők az öltözködésükkel – jelen esetben a nadrágviselet segítségével – szerezhethék meg a szavazati jogot, azonban a párbeszéd női szereplője az értetlenkedésével és a nadrág elutasításával mégis azt sugallja, hogy a nők számára nem fontos (és nem is szabad) annak elnyerése.

A nők oktatása és a munkavállalás

A 19. században még egy vagyonnal rendelkező nőt is csak korlátozottan ismertek el cselekvőképesnek; egy gazdag árva vagy özvegyasszony tulajdonjog feletti önrendelkezésre igényt tartottak a férfi rokonok. Az önállósodni kívánó nők gyakorta ütköztek különböző jogi akadályokba, a polgári szokásjog ezeket a nőket nem ismerte el gazdasági szereplőként, csak tulajdonosként.⁵⁸ Ugyanakkor a 19. század második felében fokozatosan elszegényedő középosztály nőtagjai egy részének munkát kellett vállalnia a megélhetésének biztosításához. Ehhez azonban elengedhetetlen volt a minimum középfokú végzettség megszerzése, így a közoktatás lehetősége a század folyamán egyre jobban kiszélesedett a nők előtt, ami alatt elsősorban a leánygimnáziumokat lehet érteni. A középfokú intézmények működését a dualizmus időszaka alatt számtalan rendelet módosította és szabályozta.⁵⁹ 1895-ben nyíltak meg a felsőoktatás egyes részei a nők számára, és Wlassics Gyula

⁵⁶ A feministák tüntetése. *Pesti Napló*, 1919. augusztus 1., 10.

⁵⁷ Plume: Nyári beszélgetések. *Pesti Napló*, 1912. július 27., 7.

⁵⁸ GERGELY (SZERK.), 2005.

⁵⁹ KERESZTY, 2011. 39–40.

minisztersége (1895–1903) alatt a nők már jelentkezhettek bölcsészettudományi, orvostudományi vagy gyógyszerészeti karokra.⁶⁰

A *Pesti Napló* cikkeiben elsősorban a fizikai munka és a női nadrágvisélet kapcsolatáról közölt cikkeket, a szellemi munkát végző nőket csak néhány esetben emelte ki. E mögött valószínűleg a praktikum kérdése állhatott, amellyel kapcsolatban a nadrágot viselő nőket pozitív színben tüntették fel.

A nők számára (részlegesen) megnyíló oktatási- és felsőoktatási lehetőségekről számos cikket közölt a *Pesti Napló*. 1913 tavaszán egyik cikkükben diplomás nők szavait idézték, akik „hivatását néhány évvel ezelőtt még tréfából sem hitték el az embe- rek”. Skray Gizella orvostudományi tanársegéd első egyetemi napjait idézte fel, ahol borzongással lépte át az előadóterem küszöbét, tartva férfi hallgatótársai véleményétől. A későbbiekben kiderült, hogy félelme alaptalan volt, amit egyik tanára is kiemelt: „Nincsenek diákkisasszonyok, csak diákok vannak, azzal a különbséggel, hogy az egyik nadrágot visel, a másik szoknyát.” Az egyetemi előadó ezzel nem közösitette ki a női hallgatókat, ugyanakkor nem merül fel a női nadrágvisélet lehetősége.⁶¹

Érdeemes még egy példát említeni a szellemi foglalkozást űző nők és a nadrág kapcsolatára. A lap 1914 elején közölt egy rövid tudósítást Norvégia egyik női követségi titkáráról. Hoegh Henrietta jogot és nemzetgazdaságtant végzett, a cikk véleménye szerint a nők pedig helyt tudnak állni a diplomáciai pályán, annak ellenére, hogy a „éppen az a két kellék hiányzik, amely a jó diplomata főerőssége: a hallgatás és az önfegyelmesség...”. Ugyanakkor kiemeli, hogy a fontos pozíció betöltésekor Hoegh a diplomaták egyenruháját viseli – a nadrág kivételével.⁶² A cikk szerzője a nadrág segítségével emeli ki a nők és a férfiak közötti különbségeket. A gúnyolódó hangnem mutatja, habár a nők és a férfiak is képesek elvégezni ugyanazt a szellemi munkát, mégsem válhatnak egyenrangúvá teljesen.

Magyarországon a századfordulón körülbelül a nők 25%-a számított keresőképesnek, legtöbbször házicselédként dolgoztak vagy a mezőgazdaságban helyezkedtek el. Az 1910-es években már az ipar területén is jelentőssé vált arányuk, elsősorban a textiliparban vagy az élelmiszer- és vendéglátóiparban tudtak munkát szerezni. A későbbiekben a közoktatási intézményekben dolgozó nők száma is megnövekedett, elsősorban kisdudóvókban és népiskolában foglalkoztatták őket. Az értelmiségi pályát választó nők aránya azonban még mindig nagyon alacsony volt, 1910-ben összesen 1,5%-ot jelentett.⁶³

A női munka és a női nadrágvisélet kapcsolata több cikkben is megjelent a *Pesti Napló* hasábjain, azonban elsősorban a kétkezi munkát vállaló nők öltözködésének változását emelték ki. 1901-ben a lap londoni női lakájokról közölt egy rövid cikket. A néhány soros írás szerint a nagyváros előkelő házainál a férfi komornyikokat és lakájokat „női szolgaszemélyzet bájos hadára” cserélik, ami a férfi vendégek szimpátiáját is jobban elnyeri. A cikk alapján ezek a nők térdig érő feszes fekete nadrágot, fekete selyemharisnyát, brokátmellényt, bársonykabátot és fekete lakkcipőt viseltek, öltözködük tehát megegyeztet a férfi lakájok uniformisával.⁶⁴ Hasonló uniformisról

⁶⁰ PAPP-SIPOS, 2017. 98.

⁶¹ A modern nők. *Pesti Napló*, 1913. március 7., 12.

⁶² Az első női követségi titkár. *Pesti Napló*, 1914. január 20., 13.

⁶³ KÉRI, 2008. 130–132.

⁶⁴ Nők mint lakájok. *Pesti Napló*, 1901. június 5., 13.

számolt be egy lap a franciaországi Bayonne városából, ahol a nők közrendőrnek jelentkezhetek. A névtelen író pozitív példaként említi Genfet, ahol a polgárok elégedettségére, már évek óta rendőri szolgálatba léphettek a nők.⁶⁵ Szintén franciaországi példák jelentek meg a lap egy későbbi számában. Froissy-ból női állomásfőnökről, női postásról és női borbélyból tudósított, Párizsból a női bércoksisokat, plakátragasztókat méltatta, Belgiumból pedig nők által elvégzett favágásról és kőművesmunkákról jelentett. Ezek közül azonban egyedül Champéry-t hozta példának, ahol a nők nadrágot viselnek sajtókészítéshez. Emellett érdemes megjegyezni, hogy a cikk szerzője a *Lectures pour tous* című francia folyóirat mondatát is kiemeli, amely szerint „*nincsen olyan kemény és durva munka, amelyet a nő el nem bírna végezni*”.⁶⁶ Az alábbi példák jól mutatják, hogy a fizikai munka tekintetében teljesen máshogy ítélték meg a lap szerzői a női nadrágviseletet. A fizikai munkát végző nadrágos nőket pozitív példaként emelték ki, a cikkekben nem jelenik meg az az éles elkülönítés és gúnyolódó hangnem, ami a választójogáért harcoló vagy egy egyesületbe belépő nő esetén. Ennek fő oka a 19. század második felében a háziipar propagálása lehetett, amely ideális kenyérkereseti lehetőséget biztosított a nők számára, egyúttal a családban betöltött női szerepekkel könnyebben összeegyeztethető volt. Elsősorban azokat a munkaköröket tartották kívánatosnak a nők számára, amelyek az anyasággal és a háztartással függtek össze (mint a betegápolás vagy a varrás), de széleskörű, a sajtóban is megjelenő diskurzus folyt az egyes foglalkozások nőies vagy nőietlen mivoltáról. Ez esetben mindig a közvélemény felé igyekeztek kidomborítani egy-egy nőiesnek (vagy éppen nőietlennek) ítélt attribútumot, amely alapján a nők betölthették az adott munkakört, vagy épp ellenkezőleg, igyekeztek őket eltántorítani tőle.⁶⁷ A fentebb felsorolt példák jól mutatják ezt az igyekezetet, például a bájos jelzővel illetett női lakájok esetében. Mivel a nők fizikai munkavégzése kevésbé veszélyeztette a hagyományos társadalmi szerepeket (ellentétben a „tudálékos” nőkkel), így nem váltott szélesebb ellenállást. Pont ezért a fizikai munkához kötődő nadrágviselet nem jelenik meg morális pánikként ezekben a cikkekben.

Nők és a sport

A sportolás (és ezen belül a nők által űzött sportok) kedvelt témái voltak a lapoknak a 19. század második felében, amikor gyakran esett szó a női ruhatár reformjáról is. Ekkor a sport még inkább kellemes időtöltésnek, mintsem versenynek számított. A polgári családok körében a séta, a kirándulás és a korcsolya mellett elsősorban a teniszezésnek és a kerékpározásnak hódoltak. A hazai lapok elsősorban a kerékpározó nőkkel foglalkoztak,⁶⁸ például 1896-ban indult a *Kerékpár Sport*

⁶⁵ Nők mint közrendőrök. *Pesti Napló*, 1907. október 3., 21.

⁶⁶ A feminizmus terjedése. *Pesti Napló*, 1909. április 18., 34.

⁶⁷ SÁRAI SZABÓ, 2020.

⁶⁸ Habár a lapok számos cikkben foglalkoztak a témával, Kozák Péter kutatásai szerint valójában kevés nő kerékpározhatott a 19. század második felében. Eltérő véleményt fogalmazott meg Sebestyén Margit, aki szerint nemcsak, hogy nagy népszerűségnek örvendett a bicikli a hölgyek körében, hanem a századforduló után kerékpáros versenyeket is rendeztek. (KOZÁK, 2004; IMREHNÉ SEBESTYÉN, 2010.)

című lap, amely első számát rögtön a biciklis nőknek szentelte.⁶⁹ Habár a lapok hosszúságú cikkeket szenteltek a témának, még ugyanazon lapon belül is eltérő véleményt megfogalmazó cikkek jelentek meg, elsősorban az illendőség és a megfelelő kerékpáros öltözet kérdéséről.

1896-ban a *Pesti Napló* rövid cikket szentelt a témának. A szerző egy énektanárnőt, Marchesi asszonyt idézte, aki kikelt a női biciklizés ellen. Ellenérzései között elsősorban a veszélyessé vált közlekedés és a nadrágviselet állt, de a véleményében megjelentek (fals) orvosi szempontok is:

„Hisz az ember séta közben valóságos veszedelemben forog. Majd itt csengetnek, majd ott s az ember azt sem tudja, hogy merre rohanjon, hogy a száguldó kerékpárosokat kikerülje. Mikor fürdőre mentem, azt hittem, hogy itt legalább nyugodtan sétálhatok erdőn, mezőn s tengerparton. De íme, mindjárt az első nap majd beletaszít egy bő bugyogós hölgy az árokba. S utána jött még vagy harminc ilyen férfiás öltözötű hölgy, a legváltozatosabb képet, valóságos karnevált tárva elé. Ki bő, ki feszes, ki rövid, ki hosszú, ki fehér, ki sárga, ki fekete nadrágot viselt s fejük bubján kacéran ült a jockey-sapka. Pedig, ha a hölgyek tudnák, mennyire árt a biciklizés a női hang csengésének, bizony abban hagynák ezt a hozzájuk különben sem illő sportot. Én összes tanítványaimnak szigorúan megtiltottam a kerékpározást.”⁷⁰

Az alábbi idézet megmutatja azt az aránytalan túlzást, amellyel a *Pesti Napló* cikkei igyekeztek elrettenteni a nőket a kerékpározástól és az ahhoz viselt nadrágtól. Az írás szereplője eltúlzó módon fogalmaz ezekről a nőkről, egész tömegnek látja őket, amely félrelöki őt, az életére tör.

Nem ez volt az egyetlen cikk, amely ellenérzését fejezte ki a kerékpározás iránt, a lap több írása sem tartotta megfelelő testgyakorlásnak a nők számára. Ugyanakkor folyamatosan tudósítottak a kerékpározó nőkről, egy idő után pedig elmaradtak az orvosi és erkölcsi szempontok és már csak a legújabb sportdivatról számoltak be:

„A kedvezőbb időjárás a kerékpár-sportnak is lendületet fog adni, mi a ruhadivatra is hatással lesz. A kerékpárhoz való viseletnél első sorban mérvadó a célszerűség szempontja. Körülbelül ezek az alkatrészei: a nadrág a ruha kelméljéből készül, vagy pedig fekete selyemből, a szoknya hátul el lesz választva s hozzá rövid kabátka, fehér mellény, fekete nyakkendő és matrőzkalap, vagy sportsapka gummiszaggal a fejhez erősítve. A cipő inkább legyen gombos, mint fűzős, mert a lecsüngő cipőszalag könnyen kellemetlenséget okozhat. Kiegészíti a viseletet a mosható biciklikeztyű.”⁷¹ – olvashatjuk Báttaszéki Lajosné divattanácsát.

Habár a 19. században meghonosuló sportok között leginkább a női kerékpározás jelent meg a legnagyobb arányban a *Pesti Napló*ban, érdemes megemlíteni, hogy több sportnál is felvetették a női nadrágviselet lehetőségét. Ide tartozott a vívás, amely – orvosi szempontból – kevesebb ellenállással találkozott; sőt mi

⁶⁹ KOZÁK, 2004. 40.

⁷⁰ A kerékpár ellen. *Pesti Napló*, 1896. szeptember 6., 23.

⁷¹ Báttaszéki Lajosné: Divat. *Pesti Napló*, 1899. május 14., 19.

több, jótékony hatást tulajdonítottak neki.⁷² Végül, de nem utolsósorban érdemes megjegyezni, hogy érdekességképpen néhány másik, kevésbé népszerű sporttal is összekötötték a női nadrágviselést, többek között a jiu-jitsuval,⁷³ a repüléssel⁷⁴ vagy a túrázással.⁷⁵

Összefoglalás

A 19. század második felében számos változás következett be, amely hatással volt az öltözködésre. Ide sorolhatók az olyan technikai újítások, mint a varrógép megjelenése, de akár az orvostudomány fejlődése is, amelynek következtében felmerült a női öltözékek testre gyakorolt hatása. A reformöltözékek megjelenésének másik nagy okaként azokat az eszméket nevezhetjük meg, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg a férfiak és nők viszonyát, valamint az utóbbiak társadalomban betöltött szerepét. Ennek természetes hozadéka volt az öltözködés gyökeres átalakításának szándéka, amit végigkísérhetünk a korabeli sajtó lapjain. A *Pesti Napló*, mint az egyik legnagyobb terjesztésű, országos napilap, rendszeresen közölt cikkeket a női nadrágviselést megjelenéséről, amelyek elemzésével képet kaphatunk a korabeli társadalmi változásokról és a korszakot uraló főbb gondolatokról. A lap összesen 141 cikket közölt a női nadrágviselétről, amelyek döntő többsége a szerző megjelölése nélkül jelent meg. Ezen írások zöme kedvezőtlen képet festett a nadrágot viselő nőkről, ez alól egyedül a fizikai munkát végző nők jelentettek kivételt. Legélesebben a szavazati jog megszerzéséért küzdő nadrágos nőket bírálták; hol infantilizálva őket, hol pedig agresszivitásukat emelték ki. A lap emellett nyomatékosította a szellemi munkát végző nők és férfiak közötti különbségeket a nadrág segítségével, valamint a kerékpározást és az ahhoz kapcsolódó öltözet megváltozását is élesen bírálta.

Mindemellett, ha egymás után elolvassuk ezeket a forrásokat, a tartalmuk mellett nem tekinthetünk el azok fogalmazásától, hangvételétől sem. Írásom elején felvázoltam a morális pánik definícióját és kritériumait. Ezek alapján morális pánikról akkor beszélhetünk, amikor egy csoport vagy egy ahhoz kapcsolódó jelenség az idealizált rendet fenyegető veszélyként jelenik meg, amely a média leegyszerűsítő közlésének köszönhetően könnyen beazonosíthatóvá válik. A női nadrágviselést megjelenése és elterjedése a század utolsó évtizedeire tehető. Utcai ruházként való viselete feltűnést keltett a korabeli társadalomban, a lapok pedig egyre gyakrabban foglalkoztak ezzel a témával. (Ez a szám megugrott 1911-ben, amikor Paul Poiret Magyarországra látogatott és bemutatta az utcai ruhaként viselhető női nadrágot.) A közölt cikkek gyakorta aránytalanul túlzó, vagy egyenesen veszélyes képet festettek ezekről a nőkről, akik elégetik szoknyáikat vagy kerékpárjaikkal elütik a járókelőket. Mindemellett ezek az írások igyekeztek kihangsúlyozni a társadalom többségének egyetértését a női nadrágviselést elutasítottóságával kapcsolatban:

⁷² Violante: Uj vivókosztümök. *Pesti Napló*, 1910. szeptember 25., 40.

⁷³ A dzsiu-dzsiucu hódítása. *Pesti Napló*, 1905. december 10., 36.

⁷⁴ A repülő kisasszony nadrágja. *Pesti Napló*, 1910. augusztus 11., 11.

⁷⁵ Violante: Sport-dívat. *Pesti Napló*, 1911. május 28., 37–38.

erre a legjobb példát a szavazati jogért küzdő nők kigúnyolása, kifütyülése mutatja. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a nők fizikai munkájához szükséges nadrágviseletet nem bírálta a lap, amely a háziipar és a bizonyos fizikai munkák, valamint a családban betöltött szerep összeegyeztethetőségének köszönhető.

A morális pánik öt fő kritériuma közé tartozik az idő változékonysága is. Erre a kérdésre azonban nehéz választ adni, hiszen az 1914-ben kirobbanó első világháború alapjaiban változtatta meg a társadalmat, így a női nadrágviselet kérdése új formában jelent meg a *Pesti Napló* oldalain. Az egyre nagyobb méreteket öltő háború katalizálta a viselet megváltozását, a fokozódó nyersanyaghiány és a nők tömeges munkába állása miatt pedig új igények jelentek meg a női öltözködésében.

Zárásként még egy gondolatot szeretnék kiemelni. Habár ezen cikkek zöme elutasítását fejezte ki a női nadrágviselet kapcsán, ugyanakkor mégis megjelenítették a nők előtt megnyíló lehetőségek széles tárházát, egy egészen új nőképet rajzolva a középosztály tagjai számára.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Sajtó

Budapesti Hírlap

Az Ujság

Fővárosi Lapok

Ország-Világ

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Világ

Szakirodalom

ACSÁDY

1999 ACSÁDY Judit: A magyarországi feminizmus a századelőn. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 1. kötet.* Szerk.: PÜSKI Levente – TIMAR Lajos – VALUCH Tibor. Debrecen, KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, 1999. 295–311.

2020 ACSÁDY Judit: „Tisztelt Nagysád!” Társadalmi kapcsolatok és nyomtatott periodikák jelentősége a magyar feminista mozgalomban a századelőn *A Nő* című folyóirat szerkesztői levelezése nyomán. *Per Aspera Ad Astra*, 7. (2020) 2. sz. 9–30.

ACSÁDY–MÉSZÁROS

2016 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századelőn. In: *Vidéki élet és társadalom Magyarországon.* Szerk.: PAP József – TÓTH Árpád. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2016. 486–501.

BARTHES

1999 BARTHES, Roland: *A divat mint rendszer.* Budapest, Helikon Kiadó, 1999.

BAUDRILLARD

- 1982 BAUDRILLARD, Jean: A divat, avagy a kód elbűvölő képessége. In: *Divatszociológia I.* Szerk.: KLANICZAY GÁBOR – S. NAGY Katalin. Budapest, A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1982. 63–76.

BOUCHER

- 1973 BOUCHER, François: *20,000 Years of Fashion: The History of Costume and Personal Adornment.* New York, NY, Harry N. Abrams, 1973.

BRAUDEL

- 1982 BRAUDEL, Fernand: Az öltözködés és a divat. In: *Divatszociológia II.* Szerk.: KLANICZAY GÁBOR – S. NAGY Katalin. Budapest, A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1982. 93–113.

BROBY-JOHANSEN

- 1969 BROBY-JOHANSEN, Rudolf: *Az öltözködés története.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1969.

COHEN

- 1972 COHEN, Stanley: *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers.* Oxford, Blackwell, 1972.

CUNNINGTON

- 1976 CUNNINGTON, Cecil Willet: *A Dictionary of English Costume.* London, Adam & Charles Black, 1976.

CZINGEL

- 2020 CZINGEL Szilvia: *A női test alakváltozatai.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

ÉK

- 1994 ÉK Erzsébet: *Magyarországi viseletek a honfoglalástól a napjainkig.* Budapest, Littoria Könyvkiadó, 1994.

FÁBRI-BORBÍRÓ-SZARKA

- 1999 FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter: *A nő és a hivatása I. Szöveggyűjtemény a nőkérdés magyarországi irodalmából 1777–1865.* Budapest, Kortárs Kiadó, 1999.
- 2006 FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter: *A nő és a hivatása II. Szöveggyűjtemény a nőkérdés magyarországi irodalmából 1866–1895.* Budapest, Kortárs Kiadó, 2006.

F. DÓZSA

- 1977 F. DÓZSA Katalin: Osztrák–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások a divat területén 1850 és 1916 között. *Folia Historica*, (1977) 5. sz. 177–211.
- 1989 F. DÓZSA Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989.
- 2014 F. DÓZSA Katalin: *Megbámulni és megbámultatni. Viselettörténeti tanulmányok.* Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó, 2014.

- 2016 F. DÓZSA Katalin: Bevezetés. In: *Dívat, egyén, társadalom*. Szerk.: F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit Anna – VÉR Eszter Virág. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 7–9.

FOGG

- 2013 FOGG, Marnie: *Fashion: The Whole Story*. Munich, Prestel, 2013.

FÜLEMILE

- 1991 FÜLEMILE Ágnes: Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az I. világháborútól napjainkig. *Ethnographia*, 102. (1991) 1–2. sz. 50–77.

GÁSPÁRNÉ DÁVID

- 1924 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit: *A dívat története: erkölcsök, szokások, viseletek*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet, 1924.

GERGELY (SZERK.)

- 2005 GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

GOODE-BEN-YEHUDA

- 1994 GOODE, Erich – BEN-YEHUDA, Nathan: *Moral Panics: The Social Control of Deviance*. Oxford, Blackwell, 1994.

GYÁNI

- 2006 GYÁNI Gábor: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Budapest, Corvina Kiadó, 2006.

IMREHNÉ SEBESTYÉN

- 2010 IMREHNÉ SEBESTYÉN Margit: *Dívatok és korok*. Celldömölk, Apáczai Kiadó, 2010.

KERESZTY

- 2011 KERESZTY Orsolya: *A „Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913)*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011.

KÉRI

- 2008 KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, Pro Pannonia, 2008.

KITZINGER

- 2000 KITZINGER Dávid: A morális pánik elmélete. *Replika*, 40. (2000) 7. sz. 23–48.

KÓSA

- 2006 KÓSA László: A polgári társadalom korának művelődése I. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: KÓSA Lajos. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 315–418.

KOZÁK

- 2004 KOZÁK Péter: *Illem, sport, dívat. „Amazonok” a századfordulón (19–20. század)*. Budapest, Viktória Kiadó, 2004.

MÉSZÁROS

- 2017 MÉSZÁROS Zsolt: A divattervező látogatása – Paul Poiret Budapesten (1911). *Újkor.hu*, (2017. április 28.)
(<https://ujkor.hu/content/a-divattervezo-latogatasa-paul-poiret-budapest-1911>)
– Utolsó letöltés: 2022. április 29.)

PAPP-SIPOS

- 2017 PAPP Barbara – SIPOS Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017.

SÁRAI SZABÓ

- 2020 SÁRAI SZABÓ Katalin: „Mellékíze van a kenyérünknek.” A női munkavállalásról szóló diskurzus a 19. század második felében és a 20. század elején. In: *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*. Szerk.: TÖRÖK Zsuzsa. Budapest, Reciti, 2020. 299–333.

SIMMEL

- 2011 SIMMEL, Georg: Divat. In: *Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: SZANISZLÓ Ákos. Budapest, Novissima Kiadó, 2001. 180–200.

SPENCER

- 1982 SPENCER, Herbert: A divat. In: *Divatszociológia I*. Szerk.: KLANICZAY Gábor – S. NAGY Katalin. Budapest, A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1982. 33–37.

SZAPOR

- 2007 SZAPOR Judit: A magán-szférából a politikai életbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig. In: *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Szerk.: PALÁSIK Mária. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 129–144.

SZÉCSÉNYI

- 2013 SZÉCSÉNYI Mihály: Nőkongresszus Budapesten, anno. *Budapest*, 36. (2013) 7. sz. 2–5.

SZENTESI

- 2016 SZENTESI Réka: Egészség, feminizmus, szépségideál: A fűzőviselet körüli vita a dualizmus korában. In: *Divat, egyén, társadalom*. Szerk.: F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit Anna – VÉR Eszter Virág. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 145–161.

TÓTH

- 2010 TÓTH György: A varrógép meghonosodása Magyarországon. In: *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Szerk.: FLÓRIÁN Mária. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2010. 137–167.

ZSOLT

- 2006 ZSOLT Péter: *Divatszociológia*. Budapest, Pro Die, 2006.

Frauhammer Krisztina

„A régi rend már felmondta a szolgálatot...”

Kérdések a női lét körül az államszocializmus időszakának katolikus sajtójában*

Évek óta vizsgálom a 19. század végén és a 20. század első felében megjelent női lelkeségi irodalmat, vallásos olvasmány- és sajtókínálatot, hogy szövegeiket és az abban közvetített elképzeléseket felhasználva megrajzoljam a korabeli magyarországi katolikus egyház képviselőinek nőkről kialakított elképzeléseit.¹ Többször megfogalmaztam azt a véleményemet, hogy az említett korszakban megfigyelhető volt az egyház képviselői részéről egy határozott és intenzív odafordulás a nők felé. Ez mind a pasztorációban, mind pedig a nőkről folytatott egyházi diskurzusban tetten érhető volt. Ezzel párhuzamosan maguk a nők is sokkal aktívabban kapcsolódtak be az egyház életébe a számtalan kegyességi társulaton, szociális egyesületen és újonnan alapított szerzetesrenden keresztül.² Mindezekkel összefüggésben sokszor és sokat beszéltek és írtak a nőről, szerepeiről és az ideális katolikus női modellről. Ha tágítani kívánjuk e kutatások időhatárait, azt tapasztaljuk, hogy az 1945 utáni évtizedekben a források gazdagsága jelentősen elapadt, hiszen az államszocializmus éveiben minimálisra szűkültek a katolikus egyháznak azok a terei, ahol elképzeléseit artikulálni tudta hívei felé. Az egyesületeket, a szerzetesrendeket feloszlatták, az egyházi oktatást államosították, az egyházi könyv- és lapkiadókat megszüntették.³

* A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat az OTKA 132785-ös számú kutatási projektje tette lehetővé.

¹ FRAUHAMMER, 2014; FRAUHAMMER, 2015a; FRAUHAMMER, 2015b; FRAUHAMMER, 2016; FRAUHAMMER, 2017; FRAUHAMMER, 2019.

² A nemzetközi diskurzusokban a vallás feminizálódásának elmélete tárgyalja részletesen ezt a kérdéskört. Ennek középpontjában az a vélekedés áll, hogy a nők fokozott szerepvállalása az egyházi nyilvánosságban, illetve annak a lehetősége értelmezhető a nők egyházon belüli helyzetének és szerepének felértékelődéseként. Többen vitatják ezt és a felértékelődést viszonylagosnak tekintik, hiszen az egyházi életnek csak egy bizonyos területére volt igaz, és mértéke eltérő volt az egyes felekezetek esetében. Sok tekintetben fennmaradt ugyanis a férfiak és nők közötti egyenlőtlenség. Az elméletnek gazdag szakirodalma van, amelyről jó áttekintést nyújt: SOHN-KRONTHALER, 2016.

³ 1945-ig két fővárosi és több vidéki napilap, 18 hetilap, 25 havi, illetve időszakos folyóirat szolgálta ki a híveket. A közel 1500 vallási alapon szervezett egyesületnek, illetve csoportnak tagja volt a katolikusok jelentős része; a nagykorú tagok száma meghaladta az 1 milliót. 1950-ben a szerzetesrendek feloszlásakor 454 női zárda működött az országban, melyben 8956 apáca élt. Bővebben lásd: TOMKA, 2005. 22.

E folyamatokkal párhuzamosan a nőket is jelentősen érintő társadalmi átalakulások zajlottak, ahogy arra az 1954-es a bécsi katolikus lelkipásztori konferencián elhangzott kijelentés is utal: „*A nők ma már nem csupán »nemi alanyok«, akiket el lehet venni feleségül.*”⁴ A tudományos tanácskozást az a felismerés hívta életre, hogy a lelkipásztorokat komoly kihívás elé állította az a mélyreható lélektani és társadalmi változás,⁵ amely a 20. század derekán a nőket érintette: a munkavállaló és egyben háztartást vezető nő problémái, az egyenjogúságon alapuló házasság kérdése, a családi élet átalakulása.

Európa keleti blokkjában, ahol a nyugatitól eltérő, más típusú fejlődés jellemezte a nők helyzetét,⁶ e változások irányát és lehetőségeit a szocialista tervgazdaság céljai és emancipációeszménye határozták meg. Természetesen ezek mentén is felszínre kerültek olyan új problémák, amelyek a női életvilágokat alapvetően befolyásolták. Az 1950-es évektől egyre erősebben jelentkező, és a női híveket is komolyan érintő szociokulturális és aktuálpolitikai kontextusok (a nők kényszerű munkába állítása és kettős teherviselésük, az abortuszok és a válások számának növekedése, a fogamzásgátlás népszerűvé válása) megváltozása, elkerülhetetlenné tették, hogy az egyházi vezetők is véleményt nyilvánítsanak. Helyzetüket nehezítette, hogy a mélyreható változásokat hozó államszocialista időszak eszményeivel nehezen volt összeegyeztethető az évszázados hagyományokra épülő egyházi tanítás. Kétszeresen is terhelt szituációban kellett tehát a klérusnak képviselnie álláspontját.

Fontos mérföldkő volt e tekintetben a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965), amelynek pápai megnyilatkozásai friss szellemiséget és az eddiginél jóval nagyobb nyitottságot eredményeztek. Ez ösztönzést jelentett a magyar teológusoknak, hogy a sajtó nyilvánosságán keresztül is bátrabban merjenek számot vetni a szocialista társadalom kihívásaival.⁷ A zsinati események fontos állomása volt az 1964-es, a Magyar Népköztársaság és Vatikán közötti megállapodás is, amely helyreállította a két fél közötti diplomáciai kapcsolatokat, és egy konszolidáltabb viszonyt eredményezett (ún. új keleti politika).⁸ A korszak legnagyobb vitát kavarázó kérdéséről, a *Humanae Vitae* enciklikában fókuszba kerülő születésszabályozásról már ebben a légkörben zajlottak Magyarországon is a viták.

A következőkben az 1945 és 1989 közötti katolikus sajtó írásait felhasználva mutatom be az itt vázolt dilemmák kapcsán születő véleményeket. Arra keresem a választ, hogy a magyar katolikus egyház miként reagált az államszocialista időszak női élethelyzeteket érintő kérdéseire. Hol és mennyiben kellett korábbi

⁴ BUDAI, 1954. 76.

⁵ BUDAI, 1954. 76.

⁶ Magyarországot szinte teljesen érintetlenül hagyták az 1970-es évek feminista mozgalmi. Mindössze egy feminista színezetű megmozdulásról tudunk. Ez az 1973-ra tervezett, az addigi (1956-ban meghozott) születésszabályozáshoz való hozzáférést megszigorító minisztertanácsi határozat és az ellene szervezett petíció-akció volt. Kezdeményezői diáklányok voltak (Körösi Zsuzsa, Veres Júlia és Márkus Piroska), ám az 1553 aláíró is jelzi, hogy egy valódi kollektív akciónál volt szó, melyet sok ellenzéki értelmiségi is támogatott. (KÖRÖSI, 2019. 1–22; KÖRÖSI, 2020. 99–133.)

⁷ GÁRDONYI, 2007. 119.

⁸ Az 1964-es megegyezés létrejöttének körülményeiről bővebben lásd: SZABÓ, 2005. 28–49.

álláspontján változtatnia, illetve a korszak politikai légkörében milyen lehetőségei voltak nézeteinek megfogalmazására?

Kutatásaim elsődleges forrásbázisát a korszak meghatározó hazai katolikus lapjai adták: az *Új Ember*, melyet százezres nagyságrendben nyomtattak. Mellette az inkább az értelmiséget, a klérust megszólító *Vigília*, *Teológia*, valamint a Rómában megjelenő, a külhoni magyarságot megszólító *Katolikus Szemle* írásaiból válogattam. Az egyház 1945 utáni minimálisra szűkült lehetőségei és keretei között gyakorlatilag ezek az időszaki kiadványok jelentették a magyar nyelvű katolikus sajtót.⁹ Amikor írásaikat elemzem, nem a katolikus egyházhoz kapcsolódó teológiai tételeket kívánom bemutatni. Sokkal inkább azokat a diskurzusokat szeretném középpontba helyezni, amelyek a teológusok és a katolikus értelmiség tagjai között zajlottak, illetve amelyekkel az újságot olvasó hívő találkozhatott, és esetlegesen hatással lehettek gondolkodására és mentalitására.

Katolikus sajtó szellemi blokád alatt

Jóllehet a valóság egészét lefedő, teljes kép nem rajzolható meg pusztán a sajtóban megjelent írások felhasználásával, mégis irányadónak tekintem a forrásként bevont lapokat. Különösen a tárgyalt korszak sajátosságai miatt, hiszen a totális szellemi blokád alá fogott magyar egyház életét¹⁰ ezek a sajtótermékek és a nehéz körülmények között kiadott könyvek szolgálták ki. Ezek a nyomtatott időszaki kiadványok voltak azok a legfőbb fórumok, amelyeken keresztül a katolikus értelmiség és a teológusok megszólalhattak és kifejezhették a szélesebb olvasóközönség előtt is álláspontjukat.

A korszak legismertebb, a hívők számára is leginkább hozzáférhető katolikus hetilapja az *Új Ember* volt. Eredendően a püspöki kar szervezete, az Actio Catholica indította útjára 1945-ben. Mindvégig önálló finanszírozású újság volt, ám voltak időszakok, amikor az állam és egyház közötti, olykor erősen kielezett harcban kellett a lapot szerkeszteni és kiadni, ami komoly kihívást jelentett.¹¹ Előfizetők révén, plébániákon, templomok előtt vagy sekrestyékben árulták; csak kis része került ki utcai árusító helyekre, főként a szocializmus utolsó időszakában. Első számai 25,000 példányszámban készültek, de hamar elérték a 100,000 kiadást. A Rákosi-korszakban lecsökkentették megjelenését 14,000 példányra, ekkor még

⁹ Ez az 1945 előtti több mint félszáz folyóirathoz képest drasztikus visszaesést jelentett. A felsorolt sajtótermékek mellett a *Kereszt*, majd *Katolikus Szó* (1950–1956–1990) címmel működő békepapi mozgalom lapját említhetjük még. Az emigrációban élő egyházi értelmiségnek szintén voltak sajtóorgánumai. Ausztriában jelent meg a *Magyar Papi Egység* (1957–1968) negyedéves folyóirat, amely 1969 után *Szolgalat* néven a zsinati eszmékre és a keresztény lelkiségre összpontosító új profillal jelentkezett, 1991 óta *Távolatok* néven olvasható. (ANDRÁS, 1997. 234.)

¹⁰ ANDRÁS, 1997. 234.

¹¹ A Rákosi diktatúra éveiben a lap kettős cenzúra alatt állt, ugyanis az egyház is vigyázott arra, hogy olyan cikkek ne jelenjenek meg, amelyek az egyház érdekeit sértik, azonban az Állami Egyházügyi Hivatalban is be kellett mutatni az írásokat. (JAVORNICZKY, 2021. 191.)

az előfizetőket sem lehetett kielégíteni.¹² A nehéz átmeneti időszak után fokozatosan visszaállt a százezres kiadási szám, és a szerkesztőknek sikerült egy konzolidált viszonyt kialakítania az államapparátussal. A munkatársak megtanultak a sorok között írni, az olvasók pedig megértették, hogy bizonyos cikkek a hatalom követelésére kerülnek be a lapba, s megtalálták és megfejtették a látszólag jámbor írásokba kódolt üzeneteket.¹³

A hazai katolikus sajtókínálat másik legismertebb lapja az 1935-ben alapított *Vigília* volt, amely 1944-es beszüntetése után, 1946-ban indult újra. A havilap a virrasztó szerepét vállalta a korszakban,¹⁴ jelentős volt a korabeli katolikus gondolkodás számára. Kortárs kérdésekkel, kultúrával és irodalommal foglalkozott, és egyike volt azon kevés katolikus hangoknak, amelyeket nem tiltottak be, és bizonyos fokú függetlenséget tudott fenntartani. Főszerkesztői között volt Sík Sándor költő, műfordító, irodalomtörténész (1946–1969) és Rónay György költő (1969–1978), akik az elnémított „polgári” írók számára is menedéket és életlehetőséget adtak írásaik közlésével. Így a *Vigília* a katolikus körökön túl is hírnevet szerzett irodalmi színvonalának köszönhetően.

A harmadik jelentős katolikus időszaki kiadvány a negyedévente megjelenő hit-tudományi folyóirat, a *Teológia* volt, amely 1967-től, tehát már a Vatikáni Zsinatot követő megújulásnak köszönhetően jelent meg. Ez sem volt teljesen újkeletű termék, elődjének tekinthető az 1849–1930 között megjelenő *Religió* és az 1934–1944 között kiadott *Theológia*. Ahogy címe is utal rá, ez a lap elsősorban teológiai szaklapként működött, kifejezetten hangsúlyozva a II. Vatikáni Zsinat szellemiségét. Az 1967-es első szám előszavából az is kiderül, hogy elsősorban a Hittudományi Akadémia és Főiskolák tanáraihoz, a lekipásztorkodó papokhoz szólt, de a laikusokhoz is eljutott.¹⁵ A lapban Gárdonyi Máté egyháztörténész szerint kirajzolódott egy hazai, a korabeli viszonyokhoz szabott középutas teológiai kísérlet, amely egyszerre maradt hitelesen katolikus, ugyanakkor figyelembe vette a szocialista Magyarország egyházi realitásait is.¹⁶

Negyedik felhasznált forrásunk a *Katolikus Szemle*, amely 1887-ben indult és egészen 1944-es betiltásáig a katolikus értelmiségiek legjelentősebb hazai katolikus

¹² Amikor mesterségesen, drasztikusan leszállították a példányszámot, néhány hónapig rutinszerűen juttatták el a hívekhez a lapot. Ez azt jelentette, hogy az *Új Ember* egy bizonyos példányszámát, amit a templomban terjesztettek, először elküldték a dunántúli megyékben lévő plébániákra. A plébános azt kiosztotta, illetve a hívek megvették, 3–4 nap alatt kiolvasták, azután visszavitték a plébániára, a plébános összegyűjtötte, és a következő héten újra elküldték, például a Tiszántúlra. Tehát ugyanazt a lapot kétszer adták el, hogy biztosítsák a lap olvasását. Az állam rájött erre, és betiltotta ezt az akciót, hiszen a célja az volt, hogy lehetetlenné tegyék, hogy sokan olvashassák a lapot. (JAVORNICZKY, 2021. 198.)

¹³ KIPKE, 2005. 6.

¹⁴ N. N., [é. n.].

¹⁵ N. N., 1967. 3–4.

¹⁶ „Magyarországon alig jelentkezett a zsinat utáni teológiát világegyházi szinten jellemző progresszív-konzervatív feszültség. [...] Magyarországon egy középutas álláspont érvényesült.” A korszak legjelentősebb Hittudományi Akadémiához tartozó teológusai (Gál Ferenc, Nyíri Tamás, Szennay András) képviselték ezt az irányt. Ők egyben a *Teológia* szerkesztői gárdáját is vezették. Mellettük a békepapi mozgalom és Bulányi György Bokor Mozgalma munkálkodott még a magyar teológia színterén. (GÁRDONYI, 2007. 121–122.)

havi lapja volt; a legjelesebb egyházi írók publikáltak benne. 1949-ben Rómában indították újra, hogy a római magyar katolikus diaszpóra lapjaként magyar nyelven ápolja a külföldre szakadt magyarság keresztény szellemiségét. E formában 1990-ig jelentek meg számai. Nívós írógárdája szintén rendszeres elemzéseket jelentetett meg a hazai egyházi helyzetről. A lapot az országba az 1960-as, 1970-es évekig hivatalosan nem lehetett behozni, gyakran már a határon vagy a postán elkobozták, ennek ellenére feltehetően egy szűk értelmiségi réteghez bizonyára eljutottak írásai.

Négy olyan sajtóorgánumról van tehát szó, melyek véleménynyilvánítási fórumot és tájékozódási lehetőséget biztosítottak az államszocializmus évtizedeiben is a hazai laikus hívők, a lelkipásztorok, a hívő értelmiség és tudós társadalom képviselőinek. Szerzőik között számos, a nyugati teológiai véleményeket is ismerő, kritikát megfogalmazni is merő hazai teológus és katolikus értelmiségi nevét, köztük nőket is megtaláljuk.¹⁷

Kérdések a női lét körül: munkavállalás és anyaság

„Az »államszocializmus« időszaka kétségtelenül drámai változásokat hozott a társadalmi nemi politikában és a társadalmi nemi viszonylatokban [...]. A nők gyűjtőpontjába kerültek annak a politikának, amely arra irányult, hogy fölgyorsítsa a népesség eladdig »nem dolgozó« csoportjai bevonását a formálisan is alkalmazottak körébe.” – olvashatjuk Susan Zimmermann elemzésében.¹⁸ A női munkaerő mozgósítása különösen érzékenyen érintette az egyház képviselőit, hiszen az 1945 előtti modelljének sarokpontjait a férjnek engedelmes feleség, a házioltár papnőjeként szolgáló anya és a példaadó háziasszony hármasa jelentette. Ez az ideál már az I. világháború óta sok dilemmát okozott katolikus körökben is, hiszen az átalakuló gazdasági, társadalmi viszonyok között egyre kevésbé volt tartható. A II. világháborút követően pedig egyenesen elkerülhetetlen volt feladása. Nagyon sok családban volt férfitvesztés, így a nőknek sokszor kényszerűen munkába kellett állniuk. A társadalomban jelentkező nőtöbblet szintén a munkavállalás felé terelte a nőket. Az 1950-es évektől az államszocializmus foglalkoztatáspolitikai intézkedései hatására még inkább erősödött a nők fizetett munkába állítása, ami újabb növekedést eredményezett a dolgozó nők számában.¹⁹ Az *Új Ember* cikkei (már 1949-től) aggódva számoltak be a nők kimerültségéről, a gyermekvállalási kedv visszaeséséről, a női vetélések számának emelkedéséről. Hangsúlyos bírálatként jelent meg a családi élet meglazulása,

¹⁷ E lapok újságírói gárdája a tárgyalt korszakban főként férfiakból állt. A világi és szerzetesi papi közösségek tagjaiból, a keresztény értelmiségiek köréből kerültek ki. Ugyanakkor mindegyik lapban fel-felbukkantak olyan női szerzők, akiknek írásaiban hangsúlyosabban is megjelentek a nőket érintő kérdéseket. Így a Szociális Missziótársulathoz tartozó Halász Alexandra, aki 1952-ig az *Új Ember* szerkesztőségi titkárnője is volt, de írásai 1957-ig a *Vigíliában* is megjelentek. Az 1970-es évek végétől feltűnt a *Teológiában* és a *Vigíliában* is publikáló Széll Margit, a *Teológiában* Bozóky Éva, Muntág Ildikó, az *Új Emberben* pedig Galántai Mária.

¹⁸ ZIMMERMANN, 2012.

¹⁹ Palasik Mária kimutatásai alapján a 20 munkásnál többet foglalkoztató gyárakban Magyarországon 1946-ban 73,200 fő dolgozott. 1953 december 31-re ez a szám már 371,000 főre emelkedett. (PALASIK, 2005. 78.)

a válások egyre növekvő száma, a nők kettős terhelése, egyszóval a nő metafizikai hivatását,²⁰ az anyaságot ért csorbák.

„Az anyának, feleségnek a családban van a helye. Elsőrangú hivatása az, hogy gyermekeit nevelje a családi fészket széppé, meleggé varázsolja. Helyeselni kell mindannak lényegét, amit a női emancipáció elért. Nem tartjuk indokoltnak, hogy legyenek pályák, amelyeket elzárnak a nők elől. Érvényesülhessen minden nő tehetsége és képessége szerint, de természetellenes helyzetbe hozni nem szabad. Ha egyik oldalon férfimunkát, kenyérkereső foglalkozást várunk a nőtől s ugyanakkor megterheljük az otthon gondjaival, a feleség, az anya munkájával is, akkor nem jobbulást, hanem rosszabbodást hozunk a helyzetébe, csak más eszközökkel.”²¹

A cikk szerzője egyértelműen rámutatott arra, hogy a kormány intézkedései, illetve a férfimunkát végző munkásnő képe a családjáért otthon tevékenykedő anya ideálja ellen hatottak. Schadt Mária kutatásai²² számos adattal alátámasztják ezt az aggodalmat, hiszen 1949 és 1953 között valóban történt egy nagyobb volumenű növekedés a női munkavállalók számában. Ők részben a parasztságból elvándorolt népeségből, részben az addig háztartásban tevékenykedő nőkből kerültek ki. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a „propaganda által közvetített dolgozó nők és a statisztikai adatok alapján feltárt társadalmi gyakorlat között nagy az eltérés”.²³ A valóságban a növekvő statisztikai adatok mögött nem feltétlenül a traktoros, bányász- és lakatosnőket kell keresnünk, sokkal inkább a feminizálódó foglalkozásokban önálló keresőkkel váló nőket.²⁴ A „férfias” munkakörökben megjelenő nőket azért állították példaképül,²⁵ mert ezáltal kívánták az egyenlőség látszatát megteremteni. A valóságban azonban a nők inkább a gazdasági kényszer hatására vállaltak munkát, hiszen az alacsony munkabérek miatt a családok megélhetéséhez szükség volt mindkét fél jövedelmére (két kereső – egy családi jövedelem modell).²⁶ Ez jelentősen megnehezítette a munkahelyi és a családban elvégzendő feladatok párhuzamos ellátását.

„A házimunka és a keresőtevékenység összehangolását az is akadályozta, hogy a problémákat a nőknek egyedül kellett (volna) megoldaniuk, mivel a tradicionális férfiszerepek eközben alig változtak. A kettős teherviselés a női egyenlőség megvalósítását kizárólag a társadalmi munkamegosztásban való egyforma részvételre szűkítő ideológia szükségszerű következménye volt.”²⁷

²⁰ FEHÉR, 1946. 4.

²¹ N. N., 1949a. 2.

²² SCHADT, 2003. 40–67.

²³ SCHADT, 2003. 43.

²⁴ SCHADT, 2003. 55.

²⁵ „Magyarországon a szocialista időszak hivatalos diskurzusának propaganda jelszava volt, hogy a hatalom – a nők egyenjogúságát hirdetve – feltétel nélkül támogatja a nők munkába állását.” Főleg az 1950-es években előszeretettel mutogatták a lányokat férfias foglalkozásokban, főként traktoroslányként. 1948-tól országos munkaversenyeket is hirdettek, amelyben a nők is nagy szerepet kaptak. Míg azonban 1950-re az ipari termelésben dolgozók egyharmada nő volt, addig a kitüntettek között számarányuk csak 20% volt. (TÓTH, 2008. 270.)

²⁶ ZIMMERMANN, 2012.

²⁷ SCHADT, 2005. 68.

Az *Új Ember* is foglalkozott a témával: „Egyetlen kivezető út a válságból: adják vissza az anyát a családnak.”²⁸ Ehhez tisztességes fizetést követelt a férjeknek, hogy így az anyák és feleségek otthon maradhassanak. Az állami propaganda és a gazdasági intézkedések azonban továbbra is inkább a munka felé terelték a nőket. Az 1950-es évek magyarországi propagandájában a traktorosnők szimbolizálták a férfival a „munka frontján” teljesen egyenrangú női nemet.²⁹ Ezzel párhuzamosan megfigyelhető, hogy az *Új Ember* az 1950-es, 1960-as években női szentek életútjának bemutatásával próbálta ellensúlyozni a szocialista nőideált. A hetilap hasábjain rendszeresen közöltek cikkeket a Szent Családról, Szent Mónika, Szent Margit, Szent Erzsébet, Szent Franciska, Szent Teréz, Boldog Gizella és Ilona, Szent Anna és Szent Klára életútjáról.

Egyre világosabbá vált azonban, hogy a korábban piedesztálra állított, szinte szakralizált, az anya-feleség-háziasszony hármásából építkező eszménykép és a hozzárendelt toposzok az adott társadalmi és politikai szituációban gyakorlatilag már ideálként sem voltak vállalhatóak. A Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* nyíltan hangot is adott ennek, egy progresszívebb irányt képviselve. A nők munkavállalása kapcsán nem pusztán annak hátrányaira, hanem lélektani jelentőségére is rámutatott. Azzal érvelt, hogy a nők alapvető igénye, hogy háztartásukon kívül is végezzenek valamiféle tevékenységet.

„A nőt ma már nem lehet visszarendelni és beszorítani a családi körbe. A férfi és nő viszonyában beállott és még folyamatban lévő változások olyan tények, amelyeket katolikus körök és a papság nem mindig hajlandók figyelembe venni. Sokan szeretnék a nőkérdést ma is elmúlt idők egyoldalú társadalmi rendje és felfogása szerint megítélni s ezzel csak megnehezítik a jövőbe vezető utat.”³⁰

Ezzel az elképzeléssel a nők személyisége és önmegvalósítás létjogosultsága kapott elismerést. Míg azonban a haladóbb, nyugatias szemléletű katolikus lap cikke a nők és a férfiak egyenlő önmegvalósítási lehetőségei okán támogatta a női munkavállalást, addig a marxista ideológiára épülő államszocializmus képviselői az emancipáció köntösébe bújtatott gazdasági kényszerből.

A fizetett munkavállalásba való bekapcsolódás sok változást hozott tehát a hazai nők életében – bizonyos esetben vélhetően akár az önmegvalósítás új lehetőségeit is, ám társadalmi-nemi egyenjogúságot aligha.³¹ Halász Alexandra 1957-es, a *Vigíliában* megjelent írása jól rámutat az egyre több fórumon hangoztatott problémára:

„A napi munka fáradságával hazaérkező anya ideges és türelmetlen. Otthon százféle teendő várja. De várják elsősorban gyermekei, akik az egész napot édesanyjuk nélkül töltötték. Az apa is fáradtan, talán kedvetlenül figyeli, amint felesége hajszolt munkával igyekszik otthoni teendőit elvégezni.”³²

²⁸ HALÁSZ, 1948a. 8.

²⁹ TÓTH, 2008. 275.

³⁰ BUDAI, 1954. 76.

³¹ ZIMMERMANN, 2012.

³² HALÁSZ, 1957. 310.

Nem pusztán a katolikus sajtó újságírói ismerték fel ezeket a nehézségeket. A nők munkába állásával egyidejűleg változatlanul a nő feladata maradt a gyermeknevelés és a házimunka. „Ebben az állítólagos emancipációban nem merült fel a nő és férfi közötti otthoni munkamegosztás még lehetőség, elképzelés szintjén sem.”³³

A nőre nehezedő kettős terhelés szinte természetesnek számított, hiszen a pártállamban a nőket az ipari termeléshez való hozzájárulásuk által határozták meg, nem a házimunkájuk által. Talán ezért is érdemelnek különös figyelmet azok az írások, amelyben a katolikus lapok szerzői – óvatos kritikával – egy újfajta házastársi együttműködés szükségessége mellett foglalnak állást. A *Katolikus Szemlé*ben már 1954-ben arról olvashatunk, hogy

„[...] a férfi óvakodjék a patriarkális rendszer emlegetésétől. Ez a régi rend már felmondta a szolgálatot. Elég példa bizonyítja, hogy a régi rendszeren alapuló házasságok gyakran kevésbé vannak rendben, mint a modern, egyenjogúságon alapuló házasságok, ahol az asszony is dolgozik. [...] legalább az otthon legyen kettőjük közös műve, amit együtt építenek.”³⁴

Igaz csak 12 évvel később, de hasonló elgondolást fogalmazott meg az *Új Ember* egy 1966-os, szinte a teljes címodalt betöltő, *Mennyire vasárnap az asszonyok vasárnapja?* című cikke.³⁵ A szerző, statisztikai adatokkal alátámasztva ír arról, hogy a női emancipáció 100 éves küzdelme után végre erre a kérdésre is figyelmet kellene fordítani. A KSH adatai és *A nap 24 órája* című kiadványa alapján rámutat arra, hogy a kereső nők vasárnapjából átlag 8 órát tesz ki a háztartás és a gyermekek ellátásának munkája, valamint az esetleges kereső tevékenység, egy óra pihenés napközben, s így 3,3 órára zsugorodik a vasárnapi tényleges, aktívan töltött szabadidő.³⁶ Megoldásként a szerző a dolgozó nőket támogató szociálpolitikai intézkedéseket sürgetett. Azt javasolta, hogy a háztartásban végzett munkát a köztudat a munkamegosztás szerves részének, társadalmilag szükséges munkának ismerje el. Ugyancsak e köré a gondolat köré épült az 1975-ös *Új Ember*ben megjelentett nőnap i lelki tükör is. Írója kérdések hosszú sorával szólította fel a férfiakat:

„Lelkiismeret vizsgálatot kell tartanunk. Meg kell kérdeznem magamtól és az olvasótól: tudom-e és magatartásomban érvényesítem-e azt a kinyilatkoztatott igazságot, hogy Isten az embert férfinak és nőnek teremtette? (Tehát a nőt is embernek!) Tudom-e, hogy félelme vagyok, ha férfiegyenlőséget nem egyensúlyozzák ki azok az értékek, melyeket a nők valósítanak meg a világban? Miért tiszteltem a nőket? [...] Arányos részt vállaltam-e a háztartási munkákból, a gyermekek neveléséből, beleértve a leckeírások segítségét, mosást, mosogatást, vasalást? [...] Még mindig azt tartom, hogy az asszony engedelmeskedjék? Tudtam-e teljesíteni női főnököm munkahelyi utasításait lesajnáló megjegyzés nélkül?”³⁷

³³ ANTONI, 2015. Továbbá a teljesség igénye nélkül: ADAMIK, 2012. 150–173., különösen 152; SCHADT, 2005. 68–70; SCHADT, 2005. 156–158; ZIMMERMANN, 2012.

³⁴ BUDAI, 1954. 76.

³⁵ SZIGETI, 1966. 1.

³⁶ SZIGETI, 1966. 1.

³⁷ ROSDY, 1975. 1.

Míg az 1966-os tanulmány tényleges szociálpolitikai megoldási javaslatokat sürgetett, addig a férfi lelkitükör az egyén habitusát meghatározó keresztény lelkiiségre kívánt hatni. A keresztény figyelő szeretet valláserkölcsi tanítására hívta fel a figyelmet, felmutatva egy katolikus utat is.

A nők helyzetének könnyítése az államszocialista döntéshozók számára is kiemelt feladat volt. Az 1960-as években megkezdett átfogó népesedés- és családpolitika igyekezett enyhíteni a nők leterheltségén különféle, a meg nem fizetett tevékenységek kiváltására irányuló intézkedésekkel (bölcsődei, óvodai férőhelyek számának növelése, üzemi étkezdék, munkatakarékos háztartási eszközök gyártása, családi pótlék kiterjesztése, gyermekgondozási segély bevezetése stb.).³⁸ „A hetvenes évek elejére kialakult az az elképzelés, hogy a technika és a termelés rohamos fejlődésével, a nőknek otthon és a gyárban is egyre kevesebbet kell majd dolgozni, így mindenkinek, a nőknek is több idejük lesz magukkal és a családjukkal foglalkozni ezáltal a szülések száma nőni fog.”³⁹ Csakhogy ezek az erőfeszítések nem tudtak lépést tartani a fizetett alkalmazásra lépő nők áradatával. A Nyugaton megjelenő, nyílt kritikának helyt adó *Katolikus Szemle* 1972. évi 2. számában *Újabb demográfiai hullámvölgy* címmel arról olvashatunk, hogy 1949 és 1969 között a kereső nők száma 74%-kal emelkedett a korábban a háztartásban dolgozó nők keresőmunkába lépésével. Így a kormányzat eddig bevezetett szociálpolitikai intézkedései ugyan nem voltak feleslegesek, de a nyújtott segélyek színvonala és jellege a helyzet bizonyossága szerint nem elégséges ahhoz, hogy biztosítsa a születések számának állandó és fokozatos emelkedését. A cikkben a külhoni katolikusok lapjában megszólaló kemény hangú bíráló további, halasztást nem tűrő, átfogó és tervszerű népesedéspolitikai intézkedést sürgetett Magyarországon.⁴⁰ A kormányzatot határozottan elítélő írás súlyos vádakkal illette az 1956-os abortusztörvényt is, amely vélekedése szerint szintén jelentősen közrejátszott a demográfiai hullámvölgy kialakulásában.

Kérdések a női lét körül: az abortusz

A terhességmegszakítás szabályozásának a kérdése már a 20. század elejétől jelen volt a hazai jogi, orvosi – majd a két világháború közti időszakról – a politikai közbeszédben is. A II. világháború után, a szovjet hadsereg által 1944–45 telén elkövetett tömeges nemi erőszak miatt „a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. február 14-től (X/2.–1945. BNB) tisztiorvosi engedéllyel egészségügyi intézményben ingyenesen elvégezhetővé tette az abortuszt”.⁴¹ A közvetlen minisztériumi utasításon kívül azonban egyéb szabályozás nem történt, ami bizonytalanságokat szült. Emellett a háborút követő évek szociális nehézségei is fokozták a feszültségeket, tovább nehezítve az eltérő vélemények összehangolását.⁴² A katolikus sajtó újságírói sem maradtak szótlannak. Az *Új Ember*ben már 1946-ban egy olyan svéd dokumentumfilmről jelent meg

³⁸ VISONTAI-SZABÓ, 2012. 222.

³⁹ VISONTAI-SZABÓ, 2012. 223.

⁴⁰ K. Z., 1972. 169–172.

⁴¹ PETŐ-SVÉGEL, 2021. 54. A háborúban elkövetett nemi erőszakról monografikus igénnyel írt PETŐ, 2018.

⁴² PETŐ-SVÉGEL, 2021. 55.

elítelő hangú tudósítás, amelyben nehéz élethelyzetbe került, abortuszon átesett nők élettörténeteit mutatták be. A kritika arra kívánt rámutatni, hogy jöllehet, az abortuszok mögött sok esetben a nők kiszolgáltatottsága áll (iskolából, munkahelyről való kirúgás félelme, a családok rossz anyagi helyzete), mégis e kérdésben a „természetfölötti érveknek” kell elsőbbséget élvezniük.⁴³ Azaz az élet adásának és elvételének joga egyedül Istent illeti meg. Ez volt az érvényes katolikus álláspont. Érthető tehát az a felháborodott reakció, amellyel Kézai Béla az *Új Ember* 1947. augusztus 31-i számában, drámai című írásban (*A világháború vérveszteségével veteszkik a magzatgyilkolás áldozatainak évi száma*) kommentálta a szegedi szociáldemokrata *Hétfői Újság* tudósítását. A cikk egy 1947-es, a Népjóléti Minisztériumban a témában rendezett ankétról tudósított, ahol vezető politikusok, orvosok és szociológusok vitatták meg a terhességmegszakítás kérdését.⁴⁴ A tudósítás szerint a résztvevők bíralták a születésszabályozás dogmatikus valláserkölcsei motívumokon alapuló tiltását, mondván, ez épp ott kedvez leginkább a kuruzslók tevékenységének, ahol a vallási dogmák is a leghatározottabbak: a falusi asszonyok körében.⁴⁵ Ezzel szemben az ankét résztvevői a szovjet, megengedőbb modell⁴⁶ javasolták követni: „Ott a nagy gazdasági tervek megvalósítása idején nem akarták munkájuk félbeszakítására kényszeríteni a dolgozó nőket, ezért engedélyezték a születésszabályozást, de azután ezt az engedélyt azonnal visszavonták, amint a körülmények megváltoztak.”⁴⁷ A szociáldemokraták vélekedésével a makói Orvosok Szabad Szakszervezeti csoportjának állásfoglalását állította szembe a szerző. Az orvosok határozata a művi vetélésről mint az emberélet szándékos „elpusztításáról” beszélt. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy szükség lenne bizonyos, az anyákat és a családokat segítő egészségügyi és szociális intézkedésre. Kézai fontosnak tartotta külön is hangsúlyozni, hogy jöllehet a határozatot világi személyek fogalmazták meg, mégis teljes mértékben egyezik a katolikus véleménnyel.⁴⁸ Kézai cikkét megelőzően és utána is sorra jelentek meg az *Új Ember*ben a hasonló hangvételű írások, amelyek élesen bíralták az abortusz tervezett szabályozását, és helyette a családok segítségét (a férj megfelelő jövedelme, családi pótlék bevezetése, óvodák, bölcsődék létesítése, otthontermelés) követelték.⁴⁹

A népesedéspolitikai intézkedések azonban elmaradtak, közben pedig erőltetett menetben zajlott az iparosodás, nőtt az elszegényedés, és egyre kevesebb gyermek

⁴³ N. N., 1946. 10.

⁴⁴ KÉZAI, 1947. 7–8.

⁴⁵ KÉZAI, 1947. 7–8.

⁴⁶ „Szovjetunió volt az első ország, ahol a forradalmat követően, 1920-ban legalizálták és ingyenessé tették a művi terhességmegszakítást, és ezzel a kiépülő állami egészségügyi rendszerben csökkent a női halálazások száma is. 1936-tól azonban az extenzív iparosítás munkaerőigénye és a népesség fokozott sztálinista ellenőrzése miatt az abortuszt betiltották.” (PETŐ-SVÉGEL, 2021. 55.)

⁴⁷ KÉZAI, 1947. 7–8.

⁴⁸ KÉZAI, 1947. 7–8. A Pető Andrea-Svégel Fanni szerzőpáros 1945 utáni hazai születésszabályozásról írott cikkének párhuzamos adatát érdemes itt említeni. A cikk az 1956-os liberalizáció kapcsán a balassagyarmati „külön utas megoldást” említi. Háttérben a balassagyarmati orvosok antikommunista érveket felsorakoztató állásfoglalása állt, amelynek hatására „a város népesedéspolitikai okokból megadja a jogot a kezelőorvos számára, hogy megtagadhassa az abortusz elvégzését.” (PETŐ-SVÉGEL, 2021. 58.)

⁴⁹ HALÁSZ, 1948b. 3; N. N., 1949b. 3; K. Gy., 1950. 1.

született. Az abortusz így szükségszerűen a szocializmus ellenségeinek bűnös tevékenységévé, visszaszorítása pedig politikai és rendőri kérdéssé vált. Így vezethették be a Ratkó Anna népjóléti, majd egészségügyi miniszter nevével fémjelzett – ám valójában az egészségügyi államigazgatási apparátus és a szülész-nőgyógyász szakma által is jócskán formált – új szabályozást, amely jelentősen korlátozta az abortuszhoz való hozzáférést. A köztudatban ún. Ratkó-korszakként rögzült, 1952-től 1953-ig tartó időszak intézkedései értelmében a művi terhességmegszakításról egy bizottságnak kellett döntenie. Emellett szigorították az orvosok és bábák bejelentési kötelezettségeit és az illegális abortőrök ellen bevetették a rendvédelmi szerveket.⁵⁰ A „népszaporító hadjárat” és a hozzá kapcsolódó felvilágosító és nevelő munka azonban nem tudta megfordítani a népesedési tendenciákat, így Magyarország – csakúgy, mint Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia –, a Szovjetunió példáját követte, és 1956-ban liberalizálta az abortuszt.⁵¹ A Ratkó-korszak szigorú korlátozásának teljes feloldása hatalmas felháborodást okozott egyházi körökben. Az *Új Ember* főoldalán hozta a püspöki kar egészségügyi körlevélét a terhességmegszakításról, jelezve a kérdés súlyát és az egyház radikális elutasítását. *„Mi tehát kiáltunk és kérünk, halljátok meg szavunkat.”*⁵² A nyílt levélben amellet foglaltak állást a katolikus egyház képviselői, hogy a terhesség megszakítása semmilyen esetben (szociális okok, az anya egészsége) nem megengedhető. Bűn, amely Isten törvényébe és az élethez való jogba ütközik, és ezért egyházi kiközösítéssel jár, emellett káros a nő egészségére. A körlevélben kérték a híveket arra is, hogy *„októberi ájtosságait arra a célra ajánlják fel, [...] hogy kövessétek tanításunkat, amely nem a miénk, hanem Istenünké, Urunké, Az Úr Jézusé. Amen.”*⁵³ Az *Új Ember*hez hasonlóan a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* is erősen bírálta az 1956-os abortusztörvényt:

*„A megdöbbentő híradások, amelyek a hazai kommunista helytartóknak a nemzet erkölcsi épsége és jövője elleni merényletéről szólnak, világszerte visszhangot keltettek és a felháborodás és aggodalom érzéseit váltották ki a menekült magyarság körében. A humanum érzékével rendelkező embernek csak megvető ítéllete lehet olyan törekvésre, amely az abortus intézményesítésével és a fogamzásgátlás hivatalos propagálásával szándékosan rothasztja a nemzet életgyökerét.”*⁵⁴

Az egyháznak ez az álláspontja és az abortusz liberális szabályozásához kapcsolódó kemény kritikája az egész vizsgált korszak alatt változatlan maradt. 1960 után 63 cikkben, rövid tudósításban, olvasói levélben olvashatunk az abortusztól, határsárról, vagy annak helytelen szabályozásáról. Ezekben gyakran megjelenő panasz az abortuszok kétségbeejtően magas száma és ennek népesedéspolitikai hatása, az abortuszbizottságok nem megfelelő működése, a helytelen szabályozás mentalitásra gyakorolt hatása. Számos rövid tudósítást is közölt a lap külföldi abortuszellenes állásfoglalásokról, szerveződésekről. Az abortuszok háttérben lévő szociális

⁵⁰ PETŐ-SVÉGEL, 2021. 55–58.

⁵¹ KUZMA-MARKOWSKA-IGNACIUK, 2020. 241.

⁵² *Magyar Püspöki Kar*, 1956. 1.

⁵³ *Magyar Püspöki Kar*, 1956. 1.

⁵⁴ *Hites*, 1958. 154; 154–156.

problémákról azonban csak időnként, akkor is apró utalásokban, finom, óvatos bírálatokban esett szó. A nyíltabb és erősebb hangvételű kritikákat a hazai politikai környezettől teljesen szabadon és függetlenül működő *Katolikus Szemle* vállal(hat)ta fel. A lap szerzői több, statisztikai adattal részletesen alátámasztott elemzésben hívták fel a figyelmet a nőket és a gyermekvállalást segítő intézkedések hiányosságaira (családvédelmi alap, családi pótlék, gyyes, gyed emelése, óvoda, bölcsődék elégtelen száma), és határozottan elítélték az erőltetve bevezetett iparosítást, melyben nők ezreinek kellett munkavállalóvá válnia.⁵⁵

A népesedési földcsuszamlást előidéző abortuszok számának csökkentésére egyfajta „kompromisszumként” 1973-ban a kommunista vezetés bürokratikus akadályokat állított az abortuszok engedélyezése elé,⁵⁶ ám már a határozat megszületése előtt aláírásgyűjtés indult a tervezet ellen az értelmiség körében.⁵⁷ Ugyanebben az évben a kormány átfogó reformokat is bevezetett. A családjogi, egészségügyi, társadalombiztosítási, munkajogi és lakásügyi intézkedések célja a házasulók és a házastársak egymás és gyermekeik iránti felelősségének erősítése, valamint a társadalommal szembeni felelősségük fokozása volt.⁵⁸ A *Katolikus Szemle* „jelentős lépés jó irányba” címszóval üdvözölte az intézkedéseket, ám kifogásolta, hogy azokat elsősorban a politikai érdekek vezérelték.⁵⁹ A cikk szerzőjének véleménye szerint az intézkedések új alapot teremthettek volna ahhoz, hogy a népesedéspolitikai mentén meginduljon az állam és az egyház között egy valláserkölcsi alapokra helyezett együttműködés. Ám ennek a feltételei 1974-ben még nem voltak adottak. Sőt, Nyíri Tamásnak a „magyar teológia”⁶⁰ nagyhirű tudósának egy 1989-ben (ugyancsak a *Katolikus Szemlében*) írt kemény hangú értékelése arra utal, hogy a helyzet 15 év elteltével sem változott.

„Nincs igazi házassági tanácsadási szervezet: sem állami, sem egyházi. Az emberi és orvosi felelőtlenség, a tudatlanság és közömbösség, a megfelelő módszerek nem ismerése következtében patakokban ömlik a vér. [...] Az iparosodás, az urbanizáció s a tradicionális értékrend több évtizeden át tartó kíméletlen rombolása megakasztotta és meggátolta a szocializálódás folyamatát, amely régebben főként vallási és erkölcsi értékek továbbadásában állt.”⁶¹

A filozófus, teológus véleménye jól rámutat azokra a problémákra, amelyek gátjaivá váltak annak, hogy a vizsgált korszakban csökkenjen az abortuszok száma.

⁵⁵ Így például kiemelhetjük Kovács Zoltán írásait a *Katolikus Szemléből*. (Kovács, 1963. 244–259; 1964. 86–88; 1972a. 236–254; 1972b. 169–172.)

⁵⁶ A rendelet megszüntetve az anya kizárólagos rendelkezését a magzat sorsa felett, az abortuszt ún. medico-szociális indokkal engedélyezte. Ehhez azonban egy kérvényt kellett benyújtani, az ekkor létrehozott szakbizottságokhoz, melyek a jogszabályban meghatározott feltételek teljesülése esetén engedélyezték a terhesség művi megszakítását. (*Magyar Közlöny*, 1973. 776; Tóth, 2018.)

⁵⁷ Kőrösi, 2019. 1–22; Kőrösi, 2020. 99–133.

⁵⁸ Visonyai-Szabó, 2012. 225.

⁵⁹ Kovács, 1974. 97.

⁶⁰ Gárdonyi, 2007. 117–119.

⁶¹ Nyíri, 1989. 154–156.

Kritikájában a problémák megoldatlanságának felelősségét kiterjesztette az egyházi intézményekre is. Valóban, szervezett katolikus tanácsadásról, katolikus orvosi szövetkezetekről vajmi keveset lehetett olvasni a bemutatott lapok hasábjain. Ez bizonyára nem jelenti e területek teljes hiányát a hazai katolikus közbeszédben és intézményrendszerben, de meglepte nem kapott kézzelfogható sajtóvilvánosságot.⁶²

Kérdések a női lét körül: a fogamzásgátlás

Míg a morális és fizikai nemzetgyilkosságként⁶³ aposztrofált magyar abortuszhelyzet megítélésében osztozott a hazai és külhoni katolikus közvélemény – és a vizsgált lapok szerzői is –, addig a fogamzásgátlás kérdésében figyelemreméltó nézetkülönbségek alakultak ki. Ennek háttérében a 20. századi egyházi tanítás vitákkal terhelt kialakulása és a katolikus közvélemény megosztottsága állt, ezért a helyzet megértéséhez itt szükséges egy rövid történeti kitérőt tennünk.

A 20. század közepéig az általánosan elfogadott keresztény álláspont szerint az életadás biológiai folyamatába való mesterséges beavatkozás erkölcsileg elítélendő volt.⁶⁴ Ennek a biológiai ismeretek hiányossága, valamint a nemzés aktusának az eredeti bűn átszármazásával való kapcsolata (szent ágostoni felfogás) adott más tényezők mellett hathatós támaszt.⁶⁵ Amikor azonban a II. világháborút, majd a kommunista hatalomátvételt követően megindult hazánkban az erőltetett iparosodás és nők sokasága vált munkavállalóvá – ezzel szociális problémák sokaságát tetézve –, a sokgyermekes családmodell hagyománya kezdett erejéből veszíteni. Globális szinten viszont épp a Föld népességének gyors növekedésétől tartottak. Mindezek mellett a tudomány és a technika haladása rohamosan bővítette a biológiai ismereteket is. E tényezők együttes hatására a katolikus közvélekedésben is egyre kínzóbbá és megosztóbbá vált az ágostoni tétel betartása.⁶⁶ E folyamatokkal párhuzamosan a házaselet lelki és erkölcsi értelmezésében is mélyreható változás állt be. Egyre elfogadottabbá vált az erkölcssteológiai diskurzusokban is az a nézet, hogy szükséges a házastársi szeretet nemi kifejezésének és a termékenység kérdésének az elválasztása. Ezt egészségi kérdések, népesedési problémák, gazdasági nehézségek és a pszichológiai szükségszerűség is indokolta.⁶⁷ Ám a hivatalos egyházi körökben egyedül az időszakos önmegtartóztatás módszerét tartották elfogadhatónak.

⁶² Míg Magyarországon szinte teljesen feldolgozatlan az államszocialista rendszer egyházi, illetve állami családtervezési modelljének, intézményeinek a története, addig a lengyel helyzetről már olvasható alapos áttekintés: KUZMA-MARKOWSKA-IGNACIUK, 2020. 240–266.

⁶³ HITES, 1958. 154; 154–156.

⁶⁴ Az erről szóló tanítás XI. Pius pápa az 1930-as *Casti Connubii* című, a keresztény házasságról szóló enciklikájának második *Támadások a gyermek ellen* címet viselő fejezetében olvasható. Az enciklika szövege itt elérhető: <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=123#N9> (Utolsó letöltés: 2022. április 5.)

⁶⁵ SOMFAL, 1975. 38.

⁶⁶ SOMFAL, 1975. 39.

⁶⁷ SOMFAL, 1975. 41.

A következő lépést az abortuszt elkerülhetővé tévő első fogamzásgátló tablettá megjelenése jelentette, amit Magyarországon 1967-től (igaz kezdetben szigorú előírások mellett) lehetett felírni.⁶⁸ Egyre sürgetőbbé vált tehát, hogy az egyház új, mindezekhez a körülményekhez igazodó állásfoglalást fogalmazzon meg hívei számára. A II. Vatikáni Zsinat is programjára tűzte a kérdést, jóllehet a heves viták miatt a végső nyilatkozat kiadására a zsinat alatt már nem került sor. Az évekig elhúzódozó döntéshozatal során sok katolikus azt remélte, hogy a pápa állásfoglalása majd egy liberálisabb szemléletet fog támogatni a családtervezés ügyében.⁶⁹ Az új iránymutatás végül az 1968-ban kiadott *Humanae Vitae* enciklikában jelent meg, nagy vihart kavarva mind a klérus, mind pedig a laikus hívek körében. A nemi aktusban kifejeződő házastársi szeretet és termékenység egyenlő súlyának megítélésében egyetértés alakult ki, ám a termékenység szabályozása tekintetében a bizottság négyévnnyi munka után sem tudott azonos álláspontra jutni. Két, egymással szöges ellentétben álló vélemény alakult ki, amelyek közül végül csak a konzervatív kisebbség érvei kerültek be az 1968-as enciklikába.⁷⁰ Így „azonban az Egyház véleménye a pápai körlevél után is megosztott maradt. Míg a konzervatív vélemény csak az időszakos önmegtartóztatást fogadja el, mások, és minden túlzás nélkül mondhatjuk, a nyugati világ katolikusainak a többsége, a mesterséges eszközök használatában nem a termékenység teljes kizárását, hanem a fogamzás felelős korlátozásának elfogadható eszközét látja.” – olvashatjuk Somfai Béla 1975-ös, a *Katolikus Szemlében* megjelent cikkében.⁷¹

Ahogy cikkében a jezsuita szerző is utalt rá, az enciklika komoly nyilvános vitákat eredményezett az egyházon belül, és ez a hazai katolikus sajtóban is nyomon követhető volt. Mind a *Teológia*, mind a *Vigília*, mind az *Új Ember* több írásban foglalkozott a kérdéssel. Szerepet játszott ebben az is, hogy a *Humanae Vitae* kiadása egy olyan korszakban történt, amikor a magyar állam népesedési gondokkal küzdött, így a vita egyfajta *modus vivendi* is teremtett a kommunista párttal való párbeszédhez.⁷²

A *Vigília* már 1968 novemberében közzétette az enciklika teljes szövegét, majd némi hallgatás után a következő évben két elemzést is közreadott annak tartalmáról. Mindkettőből egyértelműen kiderül, hogy a folyóirat a belső egyházi kritikások – azaz a liberálisabb többségi vélemény – oldalán állt.⁷³ Az elsőben egy

⁶⁸ Az Infecundin nevű tablettá jelentős előrelépés volt a fogamzásgátlás történetében. Az első alkalommal valóban a nő kezébe helyezte a döntés lehetőségét a gyermekvállalás ügyében, így fontos emancipációs lépés volt. (Vö. TÓTH, 2017.) Európában és Amerikában már az 1960-as évek elejétől megjelentek az antibébi tabletták. A születésszabályozás története szempontjából tehát a pápai enciklika a döntő pillanatban született meg. (IGNACIUK–KELLY, 2020. 165.)

⁶⁹ IGNACIUK–KELLY, 2020. 165. A szerzőpáros szerkesztette a *Medical History* folyóirat 2020-as, 64. évfolyamának teljes 2. számát, amelyben a fogamzásgátlás és katolicizmus kérdéskörét – különös tekintettel a *Humanae Vitae* enciklika hatástörténetére – öt (brazil, belga, lengyel, ír és ruandai) esettanulmányon keresztül ismerhetjük meg. További (holland, brit, belga, svájci, portugál, lengyel, olasz, spanyol, francia, ír, cseh, magyar) esettanulmányok olvashatók: HARRIS (ED.), 2018. A reprodukció jogok körüli heves lengyel viták kapcsán Michael Zok vizsgálta meg e kérdéskör előzményeit a kommunizmus időszakában. (ZOK, 2021. 357–381.)

⁷⁰ SOMFAI, 1975. 41–42.

⁷¹ SOMFAI, 1975. 44. Az enciklika keletkezéstörténetéről lásd még: SOMFAI, 1989. 836–842.

⁷² HEIMANN–SZEGEDI, 2018. 303.

⁷³ HEIMANN–SZEGEDI, 2018. 308.

osztrák morálteológus, Karl Hörmann meglátásait foglalták össze egy bécsi egyházi lap közleménye alapján. A pap a felelős szülői magatartást hozta fel az enciklika tanítása ellenében, amely szükség esetén lehetővé teszi azt a döntést, hogy a házastársak azt az utat válasszák, amellyel legkevésbé sértik meg a szeretetet. Idézték a teológusnak azt a reményét is, hogy a pápai hivatal finomítani fog majd álláspontján. Ehhez az osztrák lelkipásztorok, munkatársaik és a hívek véleményét el fogják juttatni az egyház főpásztorának.⁷⁴ A másik cikkben Doromby Károly azt a kérdést tárgyalta, hogy az enciklika kötelező lesz-e a lelkiismeretre nézve, hiszen több megkérdezett szakértő hangsúlyozta, hogy a pápa nevével fémmjelzett enciklika nem tekinthető tévedhetetlennek. A kijelentés után nem maradt el a vita, sőt néhány számmal később a lap az ellenvéleményt is leköszölte. A szerző Udvarhelyi Béla katolikus pap volt, aki szerint a pápa nem-*ex cathedra* kijelentéseit is követni kell.⁷⁵ Természetesen a válaszok sem maradtak el. Doromby saját reflexiója után Szennay Andrást, a korszak meghatározó teológusát kérte fel, hogy fejtse ki az álláspontját. Szennay is amellett érvelt, hogy az enciklika nem tévedhetetlen kijelentés és a hívek belső lelkiismeretének kulcsszerepe van. „*Ez a kötelességük akkor is, ha ez a meggyőződésük eltérne a pápa üzenetétől.*”⁷⁶

A Teológia progresszívebb irányt képviselői szerzői is a hívek lelkiismeretének szerepét hangsúlyozták, nyugat-európai és észak-amerikai teológusokat idézve: „*A rendelkezést tehát lelkiismeretben komolyan kell venni, de mindig a konkrét körülmények között értelmezni.*”⁷⁷ A Vigíliához hasonlóan a mesterséges eszközöket alkalmazó fogamzagsgátlás ellenzőinek érveit is megjelentették még ugyanabban a számban. Egy vidéki pap hosszú levelét adták közre, majd ahelyett, hogy egy tekintélyes teológus véleményére támaszkodtak volna, nyolc hétköznapi hívő hozzászólását közölték: egy vidéki paptanárt, egy hétgyerekes apát, egy 25 éves egyetemi hallgatót, egy fiatal papot, két négygyerekes családját, egy teológiai akadémiai tanárt és egy fővárosi lelkipásztorát. Az olvasók tételesen, saját életükből merítve utasították el a vidéki pap magyarázatait.⁷⁸

Az *Új Ember* – noha három egymást követő héten is cikkezett az enciklikáról – sokkal óvatosabban bán(hat)ott a kritikákkal. 1968. augusztus 11-én tárgyilagosan ismertette az apostoli levél főbb megállapításait, majd egy héttel később lehozta a Vatikán lapjának, az *Osservatore Romanó*nak az enciklika mellett érvelő írását. Ugyanitt közölte az osztrák *Actio Catholica* és a bécsi König bíboros állásfoglalását is, amelyekben a hívek lelkiismeretének kérdését hangoztatták az illetékesek.⁷⁹ A következő héten azonban már újabb, az enciklika tanítása mellett érvelő, a hívek megnyugtatótást szolgáló cikkel jelentkezett.⁸⁰ A téma a vita után is fel-fel bukkant még a lapban, hol a megengedőbb, hol a szigorúbb álláspontot képviselők tollából, az 1980-as évektől kezdődően pedig a természetes családtervezés módszerét népszerűsítették.

⁷⁴ DOROMBY, 1969. 687–699; D. K., 1969. 429.

⁷⁵ UDVARHELYI, 1970. 45; HEIMANN–SZEGEDI, 2018. 310–311.

⁷⁶ SZENNAY, 1970. 48; HEIMANN–SZEGEDI, 2018. 310–311.

⁷⁷ N. N., 1968a. 101–109; HEIMANN–SZEGEDI, 2018. 312.

⁷⁸ N. N., 1969. 117–125; HEIMANN–SZEGEDI, 2018. 312.

⁷⁹ N. N., 1968b. 2.

⁸⁰ RÉNARD, 1968. 1.

A hazai lapok mellett természetesen a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* is foglalkozott a témával. Somfai Béla jezsuita morálteológus 1975-ben közölt alapos és részletes elemzést, az egész enciklika keletkezésének körülményeit bemutatva és több (például kanadai, mexikói) püspökkari körlevelet idézve.⁸¹ Ezekben arra kérték a híveket, hogy amennyiben tudják, tartsák be a pápai irányelveket, de ha ez például a szülői felelősségvállalás elveivel, az édesanya egészségével, vagy a gyermek nevelésével ütközik és összeegyeztethetetlen, akkor az egyén lelkiismerete legyen a döntő. A jezsuita teológus külön is kiemelte cikkében, hogy a nyugati világ katolikusainak a többsége ezt a véleményt követi döntései során.⁸²

Nem szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy még a szűkre szabott keretek között működő magyar katolikus sajtóban is milyen komoly visszhangra talált a pápai körlevél. Ahogy Szennay András teológus fogalmazott: „*még nem volt olyan pápai enciklika, amelyik ilyen mértékű szenvedélyes és érzékeny reakciókat váltott ki*”.⁸³ A megjelent írások azt is jelzik, hogy az egyháznak voltak válasza az átlagember gyakorlati életproblémáira.⁸⁴ Ezúttal több is: egy, a zsinat előtti álláspontot konzerváló hivatalos álláspont, mellette pedig a számos egyházi vezető által képviselt megengedőbb, többségi vélemények. A hívek is kialakították saját álláspontjukat: túlhaladtak a *Humanae Vitae*-ben kifejtett erkölcsi állásponton. Az 1970-es, 1980-as évek nemzetközi szociológiai felmérései azt mutatták, hogy a nyugati világban a házasság katolikusok nagy többsége a családtervezésnek nem csupán a „megengedett” módszereit használta.⁸⁵ Hazai adataink nincsenek, de nincs okunk azt feltételezni, hogy nálunk ez másként alakult volna. Így, Tina Beattie-t idézve, a „*Humanae Vitae* évét követően szakadék keletkezett az egyház jelképes értelmei, jelentései, valamint a kulturális és társadalmi környezet között, amelyben a nők élnek”.⁸⁶

Összegzés

Az államszocializmus alatt megjelenő magyar nyelvű katolikus sajtótermékek áttekintése során tanulmányunkban három olyan kérdést helyeztünk fókuszba, amelyek a női életvilágok problémáit tematizálták: a munkavállalást, az abortuszt és a fogamzásgátlást. Nem került sor az ugyanitt megjelenő nők egyházi szerepvállalásáról és a női példaképekről szóló vélemények bemutatására. Mindez egyrészt azt jelzi, hogy az 1945 utáni katolikus sajtó a tudományos kutatás számára még számos lehetőséget rejt. Másrészt utal arra is, hogy még ha oly szűkösek is voltak az egyházi nyilvánosság lehetőségei, folyamatosan helyet kaptak bennük a nőket érintő dilemmák. Igaz, korántsem olyan intenzitással és gyakorisággal, mint a század első felében, de a politikai, társadalmi realitás keretei között a katolikus egyház próbált ezekben a kérdésekben is véleményt, sőt olykor bírálatokat,

⁸¹ SOMFAI, 1975. 36–55. Az enciklika 20 éves évfordulója alkalmából pedig a *Vigília* közölt hosszú cikket a morálteológussal: SOMFAI, 1989. 836–842.

⁸² SOMFAI, 1975. 55.

⁸³ SZENNAY, 1970. 48.

⁸⁴ GÁRDONYI, 2007. 131.

⁸⁵ SOMFAI, 1989. 842.

⁸⁶ BEATTIE, 2013.

javaslatokat megfogalmazni. Míg a női munkavállalás terén jórészt sikerült elfogadnia korábbi ideáljának (a nők a házioltár papnői) feladását és óvatos kritikákkal próbálta segíteni a nők helyzetének megváltoztatását, addig erkölcszociológiai kérdésekben kevesebb elmozdulás történt a korszakban. Több szinten (az egyházon belül, az egyházi tanításban és a hívek között) is megosztottá váltak az álláspontok. E tekintetben 1989 után sem (volt) tapasztalható érdemi előrelépés, sőt a véleménykülönbségek további kiéleződésének lehet(t)ünk tanúi, amit tovább mélyítettek a társadalmi nemek tudománya és a kortárs aktivizmus körül kibontakozó heves viták. Miközben napjainkban is sok vita övezi a reprodukció kérdését, a katolikus nyilvánosságban kevés teret kap az erről folytatott érdemi vita. Mintha konzerválódtak volna a II. Vatikáni Zsinat idején kialakított elképzelések, és rejtve maradnának az ettől eltérő vélemények. Azt is hozzá kell mindehhez tennünk, hogy hazai katolikus női teológusok hiányában és a feminizmus kutatóinak vallási jelenségek felé fordulása nélkül nincs szakértő és tudományos képviselő ezeknek a diskurzusoknak. E tekintetben tehát még számos teendő vár mindannyiunkra.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ADAMIK

2012 ADAMIK Mária: A gondoskodás ökonómiája az államszocializmusban. A gyesisdiskurzus, avagy a szocialista modernizáció válasza a nemek közötti egyenlőség kihívására. In: *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe – „Gendering Social Policy”*. Szerk.: Uő. Budapest, ELTE TáTK, 2012. 150–173.

ANDRÁS

1997 ANDRÁS Imre: Magyar nyelvű katolikus könyvkiadás (1945–1993). *Távlatok*, 34. (1997) 4. sz. 234–250.

BEATTIE

2013 BEATTIE, Tina: A teológusnők újraolvassák a II. Vatikáni zsinatot. A szent baldachin helyreállítása – elmélkedés az egyházi dokumentumok szimbolikus antropológiájáról a zsinattól a *Mulieris dignitatem* kezdetű apostoli levélíg. Ford.: RÁCZ Emőke. *Keresztény Szó*, (2013. június 1.)
(http://epa.oszk.hu/00900/00939/00151/EPA00939_kereszteny_szo_2013_06_1.html – Utolsó letöltés: 2022. május 4.)

BUDAI

1954 BUDAI Margit: A női pasztoráció problémái. *Katolikus Szemle*, 6. (1954) 2. sz. 76.

DOROMBY

1969 DOROMBY Károly: Egy évvel a *Humanae Vitae* megjelenése után. *Vigília*, 34. (1969) 10. sz. 687–699.

FEHÉR

1946 FEHÉR Mátyás: A magyar holnap szentje. *Új Ember*, 2. (1946. január 20.) 3. sz. 4.

FRAUHAMMER

- 2014 FRAUHAMMER Krisztina: Imakönyvek a katolikus lány- és nőnevelés szolgálatában a 19. és 20. század fordulóján. In: *A család egykor és ma*. Szerk.: BARNÁ GÁBOR – KISS ENDE – GYÖNGYÖSI ORSOLYA. Szeged, Budapest, OR-ZSE – SZTE Néprajzi és Kulturális Anropológiai Tanszék Tanszék, 2014. 157–166.
- 2019 FRAUHAMMER Krisztina: Weibliche Schutzheilige als Identifikationsmodelle. In: *Patron Saints and Sainly Patronage in early Modern Central Europe*. Ed.: SKARPOVA, Marie et al. Prague, Trivium, 2019. 273–287.
- 2017 FRAUHAMMER, Krisztina: A test a Szentlélek temploma: Normaszegő szexualitás? In: *A normán innen és túl*. Szerk.: KOVÁCS JANKA – KÖKÉNYESSY ZSÓFIA – LÁSZLÓFI VIOLA. Budapest, ELTE BTK Történeti Kollégium, 2017. 227–247.
- 2016 FRAUHAMMER, Krisztina: Sexuality and Spirituality in 19th–20th-Century Hungarian Catholic Prayer Books. In: *Religion, Culture, Society 3. Yearbook of the MTA–SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Ed.: BARNÁ, GÁBOR – GYÖNGYÖSSY, ORSOLYA. Szeged, MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, 2016. 9–24.
- 2015a FRAUHAMMER, Krisztina: Examples, Patterns, Models: The Prayer Book as a Source of Female Identification Models. In: *Religion, Culture, Society 2. Yearbook of the MTA–SZTE Research Group for the Study of Religious Culture*. Ed.: BARNÁ, GÁBOR – GYÖNGYÖSSY, ORSOLYA. Szeged, MTA–SZTE Research Group for the Study of Religious Culture, 2015. 9–24.
- 2015b FRAUHAMMER, Krisztina: Nő, gender, vallás, spiritualitás. Új utak a kutatásban: gender szempontok a vallásantropológiában és a teológiában. *Társadalmi Nemek Tudomány Interdiszciplináris eFolyóirat*, 5. (2015) 1. sz. 83–96.

GÁRDONYI

- 2007 GÁRDONYI Máté: A katolikus teológiai útkeresés a szocializmus évtizedeiben. Egyházpolitika és teológia összefüggése. In: *Az 1945 utáni magyar katolikus egyház-történet új megközelítései*. Szerk.: VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR. Pécs, PFH – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2007. 115–131.

HALÁSZ

- 1948a HALÁSZ Alexandra: A nő örök munkája. *Új Ember*, 4. (1948. augusztus 15.) 33. sz. 8.
- 1948b HALÁSZ Alexandra: A társadalom ellensége – a születésszabályozás. *Új Ember*, 4. (1948. április 18.) 16. sz. 3.
- 1957 HALÁSZ Alexandra: Korszerű kérdések a házasság körül. *Vigília*, 22. (1957) 5. sz. 310.

HARRIS (ED.)

- 2018 HARRIS, Alana (ed.): *The Schism of '68: Catholicism, Contraception and Humanae Vitae in Europe 1945–1975*. London, Palgrave Macmillan, 2018.

HITES

- 1958 HITES Kristóf: Születésszabályozás és erkölcsi rend. *Katolikus Szemle*, 10. (1958) 4. sz. 154–157.

IGNACIUK-KELLY

- 2020 IGNACIUK, Agata – KELLY, Laura: Catholicism and Contraception: A Transnational History. *Medical History*, 64. (2020) 2. sz. 163–172.

JAVORNICZKY

- 2021 Javorniczky István: *A magyarság és az egyház szolgálatában. Életútinterjú dr. Keresztes Sándorral*. S.a. r., szerk.: KERESZTES András. Budapest, METEM, 2021.

K.Z.

- 1972 K. Z.: Újabb demográfiai hullámvölgy. *Katolikus Szemle*, 24. (1972) 2. sz. 169–172.

K.GY.

- 1950 K.GY.: „Emberpusztítás vagy kenyérszaporítás.” *Új Ember*, 6. (1950. november 26.) 47. sz. 1.

KÉZAI

- 1947 KÉZAI Béla: A világháború vérvesztéseivel vetekszik a magzatgyilkolás áldozatainak évi száma. *Új Ember*, 3. (1947. augusztus 31.) 35. sz. 7–8.

KIPKE

- 2005 KIPKE Tamás: *Csak az első 60 év a nehéz?* (https://famiomagazin.hu/cikk/2005augusztusszeptember/csak_az_első_hatvan_ev_nehez/2/ - Utolsó letöltés: 2022. május 4.)

KOVÁCS

- 1963 KOVÁCS Zoltán: Népesedési földcsuszamlás Magyarországon. *Katolikus Szemle*, 15. (1963) 4. sz. 244–259.
- 1964 KOVÁCS Zoltán: A hazai népszaporodás kérdése. *Katolikus Szemle*, 16. (1964) 1. sz. 86–88.
- 1972a KOVÁCS Zoltán: Újabb demográfiai hullámvölgy. *Katolikus Szemle*, 24. (1972) 2. sz. 169–172.
- 1972b KOVÁCS Zoltán: Emberi személy a kollektív ipari társadalomban. *Katolikus Szemle*, 24. (1972) 3. sz. 236–254.

KÖRÖSI

- 2019 KÖRÖSI Zsuzsa: Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973. (1. rész). *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 9. (2019) 2. sz. 1–22. (<https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/33883> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)
- 2020 KÖRÖSI Zsuzsa: Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért 1973. (2. rész). *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 10. (2020) 2. sz. 99–133. <https://doi.org/10.14232/tntef.2020.2.99-133>

KUZMA-MARKOWSKA-IGNACIUK

- 2020 KUZMA-MARKOWSKA, Sylwia – IGNACIUK, Agata: Family Planning Advice in State-Socialist Poland, 1950s–80s: Local and Transnational Exchanges. *Medical History*, 64. (2020) 2. sz. 240–266.

Magyar Közlöny

- 1973 A Minisztertanács 1040/1973 (X.18.) számú határozata a népesedéspolitikai feladatokról. *Magyar Közlöny*, (1973. október 18.) 71. sz. 774–778.

Magyar Püspöki Kar

- 1956 Magyar Püspöki Kar: A püspöki kar körlevele a terhesség megszakításról. *Új Ember*, 12. (1956. október 21.) 43. sz. 1.

HEIMANN-SZEGEDI

- 2018 HEIMANN, Mary – SZEGEDI, Gábor: Catholicism Behind the Iron Curtain: Czechoslovak and Hungarian Responses to *Humanae Vitae*. In: *The Schism of '68: Catholicism, Contraception and Humanae Vitae in Europe 1945–1975*. Ed.: HARRIS, Alana. London, Palgrave Macmillan, 2018. 303–349.

N. N.

- 1946 N. N.: Ami egy svéd filmfelújítás magyar sikere mögött van. *Új Ember*, 2. (1946. július 28.) 30. sz. 10.
- 1949a N.N.: Anyák a családban. *Új Ember*, 21. (1949. május 22.) 21. sz. 2.
- 1949b N. N.: Megmentő út – a néphalálba? *Új Ember*, 5. (1949. július 03.) 27. sz. 3.
- 1967 N. N. Beköszöntő. *Teológia*, 1. (1967) 1. 3–4.
- 1968a N. N.: A házasság tegnap és ma. *Teológia*, 2. (1968.) 2. 101–109.
- 1968b N.N. Szabadság és méltóság. Az *Osservatore Romano* a pápai enciklikáról. *Új Ember*, 24. (1968. augusztus 18.) 33. sz. 1.
- 1969 N.N.: A negatív irányú születésszabályozás indokai. *Teológia*, 2. (1969) 117–25.
- [é. n.] N.N.: A Vigília története. (<https://vigilia.hu/index.php/a-vigilia-toertenete> – Utolsó letöltés: 2022. május 4.)

NYÍRI

- 1989 NYÍRI Tamás: 1989. Egyház a mai magyar társadalomban. *Katolikus Szemle*, 41. (1989) 2–3. sz. 154–156.

PALASIK

- 2005 PALASIK Mária: A nők tömeges munkába állítása az iparban. In: *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Szerk.: PALASIK Mária – SIPOS Balázs. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005. 78–101.

PETŐ

- 2018 PETŐ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

PETŐ-SVÉGEL

- 2021 PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbi hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera Ad Astra*, 8. (2021) 1. sz. 50–70.
<https://doi.org/10.15170/PAAA.2021.08.01.03>

RÉNARD

- 1968 RÉNARD bíboros: a bátorság enciklikája. *Új Ember*, 24. (1968. augusztus 8.) 34. sz. 1.

ROSDY

- 1975 ROSDY Pál: Lelkitükör a nőév nőnapjára. *Új Ember*, 31. (1975. március 9.) 10. sz. 1.

SCHADT

- 2003 SCHADT Mária: „Feltörekvő dolgozó nő” Nők az ötvenes években. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2003.
2005 SCHADT Mária: Ellentmondásos szerepelvárások, nők az államszocializmusban. *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 1. (2005) 1. sz. 61–75.

SOHN-KRONTHALER

- 2016 SOHN-Kronthaler, Michaela: *Feminisierung oder (Re-)Maskulinisierung der Religion im 19. und 20. Jahrhundert? Forschungsbeiträge aus Christentum, Judentum und Islam*. Wien, Böhlau, 2016.

SOMFAI

- 1989 SOMFAI Béla: *Humanae Vitae*. Egy enciklika, amely megosztotta az egyházat. *Vigília*, 54. (1989) 11. sz. 836–842.
1975 SOMFAI Béla: Vita és fejlődés a mai katolikus erkölcsstanban. *Katolikus Szemle*, 27. (1975) 1–2. sz. 36–55.

SZABÓ

- 2005 SZABÓ Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005.

SZIGETI

- 1966 SZIGETI Endre: Mennyire vasárnap – az asszonyok vasárnapja? *Új Ember*, 22. (1966. február 13.) 1. sz. 1.

TOMKA

- 2005 TOMKA Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

TÓTH

- 2008 TÓTH Eszter Zsófia: Nők férfias terepeken és férfi foglalkozásokban. *Sic Itur ad Astra*, 58. (2008) 269–282.

- 2017 TÓTH Eszter Zsófia: Az infecundin: az első magyar fogamzásgátló és szexuális felvilágosítás. *Napi Történelmi Forrás*, (2017. augusztus 27.)
(https://ntf.hu/index.php/2017/08/27/az_infecundin_az_első_magyar_fogamzasgatló_es_a_szexuális_felvilágosítás – 2022. május 5.)
- 2018 TÓTH Eszter Zsófia: Az abortusz bizottság a szocialista időszakban. *Napi Történelmi Forrás*, (2018. április 2.)
(<https://ntf.hu/index.php/2018/04/02/az-abortusz-bizottság-a-szocialista-időszakban/> – Utolsó letöltés: 2022. május 5.)

UDVARHELYI

- 1970 UDVARHELYI Béla: Széljegyzetek Doromby Károlynak az „Egy évvel a *Humanae vitae* megjelenése után” című cikkéhez. *Vigília*, 35. (1970) 1. sz. 44–45.

VISONTAI-SZABÓ

- 2012 VISONTAI-SZABÓ Katalin: A családok védelme egykor és most. In: *Az állam és jog alapvető értékei a változó világban. Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola konferenciája*. Szerk.: VEREBÉLYI Imre. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012. 218–232.

ZIMMERMANN

- 2012 ZIMMERMANN, Susan: A társadalmi-nemi (gender) rezsím és küzdelem a magyar államszocializmusban. *Eszmélet*, 24. (2012) 96. sz. 103–131.
(https://www.eszmelet.hu/susan_zimmermann-a-tarsadalmi-nemi-gender-rezsím-es-küzdél – Utolsó letöltés: 2022. május 5.)

ZOK

- 2021 ZOK, MICHAEL: “To Maintain the Biological Substance of the Polish Nation”: Reproductive Rights as an Area of Conflict in Poland. *Hungarian Historical Review*, 10. (2021) 2. sz. 357–381.
(https://hunghist.org/images/Zok_doi.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

Acsády Judit

A szociális munka feminista elmélete és gyakorlata a 20. század elején

A Feministák Egyesületének hozzájárulása intézmények alapításához és új megközelítések kidolgozásához

*„A nők látnokként voltak jelen és kulcsszerepet játszottak a szakma megalapításában, ugyanakkor arra törekedtek, hogy a szakma ne váljon egy kizárólagosan női területté.”
(Hering-Waaldijk, 2003. 11.)¹*

A szociális munka² történeti kutatásában a közelmúltban új szempontok merültek fel. Ezek között szerepel az egyes régiók közötti eltérések vizsgálata,³ valamint a helyi civil és a nemzetközi szervezetek szerepe a később kiépülő állami ellátások elődjének megalapításában.⁴ Ez utóbbihoz kapcsolódik az eddig kevesebb figyelmet kapott terület, a nőszervezetek részvételének feltárása a szociális szakma korai megalapozásában, elsősorban a 20. század elején. Ez az az időszak, amikor Európa-szerte egyre inkább felváltották a korábbi jótékonyági, filantróp, a közösségből jövő segítő tevékenységet a szociális munka professzionalizálódott formái és intézményei. A tanulmány azt kívánja bemutatni, ahogy az új irányzat, vagyis a szociális munka kialakul, és elválnak a korábbi jótékony tevékenységektől. A fő különbség a két megközelítés között elsősorban a társadalmi problémák gyökereinek feltárásában és strukturális változtatások igényében keresendő, amely jellegzetesen keretezi a szociális munkát már a kezdetektől fogva.

¹ “[...] women have played crucial and visionary roles in the constitution of the profession, while at the same time, avoiding turning the profession into an exclusively female domain.” HERING-WAALDIJK, 2003. 11.

² A szociális munka alatt itt a közkeletű definícióhoz hasonlóan professzionális segítő tevékenységet értünk, amely alkalmazott társadalomtudományi szakértelemhez kötődik.

³ Tomasz Inglot a jóléti rendszerek és szociális ellátások történeti kutatásában élen járt a kelet-európai ellátórendszerek összehasonlító vizsgálatával, amelyben kiemelte, hogy jellegzetes eltérések figyelhetők meg a volt szovjet blokk országaiban, tehát nem tartható az a szemlélet, amely egy modell megvalósulását vélte ezekben az országokban. (INGLOT, 2008.)

⁴ A külföldi szakirodalomban a közelmúltban jelentős szerepet kaptak a kelet- és nyugat-európai kutatók közös összehasonlító vizsgálataira alapuló művek. Lásd például: HERING-WAALDIJK, 2003.

A nemzetközi összehasonlító kutatások tematikájához⁵ hasonlóan azt kívánom feltárni, hogy milyen szerepe volt a hazai feminista mozgalom aktivistáinak a szociális munka első kezdeményezéseinek megalapításában. A civil szféra szerepének kutatásában ez a terület még kidolgozatlan, annak ellenére, hogy rendelkezésünkre állnak a feltáráshoz hozzásegítő források, mind a fővárosi, mind az Országos Levéltárban. Fontos szempont továbbá az elméleti kiindulópont rekonstruálása, és annak a dilemmának a feloldása, hogy szemben áll-e egymással a szociális munka, illetve a jótékony tevékenység a korabeli értelmezésben. A tanulmány ezért a levéltári dokumentumok mellett a szociális munka elméletéhez hozzájáruló két korabeli szerző, Perczelné Kozma Flóra és Glücklich Vilma írásait is elemzi. Szerepük és kötődésük a feminista mozgalomhoz szintén a tanulmány részét képezi. A nőmozgalmon belül e sajátos egyedi irány társadalmi szerepvállalásának feltárása már csak azért is fontos, mert mind a közéletben, mind a társadalomtörténetben elsősorban egy sematikus és sok tekintetben hiányos kép él a korabeli hazai feminizmusról, amelyet elsősorban a választójogi küzdelem kontextusában, és erre leszűkítve tárgyalnak. Továbbá az eredeti dokumentumok és szövegek alapos ismerete híján leegyszerűsítő ideológiai kategorizálás tárgyát képezi az irányzat. Mindezzel szemben azt kívánom bemutatni, hogy a szélesebb társadalmi reformprogrammal és a patriarchális kultúra alapjait elemző és megkérdőjelező kiindulópontjával a századeleji feminizmus a Feministák Egyesületének szervezetei köré csoportosulva a társadalmi élet legkülönbözőbb szféráiban dolgozott ki és kínált föl alternatívákat. Ezeknek egy részében együttműködött és egy állásponton volt más nőszervezetekkel, ám sok területen a megközelítésük radikálisan egyedinek minősült a hazai közéletben, követve és hazai adottságokhoz adaptálva a nemzetközi szüfrazsett és feminista irányzatok trendjeit.

Kutatási előzmények

A régiókra vonatkozó történeti összehasonlító kutatások rámutattak, hogy a szociális munka hálózatait érintő intézményesülő változások háttérévé idővel a megújuló törvényi szabályozás és az állami intervenció vált.⁶ A társadalmi munka, a szociális téren való tevékenység kiépülésében és alakításában az egyházi és az állami szervek közös erőfeszítése együttesen volt jelen, amellett, hogy jelentős szerepet játszottak – és játszanak azóta is – a civil szféra szereplői. Azon nőszervezetek szerepét érdemes közelebbről megvizsgálni, melyek törekedtek olyan tevékenységeket elősegíteni – a demokratikus társadalomról vallott nézeteikkel összhangban –, amelyekkel hatással lehettek egy általuk igazságosabbnak és méltányosabbnak vélt társadalomszerkezet kialakítására. A helyi progresszív nőegyesületek Európa-szerte merítettek azokból a közös állásfoglalásokból és programokból, amelyeket a nemzetközi nőszervezetek tematikus bizottságai kidolgoztak és a kongresszusaikon megvitatottak. Ilyen volt például hazánkban az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában

⁵ Ezekre hamarosan részletesebben is hivatkozom.

⁶ Hering-Waaldijk, 2003. 11.

alapított Feministák Egyesülete,⁷ amely a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége (International Woman's Suffrage Alliance)⁸ magyarországi tagszervezete volt. Megközelítésük szerint a társadalmi munka kezdeményezőinek az intervenció igényével kell fellépniük, és arra kell törekedniük, hogy ezeken a területeken a legkülönbözőbb szintű (egyéni, civil egyesületi, állami, akár piaci) szereplők együttműködésével legyenek fenntartható intézményes megoldások. A legkorábbi területek, ahol körvonalazódott a beavatkozás fontossága, és ahol elindultak az alulról jövő kezdeményezések, a következők voltak: iskolák, iskolalátogatás; napközitthonok, kórházak, egészségügyi ellátás; gyerekneveléssel kapcsolatos tanácsadások; bántalmazottak védelme, ellátása; lakhatás.⁹ A sor folytatható, de érdekessége, hogy a nemzetközi tapasztalatok feldolgozása mentén kialakított lista sok eleme meg egyezik azokkal a területekkel, ahol a hazai feministák is megtették az első lépéseket a szociális munka megszervezésében. A szociális munka nyugat- és kelet-európai összehasonlító történeti vizsgálatainak eredményeképpen kirajzolódnak tehát párhuzamos folyamatok, összefüggések, nemzetközi együttműködések.

Az államszocialista rendszerben kiépülő intézményrendszerek sok esetben korábbi, meglévő intézményekre, szolgáltatásokra épültek. Ezek összehasonlító vizsgálata során¹⁰ megállapítják a szerzők, hogy további történeti vizsgálatok szükségesek annak feltárására, hogy kik voltak azok a társadalmi aktorok, akik a legkorábbi szociális munka programjait és a kereteket kialakították. Milyen szerepe volt a téma elméleti kidolgozásában és a gyakorlati munkában a nőknek és a nőszervezeteknek?¹¹ Darja Zvirsek rámutatott,¹² hogy ebből a korszakból több olyan nemzetközileg elismert elméleti szerző és női aktivista neve veszett homályba, akik jelentős hatással voltak a szociális munka intézményesülése és a szociálmunkás-képzés folyamatára, így például Alice Salomon¹³ (Berlin) vagy Ilse Arlt¹⁴ (Bécs). De említhetjük Jane Addams¹⁵ szerepét, aki Chicagóban megalapította a mintaként szolgáló ellátóházát és kísérleti életformáját, a Hull House Settlementet. A hazai

⁷ Az 1904-től 1945-ig működő, majd a háború után rövid időre újjáalakuló egyesület tevékenysége iránt az utóbbi időben megnőtt a kutatói érdeklődés. A bőséges irodalomból itt néhányra hivatkozunk: PETŐ, 1998; KERESZTES, 2011; KÉRI, 2019; ACSÁDY, 1999; ACSÁDY–MÉSZÁROS, 2016; SZAPOR, 2018; CZEFERNER, 2021. A szervezet politikai tevékenysége, választójogi aktivitásuk és kiadványaik eddig nagyobb hangsúlyt kaptak a szakirodalomban. A szervezet kiterjedtségére, hatására, kapcsolathálójára, a háború alatti pacifizmusukra és itt jelen esetben a szociális tevékenységére irányulnak saját kutatásaim és társszerzőkkel kiadott munkáim.

⁸ Az IWSA megalapítására Carrie Chapman Catt tett javaslatot 1902-ben Chicagóban az Amerikai Nők Választójogi Szövetségének gyűlésén. Ettől kezdve általában két évente tartották meg kongresszusait. Berlin, Koppenhága, Amszterdam, London és Stockholm után a VII. kongresszust 1913-ban Budapesten rendezték, a Feministák Egyesülete szervezésében. A delegációk megismerkedtek a helyi szociálmunka-kezdeményezésekkel, és több jóléti intézményt végiglátogattak a fővárosban és vidéken is.

⁹ HERING–WAALDIJK, 2003. 14.

¹⁰ HERING, 2009.

¹¹ HERING–WAALDIJK, 2003. 16–17.

¹² ZAVIRSEK, 2012. 54.

¹³ Alice Salomon (1872–1948): a szociálmunkás-képzés egyik nemzetközileg elismert alapítója.

¹⁴ Ilse Arlt (1876–1960): bécsi iskolaalapító és szociális munka elméletének egyik kidolgozója.

¹⁵ Jane Addams (1860–1935): a szociális munka megalapításában elért érdemei elismerésképpen Nobel-békedíjban részesült 1931-ben.

feministák is kapcsolatban álltak Jane Addamsszel, akinek szellemisége és programjai nagymértékben hathattak az itteni kezdeményezőkre is. A háború utáni években Magyarországon hasonló jelentőségű szerepet töltött be Slachta Margit és Farkas Edith is.¹⁶

Ezekhez a kutatási kérdésekhez kapcsolódik a jelen tanulmány, amelynek célja az egyedi feminista szerepvállalás feltárása, annak okán, hogy elméletileg elkülönült álláspontot képviseltek. Így a múlt század elejéről származó dokumentumok alapján fenti, nemzetközi vizsgálatokhoz illeszkedve bemutatható a hazai nőszerzők, azon belül is a Feministák Egyesületéhez tartozó aktivisták jelentős hozzájárulása a szociális gondoskodásról, a szociális munkáról való elméletek megalapozásához, valamint az első intézmények létrehozásához.¹⁷ Az egyes esetek feltárásában, amelyeket itt jellegzetes példaként fogok tárgyalni, forrásként most elsősorban levéltári anyagokra támaszkodtam, így elsősorban az egyesület éves közgyűlési jegyzőkönyveire,¹⁸ illetve a fővárossal folytatott levelezésükre.¹⁹

Az elesettek támogatásának szempontja a feminizmus első és második hullámában is egyformán jelen volt a globálisan elterjedt mozgalom legkülönbözőbb színterein; az egyes eltérő régiókban nagyon hasonló módszerekkel, tartalmakkal és üzenetekkel.²⁰ Az egykori, a szavazati jogért folytatott küzdelem mindenhol együtt járt a szociális, munkavédelmi jogok követelésével is, és ugyanúgy megcélzották az anyasági ellátások, a csecsemővédelem, vagy éppen a háztartási munka elismerésének témáit is az első hullám feministái. Mindez a széles társadalmi reformprogramjuktól fakad, amelynek célja egy igazságos, méltányos, a nemek egyenjogúságán alapuló társadalom kiépítése volt. A nőt anyai, családon belüli, munkavállalói, vagy éppen közéleti mivoltában egyformán támogatták, és az élet minden területén egyenrangúságra törekedtek a férfikkal.

A kelet-európai szociális munka történetének kutatásában tehát egyre inkább előtérbe kerül a kérdés, hogy az államszocialista rendszerek előtt kik és hogyan gondoskodtak a rászorulókról azt követően, hogy a jótékonyági tevékenységeket kiegészítette és sok esetben felváltotta a szociális munka igényű beavatkozás 20. század elején. A szakirodalom utal arra is, hogy egyre inkább tévesnek bizonyul két korábbi feltevés, miszerint a szociális munka alapítói kizárólag társadalomtudós férfiak voltak, illetve, hogy a régióban az államszocialista rendszerek egyforma struktúrára épültek volna, és mindenütt egyforma ellátórendszerek alakultak volna ki.²¹

¹⁶ Juhász Borbálára hivatkozva: ZAVIRSEK, 2012. 54.

¹⁷ A szociális munka általánosabb definíciójával egybecseng a korabeli írások alapján a feministák értelmezése is: olyan társadalmi, önkéntes tevékenységet értettek alatta, amely egyrészt mások hiányzó szükségleteinek kielégítésére szolgál, továbbá a közjót segíti elő. Olyan intézmények működtetése, amelyek strukturális értelemben járulnak hozzá kirekesztett csoportok társadalmi integrációjához.

¹⁸ A Feministák Egyesülete éves közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1904-től kezdve a betiltásukig, 1949-ig megtalálhatóak az Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Polgári kori egyesületi anyagainak gyűjteményében: P 999 1d. 2/at.

¹⁹ Mind a BFL-ben, mind az MNL OL-ban található levelezés áttekintése alapján. Az egyes levelekre való hivatkozást lásd a későbbiekben.

²⁰ LESKOSEK, 2013.

²¹ ZAVIRSEK, 2012. 52.

Ezekhez a kérdésekhez kapcsolódik a századelőn kibontakozó hazai kezdeményezések kutatása is. A korabeli dokumentumok itt tárgyalt vizsgálata a korábbi nőtörténeti kutatásokkal, a nőmozgalmak kutatásával és a szociális munka kezdetének feltárására irányuló legújabb nemzetközi törekvésekkel összhangban²² rávilágít arra a közös területre, ahol a feminista aktivizmus és a szociális szakma profeszszionalizációja találkozott. Korábbi és kortárs nőszervezetek sokrétű tevékenysége és jótékonyág-alapú megközelítése előzte meg ezt az új irányzatot. A hazai feminizmus első hullámában, az Osztrák–Magyar Monarchia idején kibontakozó társadalmi reformelképzelések szolgálták keretként mindazokhoz a törekvésekhez, amelyekkel az aktivisták – a kortárs nyugati feministákhoz hasonlóan – hozzájárultak a szociális munka elméletének és gyakorlatának megalapozásához a század első évtizedében. A Budapesten 1904-ben alapított Feministák Egyesületéhez kapcsolódó aktivisták és szerzők elképzeléseinek és tevékenységeinek középpontjában a nemek egyenlőségén alapuló igazságos társadalom elérésének célja állt. A szervezet fókuszba állítását az is indokolja (a kutatómunkát elősegítő bőséges iratállomány és a már korábban kidolgozott részletek folytatásának igénye mellett), hogy a feministák tevékenységében, valamint a szociális munka kezdetéhez való mind elméleti, mind gyakorlati hozzájárulásukban tükröződik autentikus civil elhivatottságuk, lelkesedésük,²³ valamint a jó társadalomról, a társadalmi igazságosságról, a közjóról vallott, és az adott kor idealizmusának megfelelő, bizakodó elképzeléseik. A tanulmányban tehát azokra a mozzanatokra koncentrálok, amelyek a nőszervezetek társadalmi progresszióhoz való hozzájárulásának részeként eddig kevesebb figyelmet kaptak a szociális munka kezdetének feltárásában.²⁴

Feministák és a szociális munka: előzmények

A hazai feministák szociális munkáról alkotott elképzelései a társadalmi igazságosságon és a nemek egyenlőségén alapuló demokratikus ideáikhoz kapcsolódtak. Berteke Waaldijk a holland szociális munka kialakulása kapcsán hasonlóképpen fontosnak látja a feminizmus és nőemancipáció eszméit.²⁵ Ezek a hatások megjelentek még a későbbi kliens és szociális munkás közötti viszonyról vallott elvekben is, amennyiben az adott társadalmi intervenciót célzó programnak az alapvető tiszteleten és elfogadáson kell alapulnia.

A nőemancipáció általánosan felvázolható folyamata azt jelenti, hogy ennek mentén a nők az adott társadalomban egyre inkább integrálódni tudnak, és egyenrangú aktorként jelennek meg olyan területeken és pozíciókban, ahol eddig kirekesztettek voltak. Ide érthetjük a képzés, a munkavállalás és a közéleti tevékenység

²² HERING–WAALDIJK, 2009; ZAVIRSEK, 2012.

²³ Az érzelmi töltet szerepéről a társadalmi mozgalmak céljainak elérésében lásd: JASPER, 1997; JASPER, 1998.

²⁴ Így például a téma ismert kutatója, Susan Zimmermann (ZIMMERMANN, 2011.) sem fordított kellő figyelmet a hazai nőszervezetek, illetve a társadalmi egyesületek újító szerepére a szegénypolitika történetéről szóló összehasonlító munkájában – ahogy ezt a recenziójában Inga Brandes tárgyalja. (BRANDES, 2015.)

²⁵ WAALDIJK, 2015.

területeit; a vezető pozíciókat (piaci, állami, intézményi); valamint a politikai testületekben való részvételt és képviselést helyi és országos szinteken. A korábban kirekesztett, jogfosztott csoportok – mint például a nők – emancipációja azonban nem lesz egészen addig teljes, amíg megfelelő hozzáférést nem kapnak a kulturális reprezentációk formáláshoz (a korábbi előítéletes képek alternatíváinak megalkotásához), és részt nem tudnak venni a saját igényeik és elképzeléseik szerint kialakított ellátórendszerek kiépítésében.²⁶

Az ebben az értelemben vett egyenrangú állampolgárok (*citizen*) koncepciója szolgált alapként ahhoz, hogy a korabeli feministák szorgalmazzák a szociális munka elméletének kidolgozását és intézményeinek megalapítását. A kulcsmozzanat a századelő hazai feminizmusának megközelítésében (amely szintén összecsengett a kortárs nemzetközi progresszív nőmozgalmi törekvésekkel) az intervenció szükségességének a hangsúlyozása volt, vagyis a társadalmi folyamatokba való beavatkozást sürgették az igazságtalanságok strukturális kezelése céljából. Azokkal a kezdeményezéseikkel, amelyekkel hozzájárultak a szociális munka intézményeinek megalapításához és elméletének kidolgozásához, a hátrányos helyzetűek integrálását, és – a diszkriminatív folyamatok feltárása mentén – azok megszüntetését kívánták elérni. A korabeli feminista megközelítésben tehát kívánatos, hogy a korábbi szimptomatikus (felszíni kezelést nyújtó) jótékonykodást a szociális munka intézményesüléséhez való hozzájárulásnak kell felváltania a nőszervezetek tevékenységében. A feminista mozgalomhoz köthető szerzők közül Perczelné Kozma Flóra és Glücklich Vilma írásain keresztül mutathatunk rá erre a meghatározó diszkurzív fordulatra, amely alapul szolgált a Feministák Egyesületének gyakorlati kezdeményezéseire.

Az előbbiekkal összhangban az emancipációs folyamat menetében vízvázalótónak tekinthetjük azt a mozzanatot, amikor a korábbi jótékonyági tevékenységeket felváltja az érdekvédelem és közéletben való aktív jelenlét igényével alapított társulások, és elkezdődnek a nők képzéséért, politikai részvételéért és jogaiért indított törekvések.

A legtöbb nőszervezet ugyanis (mind a világi, mind a felekezeti alapon szerveződők) a jótékonyági keretkezésben helyezte el magát a 18. századi kezdetektől²⁷ egészen a 19. század közepéig-második feléig, amikor megjelentek a női érdekvédelmi és a jogokat kiszélesíteni kívánó szervezetek és kezdeményezések. Az első számon tartott hazai nőszervezet, a Pesti Jótékony Nőegylet 1817-ben alakult – egy időben a Budai Nőegylettel – Hermina főhercegnő pártfogásával. Elsősorban jómódú, nemesi származású nők működtették, fő tevékenységük a fiatal lányok képzése és a jótékonyág volt.²⁸ Az ezt követően alakuló segélyező nőegyletek és jótékony egyének tevékenysége és kezdeményezései a későbbiekben jelentős hatással bírtak a kialakuló szegénypolitikára és a szociális munka intézményeinek kiépülésére. A korabeli nőszervezetek és önszerveződő jótékonyági

²⁶ Ezek a szempontok tulajdonképpen megtalálhatóak az ENSZ CEDAW Bizottságának az egyenjogúság mértékét ellenőrző és a diszkriminatív folyamatokat monitorozó tevékenységében, és ugyanígy a nemek közti különbséget mérésére alkalmazott, a World Economic Forum által évente kumulált úgynevezett *gender gap* számításokban is.

²⁷ TÓTH, 1998.

²⁸ Uo.

kezdeményezések egyben hozzájárultak a rendi társadalom átalakulásához, a polgárosodás kibontakozásához.²⁹

Úgy tűnhet azonban, hogy az emancipációs törekvések mintegy ellenpólust képviselnek a jótékonyági tevékenységekkel szemben. A jótékonyág (a női hivatás-ként tételezett gondoskodás) értelmezése szembekerült ugyanis a szociális munka értelmezésével a hazai feministák századeleji elméleti munkáiban és gyakorlati tevékenységének következményeképpen.

Itt azonban további szempontokat vehet fel az a megközelítés, amely szerint feloldható a jótékonyág és a társadalmi mozgalmi aktivizmus ellentmondásossága, annak ellenére, hogy az idevágó szakirodalom e két tevékenységet leginkább össze nem egyeztethetőnek tartja.³⁰ A mozzanat, amely a kettőt mégis összekapcsolhatja, a jótékony beállítódás és cselekvés mögött rejlő politikai értékek, amelyek első-sorban a lokalitás mikropolitikájában nyilvánulhatnak meg. A jótékony cselekvő morális indíttatása mögött egyben saját maga jobbításának, nemesebbé, erényesebbé tételének vágya is meghúzódik, vagyis az erényes, jótékony cselekvő konstrukciójának a folyamata, az ún. *moral selving*.³¹ Ez a folyamat ugyanakkor nem zárja ki a politikai akciók világába való bevonódást, a mozgalmi aktivizmust.³² Mind a mozgalmi aktivitás, mind a jótékony cselekvő morális énjének felépítése mögött erős érzelmi motivációk húzódnak.

Amint azt látni fogjuk, ez a morális, érzelmi eredetű érvelés a szociális munka megalapozása felé hangsúlyosan jelen volt a hazai feminista mozgalomhoz köthető Perczelné Kozma Flóra írásaiban és közzétett felszólalásaiban, ahogyan a Feministák Egyesületének szenvedélyes hangú közleményeiben is, amelyekben a társadalmi munka, a szociális gondoskodás céljairól és gyakorlatáról írtak. Az „átérzett politizálás”³³ tehát az a mozzanat, amely jelen van mind a jótékonyág, mind a társadalmi mozgalmi aktivizmus mögött, és összekötheti a kettőt, feloldva a két cselekvési forma vélt ellentmondásosságát. Meghatározó ugyanakkor egy adott jótékony tevékenység elemzésében a cselekvők hozzáállása a hivatalos, állami szegénypolitikához, illetve támogatási rendszerekhez.³⁴

A modernkori társadalmi egyesületek történetének kutatása Magyarországon egyre több adalékkal szolgál annak a megválaszolásához, hogy milyen szerepet játszottak az önkéntes szervezetek a szociális munka egyes intézményeinek megalapításában, segélyakciók működtetésében. E kutatásoknak köszönhetően jobban értékelhetjük az „*egyesületek tényleges társadalmi jelentőségét*”³⁵ és szerepüket a demokratikus folyamatokban, így például a társadalmi nyilvánosság új tereinek megalkotásában is:

²⁹ KISS, 2018. 49–50.

³⁰ „Charitable action and social movement activism are often understood as incongruent, even contradictory.” ALLAHYARI, 2001. 195.

³¹ ALLAHYARI, 2001. 195.

³² ALLAHYARI, 2001. 195.

³³ A *felt politics* kifejezést ALLAHYARI–JASPER, 1997. és JASPER, 1998. nyomán alkalmazza a társadalmi mozgalmi aktivitásra és a jótékonyági cselekedetre egyaránt. (ALLAHYARI, 2001. 196.)

³⁴ Uo.

³⁵ KISS, 2018. 49.

„A modern kori egyesületek, vagyis a tagok egyenlőségén és szabadságán alapuló önkéntes társulások kitüntetett szerepet játszottak a modern nyilvánosság megteremtésében. Azt a lehetőséget biztosították, hogy az állampolgárok a közösség ügyeit illető kérdésekben korlátozások nélkül eszmét cserélhessenek és véleményt alkothassanak, illetve véleményükkel a hatalom mindenkori gyakorlójára befolyásuk lehessen.”³⁶

A hazai egyesülettörténeti kutatások nyomán továbbá feltárulnak az együttműködések módjai a civil és az állami szereplők között, mint ahogy arra Bálint Angelika egy korai példa kapcsán rámutat, górcső alá véve a hajléktalanellátás területén létrejövő koordinációt a városvezetés és egy menhelyet kezdeményező egyesület között az 1880-as években Budapesten.³⁷ Ebben az esetben is a társadalmi egyesület kezdeményezésére jön létre egy szociális célokat szolgáló intézmény.

Hasonló együttműködések tárulnak fel a Szociális Testvérek leánykereskedelem elleni tevékenységét és vasúti misszióját vizsgálva Lengyel Nóránál is, ez esetben civil, egyházi és állami szereplők részvételével. A prostitúció kérdésével már 1893-tól elkezdtek foglalkozni Magyarországon a Teleia szervezet megalapításával, majd a leánykereskedelem elleni küzdelemhez más szervezetek és közéleti szereplők is csatlakoztak.³⁸ A felsorolásban mások mellett az itt tárgyalt Perczelné Kozma Flóra neve is szerepel, továbbá az 1905-től már szerveződő és az 1909-ben megalakult Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen (MELE)³⁹ nevű társadalmi szervezet is.⁴⁰

Feministák a szociális munka elméleti kérdéseiről

A hazai feminizmus történetében a szociális munka kezdeteit megalapozó diskurzusban megjelent mind az erkölcsi, vallási indíttatású, mind a modernista, szociáldarwinista kiindulópontú érvelés. A két megközelítés összetalálkozik a társadalmi munka és az aktivizmus gyakorlati jelentőségének kiemelésében, és abban, hogy meg kellett haladni az alkalmi jellegű, és valójában csak tüneteket kezelő segélyezést, a hagyományos értelemben vett jótékonykodás formáit. A századelő nőmozgalmában, így például a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének tagszervezetei között a legkülönbébb világnézetű, vallásos és világi szervezetek működtek együtt.⁴¹ A Feministák Egyesületének emancipatorikus törekvéseihez is kapcsolódtak vallásos, különböző felekezeti háttérű támogatók. A századelő nőmozgalmának egyik legismertebb személyiségévé az unitárius Perczelné Kozma Flóra vált.

³⁶ Uo.

³⁷ BÁLINT, 2018.

³⁸ LENGYEL, 2018. 65.

³⁹ A szervezetet – amely állami és egyházi támogatást is élvezett – Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök mellett gróf Tisza István és Hodossy Gedeon országgyűlési képviselő is vezette. Lásd: LENGYEL, 2018. 65.

⁴⁰ A Feministák Egyesületének, illetve Perczelné Kozma Flórának a leánykereskedelem elleni jelentős tevékenységét Lengyel Nóra itt nem fejt ki, és nem említi Perczelné leánykereskedelem elleni és a prostitúció szabályozásával kapcsolatos írásait sem. A feministák nem feltétlenül képviseltek azonos álláspontot a MELE-vel, mert a megengedő törvényi szabályozás helyett a teljes abolíciót sürgették.

⁴¹ SÁRAI SZABÓ, 2014. 160.

Meghívott előadóként felszólalt nőszervezetek taggyűlésein és számos nyilvános fórumon, illetve felkészült szakértőként tartott beszédet társadalmi kérdésekről szóló vitákon.⁴² Kiterjedt publikációs tevékenységet folytatott, írásai megjelentek többek között a feministák lapjaiban is, teológiai és társadalmi kérdéseket érintő felszólásait és közleményeit két kötetbe foglalva adta ki.⁴³ Itt érdemes megjegyezni, hogy a „különböző felekezetek belső élete a 19. század végén, 20. század elején a nők számára számos »munka«-lehetőséget teremtett a kegyességi, egyházerosztó, vallásmegújító mozgalmakban, amelyek a modern társadalom problémáira az egyház és a modernitás kapcsolatának kérdéseire próbáltak reflektálni.”⁴⁴ A református egyházon belüli úgy nevezett „belmisszió” kegyességi irányzatának beállítódása volt Perczelné kiindulópontja is, bár később meglehetősen határozott irányváltással az „unitárius valláshoz csatlakozott, amelyben a női jelenlét, részvétel, véleménynyilvánítás, a női egyenjogúság kérdése hagyományosan elfogadott volt, már a 18. század végétől.”⁴⁵ Az Unitárius Egyház mind írásait, mind tevékenységét nagyra értékelte. Perczelné Kozma Flóra a kiadott felszólalásainak és közleményeinek második kötetét Ferencz József kolozsvári unitárius püspöknek ajánlotta, aki lelkes hangú levélben köszönte meg az ajánlást, nagyra becsülve és méltányolva a szerző műveit és törekvéseit.

Perczelné Kozma Flórát a hazai szociális munka elméletének megalapozójaként tarthatjuk számon, hiszen az elsők között volt, akik a társadalomért, a közérdekért végzett⁴⁶ önkéntes, segítő munka erkölcsi hátterét, motivációját, alapjait vizsgálták, és egyben feltették a kérdést, hogy melyek a szociális munka leghatékonyabb módjai, amelyek egyúttal képesek a társadalmi osztályok közötti szakadékot áthidalni és strukturális változásokat előidézni.⁴⁷ Bár modernista társadalomszemlélete és igazságérzete a nők egyenjogúságának és szavazati jogának fontossága melletti kiállását hozta magával,⁴⁸ a nőket vallásos áhítattal áthatott esszencialista⁴⁹ fogalmakkal jellemezte, akiknek legfőbb hivatása az anyaság. Így éppen az anyasággal járó, „velünk született”⁵⁰ gondoskodási hajlam predesztinálja a nőt Perczelné szerint a társadalomért érzett felelősségvállalásra és a társadalmi kérdésekben megnyilvánuló aktivizmusra is. A szavazati jog tehát épp azért szükséges ezek szerint, mert a „nőies kötelességek”-et (értsd: a társadalomért végzett hasznos munka, felvilágosult, hazafias szellemű gyermeknevelés, közéleti tevékenység) így tudják majd a nők legjobb hatékonysággal ellátni.⁵¹ Perczelné megkülönböztette a jótékonykodást a professzionális szociális munkától, sőt kifejezetten elítélte az amúgy dőzsölő rangosabb rétegek divatoskodásból kiinduló alamiznaosztogatását.⁵² A szociális munkát a „társadalmi igazságot szolgáló” tevékenységnek tartja, amely

⁴² SÁRAI SZABÓ, 2014. 143.

⁴³ Lásd az irodalomjegyzékben hivatkozott műveit.

⁴⁴ SÁRAI SZABÓ, 2014. 151.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ PERCZELNÉ KOZMA, 1907. 140.

⁴⁷ PERCZELNÉ KOZMA, 1907. 141.

⁴⁸ PERCZELNÉ KOZMA, 1915d.

⁴⁹ A hazai feminizmus első hullámában mind a konstruktivista, mind az esszencialista értelmezés jelen volt. Erről bővebben lásd például: ACSÁDY, 2015.

⁵⁰ PERCZELNÉ KOZMA, 1907a. 115.

⁵¹ PERCZELNÉ KOZMA, 1915a. 8; PERCZELNÉ KOZMA, 1915e. 28.

⁵² SÁRAI SZABÓ, 2014. 154

egyben szolgálja az egyenlőség és a társadalmi haladás ügyét is. Esztétikai minőséget tulajdonít a szociális munkának,⁵³ és a vallásos keretezés mentén a teremtéshez hasonlítja: „Kozma Flóra a gyakorlati és szellemi munkát rangsorba állítva, ez utóbbit tartotta »nemesebbnek«, a »tervező és teremtő Isten« munkájával állítva párhuzamba.”⁵⁴

A jótékonykodást a fentiekhez hasonlóan Glücklich Vilma, a Feministák Egyesületének alapító elnöke is kritikával illette. A társadalmi munka alapjainak kialakításában, és azon belül az egyesületek szerepének megerősítésében úttörő jelentőségű életmű megalkotója eredeti végzettsége szerint fizika és matematika szakos tanár volt.⁵⁵ Reáliskolát végzett, majd tanítónőként szerzett képesítést. 1893-tól a fiumei felső leányiskolában oktatott. Ezt követően felvételizett a budapesti bölcsészettudományi kar filozófia szakára, és 1896-ben ő lett az első nő, aki egyetemi tanulmányokat kezdett és diplomát szerzett Magyarországon. Foglalkozott modern pedagógiai elvekkel és társadalmi kérdésekkel. Feminista szervezeti tagsága előtt az 1902-ben alakult Nőtisztviselők Országos Egyesületének elnökségi tagjává választották. A Feministák Egyesületében több mint két évtizeden át, 1927-ben bekövetkezett korai haláláig tevékenykedett, valamint tisztséget vállalt az I. világháborút követően a Nők Nemzetközi Békeligájában is.

Glücklich a jótékonykodást meghaladottnak tekintette, mivel az „pillanatnyi érzelmeken” alapul, továbbá nem a társadalom egészét érinti, hanem annak csak egy adott részét.⁵⁶ Az *egyén és társadalom* című cikkében⁵⁷ a szociáldarwinista nézőponthoz hasonlóan a társadalmat minden részében összefüggő szerves egésznek tekinti, amelyben az egyik rész problémája, „betegsége” kihát az egészre. Tehát nem tüneti kezelésekre van szükség, hanem társadalmi reformokra, amelyeknek a jótékonyság kifejezeten a „kerékkötője” lehet.⁵⁸ Ehelyett szerinte pontos diagnózisra van szükség, meg kell ismerni a társadalmi folyamatokat, „ha eredményesen akarunk segíteni”.⁵⁹ Értelmi alapon, analízisre épülő, céltudatos munkára van szükség, amely alkalmazkodik a társadalom szükségleteihez, és amelynek értelmét Perczelné Kozma Flórához hasonlóan ő is az osztályok közötti szakadékok leküzdésében, a „megértésben” látja.⁶⁰ Már ebben az írásában megelőlegezi mindazt a gyakorlati, önkéntes munkát, amellyel a Feministák Egyesülete fellép a következő években, így a szervezetek és a hatóságok közötti együttműködés útján megvalósuló napköziotthonokat, munkaközvetítést, munkaalkalmak teremtését és a munkásnők életét megkönnyítő, központi háztartásokra épülő lakástervek kidolgozását. Véleménye szerint a szociális munkára vállalkozóknak adott társadalmi kérdések megoldására kell lehetőségeket találniuk. Aki társadalmi munkát kíván végezni „[...] törekedjék minden erejével közhasznú intézmények létesülésének elősegítésére, hogy mind szűkebbre szoruljon az alamizsnára utalt egyének köre. Keltse fel, amennyire lehet

⁵³ PERCELNÉ KOZMA, 1907a. 115–116.

⁵⁴ Lásd: SÁRAI SZABÓ, 2014. 154.

⁵⁵ ACSÁDY–ELEKES–SÁRAI SZABÓ, 2020. 11.

⁵⁶ GLÜCKLICH, 1907. 3.

⁵⁷ Az írás a Feministák Egyesületének a lapja, *A Nő és a Társadalom* induló számában jelent meg. Lásd: GLÜCKLICH, 1907.

⁵⁸ GLÜCKLICH, 1907. 3.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ GLÜCKLICH, 1907. 4–5.

*a hatóságok érdeklődését egy-egy nélkülözhetetlen intézmény iránt, és vegyen részt annak ellenőrzésében, ha létesítése sikerül.*⁶¹

A Feministák Egyesülete ezeket a kezdeményezéseket tehát egy széles értelemben vett társadalmi reformprogram részeként értelmezte, amely a nemek egyenlőségén alapuló igazságos társadalomképre épült. Céljaik eléréséhez eszközként tekintettek az általános választójogra, amely ahhoz járulna hozzá, hogy a nők is részt vehessenek a közösséget érintő döntések meghozatalában. *„A nők képzésének, munkavállalásának feltételeit igyekeztek javítani, további szociális és gyermekvédelmi kérdésekben jelentős szerepet vállaltak a sokszor még kiépülőben lévő állami ellátórendszer hiányosságait pótolva, vagy azt kiegészítve.*”⁶² A feminista aktivisták elhivatottsága és szakmai felkészültsége, illetve nyitottsága a kellő szaktudás megszerzéséhez hozzájárult ahhoz, hogy kezdeményezéseiket a hivatalos intézmények elismerték és az aktivistákat partnernek tekintették a szociális munka terén.

Glücklich Vilma és az egyesület többi aktivistájának a társadalmi munkára vonatkozó alapelve az volt tehát, hogy nem pusztán jótekonnykodással, adományozással kell segíteni, hanem a súlyos helyzetek, társadalmi problémák gyökeréig kell lemenni, és az érintetteket bevonva kell olyan lehetőségeket megteremteni, amelyek hosszú távon változtatnak a helyzetükön.

Intézményalapítások, gyakorlati kezdeményezések

A szociális munka kezdeteinek gyakorlatában jelentős kezdeményezések fűződtek az 1904-ben Budapesten alapított Feministák Egyesületéhez⁶³ nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is, ahol a szervezet fiókegyesületei vettek részt helyi akciókban. A szociális munka megalapozásának lépéseit levéltári dokumentumokra alapozva említem.

A Feministák Egyesületének legfontosabb döntéshozatali fóruma (mint az egyesületeknek általában) az éves közgyűlés volt. Ezen kívül havonta tartottak választmányi gyűléseket, valamint taggyűléseket. Voltak olyan hónapok, amelyek során kétszer-háromszor is tartottak ülést, amelyekről részletes jegyzőkönyvet vezettek. A felszólalásokból rekonstruálhatók a kezdeményezések, az akciók előkészítése, a taglétszámuk változása és a pénzügyeik, hiszen az anyagiakról a pénztárost rendszeresen beszámoltatták. Folyamatosan tárgyalták azokat a szociálpolitikai, valamint a női munka védelmével összefüggő kérdéseket, amelyeknek ügyében az egyesület tagjai is módosító indítványokat, javaslatokat fogalmaztak meg.⁶⁴

Bár a Feministák Egyesületének gyakorlati tevékenységét – például a szociális munkát érintő kezdeményezéseket, intézményalapításokat, együttműködéseket, képzéseket és terveket – az egyesület periodikájában, *A Nő és a Társadalomban*⁶⁵

⁶¹ GLÜCKLICH, 1907. 5.

⁶² ACSÁDY–ELEKES–SÁRAI SZABÓ, 2020. 12–13.

⁶³ A szervezetről szóló munkákra való hivatkozásokat lásd a 4. lábjegyzetben.

⁶⁴ ACSÁDY, 2005. 82–83.

⁶⁵ *A Nő és a Társadalom* 1907-ben a Feministák Egyesületének és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének közös közlönyeként jelent meg: ACSÁDY, 2020. 19. A lap 1914-től *A Nő* címmel jelent meg. A feministák lapjairól lásd még: KERESZTY, 2011; ACSÁDY, 2007; ACSÁDY, 2015; CZEFERNER, 2021.

fellelhető írások alapján is áttekinthetnénk, jelen tanulmány nem támaszkodik erre a forrásbázisra, mert egy másik megközelítéssel kíván élni. A lap mint társadalmi mozgalmi periodika szerepe többek között az önreprezentáció volt, mint ahogy az más egyesületek kiadványai esetén is megfigyelhető.⁶⁶ Annyit azonban fontos itt megemlítenünk, hogy a feministák a lapjukban rendszeresen beszámoltak a kezdeményezéseikről, elsősorban az egyes számok utolsó lapjait kitöltő rovatban, a *Feministák Egyesülete Hivatalos Közleményeiben*. Így például az induló, 1907. évi számban beszámoltak arról, hogy a Gyakorlati Tanácsadó számára (amelynek megalapítását és működését itt bővebben is tárgyaljuk) magánadomány érkezett: 30 korona Popper Kamillától és 6 korona Gerstl Jozefintől.⁶⁷ A lapban tudósítottak továbbá arról, hogy a székesfővárosi tanács napköziotthonok megnyitásáraól értesítette az egyesületet.⁶⁸ Ez a mozzanat világít rá az együttműködési formákra a hivatalos szervek és a feminista mozgalom vezetői és aktivistái között.

A közös irányultságból és kölcsönös kompetencia elismeréséből fakad az alábbi izgalmas együttműködés a főváros és a Feministák Egyesülete között. Alig egy évvel a megalakulást követően, 1905. november 1-jén Glücklich Vilma az egyesület elnökeként levelet írt a fővárosnak, amelyben a napköziotthonok számára önkéntes munkát ajánlott fel az egyesületi tagok részéről.⁶⁹ A levél egyike azoknak a hivatalos szervekhez küldött kérvényeknek és indítványoknak, amelyekben utalás történik intézményi vagy szociális ellátást érintő kezdeményezésekre, amelyek az egyesület későbbi tevékenységét is fémjelezték. A Feministák Egyesületének Budapest Főváros Levéltárában őrzött anyagai mellett az MNL OL P 999 gyűjteményében is találhatóak még a rendezvények, nyilvános gyűlések megtartásával kapcsolatos levelezések is (terembérletek, engedélyek kérése, hozzájárulásokért való folyamodások). A tanulmány témájának kidolgozásához áttekintettem a Feministák Egyesületének a MNL Országos Levéltárában található közgyűlési és a választmányi ülésekről származó jegyzőkönyveit is a szociális munka kezdeményezések említésére fókuszálva, az utóbbi esetben elsősorban az egyesület alakulásának kezdeti éveiben.

Szociális munka: feminista kezdeményezések a századelőn

A szervezet egyik legkorábbi kezdeményezése arra irányult, hogy aktivistáik előzetes (erre a célra irányuló) szociálpedagógiai képzés után önkéntes munkát vállaljanak a főváros által – jellemzően az általános iskolák mellett – működtetett

⁶⁶ A tevékenységek egyesületi kiadványból való feltárára példa Lengyel Nóra tanulmánya is a közelmúltból, amely a Szociális Testvérek missziójának feldolgozására vállalkozott. A tanulmány szintén reflektál a forrás sajátosságaira: LENGYEL, 2018. 61–62.

⁶⁷ Az egyesület bevételei elsősorban a tagdíjakból és magánadományokból adódtak össze, továbbá olyan rendezvények megszervezéséből, ahol belépőt szedtek. A magánadományozókat legtöbbször név szerint említik mind a lapban, mind a választmányi üléseken. Például a választmányi ülésen beszámolnak 130 korona bevételről a napköziotthonok céljára. Jegyzőkönyv, 1906. jún. 19-én du.1/2 7 órakor a Közgazdasági Társaság termében tartott választmányi üléséről. MNL OL P 999 Választmányi ülések 1906-1917. 2.d, 3.t. p1.

⁶⁸ *A Nő és a Társadalom*, 1. (1907) 1. sz. 10.

⁶⁹ BFL IV. 1704b. 3735. VII/1905.

napköziotthonokban. Itt leginkább a kétkeresős családok gyermekeinek iskolán kívüli felügyeletéről gondoskodtak, akik a gyermekfelügyeletet másként nem tudták volna megoldani. Glücklich Vilma beadványa szerint a felajánlott tevékenység a következőképp jellemezte a szervezetüket: „Egyesületünk, amelynek feladatai közé tartozik az is, hogy a nőket a társadalom iránti kötelességeik tudatára ébressze [...]”.⁷⁰

A délutáni foglalkozások megszervezésének kezdetei minden bizonnyal már korábbi egyeztetéseken alapultak. A feministák a napköziben való jelenlét mellett azt is felajánlották, hogy a délutáni foglalkozásokon részt vállaló önkéntesek megszervezésében és kiválasztásában is szerepet vállalnának. Ezért indítványozták azt is, hogy a fővárosi tanács a napköziotthonokkal foglalkozó testületi ülésekre hívja meg őket. A tanács a hónap végére megtárgyalta az ügyet, és teljes egyetértéséről értesítette a feministákat.⁷¹ Válaszlevelükben leírták továbbá, hogy a felajánlott önkéntes munkát a tanács „köszönettel veszi”, továbbá úgy határoznak, hogy a napköziotthonokban felügyeletet vállalókat a Feministák Egyesületének Gyakorlati Tanácsadója közvetítésével fogják beosztani, és a tevékenységbe bevonják a szociálpedagógiai tanfolyam hallgatóit is. Végül a levél arról is értesít, hogy a további szakmai együttműködés kereteit kialakítva a tanács felhívta a székesfőváros közoktatásügyi osztályát, hogy a „napközi otthonok ügyeivel foglalkozó értekezletre és bizottságokra a Feministák Egyesületének képviselőjét hívják meg.”⁷²

A levelezésből látható, hogy a hatóság és az önkéntes tevékenységet felajánló egyesület minden pontban egyetértett. A levelezés hangvételéből kitűnik a partneri, egyenrangú feleket megillető tónus, és az, hogy a tanács a civilek szakmai kompetenciáját elismeri, és méltányolja a tevékenységüket. Ugyanakkor feltételezhető az is, hogy az akkoriban még hiányzó, illetve kiépülőben lévő szolgáltatás kialakításában és a feladatok ellátásában az önkéntes, civil szerepvállalást kedvezőnek ítélték meg a hatóságok, és ezért is segítették elő a végrehajtást. Egy későbbi keltezésű levél igazolja, hogy ez az együttműködés hosszabb távon is fennállt. A főváros 1913-ra már közel száz hasonló napköziotthont működtetett számos kerületben (jellemzően a belső kerületekben, de Budán és a Kőbányán is). Az adott iskolaév elején, a működésről szóló, az érintett feleknek szétküldött tájékoztatóban a Feministák Egyesülete is azon szervezetek között szerepelt, amelyek részt vettek a napköziotthonokkal kapcsolatos tevékenységekben.⁷³ A feminista civil aktivistákkal való szakmai együttműködés más területekre is kiterjedt, így a munkaközvetítés és tanácsadós területén felajánlott önkéntes tevékenységre is.

A nők foglalkoztatásának kiszélesítésére irányuló törekvések jegyében zajlott a Feministák Egyesületének „Budapesten, 1906. június 16.-án d.u. ½ 5 órakor az ufvárosháza [sic] közgyűlési termében tartott, a lányok pályaválasztását tárgyaló nyilvános értekezlet” Glücklich Vilma ügyvezető elnökletével.⁷⁴ Összhangban a nemek társadalmi egyenlőségéről vallott általános nézeteikkel, a társadalmi munkamegosztás felülvizsgálatát és reformját is szükségesnek tartották. Ezt tekinthetjük részükéről az emancipációs folyamat egyes mozzanatait (jelen esetben a nők munkaerőpiaci

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Budapest Székesfőváros Tanácsának levele. 1905. november 30. MNL OL P 999 3.d. 5.t. No. 136.

⁷² Uo. és lásd még: BFL 91074/1245 63.

⁷³ Budapest Székesfőváros Tanácsának levele. 1913. október 16. MNL OL P 999 3.d. 5.t. No. 149.

⁷⁴ Jegyzőkönyv. 1906. június. 16. MNL OL P 999. 1.d. 2/d t. No. 1-2. 119.

integrálódása mozzanata) tudatos képviselőnek is. Így azt vallották, hogy a felnövekvő nemzedékben, a serdülő lányokban tudatosítani kell a szakképzés szükségességét, és egyre inkább szélesíteni kell azokat a területeket, ahol a nők képzésekben részt vehetnek. E célból vállalták a pályaválasztási tanácsadás feladatát, és egyben kezdeményezték intézményes működési kereteinek megteremtését a Gyakorlati Tanácsadó elnevezésű, több évtizeden át sikeresen működő szolgáltatásuk keretében.⁷⁵ Jogi, pályaválasztási, egészségügyi kérdésekben tájékoztatást nyújtottak az érdeklődőknek ügyvédek, orvosok bevonásával, valamint segítettek az álláskeresésben és az elhelyezkedéssel kapcsolatos más kérdésekben is. A Tanácsadó működéséről néhány további részletet árul el az a Székesfőváros Tanácsához címzett levél, amely öt évvel később íródott.⁷⁶ Ebben Glücklich Vilma megemlíti, hogy eddig több ezer kliens ügyében jártak el, és a Tanácsadó működéséhez évi 2000 korona segítséget kért a fővárostól. Kérését azzal indokolta, hogy tevékenységükkel olyan munkát vállalnak át a hatóságoktól, amire társadalmi igény van.⁷⁷ Akkoriban efféle szolgáltatást az állam nem végzett célzott női munkavállalói csoportra irányulóan. A Gyakorlati Tanácsadó munkáját Bárczy István főpolgármester figyelemmel kísérte ezekben az években. A közös együttműködés egyik megnyilvánulásaként értékelhetjük azt a mozzanatot is, hogy Bárczy hivatalból szétküldte a leányiskolák igazgatóinak a meghívót a feministák pályaválasztással kapcsolatos értekezletéről.⁷⁸

Az egyesület munkájának részét képezte az akár utópikusnak is hatható, külföldi életmód reformokhoz kapcsolódó terv kidolgozása is, amelynek a *központi háztartások* elnevezést adták. Olyan bérlakások építését szorgalmazták, amelyek alkalmasak arra, hogy közös terekben a több háztartásban élő lakók együtt oldják meg a háztartási teendőket, így például a főzést. Hasonló kezdeményezésként például koppenhágai közös konyhával működő bérházakra, Jane Addams „settlement” házaira, továbbá Berlinben felépített hasonló célú épületekre hivatkoztak.⁷⁹ A közös feladatmegosztásra a nők munkavállalása miatt láttak szükségét, továbbá úgy vélték, hogy az efféle közös háztartások a cselédkérdést is megoldanák. A választmányi üléseken a témát sokszor felvetették.⁸⁰ Ismert külföldi előadót hívtak a témában nyilvános előadást tartani,⁸¹ majd a főváros által kiírt lehetőséggel elve a „*millenniumi alapítványhoz*” pályázva a központi háztartások létrehozásával azt a célt jelölték meg, hogy a munkavállaló nők számára a családok nappali ellátásában nyújtanának

⁷⁵ Jegyzőkönyv. 1906. június. 16. MNL OL P 999. 1.d. 2/ d t. No. 1-2. 119.

⁷⁶ BFL 91074/1245.

⁷⁷ ACSÁDY, 2005. 82.

⁷⁸ A Feministák Egyesületének évi jelentése. Klny. A *Nő és a Társadalomból*. Budapest, Athenaeum, 1907. MNL OL P 999 - 2 - a - No. 3. 6.

⁷⁹ Berliini épületek terveinek követését indítványozza Radoné a választmányi ülésen. Lásd: Jegyzőkönyv. 1908. április 3., MNL OL P 999. 2d, 3t. 25.

⁸⁰ A betérjesztést a központi háztartásra lakás és cselédkérdés megoldására először 1906-ban tették. Lásd: Jegyzőkönyv a Feministák Egyesületének Budapesten, 1906. szept. 12.-én a Közgazdasági Társaság termében tartott választmányi üléséről. MNL OL P 999 Választmányi ülések 1906-1917. 2.d, 3.t. 28.

⁸¹ Választmányi ülésen indítványozzák Lilly Brown meghívását a témában. MNL OL P 999. 2d, 3t. 1906. dec. 21.

segítségét.⁸² A beadott terv így tartalmazta a *központi háztartás* céljaira berendezett bérházak építését, amelyek közös konyhával, gyermek játszóhelyiségekkel, olvasótermekkel ellátott lakóházak lennének. Ezek fenntartása *közösen végzett szakmunkával történe*.⁸³ A fővárostól elvi hozzájárulást kaptak, és több tárgyalást is folytattak az ügyben. Ezt követően folyamatosan éveken át napirenden tartották a kérdést. A háború után újra visszatérnek rá, és utalnak arra, hogy az első ilyen létesítményt hadiözvegyek számára hozza létre a Kőolajfinomító Vállalat. Minderről fővárosi tanácsosokkal tárgyalnak tovább Szirmay Oszkárné vezetésével.⁸⁴

Az utolsó békeévek kezdeményezéseit követően az I. világháború kitörése más jelentőséget is adott a feministák tevékenységének. Feladatuknak tekintették a háború okozta károk enyhítését, azaz például a besorozott férfiak után egyedül maradt nők, a munkanélküliek, az özvegyek és az árvák támogatását. Foglalkoztak többek között munkaalkalmak közvetítésével, kézműves tevékenységek, varrodai munka megszervezésével, gyermekfelügyelettel. A hazai feministák tehát a pacifizmus politikai képviselője mellett a hátszágban maradt életkörülményeinek javításában is jelentős feladatokat láttak el.⁸⁵ 1914. augusztus 10-én, alig néhány nappal a háború kitörését követően, a Feministák Egyesülete kérvényt nyújt be „*tanterem átengedése végett*”.⁸⁶ A kérvényben előadták, hogy a háború kitörése és a férfiak mozgósítása miatt munkát vállalni kénytelen nők gyermekeinek nappali felügyeletét kívánják megoldani, mivel a főváros napköziotthonaiban nincs elég férőhely az összes rászoruló számára. Társadalmi munkával kívánták tehát megszervezni a napköziotthonokat.

A Tanügyi Tanácshoz fordulnak, kérvényezve, hogy bocsássák rendelkezésükre a jelenleg szabadon álló iskolaépületeket, így a VII. kerületi Dohány utcai és Nagydiófa utcai, továbbá az I. kerületi Koronaőr leányiskolák helyiségeit mindaddig, amíg ezekre újra más szükség nem lesz. Ha más helyiségek is rendelkezésre állnak, úgy kéri, hogy azokat is e célból átengedni szíveskedjenek a napköziotthonok számára. Az ügy égetően fontos volta miatt kérték ügyük soron kívüli sürgős elintézését. A tanács már másnap jóváhagyta a kérést.⁸⁷

Az egyesület által korábban alapított Gyakorlati Tanácsadó tevékenysége is különös jelentőségre tett szert ezekben az években. A munkaközvetítés égetően szükségessé vált a hátszágban egyedül maradt nők számára, a feministák pedig az Állami Munkaügyi Hivatallal együttműködve néhány hónap alatt több ezer állás közvetítésében vettek részt.⁸⁸ Anya- és Gyermekvédelmi tematikus bizottságuk koordinálta a hadiözvegyek és a munkavállaló nők érdekeinek védelmét ebben az időszakban.

A szociális munka, a segítőtévékenység folyamatában való felelős részvételük-ről vall, hogy reflektáltak a terület később felmerülő problémáira. 1914-es országos

⁸² Kérvény központi háztartások létrehozására. 1906. november 4. BFL. IV.1704b. 4654. Eln. 1906.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Jegyzőkönyv választmányi ülésről. 1918. szept. 11. MNL OL P 999 2d 33t. 95–98.

⁸⁵ ACSÁDY, 2015. 12.

⁸⁶ Feministák Egyesületének levele. 1914. augusztus 10. BFL XIV. 2321/914. Közlés: ACSÁDY, 1995. 23.

⁸⁷ Budapest Székesfőváros Tanácsának levele. 1914. augusztus 12. MNL OL P 999 3.d. 5. t. No. 142.

⁸⁸ ACSÁDY, 2015. 11–12.

nagygyűlésükön felvetették, hogy tapasztalataik szerint szükség lenne a munkaközvetítők tevékenységének összehangolására, mert: „a fővárosi egyesületek között eddig hiányzik az együttműködés, ezért sok dolog történik párhuzamosan [...]”.⁸⁹ Fontosnak tartották a szervezetek és a hatóságok között az információcserét az ellátásokról és a „konkrét esetek elintézéséről”.⁹⁰ Ugyanitt indítványt tettek továbbá egy kiadványra, amely az elérhető ellátásokról széleskörűen tájékoztatna, felsorolva az abban résztvevő szervezeteket. Mint ahogy aktivizmusuk többi mozzanata, a feministák munkaközvetítői tevékenységben való részvétele sem korlátozódott csupán a fővárosra. Szintén az adott gyűlésen beszámolnak vidéki fiókegyesületeik tapasztalatairól is, például a hatóságokkal való együttműködésről: „Turcsányi Imréné részletesen ismerteti a szegedi egyesület együttműködését a hatóságokkal és egymással, a munkaközvetítő intézet adminisztrációját és a munkanélküliek foglalkoztatására szolgáló intézkedéseket.”⁹¹

Az I. világháborút követő időszakban az egyesület működésének feltételei megváltoztak, de igyekeztek korábbi tevékenységeiket, így például a háború éveiben kialakított szolgáltatásaikat a lehetőségekhez képest folytatni a nehézségek ellenére is. Péntekenként rendszeresen tematikus összejöveteleket tartottak, amelyeken külföldi meghívott vendégek és előadók is megfordultak. 1922-ben a közgyűlés jegyzőkönyvben beszámoltak a nemzetközi nőszervezetek aktivistaközösségének szolidaritási megnyilvánulásairól, amelyet a Women’s International League for Peace and Freedom (WILPF)⁹² 1921-es bécsi kongresszusán tapasztaltak, ahol a háborús vesztes és a béketárgyalások áldozatának tekintett magyarországi küldöttekkel úgy bántak, mint a „szerető baráti körben a lábadozó beteggel”.⁹³ A Feministák Egyesülete saját veszteségének tekintette, hogy a területek elszakadásával „tagtársaink ¼ részének közreműködése veszett el számunkra”.⁹⁴

Az 1920-as évek levelezése alapján látható, hogy külföldi kapcsolataik egy része azonban megmaradt, elsősorban a nemzetközi szervezetekkel, mint amilyen a WILPF volt, amely támogatta ebben az időszakban a budapesti feminista egyesület működési költségeit. A bécsi kongresszuson például felelevenítették a régi jó kapcsolatukat a béketörekvésekben is élen járó, Jane Addamsszel, akit meghívtak Budapestre. A feminista aktivisták a megváltozott körülmények között is találtak módot találkozásokra, és kidolgozták az együttműködés újabb formáit, amelyek ebben az időszakban sok esetben a segélyezésben való részvételt jelentették. Mint ahogy erre több helyen is utaltam, a Feministák Egyesületének a segélyező tevékenységgel kapcsolatban voltak elméleti fenntartásai. A dilemma abból is fakadt, hogy – bár a feministák elvből a segélyezési aktussal nem tudtak egyetérteni, mert azt nem tartották kielégítő beavatkozásnak – mégis, a háború után a korábbi, civil

⁸⁹ Jegyzőkönyv a Feministák Egyesületének 1914. szeptember 25.-én tartott országos konferenciájáról. MNL OL P 999. 1.d. 2/b t. No. 2. 6.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Women’s International League for Peace and Freedom (Nők Nemzetközi Békeligája). 1915-ben alakult Hágában.

⁹³ A Feministák Egyesületének évi jelentése. 1922. MNL OL P 999. 1.d. 2/d t. No. 29. 2.

⁹⁴ A Feministák Egyesületének évi jelentése. 1922. MNL OL P 999. 1.d. 2/d t. No. 29. 9.

kezdemenyezésekre épülő, együttműködéssel megvalósuló szociális munkára irányuló programok korábbi folytatására eredeti formájukban sok esetben már nem volt mód. Ellenben a háború utáni nélkülözések enyhítésére, segélyprogramokra annál inkább szükség volt, így a feministák ebből vették ki részüket. Többek között a francia Union de Secours aux Enfants nevű szervezet a magyarországi árván maradt gyerekek megsegítésére szánt összegét – korábbi jó kapcsolataik miatt – a Feministák Egyesülete rendelkezésére bocsátotta, akik a Fővárosi Árvaszékhez fordultak a segély szétosztásának megszervezése érdekében.⁹⁵

További segélyakciókban is részt vettek, például a WILPF magyarországi (mint vesztes országbeli) rászorulóknak szánt adományainak (élelmiszer-csomagok, ruhanemű, cipő) szétosztásában is szerepet vállaltak, leginkább a Csecsemő- és Gyermekvédelmi Bizottságuk koordinációjával. Ugyanakkor ebben az időben is hangoztatták, hogy elveiknek jobban megfelelő segítségnyújtás lenne a munkaalakalmak és további foglalkozások megszervezése.⁹⁶ 1922-es évi közgyűlésükön Vámbéry Melanie kifejtette, hogy „[a] segélyező munkásság folyamán megerősödik a meggyőződésünk, hogy mindenkor vallott elveinkhez ragaszkodva meg kell újból kezdenünk az általánosabb célokat szolgáló szociális irányítás munkáját”.⁹⁷ Ezekben az években továbbra is rendszeresen utaltak az éves közgyűléseken a háború előtt alapított Gyakorlati Tanácsadó munkájára is, kiemelve a feladat jelentőségét.

Az 1920-as években a szociális szakma intézményesülésének folyamata kihatott a feministák tevékenységére is. A szociális munkában résztvevő önkéntesek és egyesületek tevékenységének koordinálására, képzésére és egyfajta felügyeletére egyre több példát láthatunk a hatóságok részéről. A főváros például 1918-ban Népjóléti Központot hozott létre 21 szervezet (köztük a Feministák Egyesülete) bevonásával.⁹⁸ A központ működési szabályzatban egyben meg is szabták a területen létrehozható további együttműködések kereteit is. A főváros egy másik testülete, a Népművelési Bizottság pedig „kísérleti szociális tanfolyamot” szervezett 1924-ben, amelyre meghívót küldtek a Feministák Egyesületének is.⁹⁹ Ez is egyike volt azoknak a mozzanatoknak, amely mentén a kibontakozó szociálmunka-szférában megindult a nemek közötti váltás: a korábbi civil kezdeményezések képviselői, vagyis a női aktivisták és egyesületi vezetők után, az állam elsősorban férfi képviselői, hivatalnokok, miniszteri tanácsosok kerültek irányító pozícióba. A fennmaradt dokumentumok szerint az adatok begyűjtése az egyesületek önkéntes tevékenységéről és az ellenőrzés is egyre gyakoribb volt, és egyre inkább az állami szervek szabták meg a tevékenységek tartalmát és kereteit. A programok közreműködői és/vagy végrehajtói továbbra is sok esetben a civil egyesületek maradtak.¹⁰⁰ Így

⁹⁵ Budapest Székesfőváros Árvaszéke levele a Feministák Egyesületéhez. 1921. február 8. MNL OL P 999. 3.d. 5.t. No. 104.

⁹⁶ A Feministák Egyesületének évi jelentése. 1922. MNL OL P 999. 1.d. 2/d t. No. 29. 8–9.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Budapest Székesfőváros Népjóléti Központ szabályzata. 1918. április 16. MNL OL P 999. 3.d. 5.t. No. 120.

⁹⁹ Budapest Székesfőváros Iskolánkívüli Népművelési Bizottság levele. MNL OL P 999. 3.d. 5.t. No. 115.

¹⁰⁰ Lásd például a Budapesti Hatósági Munkaközvetítő hirdetésnyét, amelyet a Feministák Egyesületének is postáznak, hogy az terjessze tovább. MNL OL P 999. 3.d. 5.t. No. 165.

azokban a szociális feladatokban, tevékenységekben és egyes ellátási formákban, amelyeket annak idején nőszervezetek alapoztak meg és töltöttek be, ebben az időszakban már az egykori kezdeményezők egy hivatal által kiépített rendszerben kialakított szerep betöltőivé váltak. Majd a hivatalok élére leginkább közfeladatot ellátó hivatalnokok kerültek, akik jellemzően nem a szociális munka iránti elhivatottságú szakemberek vagy aktivisták közül kerültek ki.

Az ezt követő időszakra már csak jelzésszerűen utalunk ebben a tanulmányban. A II. világháború éveiben az egyesület jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy éves taggyűléseiket ugyan még megtartották, de előfordult, hogy nyilvánosan már nem találkozhattak, a „gyűlési tilalom” miatt magánlakásokban jöttek össze. Az 1943-as keltezésű beszámoló, amely arról is említést tesz, hogy a rendőrség megzavarta és félbeszakította a gyűlésüket,¹⁰¹ kiemeli az egyesület szerepét olyan kezdeményezésekben a szociális munka területén, amelyek azóta mintegy „természetessé” váltak. Évtizedek múltán más szereplők is felléptek olyan tevékenységekkel, amelyek miatt a kezdetekkor akár ki is gúnyolták a feministákat. „Részben a hatóságok maguk vették át a munkát, részben egyesületek alakultak, amelyek tovább vitték eszméinket”,¹⁰² így például a gyermek- és ifjúságvédelem; a gyermekek felvilágosítása; a gyári gondozónők alkalmazása; a gyermekmunka betiltása; a dajkakérdés „humánus” megoldása; a lányok pályaválasztásának kérdéseiben indított kezdeményezéseik és a szociális munka egyéb területei. Az Egyesület egyik utolsó közgyűlésén,¹⁰³ 1948-ban egykori tagtársukra, Glücklich Vilmára „remek szociális érzékű munkatárs”-ként emlékeztek.¹⁰⁴ A magyarországi társadalmi szervezetekkel egyidejűleg a Feministák Egyesületének a betiltása 1949-ben¹⁰⁵ egy olyan korszak végét jelentette, amikor a különféle világi és egyházi kezdeményezések, valamint a társadalmi szervezetek és a hivatalos állami intézmények is jelentős szerepet játszottak a szociális munka kereteinek, tartalmának megalkotásában, és az egyes szférák hatékony együttműködési formákat tudtak létrehozni. Az államszocializmus felülről irányított szociálpolitikája azonban ezeknek a korai kezdeményezéseknek a nyomát is eltörölte (a feminista aktivizmus történetét negligálta) még úgy is, ha a valóságban voltak olyan mozzanatok, amelyeket az intézmények e korai működéséből vettek át mintaként.¹⁰⁶ Ezeket azonban az uralkodóvá váló ideológiának megfelelően átalakították, eleinte sztálinista, szovjet típusú ellátásokká, amelyek aztán a későbbi évtizedekben is a központosított, paternalista elveket követték.

¹⁰¹ MNL OL P 999. 1.d. 2/ a t. 1943. No. 54.3.

¹⁰² MNL OL P 999. 1.d. 2/ a t. 1943. No. 54.3. 2.

¹⁰³ Az Egyesület utolsó éveiről, a háború utáni újjáalakulást követő rövid hároméves periódusról lásd például: PETŐ, 1998.

¹⁰⁴ Dr. Balló Rudolfné: Megemlékezés Glücklich Vilmáról. ld. Jegyzőkönyv. MNL OL P 999. 1.d. 2/ a t. 1948. 16a.

¹⁰⁵ Jegyzőkönyv a feloszlatastról. Budapest Főváros V. kerületének előjárója. 1949. december 30. BFL XXIII. 205.5631-F-10/1950.

¹⁰⁶ A korábbi minták átvételéről lásd még az ELTE szociálpolitika nemek szerinti elemzéséről tárgyaló kiadványában megjelent megállapítást: „[...] a jóléti állam elméleti munkáiban »megjelennek a feministáktól átvett megfontolások.«” ADAMIK (SZERK.), 2012. 8.

Összegzés

A szociális munka történetének kutatása egyre nagyobb figyelmet fordít a régiók közötti különbségekre, a párhuzamos folyamatokra, valamint a legkorábbi társadalmi szereplőkre. A kutatók között egyre többen teszik fel a kérdést, hogy kik voltak az egyes szociális munkaprogramok kezdeményezői, és kik voltak azok az aktorok, akik a terület formálódására hatással voltak az állami ellátórendszerek kiépülése előtt. Így a figyelem a társadalmi szervezetek, és azon belül is a nőszervezetek szerepére irányul. Kezdetben a nők segítő tevékenysége elsősorban a jótékonytságot jelentette. A 20. század elején jellegzetes váltás történik, új megközelítés jelenik meg, amely a szociális munkát helyezi előtérbe. A szakirodalomban korábban elsősorban inkább választójogi programjáról ismert Feministák Egyesülete fennmaradt dokumentumait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy komplex programjukban társadalmi reformelképzelések és támogató jellegű gyakorlati tevékenység is szerepelt. A hazai feminizmus aktivistái jelentős kezdeményezői voltak a szociális munka első formáinak és elméleti felvetéseinek. Szociális intézményalapító tevékenységük kapcsolódott a legmodernebb külföldi mintákhoz, és bár a helyi szükségletekhez igazodtak, szemléletükben sok olyan közös vonás volt, amelyek a demokratikus, méltányosságon és a nemek egyenlőségén alapuló társadalomról vallott nézeteikből fakadtak. A tanulmány továbbá felvetette a jótékonyág és az intézményesülő társadalmi munka közötti ellentmondás feloldásának lehetőségeit is a korabeli tevékenységek és együttműködések tanulmányozása alapján.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV.1704b. 1829_IX/1904. okt. 27. 1704b. 4654 Eln. 1906.	A Feministák Egyesülete megalakulásának bejelentése. A Feministák Egyesületének felterjesztése Budapest Székesfőváros Tekintetes Tanácsához: 1906. november
IV.1704.b. 3735. VII/1905 91074/1245.	Glücklich Vilma levele, 1905. november 1. A Feministák Egyesületének levele Budapest Székesfőváros Tanácsához, 1910.
XIV 2321/914. 91074/1245.	A Feministák Egyesületének kérvénye tanterem átengedése végett, 1914. augusztus 10. Glücklich Vilma levele a Fővárosához.
XXIII.205.5631-F-10/1950	Jegyzőkönyv a feloszlatastról. Budapest Főváros V. kerületének előjárója. 1949. december 30.
142748.	Levél a Főváros Tanácsához, 1907. április 29. (Felvilágosítás iskolákban)
97309.	Dirnfeld Janka levele a fővárosi tanácshoz: 1914. augusztus 19. és Szirmay Oszkárné kérvénye [É. n.]

MNL OL

P 999. 1.d. 2/ a t. 1948. 16a
P 999. 3.d. 5.t. No. 104.

P 999. 3.d. 5.t. No. 120.

P 999. 3.d. 5.t. No. 115.

P 999 3.d. 5.t. No. 136.

P 999 3.d. 5.t. No.149.

P 999 3.d. 5.t. No.142

P 999. 1.d. 2/d t. No. 1–2. 119.

P 999. 1.d. 2/b t. No. 2. 3–9.

P 999. 1.d. 2/d t. No. 29.

P999 – 2 – a – No3. 6.

P999. 2.d. 3.t.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Dr. Balló Rudolfné: Megemlékezés Glücklich Vilmáról

Budapest Székesfőváros Árvaszéke levele a Feministák Egyesületéhez, 1921. február 8.

Budapest Székesfőváros Népjóléti Központ szabályzata, 1918. április 16.

Budapest Székesfőváros Iskolánkívüli Népművelési Bizottság levele.

Budapest Székesfőváros Tanácsának levele, 1905. november 30.

Budapest Székesfőváros Tanácsának levele, 1913. október 16.

Budapest Székesfőváros Tanácsának levele, 1914. augusztus 12.

Jegyzőkönyv, 1906. június 16.

Jegyzőkönyv a Feministák Egyesületének 1914. szeptember 25-én tartott országos konferenciájáról.

A Feministák Egyesületének évi jelentése, 1922.

A Feministák Egyesületének évi jelentése. Klny. *A Nő és a Társadalomból.* Budapest, Athenaeum, 1907.

Választmányi ülések 1906–1917. Jegyzőkönyvek.

Nyomtatott és sajtóforrások

GLÜCKLICH

1907 GLÜCKLICH Vilma: Egyén és társadalom. *A Nő és a Társadalom*, 1. (1907) 1. sz. 2–5.

PERCZELNÉ KOZMA

1907a PERCZELNÉ KOZMA Flóra: Művészet és művelődés a szociális munka szolgálatában. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények. I. kötet.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1907. 114–122. (*Magyar Gazdaszövetségek kiadványa*)

1907b PERCZELNÉ KOZMA Flóra: A család szerepe az egyetemes szociális munkában. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények. I. kötet.* Budapest, Stephaneum Nyomda. 1907. 123–132. (*Magyar Gazdaszövetségek kiadványa*)

1907c PERCZELNÉ KOZMA Flóra: Egy védő szó a nőmozgalomról. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények. I. kötet.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1907. 171–176. (*Magyar Gazdaszövetségek kiadványa*)

1911 PERCZELNÉ KOZMA Flóra: *A belföldi leánykereskedelem ellen tartott előadás.* Budapest, Pátria, 1911.

1915a PERCZELNÉ KOZMA Flóra: A nők szavazatjoga. A magyarországi Nőegyesületek Szövetségének 1909-iki közgyűlésén tartott előadás. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények, 1909–1915. II. kötet.* Budapest, Neumann Nyomda, 1915. 7–14.

1915b PERCZELNÉ KOZMA Flóra: Nők a politikában. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények, 1909–1915. II. kötet.* Budapest, Neumann Nyomda, 1915. 14–18.

1915c PERCZELNÉ KOZMA Flóra: A nőmozgalom egy kérdéséről. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények, 1909–1915. II. kötet.* Budapest, Neumann Nyomda, 1915. 18–25.

1915d PERCZELNÉ KOZMA Flóra: Még egy szó a nő választójogához. In: Uő.: *Felolvasások és közlemények, 1909–1915. II. kötet.* Budapest, Neumann Nyomda, 1915. 25–27.

1915e PERCZELNÉ KOZMA Flóra: A szociális munkát végző asszony. In: Uő.: *Felolvasások és*

- közlemények, 1909–1915. II. kötet. Budapest, Neumann Nyomda, 1915. 27–30.
- 1915f PERCZELNÉ KOZMA Flóra: A nők igazi hivatása. In: *Uő: Felolvasások és közlemények. 1909–1915. II. kötet.* Budapest, Neumann Nyomda, 1915. 30–35.

Szakirodalom

ACSÁDY

- 1995 ACSÁDY Judit: Feminista dokumentumok a századelőről. *Nőszemély. Feminista lap*, (1995) 5. sz. 23.
- 1999 ACSÁDY Judit: A magyarországi feminizmus a századelőn. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 1. kötet.* Szerk.: PÜSKI Levente – TIMÁR Lajos – VALUCH Tibor. Debrecen, KLTE Történelmi Intézet, Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, 1999. 295–311.
- 2007 ACSÁDY Judit: 'In a Different Voice': Responses of Hungarian Feminism to the First World War. In: *The Women's Movement in Wartime.* Eds.: FELL, Alison S. – SHARP, Ingrid. Palgrave Macmillan, London, 2007. 105–124.
- 2005 ACSÁDY Judit: *Emancipáció és identitás.* Doktori disszertáció, Budapest, ELTE Szociológiai Intézet. Kézirat.
- 2015 ACSÁDY Judit: „Beszéljen a szívünk!” Háborúellenes hangok a hazai és a nemzetközi nőmozgalomban az I. világháború idején. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 5. (2015) 2. sz. 1–20.
- 2020 ACSÁDY Judit: „Tisztelt Nagysád!” Társadalmi kapcsolatok és nyomtatott periodikák jelentősége a magyar feminista mozgalomban a századelőn *A Nő* című folyóirat szerkesztői levelezése nyomán. *Per Aspera Ad Astra*, 7. (2020) 2. sz. 9–30.
<https://doi.org/10.15170/PAAA.2020.07.02.01>

ACSÁDY–MÉSZÁROS

- 2018 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929): A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 8. (2018) 2. sz. 80–96.

ACSÁDY–ELEKES–SÁRAI SZABÓ

- 2020 ACSÁDY Judit – ELEKES Irén Borbála – SÁRAI SZABÓ Katalin: *125 éve járhatnak nők egyetemre Magyarországon: A nőképzés hazai előzményeiről és az egyetemet végzett nők első nemzedékének tagjairól.* Budapest, Budavári Önkormányzat, 2020.

ADAMIK (SZERK.)

- 2012 ADAMIK Mária (szerk.): *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe – „Gendering Social Policy”.* Budapest, ELTE TáTK, 2012. Elektronikus kiadvány.
(https://www.tatk.elte.hu/dstore/document/1542/Adamik_Bevezetes_a_szocialpolitika_nem.pdf – Utolsó letöltés: 2022. április 29.)

ALLAHYARI

- 2001 ALLAHYARI, Rebecca Anne: The Felt Politics of Charity: Serving “The Ambassadors of God” and Saving “The Sinking Classes”. In: *Passionate Politics. Emotions and Social*

Movements. Eds.: GOODWIN, Jeff – JASPER, James M. – POLLETTA, Francesca. Chicago, IL, The University of Chicago Press. 2001. 195–212.

BÁLINT

2018 BÁLINT, Angelika: Hajléktalanok menhelyei. Hatósági és egyesületi szerepkörök a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, (2018) 74. sz. 114–135.

BRANDES

2015 BRANDES, Inga – ZIMMERMANN, Susan: Divide, Provide, and Rule. An Integrative History of Poverty Policy, Social Reform, and Social Policy in Hungary under the Habsburg Monarchy. Central European University Press, Budapest, 2011. *International Review of Social History*, 60. (2015) 2. sz. 293–295.

CZEFERNER

2021 CZEFERNER, Dóra: *Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik Bécsben és Budapesten*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021.

HERING (ED.)

2009 HERING, Sabine (ed): *Social Welfare under State Socialism (1945–1989)*. Opladen, Barbara Budrick Publishers, 2009.

HERING-WAALDIJK

2003 HERING, Sabine – WAALDIJK, Berteke: Towards a 'Women's History' of Social Work in Europe. In: *History of Social Work in Europe (1900–1960). Female Pioneers and Their Influence on the Development of International Social Organizations*. Eds.: HERING, Sabine – WAALDIJK, Berteke. Opladen, Leske Budrich, 2003. 11–20.

INGLOT

2008 INGLOT, Tomasz: *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

JASPER

1997 JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest: Culture, Biography, and Creativity in Social Movements*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 1997.

1998 JASPER, James M.: The Emotions of Protest: Affective and Reactive Emotions in and around Social Movements. *Sociological Forum*, (1998) 13. sz. 397–424.

KERESZTY

2011 KERESZTY Orsolya: „A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913). Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011.

KÉRI

2019 KÉRI, Katalin: Nőegyletek a dualizmus kori Magyarországon. *Civil Szemle*, (2019) 16. sz. 21–30.

KISS

- 2018 KISS, Zsuzsanna: Civil társadalom a provizórium idején A Zala Megyei Gazdasági Egyesület fellépése 1863-ban az alföldi szűkölködők megsegítésére. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, (2018) 74. sz. 49–69.

LENGYEL

- 2018 LENGYEL Nóra: A szürke testvérek láthatatlan tevékenysége: a Szociális Testvérek Társasága Romániai Kerületének vasúti missziója. *Sic Itur Ad Astra*, (2018) 67. sz. 61–85.

LESKOŠEK

- 2013 LESKOŠEK, Vesna: The role of feminism in protecting social rights. In: *Feminist Critical Interventions: Thinking Heritage, Decolonising, Crossings*. Eds.: KASIĆ, Biljana et al. Zagreb, Centra za ženske studije Zagreb, 2013. 115–120.

PETŐ

- 1998 PETŐ, Andrea: „A cél közeledett hozzánk.” A Feministák Egyesületének végnapjai. In: Uő: *Nőhistoriák. A politizáló magyar nők történetéből, 1941–1951*. Budapest, Seneca, 1998. 57–87.

SÁRAI SZABÓ

- 2014 SÁRAI SZABÓ Katalin: A modernitás és az unitarizmus. 150 éve született Perczelné Kozma Flóra, a szabadelvű vallásosság „apostolnője”. *Keresztény Magvető*, 120. (2014) 2. sz. 142–163.

SZAPOR

- 2018 SZAPOR Judith: *Hungarian Women’s Activism in the Wake of the First World War: From Rights to Revanche*. London, Bloomsbury Academic, 2018.

TÓTH

- 1998 TÓTH Árpád: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. A Pesti Jótékony Nőegylet Fennállásának első korszaka (1817–1848). *Fons*, 4. (1998) 411–479.

WAALDIJK

- 2015 WAALDIJK, Berteke: Staffing Social Institutions: The Relation between the Women’s Movement and Social Work. *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 130. (2015) 2. sz. 44–69.

ZAVIRSEK

- 2012 ZAVIRSEK, Darja: Women and social work in Central and Eastern Europe. In: *Women and gender in postwar Europe: from Cold War to European Union*. Eds.: REGULSKA, Joanna – SMITH, Bonnie. London–New York, NY, Routledge. 2012. 52–70.

ZIMMERMANN

- 2011 ZIMMERMANN, Susan: *Divide, Provide, and Rule. An Integrative History of Poverty Policy, Social Reform, and Social Policy in Hungary under the Habsburg Monarchy*. Budapest, Central European University Press, 2011.

Kántor Barbara

Vérciki

A menstruáció morális pozíciójának változása a feminizmus második hullámában az Egyesült Államokban

A menstruáció témája a társadalomtudományi szakirodalomban a mai napig alulreprezentált, kevés az olyan írás, amely átfogóan foglalkozna a menstruáció történeti, pszichológiai, szociokulturális aspektusaival. Jelen írás a feminizmus második hullámában a menstruáció átoknarratívájának dekonstrukcióját mutatja be, méghozzá az antropológia irányából. Az orvosbiológiai szakirodalomban megjelenő leírásokkal¹ szemben, ahol általában a menstruáció a nők testének és egészségének egydimenziós, biológiai aspektusaként jelenik meg, ez az írás, illeszkedve a feminista, és főképp kritikai menstruációs tanulmányokhoz (*critical menstruation studies*),² a menstruáció jelenségét annak komplex szociokulturális kontextusaiban vizsgálja. Úgy vélem, hogy az Amerikából induló feminista aktivizmus sikere, a nyugati bináris gondolkodás ethoszához illeszkedő, a vérzési ciklust övező dominánsan jelenlévő átoknarratíva fokozatos lebontása, hozzájárult – az Atlanti-óceán túlsópartján is – ahhoz, hogy könnyebbé válhatott a nők számára a saját menstruációjukhoz való kapcsolódás.

Szakterületem, a kulturális antropológia nem a menstruációs tapasztalat biológiai mivoltát vizsgálja, hanem azt, ahogyan a menstruálók megélik ciklusaikat. Az elmúlt két évtizedben számos feminista antropológus élt az etnográfiai terepkutatás

---

¹ A menstruáció természetes fiziológiai jelenség, amit a nők a pubertáskor elérése után minden hónapban (kb. 28 naponként) megtapasztalnak, és ami a terhesség alatt átmenetileg, a középkorú nők esetében pedig végérvényesen megszűnik (menopauza). Az agyban és a petefészkekben termelődő hormonok által irányított, ciklikusan ismétlődő folyamat feladata előkészíteni a női testet az esetleges terhességre, ám amennyiben a várandósság nem következik be, akkor a hüvelyen keresztül menstruációs folyadék távozik a szervezetből. Ez a speciális női testnedv a méh endometriális szövetét és vért tartalmaz, valamint egy meg nem termékenyített petesejtet.

² Az utóbbi években a menstruációval kapcsolatos társadalomtudományi írásokat a kritikai menstruációkutatás tudásterülete gyűjti össze, amely megközelítés lényege, hogy a menstruációs ciklust az egész életútra vonatkozóan próbálja megragadni, beleértve, de nem kizárólagosan a menstruáció időszakát, miközben megvizsgálja, ahogyan a hatalmi és a tudásrendszerek beépülnek a menstruáció megértésébe.

módszertani eszközével a világ egymástól távol eső pontjain, hogy megvizsgálja a menstruációs praxisok működését, és hogy rámutasson arra, ahogy a lokális menstruáció-értelmezéseket a helyi értékrend, a hatalmi struktúrák és a rituális technikák egyaránt dinamikusan formálják.³ Fontos látni, hogy a menstruáció átokként való értelmezése nem tekinthető univerzálisnak; ez a narratíva a nyugati világban vált dominánssá, és különösen a tanulmányban vizsgálat alá vett angolszász régióban hegemón.⁴ Erre a következtetésre jutott két kritikai antropológus, Thomas Buckley és Alma Gottlieb, akik a *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation* címmel 1998-ban megjelent feminista tanulmánykötetükben különféle terepkutatások segítségével radikálisan újradefiniálták a menstruációs szokások antropológiai tanulmányozását.

A szerzőpáros a lokális menstruációs praxisokat különböző kultúrákon keresztül – az észak-borneói törzsektől az afrikai földművesekig, a walesi háziasszonyokon át az amerikai munkásokig – mutatja be, megkérdőjelezve az egyetemes „menstruációs tabu” széles körben elterjedt nézetét. A kötet alapján kirajzolódik, hogy az átok/áldás bináris oppozíció nem tekinthető univerzális jellegűnek, így az általánosan és globálisan jelenlévő női alárendeltség feltételezése sem helytálló.⁵ A nyugati átoknarratívához az idők során olyan sajátos magatartásmódok és gyakorlatok kapcsolódtak, amelyeket közösségi nyomás hatására a nők maguk is internalizálni kezdtek.

A menstruáció tabujellegének megkérdőjelezése, a tabuk elleni küzdelem és a menstruáció újragondolása különféle formát öltött az elmúlt évtizedekben; ebben az írásban ennek kifejezetten az Egyesült Államokban való megnyilvánulásaira fókuszálok. Nem véletlen a kiválasztott régió, az amerikai feminizmus kritikai áramlata ugyanis alapvetően alakította át azt, hogy mi minősül a menstruációról szóló tudásnak, és kinek van tekintélye és hatalma e tudás előállítására. Az észak-amerikai fogyasztói kultúrában mélyen gyökerező menstruációs tabukkal való megküzdés, s ezek szisztematikus megkérdőjelezése nem volt zökkenőmentes. Antropológusként arra mutatok rá, hogy miként változott az a drámaian negatív véleményt magába sűrítő kulturális tapasztalat, ami a menstruációt tabuként, egyfajta átokként kezelte az angolszász kultúrákban, kizárva az erkölcsi kétértelműséget.

Írásom kifejezetten azon kontextuális tényezőkkel foglalkozik, amelyek a menstruáció nyilvános elismerésének feminista küzdelmében a reprodukciós jogokhoz kapcsolódnak, ennek dimenziójában ugyanis a női ciklus különösen felértékelődött. A menstruáció amerikai kultúrtörténetének bemutatásakor azért koncentrálok épp a feminizmus második hullámára, mert ennek az egyik legfontosabb témája a női test feletti irányítás (önrendelkezés) megszerzése volt. Ez a diskurzus kritika alá vonta az uralkodó, patriarchális társadalmi rendszert, amely a nőket reprodukciós szerepeik okán másodrendű állampolgárként kezelte. A társadalmilag beágyazott egyenlőtlenségek ellen és a jobb egészségért folytatott kampányok közötti kapcsolatra irányuló figyelem mélyen gyökerezik az Egyesült Államok

³ Lásd például: MARTIN, 1987; BUCKLEY–GOTTLIEB, 1988; VAN DE WALLE–RENNE (EDS.), 2001.

⁴ GOTTLIEB, 2020.

⁵ BUCKLEY–GOTTLIEB, 1998.

polgárjogi mozgalmában, az újbóloldali társadalmi igazságossági kampányokban, illetve a feminizmus emancipációs politikai mozgalmában.⁶ Ez az szöveg a fennálló *status quo* elleni küzdelemben azon kulcsfontosságú eseményeket veszi számba, amelyek hozzájárultak a nyugati tabusított menstruáció-felfogás megváltozásához. Látni fogjuk, hogy a környezetvédelmi és a fogyasztói jogok mozgalmi befolyásolták a menstruációs aktivizmus kialakulását, de a bizonyítékok alapján egyértelműen az Egyesült Államokban a női egészségügyi mozgalom tekinthető a menstruációs aktivizmus „nagyamájának”.⁷ Ahogy a téma egyik kutatója, Mary K. Zimmerman is fogalmaz, ez a mozgalom tudott „a társadalmi változások felismerhető erejévé válni a feminista mozgalom újbóli megjelenésével együtt az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején”.⁸

A tanulmányban, Karen Houppert szavaival élve, a menstruáció „rejtegetésének kultúráját”⁹ vizsgálom, tehát azt, ahogyan a menstruációs tabuk és a megbélyegzés kialakította a nők menstruációs tapasztalatait az Egyesült Államokban. Ehhez jelen írás a menstruációs tudástermelés különféle reprezentációit veszi szemügyre, egyrészt a feminista egészségügyi mozgalomhoz köthető, a női szexualitást előtérbe helyező ismeretterjesztő kiadványokon, illetve egyéb feminista akciókon, másrészt a korszakon átívelő menstruációs higiéniai termékreklámokon keresztül. Bár igen fontos dimenzióját jelentik a „kritikai menstruációs aktivizmusnak” az amerikai éledező feminista művészet tabudöntőgető alkotásai is, de ezek kritikai elemzése jelen írás kereteit szétfeszítené, így most csak a legfontosabbakat érintjük, ezek a projektek ugyanis újszerűen reflektáltak a női szerepfelfogásokra – épp a vér megjelenítésével.

A kritikai elemzés a Boston Women’s Health Book Collective (BWHBC) non-profit szervezet által kiadott, a menstruációról szóló ismeretterjesztő anyagokra koncentrál, hiszen ezek az amerikai feminista egészségügyi mozgalom (Women’s Health Feminism, WHM) katalizátorai voltak.¹⁰ A WHM nemcsak a nők egészséggel kapcsolatos ismereteinek megerősítését szorgalmazta, de az egészségügyi rendszereken belüli paternalista és elnyomó gyakorlatok elleni küzdelemnek is aktív résztvevője volt.¹¹ Ahogy látni fogjuk, a változásnak fontos aktorai voltak a BWHBC kiadványok szerzői, hiszen egy olyan időszakban kezdtek el foglalkozni a menstruáció szimbolikájával, amikor még a női szexualitás is tabusított volt.¹²

A BWHBC feministái olyan ismeretterjesztő anyagokat készítettek a menstruáció szimbolikájáról,¹³ például a menstruációt övező modernkori mítoszokkal és a nem vallási alapú rituálékkal kapcsolatban,¹⁴ amelyek az angolszász kultúrában jelenlévő tabusított, átokként felfogott menstruáció-értelmezést is kikezdték.

⁶ NELSON, 2015. 23.

⁷ Vö. például: CALDECOTT–LELAND, 1983; DOWIE, 1995; GAARD, 1993; MAYER, 1989.

⁸ ZIMMERMAN, 1987. 443.

⁹ HOUPPERT, 1999.

¹⁰ BOBEL, 2008. 739.

¹¹ SHAI–KOFFLER–HASHILONI–DOLEV, 2021.

¹² BRUMBERG, 1998; WHISNANT–ZEGANS, 1975.

¹³ Uo.

¹⁴ BOBEL, 2008. 739.

A menstruációs diskurzus megértésében azonban nemcsak a művészeti alkotások, de a menstruációhoz köthető, a populáris kultúra részét képező termékek is figyelemre méltóak: a reklámok is fontos reprezentációs szereppel bírnak a menstruációról alkotott elképzelésének kialakításában. A menstruáció reklámokban megjelentetett reprezentációja ugyanis összefüggésbe hozható azzal, ahogyan az amerikai társadalom a női testhez viszonyult, hiszen az emberi test fenomenológiájából eredő – például a vérből származó – szimbólumok mindig egy adott korszakhoz igazított társadalmi jelentésekkel telítettek.¹⁵

Az Egyesült Államokban a higiénés termékek (betétek, tamponok) marketing-kommunikációja a kezdetektől, azaz az 1940-es évektől a „titok védelmezésének” narratívájára épített.¹⁶ A tanulmány célja tehát bemutatni azt a folyamatot, ahogyan az angolszász kultúrában, és különösen az Egyesült Államokban, a feminizmus hatására a menstruációs normativitásról alkotott elképzelések megkérdőjeleződtek és megkezdődött a menstruációs tabuk dekonstrukciója, amelyeket a mindennapi hiedelmek,¹⁷ a medikalizáció, valamint a menstruációs termékek reklámozása oly sokáig csak megerősített.

Menstruációs tabuk moralitása: átok vagy áldás?

A menstruációhoz köthető szimbolikus (be)szennyeződés képe máig erőteljesen érezteti a hatását. Ennek az egyik, a mindennapok szintjén való megjelenése az eufemizálás, amit a menstruációs periódus elnevezésére és titkolt, burkolt leírására alkalmaznak.¹⁸ A vérzés eufemizmusokkal való helyettesítésének diszkurzív cselekedete a menstruációs tabuk területére vezet át. A tabu határokat jelöl ki a cselekvés, a beszéd és a gondolkodás számára.¹⁹ A menstruációs tabu kifejezés jelöli egyrészt a tettekkel vonatkozó negatív előírásokat, azt, amit az ember, és különösen egy nő nem tehet meg, de egyszersmind olyan témákra is vonatkozik, amiről nem beszélünk, továbbá bizonyos (nyelvi) etikett alapját képezik. Az elkerülendő szavak hordozzák azt, amit a filozófus Austin²⁰ anti-illokúciós erőnek nevez – ellentétben az illokúciós erővel, amit a kimondott (és nem elkerült) szavak közvetítenek.²¹ Az emberiség fele által megtapasztalt biológiai folyamatot leíró szavaknak szimbolikus ereje van, bizonyos kifejezések mellőzésével elkerülhető annak a széleskörű tabunak a megszegése, ami érzelmi, szociológiai, spirituális és/vagy politikai kockázatokat hordoz magában.²²

A menstruációs percepciókat vizsgáló egyik eddigi legnagyobb mintán (90 ezer fő, 190 országból) végzett nemzetközi felmérés szerint a menstruációs periódusra használt leggyakoribb elnevezések világszerte igen hasonlóak. A többség

¹⁵ DOUGLAS, 1984; DOUGLAS, 1996.

¹⁶ BRUMBERG, 1998; FREIDENFELDS, 2010.

¹⁷ NEWTON, 2016.

¹⁸ GOTTLIEB, 2020; NEWTON, 2016; KISSLING, 1996.

¹⁹ KRAFT, 2004. 10.

²⁰ AUSTIN, 1962.

²¹ Lásd például: CAUTERUCCI, 2016; CHRISLER, 2011; THORNTON, 2013.

²² Lásd például: ALLAN-BURRIDGE, 2006; PEDRAZA, 2018.

a menstruációt a vér színéhez kapcsolódó asszociációval nevezi meg – például „Bloody Mary”, „Vörös-tenger”, „kapuban a Vörös Hadsereg”, „Ketchup Hét”, vagy „megjött a Mikulás” –,²³ ezek mellett a legtöbb országban használatos a menstruáció rövidítése, a mensi (magyarul menzi) is. Ez utóbbi megnevezés áll a legközelebb az Amerika- és Európa-szerte a menstruációról való semleges beszédhez, ám így inkább az eufemizmusokra való támaszkodás a jellemző, még az egészségügyi dolgozók körében is.²⁴ A szégyent és/vagy (ön)cenzúrát rejtő kifejezések széleskörű használata nagyrészt a patriarchális ideológiában és a zsidó-keresztény hagyományokban gyökerezik, és a Biblia két történetével hozható összefüggésbe. Mózes I. könyvében, a teremtéstörténetben megjelenő mitikus első nő, Éva tiltott cselekedetének vétségével, ami a szülés fájdalmában manifesztálódik, másfelől Mózes harmadik könyvének²⁵ előírásaival. Miképp ennek kapcsán Kathleen O’Grady megjegyzi, hogy „a menstruációs tilalmak isteni büntetést jelentenek a nő bűnös természetéért, amely Éva cselekedetei révén az emberiség bukását eredményezte”.²⁶

A menstruáció mint a nők isteni átka a 6. századtól, főként I. Gergely pápa tevékenységéhez köthetően Európa-szerte a népi értelmezés és a mérvadó teológia alapjává lett.²⁷ A Biblia e két története – kiegészülve a tisztaságra vonatkozó korai mezopotámiai elképzelésekkel – kapcsolódott össze később a bibliaolvasók percepcióiban, ami így évszázadokon átívelő átoknarratívát eredményezett a menstruációról.²⁸ A nyugati menstruációs átoknarratíva ahhoz a feltételezéshez köthető, természetesen azon bizonyos biológiai folyamatokat nem elvitatva, amelyek szerepet játszanak a menstruációs fájdalom univerzális női tapasztalatában (ilyen például a premenstruációs tünetegyüttes), miszerint a menstruáló nő nemcsak magának, de másoknak (szűkebb és tágabb környezetének) is szenvedést okoz,²⁹ amelynek látható „bizonyítéka” maga a vér. A menstruációs vér nemcsak abban különbözik a vénás vértől, hogy nem tud megalvadni,³⁰ de abban is, hogy csak a női testhez és annak is egyetlen helyéhez köthetően távozik,³¹ meghatározott időszakonként. A menstruáció az előbb felsorolt főbb jellemzői a vért világszerte misztikus tulajdonságokkal ruházzák fel, így különféle társadalmi szabályok határozzák meg azt, hogy ki és mikor láthatja, érintheti meg, vagy beszélhet róla egyáltalán.³²

²³ A *Hello Clue* menstruációs applikáció és International Women’s Health Coalition NGO által készített felmérés részletei megtekinthetők itt: <https://helloclue.com/articles/culture/top-euphemisms-for-period-by-language> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

²⁴ GOTTLIEB, 2020.

²⁵ A Tóra harmadik könyve, amely főként Izrael népének áldozatokra, megtisztulási folyamatokra és ünnepekre vonatkozó kultikus előírásait tartalmazza.

²⁶ O’GRADY, 2003. 5.

²⁷ WOOD, 1981. 713–714.

²⁸ BUCKLEY–GOTTLIEB, 1988a. 32; MORROW, 2017.

²⁹ GOTTLIEB, 2020.

³⁰ YANG ET AL., 2012.

³¹ Az akadályozott áramlás (vagy a menstruáció elmaradása) általában valamilyen problémára utal, ilyen lehet például a polip, a mióma, az étkezési rendellenesség, a születési rendellenesség vagy a genetikai rendellenesség.

³² STEINER, 1956.

A menstruáció az antropológia szemszögéből

A nőket érintő biológiai folyamatok, mint a menstruáció, a szülés és a menopauza különféle történeti és társadalmi kontextusbeli változásai mindenütt mélyen beágyazódnak a kulturális diskurzusokba, nemcsak a jelentések, de a tapasztalatok szintjén is. A különféle interpretációk ellenére a nyugati társadalmakban a mai napig a menstruáció korlátozó jellegű meghatározásai dominálnak. A vér(zés)t, a női testet és annak működését övező képzetek azonban nem mindenhol negatívak, van, ahol ambivalensként tekintenek a menstruációra, máshol pedig kifejezetten pozitív módon értékelik azt. Az angol *taboo* (tabu) kifejezés a polinéz *tapu* szóból ered, és eredeti kontextusában arra az állapotra utal, ami „*túl erőteljes ahhoz, hogy azt megbeszéljék vagy hassanak rá*”.³³ A tongai ausztronéz nyelvből származó rituális tiltásra vonatkozó kifejezés James Cook 1771-es útja után terjedt el Angliában, ám a polinéz társadalmakban nem feltétlenül pozitív és negatív asszociációk kísérték, hiszen maga a kifejezés sokáig a morálisan semleges „erő” fogalmaként volt használatban, nélkülözve a stigma³⁴ negatív asszociációit.³⁵ A „tabu” szó jelentését tehát nem lehet a tilalmak összességére korlátozni; a menstruációs tabuk nem egyszerűen gyakorlatias szabályok, van, amikor racionális célokat szolgálnak, máskor a tilalmak spirituális és misztikus alapja válik meghatározóvá.³⁶ A mikronéziai Ulithi korallszigeten például a mai napig a menstruálók kötelesek elhatárolódní a közösségtől³⁷ és ún. „menstruációs kunyhókba” húzódní. Ők alkotják a „konszociális” kategóriája alapján az „együtt menstruálók” csoportját, akik kézművességgel és relaxációs tevékenységekkel töltik a vérzés idejét.³⁸ Ám az, amit egy kívülálló stigmatizáló száműzetésként érzékelhet, máshonnan nézve a női társasági élet és pihenés tereként jelenik meg.³⁹ A menstruációra is vonatkozatható erő erkölcsileg semleges fogalma túlmutat Polinézián, jelen van Afrikában is.⁴⁰ A menstruáló beng nőkre ugyan több tabu is vonatkozik, ám a tiltások nem abból erednek, hogy a menstruációs vért szennyezőnek tekintik, épp ellenkezőleg: a menstruációs vért az emberi termékenység szimbólumának tekintik, a tabuk nem a beszennyezés ideológiáiból származnak, inkább csak kétféle termékenységet különböztetnek meg (emberi és nem emberi). A menstruációs tabuk ezen nézete szélesebb ontológiai axiómákról beszél, és nem a női beszennyeződés patriarchális elképzeléseiről.⁴¹

Számos afrikai közösségben (például a guineai mande⁴² törzs vagy a zairei mbu-tik⁴³) a női biológiai folyamatot természetesnek tekintik a reprodukcióban és a társas

³³ A *ta* szó jelentése „megjelölni”, a *pu* intenzitást jelölő határozószó, így szó szerinti fordításban a „*tapu*” azt jelenti, hogy „alaposan megjelölni”. Vö. STEINER, 1956.

³⁴ GOFFMAN, 1963.

³⁵ BUCKLEY-GOTTLIEB (EDS.), 8.

³⁶ MANICA-RIOS, 2017.

³⁷ LESSA, 1966.

³⁸ GOTTLIEB, 2020.

³⁹ Lásd részletesebben: KADARIYA-ARJA, 2015; WHITE AT AL., 2013.

⁴⁰ Lásd: GOTTLIEB, 1989; GOTTLIEB, 1992.

⁴¹ GOTTLIEB, 1992.

⁴² Lásd erről például: LEVIN, 2001.

⁴³ Lásd erről például: GOTTLIEB-SACKS, 1984.

életben játszott szerepe okán, és amennyiben vannak is tabuk, azok a közösségben az aktuális politikai, gazdasági és társadalmi kontextusoknak megfelelően dinamikusan változnak. Már ez a néhány példa is megmutatja, hogy a menstruációhoz köthető tabuk egyaránt eshetnek pozitív, negatív, vagy akár ambivalens megítélés alá. A hindu kasztrendszer erőteljesen befolyásolja a menstruációs élményeket: a ciklusra kétértelmű erőforrásként tekintenek, amely vagy hangsúlyozza, vagy megzavarja a család becsület- és kasztállását.⁴⁴ A ghánai asantéknél vannak rituális gyakorlatok a menstruálók esetében, amelyek bizonyos tevékenységeket tiltanak (a férfiak esetében például a főzést),⁴⁵ ugyanakkor olyan gyakorlatok is jelen vannak, amelyek elismerik, hogy egy menstruáló nő képes akár a férfiak hatalmát is megsemmisíteni.⁴⁶ Az ilyen spirituális női erő megszerzése a legtöbb esetben – a nyugati kultúrán kívül – valamilyen megerősítő jellegű rituális szertartáshoz⁴⁷ köthetően alakul ki az első menstruációt idején. Azokon a helyeken, ahol megünneplik az első menstruációt, ez az esemény kritikus jelentőségű a lokális társadalmi gyakorlatban,⁴⁸ mivel ezek a menarche-rítusok segítik a nők társadalomban elfoglalt helyének kialakítását.⁴⁹

Az első vérzés szertartása a női léthez kötődő rítusok közül bizonyos közösségekben egyszerre jelenthet beavatási jellegű, ún. átmeneti rítust (*rite de passage*) és „a menstruációs vér tisztátalan volta” miatt speciális, ún. purifikációs, azaz tisztuló/tisztító jellegű rítust is.⁵⁰ Van, ahol a „szennyezés” szorosabban, máshol pedig kevésbé, de mindenképp kapcsolódik a szakrális és profán dimenziókat egymástól távol tartó határokhoz. Sok esetben a (be)szennyezés az általános szimbolikus és társadalmi rendet fenyegető veszélyekre vezethető vissza – hiszen a test természetes határait „áthágó” (elhagyó) anyagok szimbolikus szennyező anyagként vannak kódolva, ami a társadalmi rendet fenyegető lehetséges veszélyként érzékelhető.⁵¹ A menstruációhoz való viszony az idők kezdete óta két alapvető érték, a nők termékenysége és a rituális értelemben vett tisztátalanság köré szerveződik a világ összes népénél, a különbség abban fedezhető fel, ahogyan a menstruálókat a közösségek „megjelölik”.⁵² A megjelölésnek következménye a menstruáció eufemizálása,⁵³ amely különösen a nyugati értelmezésben van jelen, ahol a vérzés kizárólagosan negatív értéktartalommal bíró, tabusított állapottá válik, méghozzá az első menstruációval.⁵⁴ Ekkor a lányok átlépnek a kulturálisan aszexuálisnak konstruált gyermekorból a nyugati társadalmakra oly jellemző szexualizált,⁵⁵

⁴⁴ CARDIFF, 2016.

⁴⁵ RATTRAY, 1927. 74–75.

⁴⁶ AGYEKUM, 2002. 377.

⁴⁷ RATTRAY, 1927. 69–74.

⁴⁸ NJAMBI-O'BRIEN, 2005.

⁴⁹ DELANEY-LUPTON-TOTH, 1988.

⁵⁰ Lásd erről: VAN GENNEP, 2007.

⁵¹ Egy adott szimbolikus rend szempontjából minden szennyező anyag rendellenes, ám nem minden szimbolikus rendellenességet kell szennyezőnek kódolni. Vö. DOUGLAS, 1984. 1996.

⁵² DEÁKY, 2005.

⁵³ McCLINTOCK, 2018. 24.

⁵⁴ Lásd például: BUCKLEY-GOTTLIEB, 1988a. 1–53; BRUMBERG, 1993; HOUPPERT, 1999.

⁵⁵ A szexuális tárgyiasítás akkor következik be, amikor a nőket testekké redukálják, mégpedig olyan testekké, amelyeket mások használatára és felhasználására szánnak. (FREDERICKSON-ROBERTS, 1997.)

tárgyasított nőiességbe.⁵⁶ A pubertáskor megkezdődő önbjektíváció⁵⁷ a női test egyre nyíltabban szexuális jellegűvé válásával függ össze, aminek okán a lányból nővé érő első menstruálók így mások által szexualizálttá és tárgyiasítottá válnak.⁵⁸

A menarche napjainkra egy olyan fiziológiai eseménnyé vált, amelyet leginkább orvosi biológiai ismeretek kereteznek, ugyanakkor egy genderizált, szexualizált eseményről beszélünk.⁵⁹ A nemi viszonyok létrejötté a hatalomról, pontosabban annak hiányáról szól; a hatalomról, hogy a nő meghatározza a testét, hogy méltósággal és biztonságban éljen benne. Mivel a „nő” meghatározásának központi eleme a reprodukzív potenciál,⁶⁰ ezért amikor a menstruációról beszélünk, a biológiai nem és a társadalmi nem (gender) összemosódik.⁶¹ Az utóbbi időszakban egyre több kutatás⁶² állítja, hogy a nyugati társadalmakban felnövő lányok felkészültnek érzik magukat a menarchéra, a menstruációhoz mégis ambivalens, illetve negatív érzelmeket társítanak.⁶³ Még mindig jellemző a menstruáció kínos, piszkos és undorítósnak feltételezett volta miatti szégyenérzet és szorongás.⁶⁴ Ezek az érzések összefüggésbe hozhatóak a női testi folyamatokra és a szexualitásra vonatkozó társadalmi tabukkal, és az ezzel járó medikalizációval, valamint az ebből következő társadalmi nyomással, amelynek értelmében a női test reprodukciós képességével együtt járó fájdalmat nemcsak el kell viselni, de el is kell rejtteni.⁶⁵ Meglátásom szerint a menstruáció esetében is érvényesnek tekinthető Foucault⁶⁶ azon megállapítása, miszerint az orvostudomány által létrehozott diskurzus meghatározza, hogy mely testek, tevékenységek és viselkedések normálisak.⁶⁷ A menstruáció esetében ez a nőgyógyászati vizsgálatok keretrendszerét jelöli ki, amelyben a testek intézményes szabályozásának és fegyelmezésének eredményeként megtermelődnek a „engedelmes menstruáló testek”.⁶⁸

Az ezredforduló óta mind több kutatót⁶⁹ foglalkoztat a kérdés, hogy vajon a nők menstruációja miért vált széleskörű társadalmi tabuvá, mi az oka a nyugati (a globális északi) társadalmakban a menstruációt övező titokzatosságnak? Vajon mi működteti Germaine Greer elhíresült feminista kötetében, *A kasztrált nőben* azonosított „menstruációs etikettet”, azaz azt, hogy egy nő egy étteremben inkább viszi

⁵⁶ BOBIER, 2020.

⁵⁷ Az önbjektíváció magába foglalja a testről alkotott külső szemlélet internalizálását, vagyis a testi vonzerő és érték külső szemszögből történő megítélését, és az ebből következő, önmagunkkal, mint megtekintendő és értékelendő tárggyal való bánásmódot egyaránt. Lásd erről: MARTIN, 1996; FREDERICKSON-ROBERTS, 1997.

⁵⁸ THORNE, 1994; MARTIN, 1996.

⁵⁹ LEE, 1994.

⁶⁰ FAUSTO-STERLING, 2000.

⁶¹ BOBIER, 2020.

⁶² Lásd például: MORSE-MCKINNON, 1987; KOFF-RIERDAN, 1995b.

⁶³ KOFF-RIERDAN, 1995b. 795–811.

⁶⁴ Vö. például: BROOKS-GUNN-RUBLE, 1982; GEORGE-MURCOTT, 2011; LEE, 1994; MOORE, 1995; KISSLING, 1996.

⁶⁵ BRUMBERG, 1997.

⁶⁶ FOUCAULT, 1977; FOUCAULT, 2001.

⁶⁷ Például: BARTKY, 2014; BORDO, 1989; PYLPA, 1998; PATTERSON, 2014.

⁶⁸ PYLPA, 1998. 30.

⁶⁹ Lásd például: BOBEL, 2006; BROOKS-GUNN-RUBLE, 1982; GOLUB, 1992; JOHNSTON-ROBLEDO-BALL-LAUTA-ZEKOLL, 2003; STUBBS-COSTOS, 2004.

magával az egész táskáját a női mosdóba, ahelyett, hogy egyszerűen csak egy tampon vagy betétet tartana a kezében?⁷⁰ Vajon miért titkolunk valamit, amiről úgyis tud mindenki?

A menstruációs tabuk provokációja: a menstruációs aktivizmus a feminizmus második hullámában

A menstruációról szóló társadalmi diskurzus megváltozása a 20. századot végigkísérő feminizmus hullámaival hozható összefüggésbe, de a téma köztudatba való beemelése a feminizmus második hullámával vette kezdetét az 1960-as évek végén – jelen írás tehát a menstruációs higiénia amerikai társadalomtörténetébe kalauzol, megmutatva azt, hogy milyen tényezők mozgatták a menstruációs aktivizmus ügyét. Ebben a folyamatban kiemelt szerepet kap az amerikai feminista egészségügyi mozgalom kulcsfontosságú katalizátora, a mai napig működő Boston Women's Health Book Collective (BWHBC) nonprofit szervezet, és az általa gondozott edukációs anyagok, illetve az éledező feminista művészet, hiszen ezek az alkotások nemcsak a nők reprodukciós jogainak hiányára irányították rá a figyelmet, de azokra a nyelvi kategóriákat és a társadalmi normákat egyaránt uraló férfiközpontú perspektívára is, ami az olyan női élményeket, mint amilyen a menstruáció, a normától eltérőként, sőt titkolni valóként jelenítette meg. Az 1960-as évek végétől színre lépő, a menstruációt, illetve a vérzést feldolgozó feminista szerzők alkotásaiban közös, hogy a menstruációval kapcsolatos női tapasztalatokat a saját feltételeik szerint kezdték el vizsgálni, és a menstruáció(s) vérzés) újfajta feminista interpretációi szép lassan elkezdtek szétfeszíteni azt a keretrendszert, amely meghatározta a menstruációs tudás előállításának megszokott módját, következésképp azt, hogy tulajdonképpen mi minősül a menstruációról való tudásnak, és kinek van hatalma azokat előállítani.

Előzmények: edukációs reklámanyagok a menstruációról

A menstruációhoz kapcsolódó ismeretterjesztés a Boston Women's Health Book Collective által kiadott anyagok előtt is létezett. Az 1970-es évek előtti időszakban a menstruációról szóló információk az iskolai szocializációs színtérhez köthetőek, és leginkább a menstruációs termékek gyártói által készített edukatív anyagok formáiban jelentek meg.⁷¹ Ezek közül a legismertebb egy Walt Disney-produkció volt, a *Story of Menstruation (A menstruáció története)*⁷² című animációs film, amit a korszak ünnepelt gyerekfilmjeinek – a *Pinokkió* (1940) vagy a *Dumbo* (1941) – rendezője, Jack Kinney jegyzett. A film a higiéniai termékeket gyártó International Cellu Cotton Products Company (ma Kimberly-Clark) megrendelésére készült,⁷³ amivel a cég a potenciális fiatal fogyasztói körében a kötszerekhez használt cellulózalapú

⁷⁰ GREER, 1984.

⁷¹ FREIDENFELDS, 2010. 48.

⁷² A rövidfilm megtekinthető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=bjIJZyoKRlg> (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

⁷³ GRIFFIN, 2000. 35–37.

termékfejlesztésének eredményét, az első tömeggyártott női higiéniai termékeit (Kotex) szerette volna népszerűsíteni – nem mellesleg az 1931 óta forgalmazott, és a fogyasztók körében egyre népszerűbbé váló Tampax rovására.⁷⁴

A filmben a menstruáció folyamatát leíró biológiai panelek és az ezeket illusztráló animációs szekvenciák váltakoznak három nagyobb tematikai egységbe rendezve: az első a menstruációs ciklus hormonális működését magyarázza el a tinilányoknak, amit a vérzési időszakra vonatkozó higiéniai, illetve társas viselkedésre vonatkozó tanácsok követnek, miképp a történész Sharra Vostral találóan megjegyzi, egy olyan kamaszlány tolmácsolásában, aki „egy nagy fejű és apró testű lányként meglehetősen hasonlított Walt Disney Pán Péterének Csingiling figurájára”.⁷⁵ A menstruáció és különösen a menarche filmes ábrázolása és nyelvezete is újszerű volt az 1940-es évek közepén. Az 1946-ban debütáló edukációs kisfilmben a menstruációval összefüggésben a szex és/vagy a szaporodás (reprodukción) szerepe nem kapott helyet, ami illeszkedett is a korszakban érvényesülő konzervatív erkölcsi normákhoz. Mindazonáltal Amerika történetében először ebben a fekete-fehér alkotásban hallható a menstruáció kapcsán a „vagina” kifejezés. A film képi és szöveges világa konzervatív, de már igazodott a modernebb társadalmi elvárásokhoz, míg a Cellu Cotton Products által készített, korábbi felvilágosító füzetben – *As One Girl to Another (Mint egyik lány a másiknak)* – még nem használták a „menstruáció” kifejezést sem.⁷⁶

A menstruációval kapcsolatos iskolai felvilágosító ismeretterjesztés azonban nem korlátozódott csak erre a filmre, a megrendelő ugyanis Kotex termékmintákat tartalmazó 20 oldalas reklámbrosúrát is mellékelte. Am ahogy a film, úgy a felvilágosító füzet egészségügyi szakértői is férfiak voltak, az egyetlen női kivétel a film narrátora volt – az a Gloria Blondell, akiknek a hangját az ifjúság Donald kacsá Daisy nevű kedveseként ismerhette.⁷⁷ A menstruáció filmes ábrázolása egyértelműen újszerű lépés volt: a megrendelő edukációs anyagai, ahogy a korábbiak, úgy ez a hollywoodi-i alkotás is kifejezetten a menstruációt és nem a szexuális felvilágosítást célozta. Elég információt adtak a menstruációról ahhoz, hogy hasznosnak tűnjenek termékeik a szülők és lányaik számára, de nem mutatták be olyan részletesen a reprodukció folyamatát, hogy a szülők vonakodtak volna a termékek vásárlástól.

A rövidfilmet és a mellékelt füzetet 1946-tól több mint 100 millió középiskolás lány látta, s végül több mint harmincöt éven át volt az amerikai ifjúság felvilágosításának egyik fontos eleme. „Azon az 1965-ös napon, a film végén, amikor mindannyian megkaptuk a Nagyön személyesen a tiéd című füzet egy-egy példányát, figyelmeztettek minket, hogy a fiúk kíváncsiak lesznek rá. Azt is elmondták nekünk, hogy a fiúk nem láthatják őket.” – idézi fel az emlékeit Gayo Gamber 2019-ben a füzetéről az amerikai menstruációs termékek hirdetéseinek diszkurzív analiziséről szóló tanulmányában.⁷⁸

⁷⁴ HEINRICH–BATCHELOR, 2004. 121.

⁷⁵ VOSTRAL, 2008. 123.

⁷⁶ Az 1920–30-as évek felvilágosító reklámanyagai még a „(meg)tisztítással” szó utaltak a női vérzési ciklusra. Erről lásd a 1929-es a *Marjorie May's Twelfth Birthday (Marjorie May tizenkettedik születésnapja)* című edukációs anyagot: CALLENDER, 1932.

⁷⁷ FREIDENFELDS, 2010.

⁷⁸ GAMBER, 2019. 83.

Ebben épp arról a napról ír, amikor ötödikesként a fülöp-szigeteki amerikai iskolában először látta *A menstruáció történetét*.⁷⁹ Az ominózus füzetben Csingiling figurája kalauzolja el az olvasót a menstruációhoz kapcsolódó babonák, feltételezések és a köztudatban élő félreértések világába, segítséget kínálva az első menstruáció okozta „új problémákra”, tehát arra, hogy „miképp lehet mosolyogva megenni azokon a bizonyos napokon, és milyen taktikákat érdemes figyelembe venni a higiénia, a sport vagy a társas interakciók esetében akkor, ha valaki épp menstruál”.⁸⁰

A füzet utolsó néhány oldala klasszikus reklámszöveg: az olvasó információkat kap arról, hogy a konkurens termékekhez képest a Kotex miért jobb választás. Szintén újdonság, hogy ebben a brosúrában már helyet kapott egy, a menstruációs ciklus tudatos vezetését megkönnyítő (örök)naptár is, illetve a menstruációs görcsöket enyhítő tornagyakorlatsor.⁸¹ A Kotex 1940-es évekbeli reklámszövegei illeszkednek a korszakot jellemző normatív és férfiak által dominált diskurzushoz, amely szerint a vérzés természetes és normális fiziológiai folyamat, ám a vérzést illendő titokban tartani. A titok legfőbb öreként fellépő termékgyártás ráerősített a védelem narratívájára, mondván, a menstruációs higiéniai termékek (tamponok, betétek) viselésével a menstruáció biztosan nem látható, ráadásul elég kisméretűek a termékek ahhoz is, hogy feltűnésmentesen elrejtőzzenek a női táskában.⁸² A korszak marketingüzenetei nagy mértékben segítették a menstruáció tabusítását, amely azon a nyilvánvaló paradoxonon alapult, hogy valójában csak abban az esetben derül ki mások számára a menstruáció ténye, ha a menstruációs vér láthatóvá válik. Az átverzés tabusított állapotára való reflexió azonban csak később, az 1960-as évek végétől mind hangosabban zajló szexuális forradalom hatására egyre jobban éledező feminista művészek által jelenik majd meg.

A menstruáció felértékelődése a reprodukciós jogokért vívott küzdelemben

Az amerikai szexuális forradalom lendületét több minden befolyásolta, ezek közül a menstruációhoz köthető tabuk szempontjából különösen fontos a természetudományos diskurzusban az 1950-es évektől az olyan tabusított témákkal foglalkozó új megközelítések megjelenése, mint a női szexualitás,⁸³ vagy olyan úttörő, a szexualitással és reprodukcióval foglalkozó kutatóintézetek⁸⁴ létrehozása, amelyek a szexuális egészség és tudás előmozdítása érdekében születtek. A női szexualitásról alkotott társadalomtudományi narratíva megjelenése a szélesebb (természet)tudományos diskurzusban, így például Simone de Beauvoir *A második nem*⁸⁵ című munkája jelentős lendületet adott a szexuális forradalomnak, hiszen új alapokra helyezte a biológiai *versus* társadalmi nem megkülönböztetésének kérdését. Így mire 1960 májusában az FDA (Food and Drug Administration; Élelmiszer- és

⁷⁹ <http://www.mum.org/veryp61.htm> (Utolsó letöltés: 2022. július 1.)

⁸⁰ *Kotex*, 1948. 1–8.

⁸¹ *Kotex*, 1948. 7–8.

⁸² KISSLING, 2006.

⁸³ Lásd például: KINSEY, 1948. 1953; MASTERS-JOHNSON, 1966.

⁸⁴ Ilyen például az Indianai Egyetemen a Kinsey Institute for Research in Sex, Gender, and Reproduction (Nem-, Gender- és Reprodukciókutató Intézet).

⁸⁵ BEAUVOIR, 1949.

Gyógyszerügyi Hivatal) engedélyezte a szájon át szedhető fogamzásgátló tablettá forgalmazását.⁸⁶ A siker garantált volt, hiszen lehetővé tette a nők számára, hogy a terhességtől való félelem nélkül gyakorolhassák a szexualitásukat.

A szexuális forradalom középpontjában az – az akkoriban radikális – elképzelés állt, hogy a nők a férfiakhoz hasonlóan élvezik a szexet, és szexuális igényeik vannak. A feministák azt állították, hogy az egyedülálló nőknek ugyanolyan szexuális vágyaik vannak, és ugyanolyan szexuális szabadsággal kell rendelkezniük, mint bárki másnak a társadalomban. Ebben az érvelésben a szexuális forradalom a nők szexuális felhatalmazásáról szólt. A társadalom konzervatív elemei számára azonban a tablettá, ahogyan egyébként a szexuális forradalom is, a promiszkuitásra való felhívást, pontosabban az amerikai társadalom alapja – a család – elleni támadást jelentette. A tablettá megjelenése egy olyan időszakra tehető, amikor az Egyesült Államok harminc tagállamában a fogamzásgátló eszközök árusítását törvények korlátozták, és az orvosi és tudományos közösség nagy része óvakodott attól, hogy részt vegyen a születésszabályozás új formáinak kiterjesztésében. Ez a gyógyszerfejlesztés a reprodukív jogokért vívott mozgalom két képviselőjéhez köthető, akik hittek abban, hogy a nők testük feletti rendelkezési joga ugyanolyan fontos, mint a szavazati joguk,⁸⁷ és fáradhatatlanul érveltek amellett, hogy egy aszpirinhez hasonló tablettá a születésszabályozás természetes formája lehet.⁸⁸

Az úttörőnek számító hormonális fogamzásgátlási módszer forradalmi változásokat eredményezett a korabeli női szerepét illetően: lehetővé tette a nők számára, hogy karriert csináljanak, ösztönzően hatott a szexhez való nyitottabb hozzáállásra és az akkor még illegálisnak számító abortuszok számát is csökkentette. Mindazonáltal, a tablettá a női test szexuális potenciáljának piacosítását is magával hozta, amelyből a genderrezsím hierarchikussága miatt a nők mellett ismét a férfiak (és a nagytőkések) tettek szert profitra, mivel az új típusú fogamzásgátlás aránylag biztonságossá tette a nem reprodukív szexet (vö. prostitúció, illetve a pornó iparágga fejlődése).⁸⁹ Az 1960-as évek Amerikájának konzervatív értékrendjét azonban nemcsak a fogamzásgátló tablettá népszerűsége sokkolta, hanem az évtized végének ellenkultúrája, a hippí szubkultúra által közvetített „szabad szerelem” filozófiája is, főképp az 1969-es woodstocki fesztivált övező országos médiafigyelmet követően. Ezek az események mind hozzáadódottak az 1960-as évek második feminista hullámának fokozatos térnyeréséhez, ez pedig végső soron a menstruációs tudástermelés megváltozását implikálta. Ahogy a női szexualitás és a házasság előtti szex kilépett az árnyékból, úgy vált a konzervatívok körében a tablettá a szexuális forradalom bűnbakjává, hiszen lehetővé tette a nők számára is a szex és a reprodukció elválasztását.

A feminizmus második hullámához köthető, radikális, baloldali feministákat tömörítő Women’s Liberation Movement (WLM, Nők Felszabadítása Mozgalom)

⁸⁶ 1957-ben a tablettá szedése még csak a menstruációs zavarok kezelésére volt megengedett.

⁸⁷ CHESLER, 1992.

⁸⁸ A termékfejlesztés mögött a modern születésszabályozási mozgalom megalapítójaként ismertté vált Margaret Sanger, illetve az biológusként diplomázott szüfrazsett, Katharine Dexter McCormick állt, akinek öröksége végül hozzásegítette Gregory Goodwin Pincus kutatásait ahhoz, hogy a kombinált fogamzásgátló tablettá megszülethessen. Lásd: FIELDS–DEXTER, 2003.

⁸⁹ CSÁNYI, 2020. 42.

egyik almozgalmaként hivatkozott Women's Health Movement (WHM, Női Egészségügyi Mozgalom) az amerikai feminista mozgalom azon aktivista aspektusára utal, amelyben a női egészségügy átfogó reformjának igénye került napirendre. A WHM alapfeltevése szerint az uralkodó orvosi rendszerben a nők nem rendelkeznek a testük és egészségük felett, mivel az elsősorban férfiak által működtetett egészségügyi rendszer figyelmen kívül hagyja a nők egyedi testtapasztalatait, következésképp nem nyújt a nők igényeinek megfelelő ellátást.⁹⁰ Sok feminista érvelt azzal, hogy a nők másodosztályú társadalmi státuszát erőteljesen megerősítették a jogi és az orvosi intézmények (és az ezeket az intézményeket benépesítő férfi jogalkotók és orvosok), amelyek korlátozzák a nők azon képességét, hogy saját maguk döntsenek a reprodukív egészségügyi ellátásról.⁹¹ Ennek megfelelően különféle önszolgáltató módszerek, feminista vezetésű klinikák és segédanyagok sokaságának megjelenésével vette kezdetét az a folyamat, amely annak tudatosítását célozta, hogy az egészségügyi szükségletek kielégítésében a nők magukra és egymásra számíthatnak és támaszkodhatnak.⁹² Nem véletlenül vált a Women's Liberation Movement a legális abortuszért folytatott kampányának legfontosabb elemévé az, hogy a nőket megilleti a döntés, hogy szexuális kapcsolatokat létesítsenek anélkül, hogy feltétlenül megházasodnának és családot alapítanának, azaz reprodukív autonómiára van szükség, amihez könnyen hozzáférhető és megfizethető fogamzásgátlásra és legális abortuszra egyaránt szükség van.⁹³

Az aktivisták az orvosi szexizmussal kapcsolatos személyes negatív tapasztalataikra reagálva ingyenes, kizárólag nőknek szánt klinikák építésébe kezdtek, mivel hittek az olyan ellátásban, amely hatással tud lenni nemcsak az orvosi ellátás jellegére, de az általános női egészségfelfogásra (beleértve a menstruációt) is. Tulajdonképpen ezek a nők indították el azt, amit ma „feminista női egészségügyi mozgalomnak” nevezünk.⁹⁴ Az időközben egyre nagyobb lendületet kapott feminista mozgalom egyik progresszív csoportja, a Cell 16 tevékenységét szintén fontos megemlíteni a korszakban erőteljesen tabusított módon jelenlévő menstruációról alkotott felfogás megváltozásában. Ez már csak azért is lényeges, mert épp ennek a csoportnak az egyik akciója, az 1969 májusában Bostonban megrendezett „női” konferencia volt a Women's Health Book Collective (BWHBC) megalapításának inkubátora.⁹⁵ A Notre Dame Rendház által működtetett Emmanuel College kétnapos rendezvényének unikalitása nem kizárólag a témákban rejlett (volt szó a Nők Felszabadítási Mozgalom érvényesülési lehetőségei mellett a szexről, az anyaságról és a nőket érintő különböző típusú elnyomásról), hanem sokkal inkább abban, hogy a szervezők önvédelmi taekwondo edzéseket⁹⁶ is tartottak.

⁹⁰ BOBEL, 2008.

⁹¹ NELSON 2015. 20.

⁹² MORGEN, 2000; RUZEK, 1979; WEISMAN, 1998.

⁹³ NELSON, 2015. 21

⁹⁴ NELSON, 2015. 27–28.

⁹⁵ A New England Regional Female Liberation Conference (Új-Angliai Regionális Női Felszabadítási Konferencia) tematikája elérhető itt: <https://www.ourbodiesourselves.org/our-story/history/how-it-came-to-be-remembering-the-1969-female-liberation-conference/emmanuel-conference-1969-web/> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 2.)

⁹⁶ ECHOLS, 1989. 158.

Az 1968 és 1974 között Boston környékén tevékenykedő Cell 16 csoport⁹⁷ volt „az első, amely felismerte a nők önvédelmének politikai jelentőségét”,⁹⁸ mondván, hogy a küzdősporton keresztül a nők új és más módon tanulnak meg viszonyulni a testükhöz.⁹⁹ A Boston Women’s Health Book Collective (BWHBC)¹⁰⁰ nonprofit szervezet inkubátora is ez a konferencia volt, egészen pontosan a *Women and Their Body (A nők és a testük)* címmel rendezett műhelybeszélgetés, ahol napirendre került a jelenlévők az orvosokkal és az egészségüggyel kapcsolatosban tapasztalt hiányérzete, miszerint a női test működéséről (beleértve a vérzési ciklust is) több és személyesebb információra lenne szükség. A BWHBC tagjai, jellemzően fiatal, fehér, középosztálybeli, magasan kvalifikált nők célja a kezdetektől az ismeretterjesztés volt, ami egyfajta modellként szolgálhat a nők számára abban a folyamatban, amely során megismerik önmagukat, kommunikálnak az orvosokkal, ezzel is kikényszerítve a nők egészségügyi ellátásának javítását.

A szervezet tagjai 1970-ben a New England Free Press-szel együttműködve egy 193 oldalas, kapcsos újságpapírra fűzött, 75 centbe kerülő kurzusanyagot adtak ki *Women & Their Bodies, A Course (A nők és a testük, egy kurzus)* címmel. A sokszorosított szöveg egy év leforgása alatt állt össze, egy – mai kifejezéssel élve – partícipatív tanulásalapú kutatási projekt eredményeként, amely segíti a saját test megértését.¹⁰¹ A kötet 19 szerzője¹⁰² feldolgozta *A nők és a testük* műhelymunka tapasztalatait és kérdőívet készítettek, amely a nők a testükkel kapcsolatos érzéseire és az orvosokhoz való viszonyra kérdezett rá.

A nem túl biztató eredményeket látva az egyes témákat előbb egyénileg, orvosi szakkönyvek, biológiai szakcikkek és nővérekkel készített interjúk segítségével kutatták, majd „tesztelték” is ezeket az eredményeket női csoportokban.¹⁰³ A tudásmegosztáson alapuló közös tanulás segít felkészülni azoknak az intézményeknek az értékelésére, amelyek feladata a nők egészségügyi szükségleteinek megfelelő kielégítése lenne – vélekedtek a szerzők. A megfelelő információk birtokában ugyanis a nők így képessé válnak arra, hogy proaktívan döntsenek arról, hogy mikor essek nek teherbe, vagy hogy milyen fogamzásgátló módszereket válasszanak. A saját

⁹⁷ A csoport hatéves működése alatt radikális társadalmi változásokat szorgalmazott, amelyek nagy része a *No More Fun and Games: A Journal of Female Liberation (Nincs több móka és kacagás: A női felszabadítás folyóirata)* című kiadványukban jelent meg. A folyóirat többek között megvitatta a cölibátus és a női szeparatizmus előnyeit, a nukleáris család lerombolását, valamint az ingyenes, teljeskörű, nem kötelező gyermekgondozási központok szükségességét. Vö. SCHULTZ, 2019. Az első lapszám megtekinthető itt: <https://repository.duke.edu/dc/wlmpc/wlmmms01029> (Utolsó letöltés: 2022. június 25.)

⁹⁸ DOUGLAS, 1975.

⁹⁹ SCHULTZ, 2019. 1553.

¹⁰⁰ A nonprofit szervezet honlapját lásd: www.ourbodiesourselves.org (Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

¹⁰¹ Az 1970-es kiadás az alábbi linken olvasható: <https://www.ourbodiesourselves.org/wp-content/uploads/2014/04/Women-and-Their-Bodies-1970.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

¹⁰² A kollektíva tagjai: Nancy Miriam Hawley, Wilma Diskin, Jane Pincus, Abby Schwarz, Esther Rome, Betsy Sable, Paula Doress, Jane de Long, Ginger Goldner, Nancy London, Barbara Perkins, Ruth Bell, Wendy Sanford, Pam Berger, Wendy Martz, Lucy Candib, Joan Ditzion, Carol Driscoll és Nancy Mann.

¹⁰³ *Our Bodies, Ourselves*, 1970. 3.

test működéséről való tudás nélkül a nők elidegenednek a saját testüktől, és szükségszerűen egyenlőtlen helyzetbe kerülnek a férfikkal szemben, vallották a kötet szerkesztői.¹⁰⁴

A tananyag 12 fejezetre osztható, ezekben a menstruáció nem kapott külön részt, a ciklus biológiai leírása mellett mindössze a fogamzásgátló módszerek esetében, illetve a rendellenes vérzés és betegségek dimenziójában kerül csak említésre, bár szerepel a kötetre jellemző, személyes jellegű visszaemlékezésben, amelyek az első menstruációval együtt tapasztalt szégyent elevenítik fel. Egy évvel később, 1971-ben a szerzők megváltoztatták a kötet címét *Our Bodies, Ourselves*-re (*Testünk, önmagunk*), hangsúlyozva a személyes nézőpont fontosságát, illetve mérsékeltebb áron is kínálták (30 cent) – a kötet végül 225 ezer példányban kelt el. Már az 1970-ben kinyomtatott tudásanyag terjesztése sem korlátozódott Bostonra, az egész ország területén lehetett kapni mindkét kiadást.¹⁰⁵

1972-ben az alapító szerzők, akik ekkora már hivatalosan is Boston Women's Health Book Collective (BWHBC) néven ténykedtek, úgy döntöttek, hogy egy még szélesebb közönség elérése érdekében egy *mainstream* kiadó segítségével, a Simon & Schusterrel közösen fogják megjelentetni az új kiadást – ez lett az 1973-as *Our Bodies, Ourselves: A Book by and for Women* (*Testünk, önmagunk: Egy könyv nőktől nőknek*). A könyv első fejezetében – *Our Changing Sense of Self* (*Változó önismeretünk*) – a szerzők részletekbe menően értékelik azt a folyamatot, amely során egy csoport fiatal főiskolát (egyetemet) végzett nő egymásra talál Bostonban, és önfeltáró reflexív beszélgetésekbe kezd, amelyek tudatformáló ülésekké, végül pedig a női összetartást segítő (*sisterhood*) ismeretterjesztő projekté fejlődik BWHBC néven. A szöveg megmutatja, hogy a „nőkonferencián” megkezdődött „orvos-probléma” feltárását miképp mozgatta „az a frusztráció és düh azokkal az orvosokkal szemben, akik leereszkedők, paternalisták, ítélkezőek és nem informatívok voltak a női páciensekkel”.¹⁰⁶ A könyv egyértelműen újszerű volt abban, hogy kihangosította azoknak a nőknek tapasztalatait, akik az 1970-es évek nőiesnek (és férfiasnak) tekintett szerepeivel nem voltak elégedettek, hiszen „csak feleségnek, vagy feleségnek és anyának lenni, és a munkát másodlagosnak tekinteni túlságosan korlátozó” volt számukra.¹⁰⁷

1973-ra a feminista edukációban élharcos szerepet vállaló BWHBC-nek már 12 tagja volt, és a soron következő, immáron 276 oldalas kötetben a szerzők pótolták a nők reprodukciós egészségéhez kapcsolódó, kimaradt témákat, így például a menopauza tárgyalására is sor került. Így már összesen 15 nagyobb fejezet járta körbe a női lét különböző dimenzióit. A reprodukció és a sexualitás anatómiája, élettana, a nemi betegségek, az együttélés és kapcsolatok dinamikája, a bostoni melegközösség, a mozgás és étkezés szerepe a nők életében, a nemi erőszak és az önvédelem, a születésszabályozás, az abortusz, a gyerekvállalás, az egészségügy működése és hasonló témák kerültek megjelenítésre a kötetben. Az egyes szám első személyben leírt tapasztalatokkal kiegészített és a valósághű illusztrációk az 1973-as kötetet is igen sikeressé tették. Ám a menstruáció ebben a kiadásban is csak

¹⁰⁴ *Our Bodies, Ourselves*, 1994. 352–57.

¹⁰⁵ *Our Bodies, Ourselves*, 1970. 4.

¹⁰⁶ DITZION, 1973. 10.

¹⁰⁷ DITZION, 1973. 5.

érintőlegesen és a fiziológiája okán kerül bemutatásra a szaporodás és a szexualitás anatómiájának szentelt négy és fél oldalas alfejezetben. A női vérző testet övező tabukat szinte nem is érintik a szerzők – ez azonban összhangban volt a menstruációval kapcsolatos korabeli attitűdökkel.

A menstruációs tabuk művészeti interpretációi

A menstruációs aktivizmust mozgató „kritikus menstruációs tudatosság”¹⁰⁸ az 1970-es évek közepén kezdett kibontakozni. 1973-as év ikonikus pont volt az amerikai történelemben, több szempontból is. A legfontosabb, a szabad abortuszjog mérföldkövének számító Roe kontra Wade ügyben született, a Legfelsőbb Bíróság által hozott állásfoglalás volt 1973. január 22-én az, ami végső soron sikert hozott az 1960-as évek amerikai szexuális forradalmában, a művi terhességmegszakítás engedélyezése iránt folytatott feminista küzdelemben. Az abortusz volt a feministák által követelt legvitatottabb egészségügyi szükséglet, a legalizálását célzó kampányokban részt vevő feministák, illetve a női egészségügyi mozgalomban tevékenykedő aktivisták is azt szerették volna elérni, ha a nők megértik, hogy az abortusz legitím választás, amely döntést nem kell szégyellni.

A Roe kontra Wade ítélet kimondta, hogy egy amerikai tagállam sem tilthatja meg teljes mértékben az abortuszt, ezzel megteremtve a nő saját teste feletti (ön) rendelkezési jogának alkotmányos védelmét.¹⁰⁹ A feministák úgy érezték, hogy nagy lépést tettek a szexuális egyenlőség felé azzal, ahogy az abortusz fokozatosan legálissá és könnyebben elérhetővé vált Amerika egyes tagállamaiban, majd az 1973-tól országosan is elérhető beavatkozás lett.¹¹⁰ A női egészségügyi mozgalomról szóló történeti munkák azt mutatják, hogy a feminista egészségügyi mozgalom aktivistái képesek voltak megteremteni a reprodukció, az egészség és a szexuális autonómia közötti kapcsolatokat.¹¹¹ A nők saját testük és reprodukív funkcióik feletti rendelkezési jogának elfogadása, a legális abortusz mint társadalmi gyakorlat elérése egyértelmű értékváltozást mutat az amerikai társadalomban.¹¹² Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a reprodukív döntéshozatal előbb az 1960-as fogamzásgátló tablettával, majd az 1973-as legális abortusszal változott, mindazonáltal a születésszabályozással kapcsolatos információk és a fogamzásgátlókhoz való hozzáférés erősen szegregált maradt,¹¹³ méghozzá az etnikai származás és társadalmi státusz szerint: míg a fehér középosztálybeli nők az 1960-as évek óta a tablettát részesítették előnyben, és már a Roe kontra Wade ítélet előtt is megengedhették maguknak a biztonságos abortuszt, addig a színesbőrű nőket a sterilizáció vagy a hosszú távú fogamzásgátlók (például hormonimplantátumok, méhen belüli eszközök) felé szorította rendszer.¹¹⁴

¹⁰⁸ BOBEL, 2008. 741.

¹⁰⁹ Az Egyesült Államok Legfelsőbb bírósága 2022-ben helyezte ezt hatályon kívül, aminek következtében a tagállamok akár be is tilthatják a terhességmegszakítást.

¹¹⁰ KAPLAN, 1995. 15–30.

¹¹¹ Vö. HOUCK, 2012; KLINE, 2010; VALK, 2008.

¹¹² HEINEMANN, 2018. 219.

¹¹³ Uo., 2018. 230.

¹¹⁴ NELSON, 2003.

Kevésbé ilyen horderejű, ám ugyancsak fontos esemény volt 1973 júliusában egy péntek 13-i napon az első feminista Bleed-In (Be/vérzés) női rituálé megrendezése Baltimore-ban. Az eseményt három feminista értelmiségi nő, Janice Delaney, Mary Jane Lupton és Emily Toth szervezte, akik másik tíz nővel együtt egy különleges szeánszon megfogadták, hogy mindent megtesznek azért, hogy a menstruációs kultúra női története megszülethessen. A rendezvény idejére az egyik szervező, Mary Jane családi háza teljesen átalakult: a fürdőszobát a menstruáció különböző szimbólumaival díszítették fel, paradicsomszósszal bekent betéteket szórtak szét a nappali padlóján és menstruációs graffitiket írtak a szoba falaira.¹¹⁵ „Történeteinkre az este italával koccintottunk: egy Bloody Maryvel. Később az este folyamán megnéztük a Modess és a Kotex oktatófilmjeit, valamint azt a videokazettát, amelyen nyolc idősebb nő beszélget a menopauzáról. Az este végére világossá vált – különösen hármunk számára –, hogy a »Bleed-In« új értelmet adott a női testvériség [sisterhood] fogalmának.”¹¹⁶ Ez olvasható a Delaney, Lupton és Toth szerkesztésében 1977-ben megjelent *The Curse: A Cultural History of Menstruation (Az átok: a menstruáció kultúrtörténete)*¹¹⁷ című tanulmánykötet bevezető szövegében, arról, hogy mi motiválta az első könyv megszületését, amely kifejezetten a menstruációval foglalkozott, egy olyan jelenséggel, ami „a nők férfiak általi ellenőrzésének egyik tényezője a posztindusztriális amerikai társadalomban is”.¹¹⁸

A szerkesztők kifejezetten a tabusított amerikai nőt állítják a feminista figyelem középpontjába; a kirekesztés különféle tabuit feldolgozó tanulmányok olyan tudásterületek, mint az antropológia, a szociológia és pszichológia releváns empirikus kutatási eredményeit inkorporálták. A kötet külön fejezetet szentel a szex és menstruáció kérdéseinek, megvizsgálja az első menstruációhoz köthető rítusokat, de foglalkozik azokkal az orvosi mítoszokkal is, amelyek a szerzők szerint hozzájárultak a tabusított amerikai menstruáló nő képének megteremtéséhez. A kötet második nagyobb tematikai egysége a menstruációs politika dimenzióját tárgyalja, bemutatja a menstruációs ciklus mindennapi praxisát (például a premenstruációs tünetek és a „női hisztéria” sztereotípiáját), de arról is ír, hogy a pszichoanalízis képviselőinek hatására a diskurzusban a menstruáció megkezdése milyen összefüggésbe hozható a lányok első rituális beszennyeződésével.

A kötet példák során keresztül tárgyalja továbbá a populáris képzeletben, például viccekben, reklámokban (vö. eufémizmus), vagy épp különféle irodalmi alkotásokban a menstruáló nő képzetét. A szerzők figyelmet szentelnek a menopauzának is, annak a szintén tabusított időszaknak, amikor a menstruáció lezárul. Fontosnak vélik továbbá a férfiak a menstruációs ciklushoz fűződő komplex viszonyának elemzését is. A kötet zárófejezete a menstruációs csend megtörésének azon referenciapontjait veszi sorra, amelyek az éledező feminista művészekhez kötődnek. Ebben az összefüggésben szimbolikus állomásként hivatkoznak Judy Chicago „a puritán lelkek felbőszítésére szánt vörös zászlója”,¹¹⁹ a *Red Flag* (1971) című kézzel

¹¹⁵ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1977. 242.

¹¹⁶ Uo., 1977. 242.

¹¹⁷ Uo., 1977. 110.

¹¹⁸ Uo., 1977. 2.

¹¹⁹ Uo., 238.

készített litográfiájára.¹²⁰ A rózsaszín, szürke és fekete tónusú képen egy árnyékba burkolódzó női láb látható, amelynek egyikét egy kéz takarja el, ami épp egy vöröses színű tampont tart. Az alkotás egy olyan ritualizált mindennapi cselekedet ábrázol, amit a legtöbb nő személyesnek minősítene, ám a szerzők szerint ez áttörésként értelmezhető a menstruációs tabuk nyilvánossá tételének dimenziójában.¹²¹

A kötet szerzői különösen fontosnak vélik a korai feminista, vérzést feldolgozó művészeti interpretációk közül a korszakot jellemző, a menstruációhoz való általános prúd hozzáállás kritikáját bemutató *Womanhouse* installációt 1972-ből, amely szintén Chicagóhoz köthető. A California Institute of the Arts kísérleti programja, a Feminist Art Program (FAP, Feminista Művészeti Program¹²²) keretein belül megvalósult projekt Faith Wilding és Miriam Schapiro részvételével született, és a performanszokkal egybekötött installáció a nők hagyományos társadalmi szerepeinek kritikáját célozta.¹²³ Nem mellesleg reflektált arra, hogy az FAP-nek az 1971-es tanév kezdetén nem volt önálló műterme a kampuszon, így a nőkről alkotott esszencialista sztereotípiákat, pontosabban – ahogy a filozófus Judith Butler fogalmaz, „a fehér, ciszgender, (feltehetően) heteroszexuális és középosztálybeli háziasszonyról alkotott általános társadalmi tapasztalatot”¹²⁴ az akció kitalálói egy szimbolikus helyszínen, egy üresen álló hollywoodi viktoriánus házban mutatták be.

Az egy hónapon keresztül látogatható kezdeményezés az egyik legkorábbi feminista műalkotás volt, amely megkérdőjelezte a határokat az esszenciális és a konstruált női identitás jelentése között, reagálva az 1970-es évek Amerikájában a nőket célzó társadalmi elvárásokra.¹²⁵ Chicago *Menstruational Bathroom* (*Menstruációs fürdőszoba*) című installációjában¹²⁶ egy fehérre festett fürdőszobában számtalan menstruációs higiéniai terméket helyezett el, a szárítókötélre véres alsóneműket lógatott fel, a szemetest pedig a látszólag használt tamponokkal tölte meg – a helyiségbe nem lehetett bemenni, oda csak egy vékony gézfátyolon keresztül lehetett bekukucsálni, imitálva a „titkos női szentélyt”.¹²⁷ A házak belső terei „a nők helyzetének nagyon világos képei, [...] lényegében a női valóságba sétálsz be, és arra kényszerülsz, hogy azonosulj a nőekkel” – fogalmazott Chicago a *Womanhouse* koncepciója kapcsán egy interjúban.¹²⁸ E korai feminista művészeti alkotás fő érvenyessége társadalmi tartalmában rejlett, megalapozva azt a gondolatot, miszerint a (képző)művészetben létezhet női nézőpont, ami egy sajátos és egyedi típusú képi világot hoz létre.¹²⁹

¹²⁰ A kép megtekinthető: <https://www.judychicago.com/gallery/early-feminist/ef-artwork/> (Utolsó letöltés: 2022. július 8.)

¹²¹ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1977. 238.

¹²² Az első kizárólag nőknek szóló művészettörténeti kurzusok női oktatókkal.

¹²³ CALDWELL, 2018. Vö. <https://daily.jstor.org/how-1971s-womanhouse-shaped-todays-feminist-art/> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

¹²⁴ BUTLER, 1997. 18–19.

¹²⁵ BALDUCCI, 2006.

¹²⁶ CHICAGO, 1972. 269

¹²⁷ Az fürdőszobai installációról készített fotók: <https://dome.mit.edu/handle/1721.3/2403> (Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

¹²⁸ A kritikát lásd a Time magazin 1972-es számában (*Bad-Dream House*): <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,942539,00.html> (Utolsó letöltés: 2022. július 1.)

¹²⁹ HARRIS, 1978.

A feminista (menstruációs) aktivizmus történetében a feminizmus második hullámában kibontakozó feminista művészek, mint Chicago, leginkább arra összpontosítottak, hogy közvetítsék műveikben a nők megélt tapasztalatairól és a nemek közötti egyenlőség szükségességéről szóló üzenetet. Az 1970-es évek feminista művészeinek másik részét¹³⁰ inkább a hétköznapi nők kreatív potenciáljának felszabadítása izgatta, akár a menstruációval kapcsolatban is.¹³¹ Az 1970-es években a kifejezetten a menstruációs tabuk ellen fellépő feminista művészet Los Angeles környékére koncentrálódott: a *Tits 'n Clits (Cicik és klitorisok)* címmel megjelent pikáns underground esztétikájú képregény egészen 1987-ig női karakterek szemszögéből ábrázolta a szex és az abortusz mellett a menstruáció mindennapiságát, miközben Lyn Chevli és Joyce Farmer alkotásainak tartalma mindvégig összhangban volt a második hullám feminizmusával, amely ellenállt a női test tárgyiasításának.¹³²

Ugyancsak Kaliforniában működött 1970–1974 között az akkoriban igencsak radikálisnak számító társadalmi ügyeket támogató *Womanspace Gallery*. A kulturális központ „Menstruációs hétvége” elnevezésű művészeti programjában Isabel Welsh *Menstruational Blood (Menstruációs vér)* című vándorszínházi darabja is helyet kapott, amely idősebb és fiatalabb, híres és hétköznapi nők menstruációs tapasztalatait állította szembe az orvosok, a termékgyártók és a tudósok által uralt, menstruációról alkotott képzetekkel, a korszakra jellemző videós performansz eszközeivel. Ahogyan a menstruációs átokról írt könyv szerzői is hangsúlyozzák, az 1977 előtti időszakban ezek a nyugati parti feminista művészeti projektek fontos hivatkozási pontoknak tekinthetők a menstruációs tabuk dekonstrukciós folyamatában. Épp úgy, ahogyan az *Our Body, Ourselves* időközben első kereskedelmi forgalomba kerülő kötete 1973-ban, majd az 1976-ban megjelenő harmadik bővített kiadás is. Ebben már több mint 20 fejezet foglalkozott a nőket érintő témákkal, amelyekben a menstruáció is több helyet kapott, és már megjelent a tabuk, mítoszok és rituálék, azaz a menstruáció szimbolikájával kapcsolatos feminista kritika, igaz, még csak vázlatosan.¹³³

Az 1970-es évek feminista üzenetei a menstruációt szégyenletes folyamatnak tekintő társadalmi konstrukció megkérdőjelezéséről, valamint a kételyek a menstruációs termékek, főképp a tamponok biztonságosságát illetően, mind hozzáadódtak ahhoz, amit mára összefoglalóan „kritikus menstruációs tudatosságként” aposztrofálhatunk. A változás folyamatában az olyan események, mint amilyen például az 1974-es, később kultikussá váló *Period Piece (Mensturáció darab)* című rövidfilm szerzője, Emily Culpepper és BWHBC tagjaival közösen megszervezett workshopjai mind elősegítették a menstruációs tudatosság növekedését. Culpeppert művészettörténeti kutatásai inspirálták arra, hogy segítsen pozitív hozzáállást kialakítani a menstruációról Amerikában,¹³⁴ kisfilmjében olyan hétköznapi események is helyet kapnak, mint egy tamponcsere, de a menstruáló Culpepper is látható, ahogyan saját hüvelyi önvizsgálatát végzi.¹³⁵

¹³⁰ Lásd például: Mary Beth Edelson *Blood Mysteries (Véres Rejtélyek)* című 1972-es műalkotását.

¹³¹ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1977. 238.

¹³² ROBERTS, 2017. 18.

¹³³ BRUMBERG, 1998; WHISNANT–ZEGANS, 1975.

¹³⁴ CULPEPPER, 1992. 275.

¹³⁵ BOBEL, 2008. 742.

Miközben a feministák egy része az ismeretterjesztésen keresztül, mások a művészet segítségével kezdték meg a vérzést övező kulturális tabuk megkérdőjelezését, addig voltak olyanok is, akik inkább a nők egészségét érintő akut válsághelyzetekre reagáltak, amely a népszerűbb fogamzásgátló eszközök (spirál), illetve menstruációs higiéniai termékek, főképp a tamponok körül alakult ki. Mindez riadókészültséget eredményezett a feminista egészségügyi aktivisták körében, és megalapozta a nők reprodukív egészségügyi „problémáinak” enyhítését ígérő termékekkel szembeni növekvő szkepticizmust. 1974 júniusában ugyanis a nyilvánosság szembesült azzal, hogy a korszak egyik slágerterméke, a Dalkon Shield nevű spirál nemcsak hámsérüléseket okozhat, de összefüggésbe hozható különböző súlyos egészségügyi problémákkal, beleértve például a kismedencei gyulladós betegségeket.¹³⁶ A újságcikkek, kongresszusi meghallgatások és csökkenő eladások közepette 1974-ben az eszköz gyártója kénytelen volt felfüggeszteni az eladásokat (1985-ben csődöt jelentett és alapítványt hoztak létre az károsult nők számára.)

A menstruációs termékek és a *femcare* iparággal szembeni növekvő fogyasztói kritikusság már az említett, a menstruáció kultúrtörténetét feldolgozó 1977-es kötetben is megjelenik: habár a *Rags to Riches (A rongyoktól a gazdagokig)* című fejezet nagyrészt történeti és leíró jellegű, a szerzők, Delaney, Lupton és Toth kritikus véleménye az iparágról úttörő jelentőségű, mivel elsőként ismerik fel azt, ahogy a piacra kerülő új termékinnovációk (illatosított betétek és tamponok) reklámüzenetei miképp erősítik a menstruáció titkának megtartását.¹³⁷ A menstruációs aktivizmus számára 1977 termékeny év volt. A menstruáció témája körüli élénk fogyasztói érdeklődésre reagált a BWHBC gondozásában az időközben megjelenő kifejezetten a menstruációról szóló többoldalas brosúra is. A pirossal nyomtatott anyagot „*feminista kihívásként fogalmazták meg*”, amiben „*a menstruáció normális, szokásos, egészséges eseményként*” jelenik meg a nő életében, és óvatosságra int az „*új, továbbfejlesztett (illatosított) tamponokkal vagy betétekkel kapcsolatban*”.¹³⁸

A menstruációról szóló diskurzus átalakulása a könyvpiacra kerülő kötetek megváltozott hangvételében is tetten érhető az 1970-es évek végére. Ennek egyik eklatáns példája a szülésznő-aktivista Jeannine Parvati Baker *Hygieia: a Woman's Herbal (Hügieia: Egy női füveskönyv)* című korszakváltó, 1979-es munkája, amely nemcsak pozitív és erőteljes élményként mutatta be a menstruációt, de kifejezetten hangsúlyozta a női büszkeség és erő forrásának pozitív szemléletét – áldásként és nem átokként tekintett a vérzésre. A kötet témaválasztásai (például a természetes szülés vagy az alternatív menstruációs eszközök¹³⁹) illeszkedtek a hetvenes évek végi újhullámos hippy diskurzushoz, amelyet erőteljesen áthatott a nők testiséggel és szexualitásával kapcsolatos tapasztalatokat felértékelő feminista kritikai irányzat. A kötet azért is jelentett paradigmaváltást, mert megkérdőjelezte a hagyományos menstruációs attitűdöket és gyakorlatokat.¹⁴⁰ Parvati a menstruáció „*extatikus megújulásának*” akadályaként látta „*a képeket, a testfantáziáinkat, a kulturális*

¹³⁶ PERRY–DAWSON, 1985.

¹³⁷ DELANEY–LUPTON–TOTH, 1976. 110.

¹³⁸ SWENSON, 1995. 3.

¹³⁹ A kötet tartalmazott egy szabásmintát a menstruációs betétek otthoni elkészítéséhez.

¹⁴⁰ BOBEL, 2008. 745.

mítoszainkat és a rossz egészségi állapotunkat”, holott „[a] vérzés része a szexuális létnek” – írja az *On the Rag & Other Menstrual Rituals (A rongyról és más menstruációs rituálékról)* című fejezetben. A kötet illusztrátora, Tamara Slayton nagyjából ugyanabban az időben kezdett bele saját egészségügyi aktivista munkájába, amit egy nem tervezett és eltitkolt tinédzserterhesség inspirált arra, hogy a lányok pozitív menstruációs nevelésének sürgető szükségessége mellett érveljen. Slayton téziseinek könyvbe foglalása azonban ekkor még váratott magára, megjelenése ugyanis csak a feminizmus harmadik hullámának időszakára tehető.

A nagy tamponpánik

Parvati vagy épp Slayton aktivista munkája arra az időszakra datálható, amikor még csak a női egészségügyi mozgalom perifériája figyelt fel a menstruációs termékek alternatíváira. Az 1980-as években azonban egy egészségügyi krízis – a toxikus sokk szindróma (TSS) diagnosztizálása – végérvényesen a köztudatba emelte a tamponok biztonsági kockázatát és fellendítette az alternatív, zöldebb menstruációs higiéniai termékek iránti igényt. A TSS egy ritka, de potenciálisan halálos kimenetelű betegség, amit bakteriális toxinok okoznak. A TSS-ben viszonylag kis számú nő volt érintett egészen addig, amíg a Procter & Gamble (P&G), az egészségügyi termékek piacának új szereplője be nem mutatta 1975-ben új, abszorbens szintetikus tamponját, a Rely-t. A P&G 1975-ben kezdte meg a teljesen szintetikus anyagokból készült Rely tesztforgalmazását, aminek az újdonsága abban rejlett, hogy állítólag egy teljes menstruáción át lehetett viselni, mivel mind szélességében, mind hosszában tágult az egyik felhasznált anyagának köszönhetően.¹⁴¹ A tesztpiaci bevezetés után a termék kapcsán azonban szinte azonnal panaszok jelentkeztek, a fogyasztói érdekvédelmi csoportok sorra kapták azon nők hívásait, akik hányásról és hasmenésről számoltak be, miután a Rely ingyenes mintáját használták.¹⁴²

A P&G terméke, a Rely korlátozott bevezetését követő évben, 1976-ban az új élelmiszer-, gyógyszer- és kozmetikai törvény módosításai megkövetelték a gyártóktól, hogy *femcare* termékeiket regisztráltassák az FDA-nél, és kövessenek minőségellenőrzési eljárásokat a kozmetikumról orvostechnikai eszközzé átkategorizált tamponok esetében.¹⁴³ A szabályozás azonban nem volt prioritás egészen addig, amíg néhány évvel később nem jelentkezett halálos kimenetelű toxikus sokk szindróma. Mivel a Rely-t még a törvényt módosítás előtt letesztelték, így minden további nélkül kikerülhetett a polcokra, méghozzá úgy, hogy a jogszabályi környezet ugyan megkövetelte a kozmetikai termékek gyártóitól, hogy a csomagolásukon feltüntessék a pontos összetevőket, ám az olyan új orvostechnikai eszközök, mint a tamponok esetében nem.

A TSS-járvány 1980-ban érte el csúcspontját, ekkorra a P&G már előremene-
kült, és nemcsak ezt az ominózus termékét hívta vissza a polcokról, de kivonult a tampongyártásból is egészen az 1990-es évek közepéig. A TSS-válság a tamponok

¹⁴¹ TIerno, 2001.

¹⁴² Swasy, 1993.

¹⁴³ FDA, 2018.

biztonságát célzó széleskörű cselekvési hullámot indított el: a tampongyártók kárelhárításba kezdtek, és felhagytak a termékeikben a toxintermeléssel összefüggésbe hozható poliészterhab használatával. És bár a termékcímkézés továbbra sem volt egységes, a közvélekedést egyre több, tamponokról és egyéb, alternatív menstruációs higiéniai termékekről szóló ismeretterjesztő kötet kezdte alakítani. Ilyen a BWHBC szerkesztette 1981-es, immáron a toxikus sokk szindrómával kapcsolatos információkkal kiegészített újabb *Menstruáció* című brosúra, vagy a Nancy Friedman tollából származó az *Everything You Must Know About Tampons* (*Minden, amit a tamponokról tudnod kell*) című oknyomozó könyv. A kötet csakhamar népszerűvé vált, hiszen az olyan pletykákat járt körbe, mint például azt a korszakban uralkodó feltételezést, hogy a tamponban azbeszt van.

Friedman könyvében a „feminista kiadványok” felelősségét firtatja a hisztériakeltésben, akik „átvették és terjesztették az információt”, megteremtve a mítoszt, amely alapos cáfolatok ellenére is csak tovább erősítette a bizalmatlanságot, épp az iparág azon szereplőivel szemben, akiknek a termékei elvileg a nők egészségének védelmét szolgálják.¹⁴⁴ Hovatovább, ebben az időszakban a tamponok biztonságával kapcsolatos kutatások nagy részét épp azok szponzorálták, akik egyben az eladások sikerét is remélték: a női higiéniai termékek gyártói. A kételyek megmaradtak főképp azért, mert a termékgyártók 1983-ig figyelmen kívül hagyták a tamponok használatával összefüggő kockázatok ismertetését, hanyagolták termékösszetételre vonatkozó információk megjelenítését a csomagoláson.¹⁴⁵ A közvélemény kisebb részének a tamponoktól való félelme ugyan fennmaradt,¹⁴⁶ ám tisztázódott, hogy a toxikus sokkot nem a tamponok okozzák, hanem a számos alkalmas közeg egyike, amelyben a toxikus sokkért felelős baktérium elszaporodhatott.¹⁴⁷

Reagálva a félelemérzetre, a női higiéniai termékek gyártói épp az eladások fenntartása érdekében újfajta marketingkommunikációba kezdtek az 1980-as évek közepétől, amely a menstruáció körüli félelemek eloszlására koncentrált. Annak ellenére, hogy a televízió és az egészségügyi betétek nagyjából egyidősek, 1972-ben jelent meg az első menstruációs higiéniai termékről szóló tévéreklám, ekkor azonban még korlátozta a National Association of Broadcasters (NAB, Műsorszolgáltatók Országos Szövetsége) azt, hogy mit mondhatnak a gyártók. Nem hivatkozhattak például a nedvszívóképességre, a tisztaságra, az anatómiára, a kényelemre, a behelyezésre, az alkalmazásra, a használat időtartamára vagy a hatékonyságra. Bár a televíziós tilalmat 1972-ben feloldották, a „menstruáció” szót csak 1985-ben használták először egy Tampax tamponreklámban.¹⁴⁸ Ahogyan ez a reklám, úgy később, a feminizmus harmadik hullámában megjelenő alkotások is a menstruációt „problémaként” (bár nem egészségügyiként) azonosítják, ez pedig magával vonta

¹⁴⁴ BOBEL, 2008. 745.

¹⁴⁵ FRIEDMAN, 1981.

¹⁴⁶ HANNA-TIERNO, 1996.

¹⁴⁷ Az 1990-es évek végéig klórgázt használtak a cellulóz fehéritésére, emiatt pedig nyomokban dioxin került a tamponokba. Ezt a szerves klórvegyületet összefüggésbe hozzák többek között különféle rákos megbetegedésekkel és a toxikus sokk szindrómával is. Lásd például: ARMSTRONG-SCOTT, 1992; COSTELLO-VALLELY-YOUNG, 1989; HOUPPERT, 1999.

¹⁴⁸ A reklám megtekinthető itt: <https://www.youtube.com/watch?v=kOHctQFn7E> (Utolsó leltetés: 2022. május 11.)

a diszkrét, tiszta és az egyre kényelmesebbé váló termékmegoldásokat. A menstruációs reklámokban a pozitív, megerősítő menstruációs élmény csak a 21. század fordulójától tűnik fel, a feminizmus negyedik, digitális hullámában.¹⁴⁹

Összegzés

A tanulmány a menstruációs vér szimbolikus erejét állította fókuszba a menstruációs tabuk rituális gyakorlatának kontextusában, megvizsgálva azt, hogy a sokáig univerzálisnak tekintett menstruációs átoknarratíva miképp változott meg a 20. századi amerikai feminizmus második hullámának hatására. A tanulmány első fele röviden foglalkozott azzal, hogy a menstruációs ciklus miért tökéletes példája annak, amit ma biopszichoszociális folyamatnak nevezünk. Bár a világon minden nő osztozik a menstruáció és a menopauza azonos folyamataiban, mégis másként élik meg őket a Globális Észak vagy Globális Dél bizonyos régióban, és ezeket a különbségeket nagyrészt a hiedelmek, a személyes attitűdök és a viselkedésre gyakorolt különféle szociokulturális hatások okozzák.¹⁵⁰ Van, ahol átokként tekintenek rá – ez volt jellemző a 20. század Amerikájában egészen az 1970-es évek közepéig –, máshol a menstruáció morális pozíciója ambivalens, de olyan helyek is vannak, ahol kifejezetten áldásként élik meg a női ciklust.

A feminizmus második hullámában a vér(zés) kvázi hegemón zsidó és keresztény nézete, amely isteni átokként hivatkozik a menstruáló nőre, tehát szennyezőként és megbélyegzendőként láttatja, egyre nagyobb ellenállást szült. A menstruációs vér egyszerre a termékenység és az élet (áldás), ugyanakkor a halál és az áldozat (átok) szimbóluma lett, így a menstruációs vér egyértelműen tisztátalan, „stigmatizáló jelként” került a köztudatba, még akkor is, ha valójában láthatatlan. Mivel felismerésre került, hogy ez a szimbolikus „beszennyeződés”, ami a menstruáló lányok és nők kizárását eredményezi – diszkurzív, konceptuális és fizikai értelemben is –, az amerikai társadalomra is jellemző.¹⁵¹ A menstruációról alkotott képzetek megváltozásának megértésében (ami jelen tanulmány célja volt) kifejezetten fontos szerepet töltött be az 1970-es évektől a feminizmus második hullámával együtt kialakult női egészségügyi mozgalom, amely felismerte, hogy a női test, és így a menstruáció a férfidominanciát közvetítő eszköz. Az aktivisták jobb egészségügyi ellátást és a szexizmus megszüntetését követelték az egészségügyi rendszerben, és dolgoztak a nők tudásának megerősítésén, a reprodukív jogok feletti ellenőrzés kivívásán és a paternalista orvosi közösségtől való hatalom visszaszerzésén.¹⁵²

Miközben a feminizmus második hullámában ez a küzdelem kiterjedt a nők általános elnyomása ellen – az abortuszhoz és a fogamzásgátlókhöz való hozzáférés, a prostitúció, a szexuális erőszak, a pornográfia vagy a szépségipar estében is –, addig az éledező feminista művészet részeként feltűnő alkotások a nőket és testüket olyan újszerű módon mutatták meg, ahogyan korábban senki: az autentikus

¹⁴⁹ HOUPPERT, 1999.

¹⁵⁰ CHRISLER, 2008. 400–439.

¹⁵¹ GOTTLIEB, 2020.

¹⁵² GEARY, 1995.

női test megjelenítése már nem nélkülözte többé a testnedveket, így a menstruációs vért sem. Azzal, hogy a feminista művészet, illetve az ezeket a diskurzusba beemelő popkulturális ismeretterjesztő munkák a menstruációs vért médiumként és témaként használták fel, ellenálltak annak, ami hagyományosan elfogadott volt, nemcsak a művészvilágban, hanem általánosságban a női testet és szerepeket illetően is. A menstruációs tudás előállításának vizsgálatában kikerülhetetlen volt Foucault diskurzusról és biohatalomról szóló téziseinek, pontosabban ezek feminista recepciójának érintése, azaz a menstruációs diskurzusra vonatkoztatása a menstruációs tabuk és a menstruációs stigma jelentőségének vázolásakor.

A menstruáció kultúrtörténetének kezdeti fázisában a feminista kritika érvrendszerében megjelenik a felismerés, miszerint a menstruációs diskurzus a nőket a menstruációjuk miatt betegként konstruálja, következésképpen az orvosi szakma és a kapcsolódó női higiéniai ipar (*femcare*) által előállított tudás a nőket jogfosztottá teszi, amely sokáig meghatározta azt is, ahogyan a menstruációról szóló kiadványok fő narratívái felépültek, és ami ellen a menstruációs aktivizmus képviselői szót emelnek. A női test medikalizálása jelentős következményekkel járt ugyanis az amerikai nők mindennapi életére nézve: legitimálta az orvosi kezelést és az állandó orvosi felügyelet szükségességét; a társadalmi ellenőrzés egyik formájaként az orvosok lettek a nők testének szakértői. Amikor a nőket nem tekintik képesnek arra, hogy megismerjék a testüket, akkor az önmagukról alkotott szubjektív tapasztalat beteggé formál(hat)ja őket.¹⁵³ A menstruációról szóló amerikai diskurzus sokáig nemcsak azáltal tette jogfosztottá a nőket, hogy a menstruációt negatív, tabusított és megbélyegzett eseményként állította be, amit el kell titkolni, hanem azáltal is, hogy lehetővé tette mások számára, hogy olyan tudást állítsanak elő a nők testéről, amely nem a saját tudásukon és tapasztalatukon alapult.¹⁵⁴ A Boston Women's Health Book szerzői kollektívája, és más feministák is ez ellen léptek fel, amikor a menstruációt, így vagy úgy, de munkájuk fókuszába helyezték.

Foucault biohatalomról szóló elméletének feminista elemzéseit felhasználva az írás annak aspektusait mutatta be, hogy a nők menstruációs diskurzusának internalizálása a menstruációjuk nem saját maguk általi felügyeletét eredményezi a vizsgált időszakban, ami végső soron megmagyarázza az „elrejtés kultúrájában” a menstruáció etikettjét a mai napig. Mivel a medikalizáció révén a menstruáció biomedikális szempontból „egészségügyi” kérdésként konstruálódik meg, és ily módon az orvosi-társadalmi ellenőrzés olyan ideológiai kereteken keresztül valósul meg, amely szerint a menstruáció nem természetes, nőket érintő fiziológiai jelenség, hanem egészségügyi probléma. Mivel a menstruációs diskurzus mikro-és makroszinten egyaránt biohatalmat hoz létre, a nők saját vágyaik révén önként alkalmazkodtak testük fegyelmező stratégiáihoz,¹⁵⁵ ezáltal biohatalmi ellenőrzés termelődik, amely folyamatosan (újra)termelődik. A betegséggé váló konceptualizálás és a menstruációnak a nőiességgel való összekapcsolása (menstruációs politika) lesz majd az,¹⁵⁶ amit az 1980-as évektől a feminizmus harmadik hullámában

¹⁵³ KAUFERT-GILBERT, 1986.

¹⁵⁴ WOOD, 2020.

¹⁵⁵ FOUCAULT, 1977.

¹⁵⁶ Például: BOBEL, 2010; USSHER, 2006.

feltűnő aktivisták megpróbálnak tematizálni az olyan jelmondatok segítségével, mint a „*my body, my choice*” („az én testem, az én döntésem”), ráirányítva a figyelmet a test feletti önrendelkezés alapvető jogára, hangsúlyozva azt, hogy a nők biológiai képessége arra, hogy életet adjanak, a női identitás egyik „*legerősebb társadalmi és kulturális konstrukciója*”.¹⁵⁷

Felhasznált irodalom és rövidítések

AGYEKUM

2002 AGYEKUM, Kofi: Menstruation as a verbal taboo among the Akan of Ghana. *Journal of Contemporary Ethnography*, 58. (2002). 2. sz. 367–387.

ARMSTRONG-SCOTT

1992 ARMSTRONG, Liz – SCOTT, Adrienne: *Whitewash: Exposing the health and environmental dangers of women’s sanitary products and disposable diapers – what you can do about it!* New York, NY, Harper Perennial, 1992.

AUSTIN

1962 AUSTIN, John: *How to Do Things with Words*. Oxford, Clarendon Press, 1962.

BALDUCCI

2006 BALDUCCI, Temma: Revisiting Womanhouse: Welcome to the (deconstructed) Dollhouse. *Woman’s Art Journal*, 27. (2006) 2. sz. 17–23.

BARTKY

2014 BARTKY, Lee: Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power. In: *The Politics of Women’s Bodies: Sexuality, Appearance, and Behavior*, Eds: WEITZ, Ruth – KWAN, Samantha. Oxford, Oxford University Press, 2014. 64–85.

BEAUVOIR

1949 Beauvoir, Simone de: *A második nem*. Ford.: GÖRÖG Lívía – SOMLÓ Vera. Budapest, Gondolat, 1971.

BOBIER

2020 BOBIER, Lacey: *The Sexualization of Menstruation: On Rape, Tampons, and ‘Prostitutes’*. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds.: BOBEL, C. et al. Singapore, Palgrave Macmillan, 2020. 303–317.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_24

BOBEL

2006 BOBEL, Chris: Our Revolution Has Style: Contemporary Menstrual Product Activists “Doing Feminism” in the Third Wave. *Sex Roles*, 54. (2006) 331–345.
doi: 10.1007/s11199-006-9001-7

¹⁵⁷ HARCOURT, 2009. 33.

- 2008 BOBEL, Chris: From Convenience to Hazard: A Short History of the Emergence of the Menstrual Activism Movement, 1971–1992. In: *Health Care for Women International*, 29. (2008) 7. sz. 738–54.
doi:10.1080/07399330802188909
- 2010 BOBEL, Chris: *New Blood: Third-Wave Feminism and the Politics of Menstruation*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2010.
- 2020 BOBEL, Chris: Introduction: Menstruation as Lens – Menstruation as Opportunity. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds.: BOBEL, Chris et al. Singapore, Palgrave Macmillan, 2020. 1–5.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_1

BORDO

- 1989 BORDO, Susan R: The Body and the Reproduction of Femininity: A Feminist Appropriation of Foucault. In: *Gender/Body/Knowledge: Feminist Reconstructions of Being and Knowing*, Ed.: BORDO, Susan – JAGGAR, Allison. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 1989. 13–33.

BROOKS-GUNN-RUBLE

- 1982 BROOKS-GUNN, Jeanne – RUBLE, Diane N.: The Development of Menstrual-Related Beliefs and Behaviors during Early Adolescence. *Child Development*, 53. (1982) 6. sz. 1567–77.

BRODIE

- 1998 BRODIE, Janet Farrell: On the Pill: A Social History of Oral Contraceptives, 1950–1970. *Journal of American History*, 86. (1998) 4. sz. 1876.

BRUMBERG

- 1993 BRUMBERG, Joan Jacobs: “Something Happens to Girls”: Menarche and the Emergence of the Modern American Hygienic Imperative. *Journal of the History of Sexuality*, 4. (1993) 1. sz. 99–127.
- 1998 BRUMBERG, Joan Jacobs: *The Body Project: An Intimate History of American Girls*. New York, NY, Random House Inc., 1998.

BUCKLEY

- 1988 BUCKLEY, Thomas: *Menstruation and the Power of Yurok Women*. In: *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*. Eds.: BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma. Berkeley, CA, University of California Press, 1988. 187–209.

BUCKLEY-GOTTLIEB

- 1988a BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma: A Critical Appraisal of Theories of Menstrual Symbolism. In: *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*. Eds.: BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma. Berkeley, CA, University of California Press, 1988. 1–53.

BUCKLEY-GOTTLIEB (EDS.)

- 1988 BUCKLEY, Thomas – GOTTLIEB, Alma (eds.): *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*. Berkeley, CA, University of California Press, 1988.

BUTLER

- 1997 BUTLER, Judith: *Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Redwood City, CA, Stanford University Press, 1997.

CALDECOTT-LELAND

- 1983 CALDECOTT, Léonie – LELAND, Stephanie: *Reclaim the earth: Women speak out for life on earth*. London, Women's Press, 1983.

CALLENDER

- 1932 CALLENDER, Mary Pauline: *Marjorie May's Twelfth Birthday*. International Cellucotton Products Company. Sydney, Australian Cellucotton Products, 1935.
(<https://nla.gov.au/nla.obj-20263790/view?partId=nla.obj20326136#page/n1/mode/1up> – Utolsó letöltés: 2022. október 10.)

CAUTERUCCI

- 2016 CAUTERUCCI, Christina: Embracing 'the Blob' and Other Period Euphemisms. *Slate*, (2016. március 1.) (http://www.slate.com/blogs/xx_factor/2016/03/01/euphemisms_for_periods_are_the_best.html – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

CARDIFF

- 2016 CARDIFF, Cassandra: *The Gendering Period: Menarche and Womanhood in Low-income Communities of Bengaluru, India*. MA thesis, University of Oxford, 2016.

CHESLER

- 1992 CHESLER, Ellen: *Woman of Valor: Margaret Sanger and the Birth Control Movement in America*. New York, NY, Simon & Schuster, 1992.

CHICAGO

- 1972 CHICAGO, Judy: Menstruation Bathroom. *Art Journal*, 31. (1972) 3. sz. 269.

CHRISLER

- 2008 CHRISLER, Joan C.: The menstrual cycle in a biopsychosocial context. In: *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories*. Eds.: DENMARK, F. L. – PALUDI, MA. Westport, CT, Praeger, 2008. 400–439.
- 2011 CHRISLER, Joan C.: Leaks, Lumps, and Lines: Stigma and Women's Bodies. *Psychology of Women Quarterly*, 35. (2011) 2. sz. 202–214.

COSTELLO-VALLELY-YOUNG

- 1989 COSTELLO, Alison – VALLELY, Bernardette – YOUNG, Josa: *The Sanitary Protection Scandal*. London, Women's Environmental Network, 1989.

CsÁNYI

- 2020 CsÁNYI Gergely: A szexuális forradalom politikai gazdaságtana. „Vaginális orgazmus”, pornó és homofóbia a modern világtrendszerben. *Replika*, (2020) 117–118. sz. 19–51.

CULPEPPER

- 1992 CULPEPPER, Emily. E.: Menstrual consciousness raising: A personal and pedagogical process. In: *Menstrual health in women's lives*. Eds.: DAN, A. J.- LEWIS, L. L. Chicago, IL, University of Illinois Press. 1992. 274–284.

DEÁKY

- 2005 DEÁKY Zita: A női tisztaság és tisztátalanság. A menstruáció különböző aspektusai Magyarországon (Történeti-néprajzi áttekintés) In: *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005. 73–96.

DELANEY-LUPTON-TOTH

- 1977 DELANEY, Janice – LUPTON, Mary Jane – TOTH, Emily: *The Curse: A Cultural History of Menstruation*. New York, NY, Mentor, 1977.

DITZION

- 1973 DITZION, Joan Sheingold: *Our changing sense of self*. In: Boston Women's Health Book Collective: *Our Bodies Ourselves: A Book by and for Women*. Boston, Simon & Schuster, 1973. 17–24.
(<https://www.ourbodiesourselves.org/wpcontent/uploads/2020/03/OurChangingSenseofSelf.pdf> – Utolsó letöltés: 2022. július 10.)

DOUGLAS

- [1984] DOUGLAS, Mary: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London – New York, NY, Routledge, 1966.
[1970] DOUGLAS, Mary: *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. London – New York, NY, Routledge, 1996.

DOUGLAS

- 1975 DOUGLAS, Carol Anne: Interview: Dana Densmore: Self-Defense and Feminism. *Off Our Backs*, 5. (1975) 1. sz. 8–9; 19.

DOWIE

- 1995 DOWIE, Mark.: *Losing ground: American Environmentalism at the Close of the Twentieth Century*. Boston, MA, MIT Press, 1995.

ECHOLS

- 1989 ECHOLS, Alice: *Daring to be Bad: Radical Feminism in America, 1967–1975*. St. Paul, MN, University of Minnesota Press, 1989.

FAHS

- 2016 FAHS, Breanne: Smear It on Your Face: Menstrual Art, Performance, and Zines as Menstrual Activism. In: *Uó: Out for Blood: Essays on Menstruation and Resistance*. Albany, NY, SUNY Press, 2016. 105–16.

FAUSTO-STERLING

- 2000 FAUSTO-STERLING, Anne: *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York, NY, Basic Books, 2000.

FDA

- 2018 The US Food and Drug Administration: *The Syngina Test Instrument: The Industry Standard for Measuring Tampon Absorbency*. Code of Federal Regulations, 21. (2018) 8. sz.
(<https://accessdata.fda.gov/scripts/cdrh/cfdocs/cfcr/cfrsearch.cfm?fr=801.430>)
– Utolsó letöltés: 2022. október 10.)

FIELDS-DEXTER

- 2003 FIELDS, Armond – DEXTER, Katharine: *McCormick Pioneer for Women's Rights*. Westport, Praeger, 2003.

FINGERSON

- 2006 FINGERSON, Laura: *Girls in Power: Gender, Body, and Menstruation in Adolescence*. Albany, NY, State University of New York Press, 2006.

FOUCAULT

- 1977 FOUCAULT, Michel: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York, NY, Pantheon Books, 1977.
- 2001 FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története*. Ford: ÁDÁM Péter – ALBERT Sándor – SZÁNTÓ István – SOMLYÓ Bálint – SUJTÓ László. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2001.

FREIDENFELDS

- 2010 FREIDENFELS, Lara.: *The Modern Period: Menstruation in Twentieth-century America*. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 2010.

FREDERICKSON-ROBERTS

- 1997 FREDERICKSON, Barbara L. – ROBERTS, Tomi-Ann: Objectification Theory: Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21. (1997) 173–206.

FRIEDMAN

- 1981 FRIEDMAN, Nancy: *Everything You Must Know About Tampons*. New York City, NY, Berkley Books. 1981

GAARD

- 1993 GAARD, Greta (ed.): *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia, PA, Temple University Press, 1993.

GAMBER

- 2019 GAMBER, Cayo: "Changing the Conversation" about Menstruation from "Very Personally Yours" to #ItsNotMyPeriod: A Discursive Analysis of Menstrual Products and Advertisements. In: *Chapter for Menstruation Now*. Ed.: BERKELEY, Kaite. Ontario, Demeter Press, 2019. 81-107.

GEARY

- 1995 GEARY, M. S.: An analysis of the women's health movement and its impact on the delivery of health care within the United States. *The Nurse Practitioner*, 20. (1995) 24. sz. 8-27.

GEORGE-MURCOTT

- 2011 GEORGE, Alison – MURCOTT, Anne: Research Note: Monthly Strategies for Discretion: Shopping for Sanitary Towels and Tampons. *The Sociological Review*, 40. (2011) 1. sz. 146-162.

GOFFMAN

- 1963 GOFFMAN, Erving: *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York, NY, Simon & Schuster, 1963.

GOLUB

- 1992 GOLUB, Sharon: *Periods: From Menarche to Menopause*. Riverside, Sage, 1992.

GOTTLIEB

- 1989 GOTTLIEB, Alma: Witches, Kings, and the Sacrifice of Identity; or The Power of Paradox and the Paradox of Power among the Beng of Ivory Coast. In: *Creativity of Power: Cosmology and Action in African Societies*. Eds.: ARENS, W. – KARP, Ivan. Washington, DC, Smithsonian Institution Press, 1989. 245-71.
- 1992 GOTTLIEB, Alma: *Under the Kapok Tree: Identity and Difference in Beng Thought*. Bloomington, IN, Indiana University Press, 1992.
- 2020 GOTTLIEB, Alma: Menstrual Taboos: Moving Beyond the Curse. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds.: BOBEL, Chris et al. Palgrave Macmillan, Singapore, 2020. 143-162.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_14

GOTTLIEB-SACKS

- 1984 GOTTLIEB, Alma – SACKS, Karen: Sisters and Wives: The Past and Future of Sexual Equality. *Anthropological Quarterly*, 57. (1984) 1. sz. 43.

GREER

- 1984 GREER, Germaine: *Sex and Destiny: The Politics of Human Fertility*. London, Seeker & Warburg, 1984

GRIFFIN

- 2000 GRIFFIN, Sean: *Tinker Belles and Evil Queens: The Walt Disney Company from the Inside Out*. New York, NY, New York University Press. 2000. 35-37.

HANNA-TIERNO

- 1996 HANNA, Bruce A. – TIERNO, Philip M: Tampons and toxic shock syndrome. *Medical Journal of Australia*, 164. (1996) 10. sz. 634.
<https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.1996.tb122218.x>

HARCOURT

- 2009 HARCOURT, Wendy: *Body Politics in Development: Critical Debates in Gender and Development*. London, Zed Books, 2009.

HARRIS

- 1978 HARRIS, Nancy Lynn: *The Female Imagery of Mary Beth Edelson and Ana Mendieta*. MA Thesis, Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, 1978.

HEINEMANN

- 2018 HEINEMANN, Isabel: From “Children by Choice” to “Families by Choice”? 20th-Century Reproductive Decision-Making between Social Change and Normative Transitions. In: *Children by Choice? Changing Values, Reproduction, and Family Planning in the 20th Century*. Eds: GEMBRIES, Ann-Kathrin – THEUKE, Theresia – HEINEMANN, Isabel. Berlin, De Gruyter Oldenbourg, 2018. 215–236.

HEINRICH-BATCHELOR

- 2004 HEINRICH, Thomas – BATCHELOR, Bob: *Kotex, Kleenex, Huggies: Kimberly-Clark and the Consumer Revolution in American Business*. Colombo, OH, Ohio State University Press, 2004.

HOUCK

- 2012 HOUCK, Judith A.: The Best Prescription for Women’s Health: Feminist Approaches to Well Woman Care. In: *Prescribed: Writing, Filling, Using, and Abusing the Prescription in Modern America*. Eds.: GREENE, Jeremy A. – WATKINS, Elisabeth Siegel. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 2012.

HOUPPERT

- 1999 HOUPPERT, Karen: *The Curse. Confronting the Last Unmentionable Taboo: Menstruation*. New York, NY, Farrar, Straus, & Giroux, 1999.

JOHNSTON-ROBLEDO-BALL-LAUTA-ZEKOLL

- 2003 JOHNSTON-ROBLEDO, Ingrid – BALL, Melissa – LAUTA, Kimberley – ZEKOLL, Ann: To Bleed or Not to Bleed: Young Women’s Attitudes toward Menstrual Suppression. *Women & Health*, 38. (2003) 3. sz. 59–75.

KADARIYA-ARJA

- 2015 KADARIYA, Shanti, – ARJA, R. Aro: Chaupadi Practice in Nepal: Analysis of Ethical Aspects. *Medicolegal and Bioethics*, 5. (2015) 53–58.

KAPLAN

- 1995 KAPLAN, Laura, *The Story of Jane: The Legendary Underground Feminist Abortion Service*. New York, NY, Pantheon, 1995. 15–30.

KAPITÁNY-KAPITÁNY

- 2017 KAPITÁNY, Ágnes – KAPITÁNY, Gábor: *A szimbólumok és a szimbolizáció kérdései a kulturális antropológiában*. Budapest, MAKAT–Antroport, 2017.

KAUFERT-GILBERT

- 1986 KAUFERT, Patricia – GILBERT: Penny Women, Menopause, and Medicalization. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 10. (1986) 1. sz. 7–21.

KISSLING

- 1996 KISSLING, Elizabeth Arveda: That's Just a Basic Teen-age Rule: Girls' Linguistic Strategies for Managing the Menstrual Communication Taboo. *Journal of Applied Communication Research*, 24. (1996) 4. sz. 292–309.
- 2006 KISSLING, Elizabeth Arveda: *Capitalizing on the curse: The business of menstruation*. Boulder, Rienner, 2006.

KLINE

- 2010 KLINE, Wendy: *Bodies of Knowledge: Sexuality, Reproduction, and Women's Health in the Second Wave*, Chicago, IL, University of Chicago Press, 2010.

Kotex

- 1948 Kotex: *Very Personally Yours Puberty & Menstruation Booklet*, 1948.
(<http://www.mum.org/veryp61.htm> – Utolsó letöltés: 2022. október 10.)

KOFF-RIERDAN

- 1995a KOFF, Elissa – RIERDAN, Jill: Early Adolescent Girls' Understanding of Menstruation. *Women & Health*, 22. (1995) 4. sz. 1–19.
- 1995b KOFF, Elissa – RIERDAN, Jill: Preparing Girls for Menstruation: Recommendations from Adolescent Girls. *Adolescence*, 30. (1995) 120. sz. 795–811.

KRAFT

- 2004 KRAFT, Hartmut: *Tabu and Magie und Soziale Wirklichkeit*. Atmos, Düsseldorf, 2004.

LESSA

- 1966 LESSA, William Armand: *Ulithi: A Micronesian Design for Living*. New York, NY, Holt, Rinehart & Winston, 1966.

LEVIN

- 2001 LEVIN, E.: The meaning of menstrual management in a high-fertility society: West Africa. In: *Regulating Menstruation: Beliefs, Practices, Interpretations*. Ed.: RENNE, Elisha P. Chicago, IL, Chicago University Press, 2001. 157–171.

LOCK

- 1995 LOCK, Margaret: *Encounters with Aging: Mythologies of Menopause in Japan and North America*. Berkeley, CA, University of California Press, 1995.

MANICA-RIOS

- 2017 MANICA, Daniela Tonelli – RIOS, Clarice: (In)visible Blood: Menstrual Performances and Body Art. *Virtual Brazilian Anthropology* 14. (2017) 1. sz.
<https://www.scielo.br/j/vb/a/5mQf6gcVLKfnMXN5Vnh5tXQ/?lang=en>
 – Utolsó letöltés: 2022. október 17.)

MAYER

- 1989 MAYER, Robert N.: *The Consumer Movement: Guardians of the Marketplace*. Boston, MA, Twayne Publishers, 1989.

MARTIN

- 1987 MARTIN, Emily: *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Boston, MA, Beacon Press, 1987.

MARTIN

- 1996 MARTIN, Karin A.: *Puberty, Sexuality, and the Self: Girls and Boys at Adolescence*. New York, NY, Routledge, 1996.

MCCLINTOCK

- 1971 McCLINTOCK, M. K.: Menstrual Synchrony and Suppression. *Nature*, (1971) 229 sz. 244–245.

MOORE

- 1995 MOORE, Susan M: Girls' Understanding and Social Constructions of Menarche. *Journal of Adolescence*, 18. (1995) 1. sz. 87–104.

MORGEN

- 2000 MORGEN, Sandra: *Into Our Own Hands: The Women's Health Movement in the United States, 1969–1990*. Rutgers, NJ, New Brunswick, 2000.

MORSE-McKINNON

- 1987 MORSE, Janice M. – McKINNON, Helen: Adolescents' Response to Menarche. *Journal of School Health*, 57. (1987) 9. sz. 385–89.

MORROW

- 2017 MORROW, Laura: *Israelite Ritual Law Concerning the Menstruant in Context: Embodiment and Meaning in Ancient Mesopotamia and Ancient Israel*. Andrews University, 2017. Kézirat.
 (<https://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=papers> – Utolsó letöltés: 2022. május 11.)

NELSON

- 2003 NELSON, Jennifer: *Women of Color and the Reproductive Rights Movement*, New York, NY, New York University Press, 2003.
- 2015 NELSON, Jennifer: *More Than Medicine A History of the Feminist Women's Health Movement*. New York, NY-London, New York University Press, 2015.

NEWTON

- 2016 NEWTON, Victoria Louise: "Auntie's Come to Tea": Menstrual Euphemism. In: *U6: Everyday Discourses of Menstruation: Cultural and Social Perspectives*. New York, NY, Palgrave Macmillan – Springer, 2016. 133-145.

NJAMBI-O'BRIEN

- 2005 NJAMBI, Wairimu Ngaruiya – O'BRIEN, William E.: Revisiting 'Woman-Woman Marriage': Notes on Gikuyu Women. In: *African Gender Studies Reader*. Eds.: OYÉRÓNKÉ, Oyèwùmí. New York, NY, Palgrave Macmillan, 2005. 145-165.

O'GRADY

- 2003 O'GRADY, Kathleen: The Semantics of Taboo: Menstrual Prohibitions in the Hebrew Bible. In: *Wholly Woman, Holy Blood: A Feminist Critique of Purity and Impurity*. Eds.: DE TROYER, Kristin et al. Harrisburg, PA, Trinity Press International, 2003. 1-28.

Our Bodies, Ourselves

- 1994 *Our Bodies, Ourselves*. In: *Feminism in Our Time: The Essential Writings, World War II to the Present*. Eds.: SCHNEIR, Miriam. New York, NY, Vintage, 1994.

PATTERSON

- 2014 PATTERSON, Ashly: The Social Construction and Resistance of Menstruation as a Public Spectacle. In: *Illuminating How Identities, Stereotypes and Inequalities Matter through Gender Studies*. Eds.: FARRIS, D. Nicole – COMPTON, D' Lane R. – DAVIS, Mary Ann. New York, NY, Springer, 2014. 91-108.

PEDRAZA

- 2018 PEDRAZA, Andrea Pizarro: Introduction. In: *Linguistic Taboo Revisited: Novel Insights from Cognitive Perspectives*. Ed.: PEDRAZA, Andrea Pizarro. Berlin-Boston, de Gruyter, 2018. 1-9.

PERRY-DAWSON

- 1985 PERRY, Susan – DAWSON, Jim: *Nightmare: Women and the Dalkon Shield*. New York, NY, MacMillan Publishing Company, 1985.

PYLPA

- 1998 PYLPA, Jen: Power and Body Practice: Applying the Work of Foucault to an Anthropology of the Body. *Arizona Anthropologist*, 13. (1998) 1. sz. 21-36.

RATTRAY

1927 RATTRAY, Robert Sutherland: *Religion and Art in Ashanti*. Oxford, Clarendon Press, 1927.

ROBERTS

2017 ROBERTS, Chadwick: Tits and Clits: Sexuality and Activism in Woman-Authorred Underground Comics. *The Journal of Cult Media*, (2017) 9. sz. 18–33.

RUZEK

1979 RUZEK, Sheryl: *The Women's Health Movement: Feminist Alternatives to Medical Control*. New York, NY, Praeger, 1979.

SCHULTZ

2019 SCHULTZ, Jaime: More than Fun and Games: Cell 16, Female Liberation, and Physical Competence, or Why Sport Matters. *International Journal of the History of Sport*, 36. (2019) 17–18. sz. 1552–1573.

SHAI-KOFFLER-HASHILONI-DOLEV

2021 SHAI, Ayelet – KOFFLER, Shahar – HASHILONI-Dolev, Yael.: Feminism, gender medicine and beyond: a feminist analysis of gender medicine. *International Journal of Equity Health*, 20. (2021) 1. sz. 177.
doi.org/10.1186/s12939-021-01511-5

STEINER

1956 STEINER, Franz B.: *Taboo*. London, Cohen & West, 1956.

STUBBS-COSTOS

2004 STUBBS, Margaret – COSTOS, Daryl: Negative Attitudes toward Menstruation: Implications for Disconnection Within Girls and Between Women. *Women & Therapy*, 27. (2004) 3–4. sz. 37–54.

SWASY

1993 SWASY, Alecia: *Soap Opera: The Inside Story of Procter & Gamble*. New York, NY, Simon & Schuster, 1993.

TIERNO

2001 TIERNO, Philip: *The Secret Life of Germs: Observations and Lessons from a Microbe Hunter*. New York, NY, Atria Books, 2001.

THORNE

1994 THORNE, Barrie: *Gender Play: Girls and Boys in School*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press.

THORTON

2013 THORNTON, Leslie-Jean: "Time of the Month" on Twitter: Taboo, Stereotype and Bonding in a No-Holds-Barred Public Arena. *Sex Roles*, 68. (2013) 41–54.

USSHER

- 2006 USSHER, Jane: *Managing the Monstrous Feminine: Regulating the Reproductive Body*. New York, NY, Routledge, 2006.

VALK

- 2008 VALK, Anne: Fighting Abortion as a 'Health Right' in Washington D.C. In: *Feminist Coalitions: Historical Perspectives on Second Wave Feminism in the United States*. Ed.: GILMORE, Stephanie. Chicago, IL, University of Illinois Press, 2008.

VAN GENNEP

- 2007 VAN GENNEP, Arnold: *Átmeneti rítusok*. Budapest, L'Harmattan, 2007.

VAN DE WALLE-RENNE (EDS.)

- 2001 VAN DE WALLE, Etienne – RENNE, Elisha P. (ed.): *Regulating Menstruation: Beliefs, Practices, Interpretations*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 2001.

VOSTRAL

- 2008 VOSTRAL, Sharra L.: *Under Wraps: A History of Menstrual Hygiene Technology*. Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2008.

WEISMAN

- 1988 WEISMAN, Carol S.: *Women's Health Care: Activist Traditions and Institutional Change*. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1988.

WHISNANT-ZEGANS

- 1975 WHISNANT, Lynn – ZEGANS, Leonard: A Study of Attitudes toward Menarche in White Middle-Class American Adolescent Girls. *American Journal of Psychiatry*, 132. (1975) 8. sz. 809–814.

WHITE-SHARMA-DAS

- 2013 WHITE, Pamela – SHARMA, Sunita – DAS, Sunil Kumar: Culture Clash: Menstruation Taboos and ODF in Nepal. *Community-Led Total Sanitation*, (2013) (https://archive.ids.ac.uk/clts/sites/communityledtotalsanitation.org/files/Culture_Clash_Menstrual_hygiene_Nepal.pdf – Utolsó letöltés: 2022. október 4.)

WOOD

- 1981 WOOD, Charles T.: The Doctor's Dilemma: Sin, Salvation, and the Menstrual Cycle in Medieval Thought. *Speculum*, 56. (1981) 4. sz. 710–727.

WOOD

- 2020 WOOD, Jill M.: (In)Visible Bleeding: The Menstrual Concealment Imperative. In: *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Eds: BOBEL, Chris et al. Singapore, Palgrave Macmillan, 2020. 319–335.
doi: 10.1007/978-981-15-0614-7_25

YANG ET AL.

- 2012 YANG, Heyi, et al.: Proteomic Analysis of Menstrual Blood. *Molecular & Cellular Proteomics*, 11. (2012) 10. sz. 1024-1035.

ZIMMERMANN

- 1987 ZIMMERMANN, Mary, K.: The women's health movement: A critique of medical enterprise and the position of women. In: *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*. Eds.: HESS, Beth B. – FERREE, Myra Marx. Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 1987. 442-472.

Leichter Lilla

„Most erősnek érzem magam...”

Női sorsok és megküzdési stratégiák a monori romatelepen

A címben szereplő szavak F. H. (1994) szájából hangzottak el egy hónappal férje váratlan elvesztése után. A háromgyerekes anya terveket szőtt a lakásuk átalakításáról, újrakezdésről, és tudatosan készült a rá váró érzelmi nehézségekre. Ez a beszélgetés volt, ami a romatelepen élő nők döntési lehetőségei, az életük felett gyakorolt kontroll módjai és a sztereotipikus szerepfelfogás kritikus vizsgálata felé fordította a figyelmemet. Tanulmányom célja, hogy bemutassam a monori romatelepen¹ élő nőket sújtó interszekcionális hátrányokat és azokat a stratégiákat, amiket a boldogulás érdekében választanak.

A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai között kiemelt helyen szerepel a nőket érintő többszörös diszkrimináció vagy interszekcionális hátrányok elleni fellépés. A fogyatékossgal élő nők, a szexuális kisebbségekhez tartozó nők, a hajléktalan nők és a migráns/menekült nők előtt első helyen szerepelnek a veszélyeztetett csoportok felsorolásánál a roma nők.² A Balogh Lídia által írt ajánlás a legsúlyosabb, speciálisan a roma nőket érintő problémáknak a következőket látja:

1. az oktatásból a korai gyermekvállalás miatt kieső roma nők helyzetét tovább rontja, hogy a kisgyermekes anyák számára kevés, a reintegrációt segítő képzési forma érhető el;³

¹ Monor Pest megyében található kisváros, a Monori járás központja. A fővárostól nagyjából 35-40 km távolságra fekszik, délkeleti irányban. Alapvetően az agglomeráción kívül esik, de a főváros hatása jelentős a település életében. Régóta vannak roma lakosai, a megtelepedésük pontos ideje nem ismert. A Váci Püspöki Levéltárban őrzött anyakönyvek tanúsága szerint a 18. század közepén már biztosan jelen voltak a Monoron.

² BALOGH, 2017. 25.

³ Itt a legnehezebb helyzetben éppen azok a nők vannak, akik a legkorábban kényszerültek elhagyni az iskolát. A nyolc általános iskolai osztály elvégzése ma esti, illetve levelező rendszerben a felnőttek számára Monoron például egyáltalán nem elérhető. Ez a helyi nők közül sokakat visszatart és megakadályoz abban, hogy akár jogosítványt szerezzenek, akár a munkaerőpiacon jobb lehetőségekhez jussanak. Az online elérhető képzésekkel szemben tartózkodóak, ezért az ilyen opciókat jellemzően nem veszik igénybe.

2. a munkaerőpiacon kettős problémával találják szemben magukat: egyrészt származásuk, nemük, társadalmi státuszuk miatt fokozottan ki vannak téve a munkaadók diszkriminatív gyakorlatának, másrészt a közösségek és családok konzervatív szerepfelfogása eleve távol tartja őket munkavállalástól;
3. a hatóságokkal szembeni bizalmatlanság vagy a hatóság részéről tapasztalható érdektelenség miatt különösen veszélyeztetettek a családon belüli szexuális, fizikai és más típusú abúzzsal szemben;
4. az egészségügyben tapasztalható diszkriminatív gyakorlatok megjelenése egyéni és strukturális szinten;
5. a jogvédő mozgalmak számára kockázatosnak tűnhet sok esetben a roma nőkkel szembeni, közösségen belüli erőszak problémakörét napirendre tűzni (mert az az egész ügyet és a romák megítélését általában nem az általuk vágyott irányban befolyásolná), ezért inkább hagyják, hogy a probléma láthatatlan maradjon.⁴

Azt figyelembe véve, hogy a romatelep társadalma mennyire heterogén, nem általános érvényű gyakorlatokat kerestem. Olyan, a közösségen belül meglévő példákat, eseteket, végső soron az egyes családok életéből vett fragmentumokat akartam összegyűjteni, amelyek nem valamilyen külső autoritás utasításait, hanem saját ambícióikat követve ábrázolják az itt élő nőket. Számos lehetséges téma közül jelen tanulmányomban a gyermekvállalás/családtervezés kérdéseit vettem górcső alá, mely személyes érintettségem mellett arra az egyszerű okra vezethető vissza, hogy a legtöbbször ekörül forogtak a beszélgetéseink.

Az anyaggyűjtés helyszíne a „Cinkapanna” vagy „Tabán” néven emlegetett városszéli szegregátum volt. Azt, hogy Magyarországon közpolitikai értelemben mit tekintünk szegregátumnak, a 314/2012 (XI.8.) *Kormányrendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről*, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 10. és 11. számú melléklete határozza meg. Ugyan a rendelet nem említi etnikumot, a hazai szegregátumok lakóinak többsége roma – így van ez Monoron is, ahol a hivatalos dokumentációban „1*. szegregátumként” emlegetett Tabánt a helyi társadalom is egyértelműen „cigánytelepként” definiálja. A Központi Statisztikai Hivatal adatait felhasználva készült el egy, a településfejlesztési koncepciót megalapozó vizsgálat 2016-ban. Ebből is látszik, hogy a környező településekhez képest Monoron magasabb a roma lakosok aránya (4%). A KSH 2010-es népszámlálási adataira alapozott összefoglaló szerint a városban élő 710 főnyi romából 283 fő él az imént említett szegregátumban.⁵ A Magyar Máltai Szeretetszolgálat helyi modellprogramjának vezetője, Deákné Juhász Katalin szerint napjainkban a telepen élők valós száma közelebb áll az 500 főhöz.⁶

Tanulmányomban nincs mód arra, hogy a szegregátumokkal kapcsolatos tudományos diskurzusokra kitérjek.⁷ A romatelep vizsgálatakor több, egy-

⁴ BALOGH, 2017. 27.

⁵ Monor Város Településfejlesztési Koncepciója (2016. május).

⁶ Deákné Juhász Katalin, az interjú készítésének ideje: 2022. február 16.

⁷ A szegregátumokkal kapcsolatos szakirodalmi tájékozódáshoz többek között lásd: BALÁZS, 2020a; BALÁZS, 2020b; FEHÉR–VIRÁG, 2014; NÉMETH, 2015b; VÁRADI–VIRÁG, 2014.

mást erősítő hatással találkoztam, melyek azt indikálták, hogy a kutatott terepre szegregátumként tekintsek: 1. általános közpolitikai értelemben véve a terület szegregátumnak tekinthető; 2. a monori városvezetés előbbi értelmezéshez igazodva foglalkozik a területtel; 3. más, a területen jelenlévő szociális kezdeményezések is így tekintenek rá;⁸ 4. az itt élők önmagukat is „telepiként/tabániként” határozzák meg, világosan elkülönülve a település más részeitől; 5. a kérdésfelvetésem szempontjából a kutatás ezen szakaszában könnyebb megoldásnak bizonyult a helyben meglévő terminológiát, értelmezési kereteket elfogadva úgy és annak látni a telepet, ahogy az ott lakók és a velük napi kapcsolatban lévő intézmények teszik.

Az itt található szegregátum az országos közvélemény előtt sem ismeretlen, több esetben szerepelt a hírekben is. Sőt, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat itt végzett munkájáról is elérhető több beszámoló, rövid videó a különböző online felületeken. A Monoron megvalósuló modellprogram korábbi vezetőjének, Kiss Dávidnak *Cigánytelep nyolctól négyig. Dávid naplója* címmel jelent meg könyve 2011-ben a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kiadásában, mely 2020-ban a POKET zsebkönyvek sorozat részeként újra nyomdába került.⁹ A program kezdeti időszakát bemutató könyv nem tudományos írásmű ugyan, de plasztikus képet fest arról, hogy milyen körülmények uralkodtak a telepen a 2000-es évek közepén. Azóta is számos publicisztika, híradós riport született Monorról, amelyek felvillantják a romatelepeket életének részleteit a kívülállók számára. Ezek jelentős része azonban az „idegen” perspektívájából tekint a Tabán vad, ismeretlen, egzotikus, társadalmon kívüli világára. Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az itt élő nők narratíváinak ismertetésén keresztül meghaladjam egyfelől az étikus perspektíva, másfelől a statisztikai adatok személytelenségének korlátait, feltárjam a szegregátum belső logikájának néhány sajátosságát.

A „rejtőzködő” kutató pozíciója

Kutatói pozícióm komplexitásából fakadó nehézségeim, vívódásaim, megrekedéseim feloldása hosszú időt vett igénybe. Mindezek elsődleges forrása az, hogy magam is a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársa vagyok, és a Tanoda alkalmazottjaként, nem pedig kutatóként jelentem meg a terepen. Munkaviszonyom kezdetén, 2021 augusztusában még fel sem merült, hogy bármilyen kutatást végezzek a Tabánban, a beilleszkedési szándékom mögött nem kutatói ambíciók, hanem a munkám minél hatékonyabb elvégzésének vágya állt. Időközben vált számomra világossá, hogy sok rögzíteni, megérteni és megosztani érdemes élettapasztalat, élettörténet, társadalmi jelenség figyelhető meg a romatelepen. Ekkor

⁸ A városvezetés értelmezése, beiskolázási körzetek és a Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz hasonló jótékony szervezetek hatását a szegregátum határainak kialakulásában Balázs András is említi 2020-ban megjelent, korábban hivatkozott tanulmányaiban (BALÁZS, 2020a. 113; BALÁZS, 2020b. 44.), de nem fejti ki részletesen. Monor esetében a Tabán mint önálló városrész értelmezésének különös súlyt ad egy 500 millió forint értékű vissza nem térítendő, társadalmi és fizikai rehabilitációjára elnyert pályázat. Ez a monori önkormányzat és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat együttműködésében, de a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzatot is bevonva valósul meg.

⁹ Kiss, 2011.

szembesültem az első metodológiai problémával: bármilyen kutatásra is vállalkozom, annak lezárulta nem jelenti azt, hogy egyúttal ki is lépek a terepről. A Tanoda alkalmazottjaként egy nonprofit szervezetet, a telepen élők szemében végső soron egy autoritást képviselek, így kutatói minőségem ezzel nem interferálhat. Ugyanis minden, a már megszokott ügymenettől eltérő formalitás gyanússá tett volna a közösség szemében. Ennek legfőbb oka, hogy a Tanoda is része a gyermekvédelmi jelzőrendszernek, amivel a telepen élők is tisztában vannak, és az esetleges jelzések következményeit is jól ismerik.

Nehezen megvalósíthatónak tűnt a szerepek változtatása és ezen „szerepcserék” megértetése egy olyan környezetben, ahol a stabilitás képviselete a munkám során elengedhetetlen. A személyem és pozícióm integritásának megőrzése érdekében döntöttem úgy, hogy nem jeleníthetem meg magam a közösségben „kutatóként,” így a kutatói eszköztár bizonyos elemeit, melyek direkt, explicit módon indikáltak volna, hogy „máltás” minőségemen kívül máshogyan is jelen vagyok a terepen, nem használtam az anyaggyűjtés során.

A kutatás során tehát alapvetően „rejtőzködő” kutatói pozícióba helyezkedtem, ami a módszertani nehézségek mellett bizonyos értelemben segítette is a munkámat. Tanodai mentorként, a gyerekekkel foglalkozva, a helyi kollégákkal együttműködve, sokkal természetesebben jelenhettem meg a terepen, sokkal könnyebben helyeztek el a telepi viszonyok mátrixában, egy már meglévő, évek óta létező intézményi infrastruktúrában. Sikerült megőriznem az integritásomat, így megítélésem, szándékaim nem kérdőjeleződtek meg, nem váltam gyanússá a telepen élők szemében. A gyerekek révén kerültem kapcsolatba a családokkal, így a kapcsolatfelvétel fokozatosan, munkaköri feladataim részeként valósult meg, hiszen a családok rendszeres felkeresése az én felelősségem volt. A legtöbbet mégis annak köszönhetem, hogy egy kollégámmal, B. I.-val (1984) szoros, bensőséges baráti kapcsolatba kerültem, aki kulcsadatközlőként kutatásom egyik legfőbb támaszává vált. Az ő kapcsolati hálóján keresztül pedig olyanokhoz is elértem, akiket másképp nehéz vagy lehetetlen lett volna megközelíteni. A témák érzékenysége miatt hiszem, hogy ebben a környezetben a tény, hogy nem „kilesni” jöttem a titkaikat, segített a beszélgetésekhez szükséges bizalmas légkör megteremtésében. Sokszor előfordult, hogy spontán kialakuló, intim női diskurzusok közepébe csöppentem, ahol egyenrangú félként én magam is megosztottam személyes tapasztalataimat,¹⁰ mely a „kutató” címkével magamon nehezen, vagy sokkal később valósulhatott volna meg.

Végső soron tehát antropológiai terepmunkát,¹¹ résztvevő megfigyelést végeztem,¹² mely – saját alkalmazotti státuszomból fakadóan – nyílt végű és meghatározatlan idejű, jellegénél fogva erősen kvalitatív volt. Résztvevő megfigyelőként egyszerűen voltam kívülálló és bennfentes (nézőponttól függően). Kívülállóságom

¹⁰ „Nyíltságot nyíltsáért.” LETENYEV, 2012. 120.

¹¹ Az antropológiai terepmunka kezdeteit, a kortárs társadalom vizsgálatához szükséges újraértelmezését és kritikáját tanulmányomban nem áll módomban ismertetni. Mindezt lásd: LAJOS, 2015; NAGY, 2019.

¹² Ezen a ponton két munkát szeretnék kiemelni, amelyeket az antropológiai terepmunka módszertana és kutatásetikai kérdések kapcsán irányadónak tekintettem: FEISCHMIDT, 2007; GEERTZ, 2001.

forrásai, hogy nem roma származású¹³ és nem telepi vagyok, teljesen más szociokulturális környezetből érkeztem. Belfentességemet támogatta anyaságom, életkorom, hogy Monoron nőttem fel és a tény, hogy nő vagyok.¹⁴ Az, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnál dolgozom, kicsit mindkettőt erősítette: egy régóta a helyieket segítő szervezethez tartozva értelmezni tudták a jelenlétemet és látogatásaimat, ugyanakkor végig én maradtam a „tanárnő,” akinek adott esetben jogában állt eldönteni, hogy a gyerekek milyen tanodai programokon vehet részt, részesül-e jutalomban. Míg a Tanodában a gyerekekkel a mindennapi feladatok sikeres végrehajtása érdekében meg kellett tartanom a fölérendelt, irányító pozíciót, beszélgetőtársaimmal szemben (akik leggyakrabban a tanodás gyerekek szülei vagy kollégáim voltak) mindig törekedtem a partneri viszonyra.¹⁵

Saját helyzetem és ebből fakadó kutatómódszertani döntéseim részletes ismeretése, úgy érzem, elengedhetetlen volt a tanulmány eredményeinek kontextualizálásához. Ahogy erre Nagy Károly Zsolt is rámutatott, a kutató és a terepen jelenlévő „másik” viszonya keveset vizsgált, de alapvető jelentőségű tényező a kutatás sikerességéhez.¹⁶ Plasztikusan írja le a kutató pozíciójának szituatív jellegét Durst Judit esszéje,¹⁷ az antropológus és a terep különböző ágenseinek hullámzó viszonyát, melyet a terepen eddig eltöltött több mint egy év alatt én magam is tapasztaltam. Saját helyzetemet az állomásozó terepmunka goffmani értelmezése és az ezt megkérdőjelező feminista és posztstrukturalista kritikai megközelítés között látom, melyben egyaránt szerepe van a rejtőzködésnek, az inkognitóban végzett adatgyűjtésnek és az érzelmi bevonódásnak, a kölcsönösségnek és az emancipatorikus szándéknak.¹⁸ Az, hogy nőként a női léthez kapcsolódó témákkal kezdtem mélyebben foglalkozni, nem tudatos döntés eredménye volt, ugyanakkor a tereptapasztalatok értelmezése során elengedhetetlen reflektálnom arra, mert munkám öntudatlanul is kapcsolódik a feminista antropológia kutatás- és tudománytörténeti előzményeihez, a társadalmi nemek és a „női kutató” mint társadalmilag meghatározott szerep problematikájához.¹⁹

A sztereotípiák megbontása – nem hierarchikus megközelítések

A tanulmány megírása során a hazai romakutatások néprajzi, kulturális antropológiai és szociológiai szakirodalmát olvasva többször elbizonytalanodtam: vajon nem romaként valóban alkalmas vagyok-e arra, hogy a monori romatelepen élő

¹³ A gyerekek a tanodában gyakran kérdezték, hogy „Lilla néni, maga cigány vagy magyar?” Erre minden alkalommal kitérő választ adtam, és a beszélgetés általában a következőképpen folytatódott:
„- Mit gondolsz, mi vagyok?

- Hát cigány... vagy magyar... ah, nem tudom.

- Mert egyébként van jelentősége?

- Nincs.”

¹⁴ FEISCHMIDT, 2007. 227.

¹⁵ A kutatónak tulajdonított intézményi és nemi szerepek jelentőségéről lásd: NÉMETH, 2015a. 34–39.

¹⁶ NAGY, 2019. 49.

¹⁷ DURST, 2011.

¹⁸ NÉMETH, 2015a. 30–31.

¹⁹ LAJOS, 2020.

nők hangját hallhatóvá tegyem? Ténylegesen ők szólalnak meg rajtam keresztül, és ha igen, alkalmas-e az általam választott megközelítésmód arra, hogy a sztereotípiákon túlmutasson? Ezen aggodalmaim feloldását a saját kutatói szerepemre való reflektálás mellett azzal is igyekeztem feloldani, hogy kutatásaimat minél pontosabban pozicionáljam a romakutatásokon belül. Ugyan fontos kiindulópontot jelentettek a sztereotípiák felülvizsgálata kapcsán a kulturális antropológia ilyen irányú tanulságai,²⁰ igyekeztem egy ennél tágabb látószöveget választani a tereptapasztalataim értelmezéséhez.

Dupcsik Csaba a cigánykutatások tipológiáját elemezve, politikai és módszertani dimenziókat figyelembe véve, 6 ideáltípust különböztet meg, melyek közül – szándékaim szerint – törekszem az emancipatorikus strukturalista kategória felé.²¹ Ezáltal olyan szerzők munkásságát, illetve kritikai megközelítését tekintem közvetlen inspirációnak az anyag feldolgozása során, mint Durst Judit vagy Neményi Mária.²² Bizonyos értelemben azonban Pócsik Andrea 2014-es tanulmánya adta a leginkább kézzel fogható választ az engem foglalkoztató kérdésekre. Ő úgy véli, hogy egyfajta mentori (elbeszélői) pozícióból megszólalva a társadalomtudós valódi feladata, hogy láthatóvá tegye a roma értelmiségnek a legitimitásért vívott küzdelmét.²³ A következőkben ennek jegyében a roma nőekkel szembeni társadalmi attitűdök és sztereotípiák feltárásakor nem szaktudományos szövegekhez nyúlok, hanem kísérletet teszek a kérdés bemutatására egy nem-hierarchikus megközelítéssel keresztül. Ez a módszertani döntés egyúttal gesztus is arra, hogy a kutatásban résztvevő másik ágens számára teret biztosítsak saját narratívájának megfogalmazására és az önreprezentáció jelentette kontroll gyakorlására.

Az elmúlt években számos, roma nőekkel kapcsolatos előítéletekre reflektáló társadalmi projekt, informális kezdeményezés indult el, melyeken keresztül a saját, belső megéléseiket tárják a nyilvánosság elé. Az ő tapasztalataik visszatükrözik a nem-roma társadalom felől érkező sztereotípiákat, görbe tükröt tartanak a számukra.

Elsőként azt a Gallery8-ben bemutatott fotókiállítást emelném ki, mely *A roma test politikája* projekt első állomásaként *Nincs ártatlan kép* alcímmel valósult meg 2015-ben.²⁴ A fotópárokat Déri Miklós készítette, aki az egyik képen realiztikus portrét közölt a rajta szereplő roma személyről (művész, kutató, közéleti szereplő), míg a másik kép kedvéért valamely sztereotipikus karakter bőrébe bújtatta alanyát.²⁵ A képpárok közötti kontraszt a leírások tükrében válik különösen erőssé. A megjelenített karakterek a következők: a cigánylány, a cigány jósnő, a cigány maffiózó

²⁰ PRÓNAL, 1997; PRÓNAL, 2002; PRÓNAL, 2004; PRÓNAL, 2007; PRÓNAL, 2010.

²¹ DUPCSIK, 2009. 26; DUPCSIK, [é. n.]. 17–25.

²² „[...] állításom szerint a romákról szóló tudományos kutatás, amíg önkényesen és a többségi nézőpontból határozza meg a kutatatandók körét, fogalmazza meg a kutatások problémáit, ugyanúgy viselkedik, mint azok az intézmények, amelyeknek kirekesztést erősítő mechanizmusait máskor feltárni igyekszik. Kisajátítja, divatos szóval kolonializálja mások tapasztalatait, de nem képes arra, hogy autentikusan szólaltassa meg azokat a problémákat, amelyeket a kisebbségi csoport tagjai átélnek, és valójában nem a romákról szól, hanem – jó esetben – csupán a többségi társadalom működési zavarait képes feltárni.” (NEMÉNYI, 2001. 283.)

²³ PÓCSIK, 2014.

²⁴ Az anyag a 34. Magyar Sajtófotó Pályázaton (2015) elnyerte az André Kertész Nagydíjat.

²⁵ A meghívó mint forrásdokumentum megjelent: KÓCZÉ–NEMÉNYI–SZALAI (SZERK.), 2017. 272–274.

szeretője/Káli istennő, az öreg, pipás cigányasszony, a cigánymadonna, a cigány migráns szexmunkás (az emberkereskedelem áldozata) és a cigány gettólakó. A sorozat második része *A vágyak archívuma* címmel az etnográfiai fotók idealizált cigányképét²⁶ veszi górcső alá és kérdőjelezi meg, teszi zárójelbe közösségi gyűjtésből származó valódi családi képek segítségével.²⁷ A harmadik rész ugyanebben az évben került megrendezésre: Delaine LeBas *Mondj nemet az identitáslopásra* című tárlatát tekinthették meg a látogatók.²⁸ A projekt kurátora és a Gallery8 alapítója, Junghaus Tímea a következőképpen nyilatkozott céljairól: „[s]okat foglalkozom azzal, hogy milyen szinten intézményesül a rasszizmus az élet minden területén, így a tudományban és a művészetekben is. És hogy ezeket az intézményesült aszimmetriákat hogyan lehet lebontani, kikezdeni, kritizálni.”²⁹

A roma nők narratíváinak megosztása szempontjából egyedülálló kezdeményezés volt 2016–2017-ben az *Éljen soká Regina!* című színházi előadás. „A jelenetekből egy olyan tapasztalatközösség bontakozik ki, amelynek a nemi identitáson túl meghatározó eleme az is, hogy ezek a nők romák és az ellátórendszer is ekként azonosítja őket.”³⁰ A személyes történetek színpadra vitt változata egy kilenc hónapon át tartó művészetalapú társadalmi beavatkozás, pszichodramás terápia és az azt kísérő kutatás eredményeként született meg.³¹ A jellemzően közmunkán lévő borsodi roma nők narratíváiból olyan társadalmi gyakorlatok sora bontakozik ki, melyek gender- és etnikai alapon, női és roma mivoltukban egyaránt megbélyegzik őket. A darabban megosztott élményeik számos ponton rezonálnak saját tereptapasztalataimmal is.

A harmadik példám az Ame Panzh (Mi öten), egy öt fiatal roma értelmiségi által 2020-ban alapított csoport. A YouTube-on is elérhető podcast-sorozatban, illetve a www.baxtale.tv online felületen megjelenő szövegekben olyan, a nyilvánosságban sokszor marginalizált, vagy megítélésük szerint nem megfelelően tematizált jelenségekkel foglalkoznak, amelyek meghatározzák a Magyarországon élő roma emberek helyzetét. Anyagaikban gyakori téma az előítéletesség, a romákkal kapcsolatos sztereotípiák, a rasszizmus különböző, sokszor társadalmilag megtúrt vagy elfogadott formái. Ignác Judit, az alapító tagok egyike a szerzője a *Mérce* online felületen *A roma nők természetes élőhelye és életmódja* címmel megjelent esszének. Ebben a roma nőket tárgyiasító, dehumanizáló, sztereotip médiamegjelenések ellen szólal fel: hiteles megfogalmazásai jelen tanulmány számára is relevánsak. Egy, a bien.hu-n megjelenő, jó szándékkal, de meggondolatlanul megírt cikkel kapcsolatban a következőt írja:

²⁶ A sorozat ezen eleme értelmezhető a 2005-ben rendezett fotókiállításra (*Képek, cigányok, cigányképek*, Millenáris, kurátorok: Szuhay Péter és Szeljak György) adott megkésett válaszként is. Az akkori kritikák jól tükrözik a „kollektív sérelmeket”, a roma értelmiség türelmetlen vágyát, hogy saját önképük konstruálásának tevékeny részeseivé válhassanak. Ezeknek a törekvéseknek a megtestesüléseiként is értelmezhetőek az általam ismerttetett példák.

²⁷ A romák vizuális ábrázolásának összetett problematikáját lásd például: KOVÁCS, 2009; SZUHAY, 2006; PÓCSIK, 2014.

²⁸ <http://gallery8.org/a-roma-test-politikaja-i> (Utolsó letöltés: 2022. február 17.)

²⁹ „Magyarországon nem érvényesül a roma kisebbség joga a kultúrája gyakorlásához” – Beszélgetés Junghaus Tímeával (<https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/rom/20879601.html> – Utolsó letöltés: 2022. február 17.)

³⁰ KRICSFALUSI, 2017.

³¹ DOROS, 2017.

„A cikk mellett, hogy hamis állításokat közöl, és teljesen általánosító képet fest a roma nőkről, megfosztja őket méltóságuktól és rasszizmusával nagyon káros hatást kelt. Mivel ebben más médiumokkal is osztozik, érdemes foglalkozni vele. A cikk írója azt a több ezerszer lerágott csontot dobja be, miszerint a cigány nők az élénk színű ruhákat részesítik előnyben, ezeket előszeretettel hordják nagy arany karika fülbevalókkal, a család férfi tagjaihoz képest alárendeltként pozícionálják saját magukat, nem dolgoznak, még akkor sem, ha van rá lehetőségük, nem mennek egyedül utcára, főleg csapatban járnak, ha kell egymás gyerekeit is megszoptatják, hangosan veszekednek stb.”³²

Ignác soraiból érthető frusztráció süt. A média sokszor saját sztereotip premisszáinak alátámasztásához használja eszközként a romákat. A monori Tabánról megjelenő híradások, beszámolók egy része is az egzotikumot, a vadat, az ösztönöset keresi a romatelepi világának mélysége helyett.³³

A monori romatelepen élőknek is megvannak a maguk tapasztalatai az előítéletekről és kirekesztésről. B. I.-t (1984) elbocsátották takarítónői állásából, amikor a tulajdonos találkozott a párjával, akinek barna bőre egyértelművé tette a származását. Szintén B. I. (1984) mesélte, hogy az egyébként szigorú kritériumokhoz kötött meddővé tétel egy barátnőjének harmadik szülése után az orvos szinte túlzott előzékenységgel ajánlgatta. F. R. (2006) telepi fiú a szakképző iskolában töltött első hetekben számos, roma származására tett megjegyzést kapott egy tanárától, ami elmondása szerint komoly szerepet játszott abban, hogy teljesen elvesztette érdeklődését a tanulás iránt.

Gyermekvállalás: stratégiák és döntési mechanizmusok a sztereotípiákon túl

Az alábbiakban a terepkutatás során gyűjtött példákon keresztül mutatom be, hogy az egyes demográfiai jelenségek (például a korai gyermekvállalás) háttérében a sztereotipikus magyarázatok és hatalmi pozícióból, kívülről megfogalmazott interpretációk helyett milyen belső válaszai vannak az érintetteknek.³⁴

Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy a területileg és lélekszámban sem túl nagy romatelepi társadalma egy erősen heterogén közeg. A Szeretetszolgálat látóterében lévő családok körében párhuzamosan több eltérő trendet is érzékelhetünk a gyerekvállalás terén. Erre vonatkozó kvalitatív adataimat erősítik meg Géczy Dorottya és Varga Zsófia kvantitatív kutatási eredményei. Megállapítják, hogy az életkörülmények jelentőségéhez képest a kultúra (az egyén roma származása)

³² IGNÁCZ, 2020.

³³ Jelen tanulmány tárgyához szorosan nem tartozik hozzá, de állításmot alátámasztandó az alábbi publicisztikákat említeném negatív példaként vagy félresikerült próbálkozásként: ALBERT, 2018; CSILLAG, 2021.

³⁴ Jelen tanulmány kontextualizálásához nélkülözhetetlen ismerni a kérdés egészségügyi vonatkozásait. Ezek részletes ismertetésére azonban jelen keretek között nincs mód, hiszen a kutatás fókuszja nem ez, hanem a monori romatelepen élő nők lehetőségei az életük – ennél fogva testük, egészségük, családi életük és karrierjük – feletti kontroll gyakorlása. Az elmúlt évtizedek meghatározó kutatási eredményeit a magyarországi roma nők és az egészségügyi ellátórendszer kapcsolatáról, egészségtudatosságáról lásd többek között: NEMÉNYI, 1998; NEMÉNYI, 1999; NEMÉNYI, [é. n.]; FÓNAI-FÁBLÁN-FILEPNÉ NAGY-PÉNZES, 2007.

önmagában nem meghatározó faktor a nemi szerepek és a tradicionális nem-értelmezések kapcsán a magyarországi cigányok körében.³⁵ Durst Judit eredményei továbbá igazolják, hogy a társadalmi integráció magasabb fokán álló, legalább nyolc osztályt elvégzett, differenciáltabb társadalmi kapcsolatokkal („heterogén network”) rendelkező romák körében a demográfiai mutatók is megváltoznak.³⁶ A sokszor reflektálatlanul használt etnikus vagy kulturális faktorok jelentősége kicsi, így az etnicizált³⁷ vagy csoportista³⁸ megközelítések helyett más utakat kell választania a kutatóknak.³⁹

A serdülőkori gyermekvállalást a roma közösségen belül többen vizsgálták az elmúlt években.⁴⁰ A családtervezéssel és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök változásának kérdései azonban napjainkban sem vesztek aktualitásukból. Saját kutatási eredményeim is azt sugallják, hogy választott terepemen további kutatásokkal és új eredményekkel lehet finomra hangolni a témával kapcsolatos ismereteinket.⁴¹

Kiindulópontom, hogy a romatelepen élő nők motivációi, a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseiket befolyásoló tényezők sokkal változatosabbak, mint azt a kutatás általában feltételezi. Durst Judit 2007-es tanulmányában aszerint csoportosította a magas termékenységet magyarázó hipotéziseket, hogy a reprodukciós folyamatban résztvevőknek aktív vagy passzív szerepet tulajdonítanak.⁴² Kutatási eredményeim is megerősítik a szerző azon megállapítását, hogy a kérdés valódi megértése csak holisztikus megközelítéssel lehetséges.

„[E]gy közösség reprodukciós magatartása rendkívül komplex, kontextustól függő társadalmi cselekvés, amelyre nem csupán biológiai, illetve strukturális tényezők hatnak, hanem a vizsgált csoport történelme, családi és közösségi szocializációja, az időben, illetve

³⁵ GÉCZY-VARGA, 2020. 10.

³⁶ DURST, 2007. 96–97.

³⁷ Az etnicitás/eticizált gyakorlatok kifejezést a következő értelemben használom: „[a]z etnicitás[ra] [...] nem úgy tekintünk, mint történetileg állandó, kulturálisan meghatározott szubsztanciára, de nem is úgy, mint ami csupán álarc, köpönyege az egyedül fontos strukturális viszonyoknak. Az etnicitás szerintünk mindenekelőtt egy viszonyt és hozzá kapcsolódóan egy strukturálisan is fontos látásmódot jelöl, amely az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisaiban realizálódik. A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre: ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől, és e relációhoz többnyire egy hatalmi viszonyt is társít. Tekinthetünk azonban rá úgy is, mint egy mozgásban levő rendszer részére: ebben az értelemben az etnicitás közösségek vagy közösségek nevében történő küzdelem erőforrásokért, beleértve a szimbolikus erőforrásként működő elismerést.” FEISCHMIDT, 2010. 7–8.

³⁸ BRUBAKER, 2002.

³⁹ DURST, 2010.

⁴⁰ BÉKI, 2013; DURST, 2007; DURST, 2010; HUSZ, 2011; JAKAB, 2017; JANKY, 2005a; JANKY, 2005b.

⁴¹ Béki Orsolya 2013-ban publikált tanulmánya (BÉKI, 2013.) egy meg nem nevezett Pest megyei romatelepen vizsgálja serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okait. A 10 évvel ezelőtti kutatás helyszíne egy, a monorihoz megtévesztésig hasonló szegregátum volt. Mélyinterjúkon keresztül a szövegben 10 fiatalat szólaltat meg. Saját munkám az általa megkezdettek folytatásaként is értelmezhető: hozott-e az elmúlt évtized változást az attitűdökben? Az explicit kutatói pozícióból végzett mélyinterjú és a „rejtőzködő” résztvevő megfigyelés eltérő módszerei mennyiben alterálják a kutatási eredményeket?

⁴² DURST, 2007. 75–76.

a strukturális változások során maguk is módosuló társadalmi intézmények (többek között a család, a rokonság vagy a házasság intézménye, a párkapcsolatok jellemzői), valamint a – társadalmi változások nyomán ugyancsak változó – szubkultúra egyes elemei is.”⁴³

A serdülőkorú lányokkal szembeni elvárások

A monori romatelepen napjainkban uralkodó álláspontok megértéséhez abból indultam ki, hogy milyen normatív érvényű előírások vonatkoznak a serdülőkorba lépő fiatal lányokra mint a reprodukciós folyamatok kapujában álló személyekre. A telepen a mai napig szigorú elvárásokat támasztanak a lánygyermekkel szemben az öltözködést, viselkedést és párkeresést illetően. A legtöbb szülő számára fontos, hogy a lányaik becsülete ne váljon megkérdőjelezhetővé, ne hozzák őket hírbe senkivel, és ha már elköteleződtek valaki mellett, akkor tartsanak is ki. Így van ez annak ellenére, hogy a monori romatelepen élők nem tartják magukat egyetlen roma csoporthoz tartozónak sem,⁴⁴ és alapvetően nem tekinthetők zárt, hagyományörző közösségnek.

A Tabán heterogén társadalmában az eltérő szocioökonómiai státuszú családok közti különbségek az általam vizsgált esetekben is nyilvánvalóak. Mindezek ellenére általában igaz, hogy a lányok érényeit az egész közösség árgus szemekkel figyeli és óvja. Nemcsak a szülők – különös tekintettel az apákra –, hanem a testvér vagy rokon fiúgyerekek is figyelik és megítélik lánytestvéreiket. Érdekes ellentmondás, hogy ezzel szemben a felnőttek között gyakori a párkapcsolati hűtlenség, a hosszabb-rövidebb ideig tartó viszonyok, elszökések, az ezeket kísérő konfliktusok, fizikai összetűzések, majd mindezek csendes elrendeződése, a hűtlen fél visszafogadása, amit aztán nem illik firtatni, felhánytorgatni senkinek. Persze a telepieknek mindig van véleményük minderről, amit szívesen meg is vitatnak egymással az érintettek háta mögött. Úgy vélem, hogy a monori romatelepen az erős szülői, apai kontroll egy olyan, tradicionálisnak tűnő gyakorlat, melynek célja a botrányok elkerülése lenne. Másrészről viszont a botrányok megléte és következmény nélkülisége arról árulkodik, hogy valójában nincs olyan morális minimum vagy a szankciónak egy olyan rendszere, mely ezt a fajta szigorot megalapozottá tenné, így közösségi szinten sem bír normatív értékkel.

A következő példák azt mutatják, hogy ugyan a szülői aggodalmak és szándékok valódiak és egyértelműek, forrásuk nem ritkán személyes tapasztalat és ideig-óráig a fiatalok is komolyan veszik őket. Idővel azonban – mintha csak a kitarításukat díjazná – minden fél beletörődik a kialakult helyzetekbe és hosszabb távú következmények nélkül elfogadja azokat.

Az ősz során az egyik, akkor még 14 éves lány, H. A. (2006) randevúzni kezdett egy fiúval. Bízta benne, hogy a telepen túl már nem kell tartaniuk a várható következményektől, ezért a város más részein találkoztak. A lány unokatestvérei

⁴³ DURST, 2007. 77.

⁴⁴ Ugyan néhány családról számon tartják, hogy „teknősök” vagy „oláh cigányok” vannak az ősek között, de ez nem a mindennapokban megélt identitásként artikulálódik, hanem a többségtől minimálisan eltérő viselkedéselemek magyarázataként. A „teknős” (teknővájó) nők például tiszta, rendezett háztartást vezetnek, míg, ha egy férfiből „kijön az apja oláh cigány vére”, akkor az azt jelenti, hogy erőszakos, agresszív a nőekkel szemben.

(K. R., 2009. és K. V., 2013) azonban utánuk lopakodtak, meglesték őket és a lány apjának is elmondták a látottakat. H. A. (2006) hazaérve komoly verést kapott, a románc részben a szülői ellenállás miatt hamarosan kifulladt és nem lett folytatása. A lány szülei a későbbiekben beszélgetve több minden is elhangzott, ami kontextusba helyezi a történeteket. A beszélgetés apropóját egy olyan programlehetőség szolgáltatta, amely során legfeljebb 15 tabáni kamaszt eljuttattunk egy háromnapos táborba, ahol különböző csapatépítő, ön- és társismereti programokon vehettek részt képzett mentorok segítségével. A táborba fiúk és lányok egyaránt jöhettek. Eredetileg H. A. (2006) és két lánytestvére is a résztvevők között volt, de amikor kiderült, hogy H. A. (2006) legfrissebb udvarlója, K. J. (2005), akivel hónapok óta kerülgették egymást, szintén a csapat tagja, az édesapa, H. K. (1986) megtiltotta H. A.-nak (2006), hogy elutazzon velünk. A helyzet rendezése és a szülők döntése mögötti mélyebb okok megértése érdekében felkerestem a családot, hogy meglássuk, a gyerekekkel elutazó felügyelőként tudom-e alakítani az álláspontjukat. Ekkor hangzott el néhány kulcs gondolat a szülői motiváció megértéséhez: a lány anyja, P. K. (1987) 13 évesen esett teherbe első gyermekével, H. A. I.-val (2003) akit nem tudtak maguk nevelni, a nagyszülők gondoskodtak róla. Ezt azóta elfogadta, de örökké bánni fogja. Az iskolát befejezni nem tudta, végzettsége nem lett, szakmát nem szerzett, emiatt sokkal kevesebb munkalehetőség közül tud válogatni. Konklúzióként a szülők, H. K. (1986) és P. K. (1987) megfogalmazták, amit sok más, hasonlóan fiatalon szülővé váló embertől is hallottam a telepen: imádják a gyerekeiket, nem bánták meg, hogy megszülettek, de nem kívánják nekik, amin ők maguk keresztülmentek gyerekként szülővé válva. H. A. (2006) és K. J. (2005) azóta is egy párt alkotnak, a szülők rosszallása, de hallgatlagos beleegyezése mellett.

A szülői szándék most (és korábban) is alapvetően az volt, hogy megóvják a gyerekeket a korai családalapítás okozta terhektől. K. Sz.-val (1983) beszélgettünk a szakiskolát idén kezdő lányáról, amikor az édesanya kissé teátrálisan, tekintetét az égre emelve, kezeit imára kulcsolva a következőt mondta: *„Én csak azért imádkozom, hogy az iskolát, ezt a három évet kijárja.”*

A szexuális edukáció és annak hiánya

Látható, hogy a múltban számos alkalommal mégis kudarcot vallott a szülők igyekezete. Milyen okokra vezethető ez vissza? Az egyik legfontosabb a szexuális nevelés hiánya. Sok esetben a többgyerekes felnőttek sincsenek tisztában azzal, hogy milyen feltételek mellett valósulhat meg a fogantatás, és emiatt azzal kapcsolatban is korlátozottak az ismereteik, hogy ezt hogyan lehet elkerülni. K. J. (1986) például meg volt róla győződve, hogy a vérzés 3. napján esik teherbe a nő, a többi napon biztonsággal lehet szexuális életet élni. Bizonytalan forrásokból, internetes állírdalokról származó információk keringenek közöttük, amelyek a legtöbb esetben teljesen megalapozatlanok. Fontos leszögezni, hogy ez a fajta információhiány sem a roma lét sajátja, hanem a szegénységgel, kirekesztettséggel, alacsony iskolázottsággal magyarázható.

Tanodai beszélgetéseim során gyakran előkerülő téma a gyerekvállalás, gyereknevelés, szülés és fogamzás, illetve ennek esetleges zavarai. K. A (2007) és H.

V. (2007) lányok gyakran kérdezgettek arról, hogyan történik a teherbeesés, vissza-visszatérő témává vált, minden apró részlet érdekelt őköt. Megkérdeztem, hogy szüleikkel tudnak-e ilyesmiről beszélgetni, amire vehemens tiltakozás volt a válasz. Az iskolában kapott felvilágosítást – saját bevallásuk szerint – nem érezték kielégítőnek, nem a saját, személyes kérdéseikre kaptak választ, és az egész osztály jelenlétében ezek az akciók gyakran poénkodásba, röhögésbe fulladtak. Mindez aggasztóan tükrözi a korszerű szexuális edukáció fontosságát és annak hiányából fakadó társadalmi kihívásokat. A tanulmány megírásának pillanatában, a köznevelési törvény módosításából fakadó anomáliák megoldatlansága miatt, még kisebb mozgásteret maradt az erre vállalkozó szakembereknek.⁴⁵ A gyerekeknek egyébként van (lenne) igénye az informálódásra. Az egyik fő motivációjuk az ismeretszerzésre épp az, hogy látva és hallva szüleik és más telepki családok küszködését a korai családalapítással és sok gyerekkel, ők már más jövőt képzelnek el maguknak.

A szexualitáshoz és testiséghez kötődő szóbeli megnyilvánulások a gyerekek mindennapi tapasztalatainak részét képezik. A felnőttek beszélgetéseinek, veszekedő asszonyok egymáshoz vágott vulgáris szitkainak gyakran fültanúi. Ugyanakkor releváns ismeretek híján a felnőttek képtelenek átadni nekik a fogantatás és családtervezés tudatosságához szükséges információkat.

Inkább a saját gyerek, mint a másé

A korai gyermekvállalás másik fontos motívuma sok esetben épp az erős szülői tiltás/kontroll kontraproduktivitása, valamint a nagyobb lányokra háruló kötelezettségek voltak. F. H. (1994). egy csoportos beszélgetés alkalmával a következőt mondta: „[t]iltottak tőle, hát akkor már inkább úgy voltam vele, hogy legyen saját gyerek, inkább azt nevelem és legalább azzal lehetek, akit szeretek”.⁴⁶ A mostani harmincasok jelentős része olyan családban nőtt fel, ahol gyakran 4–5 testvérnél is több volt. F. H. (1994) esetében az édesanya, V. H. (1973) összesen 8 gyereket szült. Ilyen népes családokban a 10 évesnél idősebb lányoknak jelentős szerepet kellett vállalniuk a háztartás vezetésében, kisebb testvéreik nevelésében.

A fiatal lányok bevonása a gyermeknevelésbe és a háztartásvezetésbe – akár az iskolai teljesítményük rovására – a mai napig megfigyelhető ott, ahol kisebb testvérek születnek. K. A. (2007) jó képességű lány, akit alapvetően nem fenyeget a bukás/pótvizsga veszélye. Két kisebb lánytestvére van, K. E. (2016) és K. L. (2021). Többször látogattam meg a családot és ezen alkalmak során K. A. (2007) rendszerint takarított, pakolt, vagy kisebb testvéreit pesztrálta, dajkálta. Amikor megkérdeztem, hol az édesanyja, általában azt a választ kaptam, hogy vásárolni ment, műkörmösnél, fodrásznál vagy a barátnőjénél van. Azóta is gyakran látom a városban K. A.-t (2007) iskolaidőben babakocsit tolni, több alkalommal

⁴⁵ A Gyermekjogi Civil Koalíció Erőszak Munkacsoportja felmérésének eredményei alapján megfogalmazott hatástanulmány a 2021-es tapasztalatokat mutatja be, de a kérdésben lényegi változás azóta sem történt.

⁴⁶ A romatelep belső logikája szerint, ha már megtörtént a teherbeesés, akkor – a szülők életkorára való tekintet nélkül is – a családok támogatják a párt a közös életük elkezdésében és a megszülető gyerek felnevelésében.

jelent meg a tanodában rábizott kishúgával, K. E.-vel (2016), mert neki kellett rá vigyázni, vagy üzent neki az anyja, P. E. (1998), hogy menjen haza a Tanodából segíteni. P. E. (1998) viselkedése érthető annak tükrében, hogy maga is így szocializálódott, lánya iskolai teljesítménye nem kiugróan rossz, így nem érzi azt, hogy gyermeke jövőjét bármilyen módon is veszélyeztetné szülői döntéseivel. K. A. (2007) élete a felnőtt nőket imitálja: háztartást vezet, gyerekekről gondoskodik, alkalmanként műkörmöshöz jár és fodrászhoz. Mindezt látva, és az F. H. (1994) által elmondottakat felidézve, valóban felmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mit tartogathat az élet a számukra, ami miatt érdemes a családalapítást későbbre tolni. A lányok már kiskamaszként az általuk ismert, korlátozott lehetőségek (és azok hiányának) tudatában szönek a jövőre vonatkozó terveket, melyek saját, belső nézőpontjukból átgondoltnak és logikusnak tűnhetnek.

Ambíciók

Ugyanakkor hiba lenne azt feltételezni, hogy a romatelepi lányokból eleve hiányzik az ambíció. A várandóság, szülés és gyereknevelés témája iránt nagyon érdeklődő H. V. (2007) 2022 júniusában ballagott el az általános iskolából. 2021 őszén sokat beszélgettünk továbbtanulásról, iskolaválasztásról, és ekkor elmondta, hogy cukrász szeretne lenni és Nagykovácsoson vagy Budapesten tanulni, akár kollégistaként is. Tervei sajnos nem valósulhattak meg, mert a legtöbb tabáni gyerekhez hasonlóan őt sem engedték el a szülei másik településre tanulni. Több, a továbbtanulás előtt álló gyerek családjával beszélgetve a legfőbb érvek – fiúk és lányok esetében is – a helybeni iskola választása mellett, hogy így elkerülhetőek a napi ingázással járó kényelmetlenségek, illetve jobban rálátnak a gyerekek szociális kapcsolataira („*Ki tudja, hogy ott Pesten vagy bárhol milyen társaságba keveredne...*”)⁴⁷ A helyi technikum és szakképző iskola pedig a lányok számára csak bolti eladó és felszolgáló képzéseket kínál. Az ilyen mértékben korlátozott lehetőségek mellett a továbbtanulás a legtöbb lány számára hamar veszít a vonzerejéből. Az önállóbb élet vágya más, elérhetőbb opciók felé tereli őket, így gyakran a családalapítás felé fordulnak, attól remélve a szülőktől való, legalább részleges függetlenedést.

Egy jó képességű nyolcadikos lány, K. K. (2008) arról panaszkodott, hogy a körzetes iskolában (mely az évek alatt kimondva-kimondatlanul is szegregált iskolává vált) nem tud kiteljesedni. Az ott tanító pedagógusok ugyanis kényszerűségből az osztályban nagy számban jelen lévő, különböző nehézségekkel küzdő gyerekekhez igazítják a leadott anyag mennyiségét és mélységét. Ezt érzékelve K. K. (2008) is elbizonytalanodott, hogy vajon egy gimnáziumi környezetben lépést tudna-e tartani a többi diákkal, vagy be kell érnie a helyi technikummal. Tervei pedig lennének: érettségi, felsőfokú végzettség megszerzése, külföldi tanulmányok. Jelenleg nagyon bizonytalan, hogy bele merjen-e vágni, hiába kínál segítséget a tanulásban a Tanoda, vagy lennének roma fiatalok mentorálását célzó pályázati lehetőségek.

⁴⁷ L. J. (1990)

Gyerekvállalás mint menekülés

Van, mikor a korai gyerekvállalás a menekülés lehetősége. Három lánytestvér, K. É. (1991), K. H. (1992) és K. Szi. (1997) mind nagyon fiatalon, 13–14 éves korukban váltak először anyává, és érdekes módon három fiútestvér lett a párjuk. A lányok feltestvére, K. J. (1986) elmondta (és a telepen mások is megerősítették), hogy apjuk brutális, kegyetlen, bántalmazó személy volt, aki K. J. (1986) édesanyját is rendszeresen verte, megalázta, és ezért a családja kimenekítette a nőt, K. J. pedig a telepen élő nagymamájánál nevelkedett. A három lánytestvér, K. É. (1991), K. H. (1992) és K. Szi. (1997) édesanyja fiatalon elhunyt, amit sokak szerint a sorozatos verések és kínzások okoztak. K. J. (1986) párja, B. I. (1984) elmondása alapján a lányok a toxikus otthoni környezet helyett választották inkább a korai gyerekvállalást. A három lánytestvérrel beszélgetve, életútjukat megismerve az a benyomásom, hogy döntésük hátterében nem pusztán romantikus érzelmek vagy a tájékozatlanság állt, hanem felmérve korlátozott mozgásterüket és a lehetséges kiutakat az erőszakos apa fennhatósága alól, az egyetlen olyan megoldást választották, mely a romatelep logikája szerint véglegesnek tekinthető. A teherbeesés után ugyanis már nem szokás elválasztani akarataik ellenére a fiatalokat egymástól.

Ragaszkodás a gyermekhez - az érzelmek szerepe a döntésekben

A tudatosság mellett természetesen a párválasztással, gyerekvállalással, családalapítással kapcsolatos döntések hátterében megjelennek az érzelmek is. A gyerek a közösség számára becses, ezért noha nem ritka az abortusz, de a női termékenysége és a gyermekszülés képessége önmagában érték. A termékenységi gondokkal küzdő nőkről szájalommal beszélnek, az egymásnak címzett káromkodások visszatérő eleme a gyermekszülésre való alkalmatlanság felemlgetése. K. Sz. (1983), aki korábban aggodalmát fejezte ki, hogy 15 éves lánya nehogy teherbe essen a szakma megszerzése előtt, kérdésemre, hogy anyaként mit javasolna ilyen helyzetben, azt mondta, hogy az elsőt semmiképp sem akarná, hogy lánya elvetesse.

A megszülető gyerek másfelől a kapcsolatok kétséget kizáró pecsétje. Viszonylag ritka a ténylegesen megkötött házasság a telepen élő párok között, de azoknak a kapcsolatoknak a legitimitását senki nem kérdőjelezi meg, ahol a felek közös gyereket nevelnek. A már megszületett gyerek felneveléséhez a családok még a legnehezebb körülmények között is ragaszkodnak, és ahol az anya nem képes vagy nem akarja ellátni ezen feladatait, általában a nagyszülő lép a helyébe. K. Er. (1988) ötödik gyermeke születése után kevesebb mint 24 órával hazajött a kórházból, az újszülöttet bent hagyta és nem is akarta hazahozni. A nagymama ment és hozta ki a gyereket, hogy a családban maradjon. Hasonlóképpen a nagymama lépett az édesanya helyébe és gyámként neveli K. A. S.-t (2011) és K. I.-t (2013), két másik unokájával egyetemben. K. A. S. (2011) és K. I. (2013) anyja egyébként kapcsolatban van a gyerekekkel: miután az apával szétváltak, a telepen talált új párra, akinek további gyerekeket szült.

Beszélgetéseim alapján az a benyomásom, hogy a telepen élő nők közül többen is érzékelik, hogy demográfiai mutatóik és gyerekvállalási hajlandóságuk eltér az őket körülvevő, nem roma többség gyakorlatától. Több esetben osztották meg

velem vívódásukat, hogy megtartsák vagy sem az aktuális magzatot – bár néha úgy éreztem, ez nem személy szerint nekem, hanem az egyik telepi autoritás képviselőjének szól. Bár egymásról is gyakran megjegyzik bizalmas körben, hogy „*minek annak még egy gyerek, hát a meglévőkről sem tud gondoskodni?!*”, hozzá vannak szokva, hogy komolyabb számonkérésre az egészségügyi és szociális intézményektől számíthatnak. Gyakori érv volt ilyen témájú beszélgetéseink alatt, hogy ők – józan felnőttként – belátják, hogy a racionális döntés a terhesség megszakítása lenne, de a már meglévő gyerekek kérélik anyjukat, hogy mégiscsak tartsa meg a magzatot. A jobb szocioökonómiai státuszú családok esetében egyébként gyakran megfigyelhető, hogy szinte erőn felül törekednek a gyerekek materiális igényeinek kielégítése, így semmiképp sem vetném el annak lehetőségét, hogy valóban az ő kéréseik fognak a legnagyobb súllyal latba esni a döntés meghozatalakor. Általában azonban ez a témakör volt az, ahol a leginkább érzékeltem a kutatás során, hogy beszélgetőtársaim nehezen vonatkoztatnak el a nekem tulajdonított szereptől.

K. K. E. (1991) ötgyermekes édesanya, legkisebb gyermeke 2021 decemberében született. A terhesség során az apa egy másik nővel viszonyt kezdett és elhagyta a családot. Ennek következtében K. K. E. (1991) lakhatása is megoldatlanná vált, mert addig a férfi anyjának házában éltek. Az ősz során gyakran láttuk a családot egyik rokontól a másikhoz költözködni, a terhes nőt négy gyerekével járni az utcát, babakocsiban és talicskában tolva a kevés ingóságukat. Ebben a kilátástalan helyzetben felmerült a gyermek örökbeadásának lehetősége, amit K. K. E. (1991) komolyan fontolóra vett, többször ki is jelentette, hogy nem vágyik az újabb gyerek nevelésével járó terhekre. Az örökbeadásra mégsem került sor; ebben saját bevallása szerint a legnagyobb szerepet az játszotta, hogy a nagyobb gyerekei ragaszkodtak a kisbaba megtartásához. A család sorsa jelenleg rendeződött, az apai nagymama házában kaptak egy nagyobb méretű szobát. A férfi időközben visszatért a családjához, amit K. K. E. (1991) kénytelen volt elfogadni. („*Hát mit csináljak? Nincs hova menjünk, ez az anyja háza... meglátjuk, mi lesz.*”)

K. M. (1988) két gyermek, P. A. J. (2012) és P. N. (2013) édesanyja. Kezeletlen cukorbetegsége miatt 2022 tavaszán sebgyógyulási problémák, üszkösödés miatt több lábujját amputálni kellett, lábfejét felnyitották, júniusban térd alatt az egyik lábát amputálták és jelenleg is bizonytalan, hogy kell-e folytatni a műtéteket. Valószínűleg szintén a kezeletlen cukorbetegség miatt az elmúlt években több vetélése volt, de idén tavasszal, éppen a lábával kapcsolatos problémák kezdetén derült ki, hogy ismét várandós lett. A lábamputáció lehetősége és az emiatt kialakult súlyos pénzügyi nehézségek, valamint a férje kifejezett kérése ellenére is K. M. (1988) úgy döntött, megtartja a gyermeket. Nagyobb gyermekeik közül P. N. (2013) tartós beteg, P. A. J. (2012) pedig tanulási és magatartászavarokkal küzd, a család életkörülményei meglehetősen rosszak. K. M. (1988) ragaszkodása a gyermekekhez teljesen irracionálisnak tűnhet, de elhatározásában semmi nem tudta megingatni. Nyilvánvalóan érzelmileg erősen motivált döntést hozott, de az ő perspektívájából szemlélve ez mégiscsak egy saját jogon meghozott döntés volt. A gyerek iránti vágya olyan régről és mélyről fakadt, hogy egészségügyi és anyagi nehézségei sem tudták felülírni, és még a férjével is konfrontálódott miatta.

Összességében azt tapasztaltam, hogy a romatelepen élők döntéseinek hátterében is ugyanúgy találunk érzelmi motívumokat, mint a nem romák esetében, de ez

közel sem azonos azzal a sztereotipikus felfogással, mely a romákat ösztönös, naiv, impulzív természeti lényekként, vademberekként értelmezi. Sőt, ennek ellenpólusa sem állja meg a helyét, melynek értelmében a roma szülők pusztán anyagi megfontolásból, a felhasználható segélyek maximalizálása érdekében, hideg számításból szülnék minél több gyereket,⁴⁸ akikkel aztán nem foglalkoznak. Döntéseik hátterében egyaránt találunk racionális és emocionális faktorokat, egyéni habitustól, pillanatnyi egzisztenciális helyzettől és személyes ambícióktól függő arányban keveredve egymással.

Terhességmegszakítás, fogamzásgátlás, művi meddővé tétel

Igyekeztem a kutatás során a fogamzásgátlás és az esetleges nem kívánt terhességek megszakításának lehetősége kapcsán is érdeklődni. Ahogy Bourdieu, Hogan, valamint Schneider és munkatársai megállapításaira és kutatási eredményeire hivatkozva Durst Judit is rámutatott, a születésszabályozás problémájának vizsgálata nélkül nehéz megérteni a sok gyermek vállalása mögött húzódó indítékokat.⁴⁹ Kutatásom jelen pontján erre a kérdéskörre vonatkozóan csupán részleges információkkal rendelkezem.

A telepi társadalom alsóbb szintjein elhelyezkedő, alacsony szocioökonómiai státuszú családok esetében nehéz tudatosan alkalmazott technikákról beszélni. A fogamzásgátlásnál gyakoribb a nemkívánt terhességek megszakítása.⁵⁰ P. A. (1995), nehéz körülmények között élő, sokgyermekes édesanya a telepen élő ismerősei és a szakszolgálat munkatársai némi győzködésének⁵¹ hatására a télen, 2022 legelején az aktuális terhessége megszakítása mellett döntött. Ennek ellenére 2022 őszére várja következő gyermekét, aki minden valószínűség szerint rövid idővel az előző várandóságot lezáró abortusz után fogant. A család rossz körülményei miatt a gyereket nem fogják kiadni a születése után a kórházból – a telepi szóbeszéd szerint vagy erről az egyről mond le, vagy valamennyi kiskorút kiemelik a családból. B. I. (1984) elmondása szerint a kórházi szonográfus megtagadta, hogy elárulja a magzat nemét az anyának arra hivatkozva, hogy „*minek azt magának tudni, úgysem maga fogja felnevelni*”. A telepen élők általános vélekedése szerint P. A. (1995) nem képes felelősségteljes döntések meghozatalára, élettársa alkoholbeteg, kettejük kapcsolata nem kiegyensúlyozott és a gyerekeit súlyosan elhanyagolja. Szánalommal viseltetnek a család iránt, de egyértelműen felelőssé teszik őket saját helyzetükért.

⁴⁸ Kutatások több ízben felhívták a figyelmet arra, hogy ez a megközelítés számszerűen sem igaz, tehát csupán a segélyért gyereket vállalni anyagilag nem kifizetődő. (BÉKLI, 2013. 118.).

⁴⁹ DURST, 2007. 76–77.

⁵⁰ Az abortusz mint eljárás megítéléséről az elmúlt évszázadban Magyarországon lásd: PETŐ-SVÉGEL, 2021.

⁵¹ Az, hogy a szociális és egészségügyi ellátórendszer különböző szereplői milyen módon igyekeznek hatást gyakorolni a várandós anyákra és adott esetben a terhesség megszakítása felé terelgetni őket, nyilvánvalóan múlik az egyes szakemberek egyéni habitusán is. Azt azonban, hogy ez az attitűd létezik, és rendszerszinten markánsan jelen van, nem csupán saját tereptapasztalataim, hanem Neményi Mária kutatásai is alátámasztják. (NEMÉNYI, 2006. 571–573.)

A magasabb státuszúak között is majd' minden család, illetve nő átesett művi terhességmegszakításon élete során. A kisgyerekek számára is sokkal inkább magától értetődő annak lehetősége, hogy a nemkívánt magzatot el lehet vetetni, mint az, hogy a legtöbb magzat egy tudatos döntés eredményeként, vágyott gyermekként érkezik a családba. Saját várandóságom hírét a 12. hét betöltése után osztottam meg a tanodás gyerekekkel, akiknek az első, zsigeri reakciója a következő volt: „*Hát de akkor ezt már nem lehet elvetetni!*” Illetve: „*Lilla néni, akkor ezt már muszáj megtartani, ugye?*” Fontos indikátor, hogy az általános iskolás gyerekek pontos ismeretekkel rendelkeznek a terhességmegszakítás lehetőségének időbeli korlátairól.

Neményi Mária kilencvenes években végzett kutatásai nyomán is tükröződik, hogy azokban a – monorihoz hasonlóan nem hagyományörző, nem zárt – roma közösségekben, ahol egyszerre találkozunk viszonylag magas gyerekszámokkal és az abortusz mint születésszabályozási eljárás hangsúlyos jelenlétével,⁵² a családok nagyobb mérete mögött meghatározó faktor a tudatlanság, a tájékozatlanság vagy a tudatosság hiányának szerepe. Neményi kutatásai is igazolták, hogy a nem roma nőkhöz képest a roma nők körében szignifikánsan magasabb az abortuszok száma,⁵³ ami a gyerekek tájékozottságát is érthetőbbé teszi. Mivel a telep társadalmának valamennyi szintjén találkozunk az abortusszal, úgy látom, ez elsősorban nem a preventív fogamzásgátló technikák alkalmazása mellett megfogadó, nem kívánt terhességeket hivatott megszakítani, hanem a megelőző fogamzásgátlást helyettesíteni.⁵⁴

A romatelepen általános vélekedés szerint a nő dolga gondoskodni a védekezésről.⁵⁵ Azokban a párkapcsolatokban, ahol jelen van bármilyen fogamzásgátlási módszer, a hormonális megoldások a legkevésbé elterjedtek. A fogamzásgátló tabletták szedése olyan rendszerességet követel meg a minél magasabb hatékonyság érdekében, amit az általam megkérdezettek nagy része nem érez kényelmesnek. A gumióvszer és a megszakítósó együttlét mint alkalmi védekezési mód, illetve a spirál mint tartós eljárás a leginkább elterjedtek. („*Azok mind spirálosak!*” – B. I. (1984) megállapítása a magasabb szocioökonómiai státuszú K. É. [1991] és K. Szi. [1997] kapcsán.) Ez főképp azokra jellemző, akiket a terepmunka során összességében tudatosabbnak ismertem meg mind a családtervezés, mind általános életvezetési döntéseik kapcsán. K. Sz. (1983), négygyerekes anyja a szülések után minden alkalommal spirált tetetett fel, melyet csak akkor vetetett le, mikor párjával döntöttek a következő gyerek vállalásáról.

Többektől hallottam, hogy szívesen keresnének tartós megoldást a teherbeesés elkerülésére, és foglalkoztatja őket a művi meddővé tétel lehetősége. Ennek az

⁵² NEMÉNYI, 2006. 604.

⁵³ NEMÉNYI, [é. n.].

⁵⁴ K. H. (1992) az aktuális várandósága kapcsán jegyezte meg nekem egy beszélgetés alkalmával: „*Jajj, Lilla, nem tudom mit csináljak. Egyik nap úgy érzem, hogy elvetetem, megbeszélem a védőnővel, hogy megyek a papírokért. De a gyerekek sírnak, hogy ne tegyem, úgy ragaszkodnak hozzá. És nem tudom, miért, de ehhez a gyerekhez én is ragaszkodom. Tudod, én, ha elhatározom magam, akkor már másnapra elintézem, hogy megyek az abortuszra. Ezelőtt már nyolcat vetettem, de most ehhez úgy ragaszkodom, nem tudom, miért.*”

⁵⁵ „*Hát de most nem igaz, hogy az a nő dolga, hogy ha nem akar terhes lenni, akkor tegyen róla?*” P. An. (1990).

eljárásnak az 1997. évi CLIV. törvény 187. §-a foglalja össze a jogszabályi hátterét. Az itt leírtak értelmében a 40. életévét betöltött, vagy 3 gyermekkel rendelkező személyek kérhetik a procedúra végrehajtását, ugyanakkor a döntésük megszületését követően 6+6 hónapos átfutással kerülhet csak sor a műtetre.

Az általam megkérdezett nők egyáltalán nem egy transzparens, egyértelmű és egységes gyakorlatról számoltak be. Sok esetben azt mesélték, hogy az általuk felkeresett orvosok egyéb feltételekhez is kötötték a műtét elvégzését: a meglévő három gyerek között mindkét nemből kell, hogy legyen, vagy ha azonos neműek a gyerekek, akkor mindhárom szülés hasi úton, császármetszéssel történt. Ahogy korábban is említettem, volt, aki kifejezetten rossz néven vette, amikor az orvos túlzott előzékenységgel ajánlotta neki a művi meddővé tételi eljárást. Ugyanakkor hiába elérhető rengeteg nehéz helyzetben lévő roma nő számára már meglévő gyermekeik száma alapján az eljárás, ha azt a társadalombiztosítás nem támogatja. A kórházak által megszabott több tízezer forintos árat épp a leginkább rászorulóknak nem engedhetik meg maguknak. Megítélésem szerint ez a helyzet egy olyan strukturálisan diszkriminatív gyakorlat, mely hátrányosan megkülönböztet minden rászoruló, hátrányos helyzetű nőt – köztük jelentős mértékben a romákat. Idősebb asszonyokkal beszélgetve derült ki, hogy az egészségügyben dolgozók is érzékelik a helyzet igazságtalanságát és az anya kérésére, amennyiben császármetszésre kerül sor és egyébként megfelel a művi meddővé tétel feltételeinek, „fű alatt” elvégzik a műtétet.⁵⁶

Változó idők – változó gyakorlatok?

Ugyan a múlt gyakorlatai a mai napig élnek és hatnak a Tabánban, az elmúlt 10–15 év mégis sok változást hozott a telepen. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat folyamatos jelenléte és az emiatt el nem apadó, rendszeres adományok, a közelben megnyitott gyárak és logisztikai központok kínálta munkalehetőségek, a nők növekvő mértékű munkába állása mind hozzájárultak ahhoz, hogy a családok jelentős része általában véve nagyobb anyagi biztonságban él, mint a 2000-es évek első évtizedében. Kolléganőm, Némethné Fiel Gabriella 10 évvel ezelőtt kezdett a telepen dolgozni, így emlékezett vissza az akkori időkre:

„Volt olyan gyerekem, aki leckeírás közben kiesett a padból. Mikor kérdeztem, evett-e, mondta, hogy igen, tésztát. Tegnap ebédre. Volt a tanodában kenyér, lekoár, gyorsan

⁵⁶ K. Sz.: „... és neki is császár volt, de megbeszélte az orvossal, hogy ha már úgylis felvágják, akkor el is kötik.”

L. L.: „Fizetnie sem kellett érte?”

K. Sz.: „Így akkor nem kellett neki...”

L. L.: „És mi került bele a zárójelentésbe? Mivel indokolta az orvos az elkötetést?”

K. Sz.: „Hát kitalált valamit, hogy életveszélyben volt vagy valami ilyesmit, és hogy ezért elkerülhetetlen volt, hogy elkösse.”

L. L.: „De akkor ez gyakran előfordul, hogy meg lehet beszélni az orvossal?”

K. Sz.: „Hát, ha császár, akkor igen. Nézd meg azt a másikat is, ő négyet szült természetesen, neki nem lehetett megoldani, hogy elkössék. De ha császár, akkor általában megoldják, hogy meg legyen csinálva.”

megettettem. Azután már direkt figyeltünk rá, hogy valami ennivaló mindig legyen, hogy ha jönnek és látjuk, hogy kell, tudjunk nekik adni. Éhesen nem lehet leckét írni. Na, ilyen szegénység volt akkor.”⁵⁷

A családok anyagi helyzetének javulása, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nyújtotta szolgáltatások (segítséget nyújtanak a hivatalos és orvosi ügyek intézésben, szükség esetén fuvart biztosítanak, adósságrendező és pénzügyi tanácsadásra van lehetőség, tárgyi adományokat osztanak, gyerekeket fejlesztenek, korrepetálnak, munkahelyeket teremtenek helyben, felnőttképzési lehetőségeket szerveznek stb.) más tényezők mellett hozzájárultak ahhoz, hogy – Deákné Juhász Katalin modellprogram-vezető megállapítása alapján – hosszú évekig nem volt extrém fiatal várandós a telepen.⁵⁸

Természetesen, ami a Tabánban korai, az osztársadalmi szinten az extrém kategóriába esik (13–14 év). A helyi viszonyokat és eltérő demográfiai jellemzőket jól érzékelteti, hogy a 17–18 éves korú lányok esetében a teherbeesés már a legtöbbször a tudatos családbővítés felé tett lépés, amit a családok is elfogadnak.⁵⁹ Többen vannak a most 18–25 éves korosztályban, akik már szültek, de tudatosan kitolják a további gyermekvállalás időpontját, és eleve nem gondolkodnak kettőnél több gyerekes családmóddal. K. Me. (2000) és K. Kl. (1998) mindketten úgy érzik, egy gyermekkel is teljes az életük, és ugyan nem vetik el a lehetőségét a családbővítésnek, ezt inkább húszas éveik második felére tervezik. H. Al. (2003), egy egyéves kisfiú édesanyja, a közelmúlt ismét várandós lett. A családdal egyetértve, noha lakhatásuk megoldott és párkapcsolata stabil, a terhesség megszakítása mellett döntöttek. Amikor az okokról kérdeztem, azt említette, hogy a kicsi gyereke mellett nem vágyik újabb kisbabára. Az említett három lány, K. Me. (2000), K. Kl. (1998) és H. Al. (2003) esetében is közös, hogy párkapcsolatuk kezdete jóval megelőzte a gyerekvállalás időpontját. Mindhárman 13–17 éves koruk között ismerkedtek meg párjukkal, és legkevesebb 3 évvel később váltak szülővé.

Döntésük háttere felől érdeklődve a sokgyerekes léttel járó nehézségek elkerülését, egészségügyi kockázatokat, saját karrier vágyát és a kevesebb gyerekkel járó nagyobb szabadságot említették. Saját várandóságomról beszélgetve többször elhangzott, hogy ők jelenleg mennyire nem vágnak az újszülött gondozásával

⁵⁷ Némethné Fiel Gabriella Piroska (Az interjú készítésének ideje: 2021. november 12.)

⁵⁸ Janky Béla 2005-ben a KSH és a 2003-ban végzett országos „cigányvizsgálat” adatai alapján röviden áttekintette a roma nők gyermekvállalási magatartásának néhány sajátosságát. Ennek egyik konklúziója a korai gyermekvállalással kapcsolatban, hogy nem rajzolódik ki egységes tendencia a magyarországi roma közösségek esetében. (JANKY, 2005b.) Ez a megállapítás az elmúlt közel húsz évben sem veszített érvényességéből, így az általam leírt, kvalitatív adatok sem alkalmasak arra, hogy a monori romatelepen kívül érvényes, általános tanulságokkal szolgáljanak.

⁵⁹ A tanulmány szempontjából nincs központi jelentősége, de fontos megemlíteni, hogy a lakhatási viszonyok miatt ez mégsem feltétlenül jelent teljes önállóodást és teljes értékű felnőtté válást. A legtöbb esetben a fiatal szülők még éveig az egyik fél szüleivel közös háztartásban élnek. Utóbbiak, mint a többgenerációs család vezetői, jellemzően munkaképes koruk végéig megőrzik dominanciájukat. A helyzet átalakul, amikor a fiatal pár tagjai válnak a fő kenyérkeresővé, de az idős szülők nyugdíja, segítsége a háztartás vezetésében és a gyerekek körül továbbra is nélkülözhetetlen. Azt látjuk tehát, hogy a gyermekvállalás a felnőtté váláshoz vezető fontos lépcsőfokok egyike, de legtöbb esetben nem jelent teljes függetlenedést.

járó kihívásokra és mennyire jó érzés, hogy saját keresettel rendelkeznek, nagyobb szabadságuk van a szabadidejük eltöltésében, szociális életük újra élénkebbé vált. Jelenleg egyikük sem rendelkezik önálló lakhatással, a közeljövővel kapcsolatos tervek között a teljes függetlenedés szerepel célként az újabb gyerek vállalása helyett.

Összefoglalás

Csepeli György egy 2008-as tanulmányát a következő szavakkal zárja: „*Nincs tovább mit kutatni. Az újabb és újabb közvéleménykutatások nem hoznak új információt. A románia roma viszony eljutott a forrópontig. Eljött a tettek ideje.*”⁶⁰ Szerencsésnek érzem magam, hogy a romatelepen végzett napi munkám során a tetteimmel is hozzájárulhatok ahhoz, hogy a sokszor rendszerszintű kirekesztő gyakorlatok ellenében is esélyt adjunk a roma fiataloknak. Ugyanakkor meg vagyok róla győződve, hogy a kutatások sem veszítették el létjogosultságukat.

Saját célkitűzéseim között első helyen szerepelt, hogy az általam publikált anyag ablakot nyisson egy sokszorosán megbélyegzett csoport, a roma nők életére. Kutatásom kiindulópontja az volt, hogy a romatelepen élő nők jelentős része, minden interszekcionális hátránya és korlátozott mozgásterére ellenére, az életét meghatározó döntéseiket – a romákat ösztönös, impulzív, naiv embereknek látó sztereotipikus megközelítésekkel szemben – még olyan szélsőséges esetekben is, mint a serdülőkori gyermekvállalás, tudatos, kontrollált módon hozza meg. Amennyiben pedig ettől eltérő mintát látunk kirajzolódni, az nem a vélt etnikus vagy gender-alapú okokra vezethető vissza, hanem az érintettek alacsony szocioökonómiai státuszára.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALBERT

- 2018 ALBERT Ákos: Százmilliók mennek a monori szegénytelep felszámolására, a német EP-képviselő mégis Afrikához hasonlította. *444.hu*, (2018. május 19.) (<https://444.hu/2018/05/19/szazmillio-k-mennek-a-monori-szegenytelep-felszamolasa-a-nemet-ep-kepviselo-megis-afrikahoz-hasonlitotta> – Utolsó letöltés: 2022. március 10.)

BALÁZS

- 2020a BALÁZS András: A fővárosi roma szegény családok kapcsolathatárai. *Metszetek*, 9. (2020) 1. sz. 97–120.
- 2020b BALÁZS András: A Magdolna negyedben élő roma szegény családok társas kapcsolatai és baráti viszonyai. *Socio.hu*, 10. (2020) 3. sz. (<https://socio.hu/index.php/so/article/view/827/829> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 12.)

⁶⁰ CSEPELI, 2008.

BALOGH

- 2017 BALOGH Lídia: A nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés lehetőségei Magyarországon. Közpolitikai állásfoglalás. In: *A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai*. Szerk.: JUHÁSZ Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 2017. 24–31.

BÉKI

- 2013 BÉKI Orsolya: A serdülőkori gyermekvállalás lehetséges okai egy cigánytelepen. *Belvedere Meridionale*, (2013) 3. sz. 117–129.

BRUBAKER

- 2002 BRUBAKER, Rogers: Ethnicity without Groups. *European Journal of Sociology*, XLIII. (2002) 2. sz. 163–189.

CSEPELI

- 2008 CSEPELI György: Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban. (http://csepele.hu/pub/2008/csepele_ciganyok_gadzok.pdf - Utolsó letöltés: 2022. március 23.)

CSILLAG

- 2021 CSILLAG Péter: A telepen nincs forgatókönyv – Monoron a sáros udvaron is rúgják a labdát. *Nemzeti Sport*, (2021. december 21.) (https://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/a-telepen-nincs-forgatokonyv-monoron-a-saros-udvaron-is-rugjak-a-labdat-2866989 - Utolsó letöltés: 2022. március 12.)

DOROS

- 2017 DOROS Judit: Éljen soká Regina! *Népszava Online*, (2017. május 11.) (https://nepszava.hu/1128960_eljen-soka-regina - Utolsó letöltés: 2022. április 12.)

DUPCSIK

- 2009 DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
[é. n.] DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányvizsgálatok cigányképe*. [H. n.], [É. n.], [K. n.] (<https://tte.hu/media/pdf/ciganykep.pdf> - Utolsó letöltés: 2022. szeptember 3.)

DURST

- 2007 DURST Judit: Több a kára, mint a haszna: születésszabályozás a gettóban. *Demográfia*, 50. (2007) 1. sz. 74–103.
2010 DURST Judit: „Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel...” Etnicitás és reprodukció. In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 173–194.
2011 DURST Judit: A Látogató. *Beszélő Online*, 16. (2011.) 3. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-latogato> - Utolsó letöltés: 2022. augusztus 7.)

FEHÉR-VIRÁG

- 2014 FEHÉR Katalin – VIRÁG Tünde: Élet egy kisváros peremén. *Tér és Társadalom*, 28. (2014) 3. sz. 50–65.

FEISCHMIDT

- 2007 FEISCHMIDT Margit: Az antropológiai terepmunka módszerei. In: *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Szerk.: KOVÁCS Éva. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2007. 223–233.
- 2010 FEISCHMIDT Margit: Megismerés és elismerés: Elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Szerk.: FEISCHMIDT Margit. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 7–29.

FÓNAI-FÁBIÁN-FILEPNÉ NAGY-PÉNZES

- 2007 FÓNAI Mihály – FÁBIÁN Gergely – FILEPNÉ NAGY Éva – PÉNZES Mariann: Szegénység, egészség és etnicitás. Északkelet-magyarországi kutatások empirikus tapasztalata. *Szociológiai Szemle*, 17. (2007) 3–4. sz. 53–81.

GÉCZY-VARGA

- 2020 GÉCZY Dorottya – VARGA Zsófia: A kulturális különbségeken túl: nemi reprezentációk és nemi identitás fenyegetettség a roma és nem-roma társadalomban Magyarországon. *Acta Sana*, XIII. (2020) 1. sz. 3–13.

GEERTZ

- 2001 GEERTZ, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Szerk.: GEERTZ, Clifford. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 194–226.

HUSZ

- 2011 HUSZ Ildikó: Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54. (2011) 1. sz. 5–22.

IGNÁCZ

- 2020 IGNÁCZ Judit: A roma nők természetes élőhelye és életmódja. *Mérce Online*, 2020. december 5.
(<https://merce.hu/2020/12/05/a-roma-nok-termeszetes-elohelye-es-életmodja/> – Utolsó letöltés: 2022. május 2.)

JAKAB

- 2017 JAKAB Bianka: A korai szülés problémája az iskolában. In: *Egyenlő esélyek, lehetőségek és megoldások. Válogatott tanulmányok az Esélyért Társadalmi Műhely munkáiból*. Szerk.: BARTÓK Boglárka – FERENCsik Marcell – KEGYES Erika – FEKETE Sándor. Miskolc, Nyomdabox Kft., 2017. 163–172.

JANKY

- 2005a JANKY Béla: A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szerk.: NAGY Ildikó – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH István

György. Budapest, TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 2005. 136–148.

- 2005b JANKY Béla: A gyermekvállalás időzítése a cigány nők körében. *Beszélő Online*, 10. (2005) 1. sz.
(<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-gyermekvallasas-idozitese-a-cigany-nok-koreben> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 22.)

KISS

- 2011 KISS Dávid: *Cigánytelep nyolctól négyig. Dávid naplója*. Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, 2011.

KÓCZÉ–NEMÉNYI–SZALAI (SZERK.)

- 2017 KÓCZÉ Angéla – NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia (szerk.): *Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*. Budapest, MTA TK Szociológiai Intézet, 2017.

KOVÁCS

- 2009 KOVÁCS Éva: Fekete testek, fehér testek. *Beszélő Online*, 14. (2009) 1. sz.
(<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-testek-feher-testek> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.)

KRICSFALUSI

- 2017 KRICSFALUSI Beatrix: Asszonyok az önbecsülés szélén. *Revizor – a kritikai portál*, (2017. május 15.)
(<https://revizoronline.com/hu/cikk/6650/szivhang-eljen-soka-regina-trafo> – Utolsó letöltés: 2022. április 22.)

LAJOS

- 2015 LAJOS Veronika: Mozgásban a világ. A több színterű etnográfia (*multi-sited ethnography*) kérdése. In: *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Szerk.: JAKAB Albert Zsolt – KINDA István. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Székely Nemzeti Múzeum – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2015. 163–172.
- 2020 LAJOS Veronika: Nők és szociokulturális idegenség. A feminizmus tudománytörténeti vázlat a szociokulturális antropológiában. *Szellem és Tudomány*, 11. (2020) 1. sz. 62–87.

LETENYEY

- 2012 LETENYEY László: *Kulturális antropológia. Elmélettörténet*. Budapest, Typotex Kiadó, 2012.

NAGY

- 2019 NAGY Károly Zsolt: A kulturális antropológiai munka módszertana. *Tabula – A Néprajzi Múzeum online folyóirata*, 20. (2019) 1–33.

NEMÉNYI

- 1998 NEMÉNYI Mária: Terhesség, szülés, gyermekgondozás. Cigány anyák a magyar egészségügyben. *Esély: Társadalom és szociálpolitikai folyóirat*, 9. (1998) 2. sz. 20–56.
- 1999 NEMÉNYI Mária: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselkedések a roma nők körében. In: *Cigányok Magyarországon. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. Szerk.: KEMÉNY István – GLATZ Ferenc. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999. 103–138.
- 2001 NEMÉNYI Mária: Többség – kisebbség – intézmények. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. A Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal által rendezett országos kisebbségkutató konferencia előadásából*. Szerk.: SISAK Gábor. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2001. 277–283.
- 2006 NEMÉNYI Mária: Cigány anyák az egészségügyben. In: *Eltérő nézőpontból. Tanulmányok a magyarországi cigány/roma közösségek kulturális törekvéseiről és a többség intézményesült „cigány képéről.” Antropológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: SZUHAY Péter. Budapest, [K. n.], 2006. 555–639.
(<http://www.tarsadalomkutatás.hu/multimedia/pdf/antropol.pdf> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 27.)
- é. n. NEMÉNYI Mária: Szegénység – etnicitás – egészség. *Sulinet.hu*.
(https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/kisebbségek_kisebbsége/pages/kk_05_nemenyi.htm – Utolsó letöltés: 2022. június 22.)

NÉMETH

- 2015a NÉMETH Krisztina: A terepmunka és a kutatói pozíció reflektálása mint az értelmezés rejtett erőforrása. In: *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Szerk.: VIRÁG Tünde. Budapest, Argumentum Kiadó, 2015. 27–44.
- 2015b NÉMETH Krisztina: Szegregátum vagy etnikus szomszédság? Egy dunántúli kisváros „szegregátuma” a diskurzusok és köznap cselekvések tükrében. In: *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Szerk.: VIRÁG Tünde. Budapest, Argumentum Kiadó, 2015. 243–259.

PETŐ–SVÉGEL

- 2021 PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbij hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera Ad Astra*, VIII. (2021) 1. sz. 50–70.

PÓCSIK

- 2014 PÓCSIK Andrea: Láthatóvá tenni. A romaképelemzés elmélete és gyakorlata. *Apertúra*, (2014 nyár-ősz).
(<https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/pocsik-lathatova-tenni-a-romakepelemzes-elvelete-es-gyakorlata/> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 11.)

PRÓNAI

- 1997 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története. *Magyar Tudomány*, 42. (1997) 6. sz. 729–740.

- 2002 PRÓNAI Csaba: A cigány kultúra kutatásának etikai problémája. In: *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése*. Szerk.: A. GERGELY András. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 237–243.
- 2004 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (Három példa). In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Szerk.: KOVÁCS Nóra – OSVÁT Anna – SZARKA László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 253–273.
- 2007 PRÓNAI Csaba: A cigány kultúrák antropológiája. In: *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szerk.: BOGLÁR Lajos – PAPP Richárd. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007. 206–217.
- 2010 PRÓNAI Csaba: A kulturális antropológiai cigánykutatások történetének összefoglaló vázlat (1951–1987) In: *Romológiai ismeretek újságíróknak*. Szerk.: BALÁZS Géza. Budapest, DUE Médiahálózat, 2010. 28–45.

SZUHAY

- 1995 SZUHAY Péter: Cigány kultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *BUKSZ*, 7. (1995) 3. sz. 329–330.
- 2006 SZUHAY Péter: Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimitásáig. In: *Eltérő nézőpontból. Tanulmányok a magyarországi cigány/roma közösségek kulturális törekvéseiről és a többség intézményesült „cigány képeről.” Antropológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: SZUHAY Péter. Budapest, [K. n.], 2006. 355–368.
(<http://www.tarsadalomkutatás.hu/multimedia/pdf/antropol.pdf> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 27.)

VÁRADI-VIRÁG

- 2015 VÁRADI Mária Monika – VIRÁG Tünde: A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 25. (2015) 1. sz. 89–113.

Menyhárt Barbara

Társadalmi egyenlőtlenségek feltérképezése

A fogyatékossgal élő személyek közötti nemi különbségek a statisztikák tükrében*

Az utóbbi évtizedben az Európai Unió legtöbb tagállamában nőtték a társadalmi egyenlőtlenségek, ez a tendencia pedig aggályokat vet fel a gazdasági növekedés fenntarthatósága, a társadalmi kohézió és a növekedés inkluzív jellege szempontjából.¹ Az egyenlőtlenség egy többdimenziós kihívást jelent, és számos különböző formát ölthet. Az egyik válfaja, az elért eredmények, vagyis a *jövedelem és vagyon terén mutatkozó egyenlőtlenség*, amely azt mutatja meg, hogy miként oszlik el egy gazdaságban a megkeresett jövedelem, illetve az örökölt vagyon a népességen belül. A másik az *esélyegyenlőtlenség*, amelynek mérséklése nehezen mérhető, de fontos társadalompolitikai cél, és amelynek megvalósításával kapcsolatban jellemzően nagyobb egyetértés uralkodik, mint az egyenlő eredmények megvalósítását illetően. Az egyenlőtlenség harmadik dimenziója a *nemek közötti különbség*, amelyre jelen tanulmány is fókuszál, azzal kiegészítve, hogy e kutatás keretei között egy eleve marginalizált társadalmi csoport nemi különbségei kerülnek górcső alá. Amint arra az elemzés igyekszik rávilágítani, a fogyatékossgal élő személyek² csoportján belül a nemi különbségek számottevőek, a fogyatékkal élő nők minőségileg eltérő és jóval hátrányosabb helyzetbe kerülnek a jövedelmi helyzet tekintetében és az ehhez kapcsolódó területeken, mint férfitársaik.

Kifejezetten a fogyatékossgal élő nők társadalmi helyzetének és az őket érő egyenlőtlenségek vizsgálatát az motiválta, hogy a sajátos helyzetük, női szerepük

* A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ PİKETT, 2013.

² Hazai viszonylatban az 1999. évi XXVI. a *fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról* szóló törvény 4.§ a) pontjában a következőképpen definiálja a fogyatékossgal élő személyt: „az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja.”

kevésbé jelenik meg a hazai fogyatékoságpolitikában, továbbá a női emancipációs mozgalom vagy a feminista filozófia sem szentel kellő figyelmet a tapasztalataiknak, ezek nem kerülnek be az elméleti diskurzusba. Az interszekcionalitás jelensége Kimberlé Crenshaw afroamerikai feminista jogász nő írásai nyomán vált ismertté. A fogalom definíciójának megalkotásakor és közpolitikai relevanciájának megfogalmazásakor a szerző az interszekcionális hátrányokat két nagy csoportba sorolta. Elkülönítette egyrészt a *strukturális interszekcionalitást*, amelyben az egyenlőtlenségi kategóriák találkozása minőségileg más hátrányokat hoz létre, és a csoport tagjainak helyzetét egyszerre két vagy több jelentős társadalmi probléma is meghatározza, amelyek hatására szinte „rendszerszerűen” szenvednek el sérelmeket. Másrészt pedig megalkotta a *politikai interszekcionalitás* fogalmát, ezzel a hátrányok egy másik dimenzióját leírva, amely szerint a többszörösen hátrányos helyzetű csoportok igényeit a közpolitikai szereplők nem tudják figyelembe venni, ugyanis előfordul, hogy egyféle tulajdonságra fókuszálnak, és e szűk megközelítés miatt láthatatlanok maradnak azon személyek vagy csoportok tapasztalatai, akiket egyszerre több attribútum is korlátoz.³ Ez a fogyatékosággal élő nők esetében azt jelenti, hogy az ő problémáikat, érdekeiket és szempontjaikat sem a nők, sem pedig a fogyatékosággal élő személyek esélyegyenlőségének előmozdításáért dolgozó társadalompolitikai szereplők és programok nem tudják kellő mértékben figyelembe venni. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy miként alakul a fogyatékosággal élő személyek társadalmi helyzete Magyarországon, és milyen tendenciák figyelhetők meg a csoporton belül, kifejezetten a fogyatékosággal élő nők és férfiak tekintetében. Az áttekintett vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom, valamint a Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (European Institute for Gender Equality, EIGE) 2014 és 2019 közötti Magyarországra vonatkozó adattábláinak másodelemzése révén láthatóvá vált a fogyatékosággal élő nők hazai helyzetének egy szegmense. Az eredmények ráirányítják a szakmai figyelmet a fogyatékosággal élő személyek helyzetére és a csoporton belüli nemi különbözőségekre, valamint diskurzust kezdeményeznek a fogyatékosággal élő emberek, különös tekintettel a fogyatékosággal élő nők helyzetéről és társadalmi inklúziójuk támogatásáról.

A fogyatékoság mint komplex társadalmi jelenség

Az ENSZ Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezménye úgy fogalmaz, hogy a fogyatékoság egy dinamikus, változó fogalom, és hogy tulajdonképpen a fogyatékosággal élő személyek és az attitűdbeli, illetve a környezeti akadályok kölcsönhatásának következménye az, ami a társadalomban való teljes értékű részvételben gátolja az érintetteket. Így a fogyatékoság az adott személy és az őt körülvevő társadalmi és fizikai környezet közti dinamikus kölcsönhatás eredménye, ahol különös jelentőséggel bírnak a személy egyéb tulajdonságai, például a neme.

A WHO 2001-ben megjelent, *A funkcióképesség, a fogyatékoság és az egészség nemzetközi osztályozása* című kiadványa a következőképpen fogalmazott: „A fogyatékoság

³ CRENSHAW, 1989.

nem személyes tulajdonság, sokkal inkább állapotok bonyolult összessége, amelyek közül számosat a társadalmi környezet hoz létre.”⁴ Ebből is kitűnik, hogy a fogyatékoság nem csupán biológiailag vagy medikálisan, hanem társadalmilag is meghatározott állapot; mondhatni a fogyatékoság kevésbé az adott személy attribútuma, inkább a környezet alkalmazkodóképességének a hiányossága vagy kudarca. Maga a *fogyatékosággal élő személy* megnevezés a mai napig a legismertebb és legmegfelelőbbnek tartott kifejezés, habár ezt a jellemzett csoportok tagjai gyakorta bántónak és diszkriminatívnek tartják. Bár a kifejezés önmagában nem utal a társadalmi környezet jelentőségére, mégis jól illeszkedik a magyar nyelv hagyományaihoz, és a hangsúlyt a személyre, az emberre helyezi az állapot helyett.

A fogyatékoság hatalmi kérdés is. Könczei György szerint „a létrehozott, kialakított és módosított viszonyok ugyanis elsősorban hatalmi jellegűek, amely jelleg azonban nem csupán, s nem is főként a politika síkján jelenik meg, hanem a társadalom legkülönbözőbb szintjein és mélyrétegeiben”.⁵ Ez a hatalmi elem pedig világosan látható, amikor megvizsgáljuk a fogyatékosággal élő személyek akadálymentes részvételét az oktatásban vagy a foglalkoztatásban, a hozzáférésüket a megfelelő színvonalú egészségügyi és szociális szolgáltatásokhoz, a lehető legszélesebb értelemben vett társadalmi inklúziójuk megvalósulását és a társadalmi részvételre való egyenlő esélyeiket, vagyis inkább mindezek hiányosságait és diszfunkciót.

A témában zajló kutatások – amelyek tárgya a fogyatékoság mint komplex társadalmi jelenség és/vagy hatalmi kérdés –, tulajdonképpen az emberi létezés legalapvetőbb aspektusát kutatják: a testek és elmék végtelen változatosságát.⁶ A társadalomtudósok, különösen a szociológusok már a múlt században is különböző módszerekkel kutatták a fogyatékosággal kapcsolatos jelenségeket. Az 1960-as évektől kezdődően olyan kutatások szerveződtek, amelyek vizsgálták például a szakemberek szerepét, a fogyatékoság és szegénység kapcsolatát és a stigmák jelentését.⁷ Az 1970-es évektől a társadalmi mozgalmak egyre eredményesebben hívták fel a figyelmet a fogyatékosággal élő személyek helyzetére, és egyre hatékonyabbnak bizonyultak a csoport társadalmi integrációja érdekében tett erőfeszítések. A fogyatékosággal élő embereknek azonban napjainkban is meg kell küzdeniük az állapotukból adódó stigmával, és a stigma viselésének következtében létrejövő szociális státusszal összefüggő megkülönböztetésekkel, amely az életük minden szakaszát és területét áthatja.

Erving Goffman 1963-ban egy olyan élethelyzet jellemzésére alkalmazta a stigma kifejezést (görög eredetű kifejezés, eredeti jelentése jel, jegy, bélyeg, ismertetőjegy), amely többségében nem kívánatos, ahogy fogalmazott, „*diszkreditáló*”.⁸ Goffman egy olyan sajátos viszonyt ír le ezáltal, amely egy jellemvonás és egy sztereotípiá között áll fenn, egy olyan állapotot, amely a normalitás ellentétpárjaként is definiálható. A goffmani értelemben vett stigmának alapvetően három típusát különböztetjük meg: 1) testi fogyatékoságot, fizikai „torzulásokat”; 2) az egyéni jellem szégyenfoltjait, gyengeségeit; 3) valamint a faji, nemzeti és vallási hovatartozási,

⁴ WHO, 2004. 20.

⁵ KÖNCZEI, 2002a. 24.

⁶ DAVIS, 2013.

⁷ BARNES, 2009.

⁸ GOFFMAN, 1998.

ügynevezett „törzsi” stigmákat. Míg Goffman kifejezetten a testi fogyatékos-sággal élő emberek stigmáiról értekezik, Könczei kiegészíti ezt a szellemi/mentális, valamint az érzékszervi fogyatékos-sággal és egyéb állapotokkal, hiszen nem csak a jól látható fogyatékos-sággal rendelkezők válhatnak stigmatizálttá.⁹ Erre egyébként maga Goffman is utal implicit módon, a stigmatizáltak második csoportjának körülírásával. A fogyatékos-sággal élő személyek mint stigmatizált egyének a többségi társadalomtól eltérő megítélésben és bánásmódban részesülhetnek, ez pedig a legtöbb esetben diszkriminációt, kirekesztést, akadályoztatást, egyenlőtlen elbánást és korlátozott társadalmi hozzáférést eredményez például az oktatáshoz, a munkaerőpiachoz vagy a különböző szolgáltatásokhoz. A stigma, a megjelöltség, a címkézés gyakorlatán keresztül kapcsolódik az előítéletes magatartáshoz, a stigmával megjelölt emberekkel szembeni előítéletek pedig viszonylag egyszerűen alakulnak ki és termelődnek újra. A történelem során a különböző korokban, az eltérő kultúrák változatos módokon viszonyultak a fogyatékos-sággal élő emberekhez: hol megtagadták és elvették tőlük az élethez való jogot, átokként vagy büntetesként tekintettek az állapotra, hol pedig pozitív, különleges vagy akár mágikus képességekkel ruházták fel ezeket a személyeket.¹⁰ Napjainkban jellemzően a fogyatékos-sággal élő személyek olyan előítéletekkel szembesülnek, amelyek gyerekesnek, haszontalannak, gyengének, munkaképtelennek, tehernek, az önálló, szabad életre és döntéshozatalra képtelennek bélyegzik őket. Gordon W. Allport alapvetően az előítéletes magatartás két fő típusát mutatja be: az etnikai és a vallási csoportokkal kapcsolatos előítéleteket.¹¹ Legfontosabb megállapítása ugyanakkor a fogyatékos-sággal élő emberekkel szembeni előítéletekre éppúgy érvényes: ilyenformán az előítélet vagy megmarad az érzések, érzelmek szintjén, vagy kifejezésre jut a cselekvés által.

A hátrányos megkülönböztetésnek vagy diszkriminációnak mára könyvtárnyi szakirodalma gyűlt össze és valamennyiben közös, hogy a diszkriminációt három kulcsfeltétel mentén határozzák meg, mégpedig: 1) a különbségtétel ésszerűtlen és nem indokolható; 2) negatív hatással van az érintettre; 3) ez a negatív hatás a különbségtételből ered. A mindennapi életben a diszkrimináció bármely formája jellemzően stigmatizáló és előítéletes. A stigma mértékét, az adott személlyel vagy csoporttal kapcsolatos előítéleteket, valamint a cselekvésben manifesztálódó diszkrimináció formáját, súlyosságát és gyakoriságát befolyásolhatja a fogyatékos-ság típusa, az adott állapot áthatóságának mértéke, de akár a személy neme is. Úgy tűnik, az intellektuális képességzavarral élő személyeket negatívabban érinti a stigmatizálás, mint a fizikai akadályozottsággal élő populációt, továbbá a nőket és lányokat súlyosabban érinti, mint a férfiakat.¹² A fogyatékos-sággal élő emberek csoportja, bár jól körülírható, rendkívül diverz, hiszen a fogyatékos-ság jelen van a társadalom minden rétegében, kereszteződik etnikumokkal, vallásokkal, genderidentitásokkal, szexuális irányultságokkal, eltérő szocioökonómiai osztályokkal.

⁹ KÖNCZEI, 2002a.

¹⁰ KÖNCZEI, 2002b.

¹¹ ALLPORT, 1999.

¹² BOND, 2017.

Fogyatékoság és társadalmi nem

Mindezen kontextusokat figyelembe véve Dan Goodley kitágítja a fogyatékoság fogalmát a feminizmus elmélete segítségével, és olyan érzékeny témákat von vizsgálat alá, amelyek korábban kívül estek a fogyatékoságkutatások főáramán. Olyan kérdéseket fogalmaz meg, mint például, hogy mit jelent az ember a 21. században, vagy hogy milyen napjaink ideáltipikus, ép, autonóm állampolgára.¹³ Haney alapján Magyarországon is látjuk, hogy még a jólét határainak újrarajzolása is hatással volt az idők során a nemek közötti kapcsolatokra, és meghatározta a nők és férfiak „megfelelő” tulajdonságait és felelősségeit.¹⁴

Azok a narratívák, amelyek a fogyatékoságot a normalitás ellentétpárjaként fogják fel és negatív társadalmi helyzetként határozzák meg, táplálják a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni diszkriminációt. A normalitás kereteinek tágítása önmagában nem elegendő, hiszen a cél nem az, hogy a fogyatékoság is beférjen ebbe a szűkös koncepcióba, hanem az, hogy megkérdőjelezésre kerüljenek a konvencionális normák és a hegemonia. Hernádi szerint „az egyetlen lehetőség arra, hogy a fogyatékoságot is az emberi létezés legitim és értékes módjaként láttassuk, ha az adottnak vett normalitás fogalmát kérdőjelezzük meg”.¹⁵ Az épségről és fogyatékoságról való gondolkodás és az ezekről alkotott elméletek jelentősége pedig végső soron abban áll, hogy ezek az emancipáció és a kirekesztés elleni küzdelem eszközei.

Bár kétségtelen, hogy nem minden ember éli meg a fogyatékoság kirekesztő társadalmi élményét vagy a szexizmus elnyomását, azonban mindenki szembesül a normalitás, épségizmus (*ableism*)¹⁶ szorításával. Ez az épségizmus hozza létre a későmodern társadalom ideáltipikus állampolgárát, aki képes termelni és fogyasztani, eleget tesz a normalitássá emelt éptestű, fehér, heteronormatív férfiközpontúságnak. Ettől merőben eltérnek a fogyatékosággal élő nők, akik Braidotti szavait idézve többszörösen összetett, differenciált, sokarcú entitásnak számítanak.¹⁷ Nőiségük azonban mondhatni tünékeny, ahogy Hernádi fogalmaz:

„A testükkel kétféleképpen is megjelölt emberek, a fogyatékosággal élő nők leértékelődnek a szubjektummá válás folyamatában azzal, hogy pusztán alárendelt, deviáns, szabálytalan, kirekesztett testként képzelik el őket. Társadalmi láthatatlanságuk abból az előfeltételezésből indul ki, hogy testük aszexualis és nőietlen. Az a kulturális elvárás fogalmazódik meg velük szemben, hogy nőiségüket el kell takarniuk, hiszen nem teljes értékűek, nem nők, egyszerűen csak fogyatékosok. Így különös módon válnak egyszerre láthatatlanná és a többségi társadalom által egyszerre sztereotipikusan észleltté.”¹⁸

¹³ GOODLEY, 2014.

¹⁴ HANEY, 2002.

¹⁵ HERNÁDI, 2016. 116.

¹⁶ Az *ableism* jelentése *épségizmus, épségterror, kötelező épségelvárás.* (HERNÁDI, 2014.)

¹⁷ BRAIDOTTI, 2007.

¹⁸ HERNÁDI, 2009. 90.

A fogyatékossgal élő személyek helyzete Magyarországon

Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2011-es adatai alapján a teljes népesség 6,2%-a él valamilyen fogyatékossgal, és a 490,578 fő több mint fele, azaz 260,031 fő nő.¹⁹ A fogyatékossgal élő személyek és a többségi népesség korstruktúrája eltérő, a fogyatékossgal élő személyek körében alacsonyabb a gyerekek aránya, míg az idősebb korosztály felülreprezentált. Nemi különbségeket is látunk: a fogyatékossgal élő férfiak ötöde, a nők kicsivel kisebb aránya születésétől kezdve él fogyatékossgal, azonban a kor előrehaladtával ez az arány megfordul: a fogyatékossgal élő nők negyede 60 éves kora után vált fogyatékossgal élővé, míg ugyanez a férfiak 15%-ára igaz.²⁰ A 2016-os *Mikrocenzus* szerint a fogyatékossgal élő személyek száma 80 ezer fővel csökkent 2011-hez képest, így arányuk a teljes populáció 4,3%-át teszi ki.²¹ A fogyatékossgal élő személyek nemi megoszlásában nem történt változás, a nők aránya továbbra is 53%, akárcsak a teljes népességben. Az elmúlt évtizedben csökkent a magát fogyatékossgal élőnek valló népesség, és ez a csökkenés főleg a 60 évnél fiatalabbak között jelentős.²² Ugyancsak jelentősnek mondható az egyes csoportok, elsősorban az értelmileg akadályozottak és autizmussal élő népesség viszonylagos növekedése. A mindennapi tevékenységben és társadalmi részvételben súlyosan korlátozott fogyatékossgal élő személyek száma 150–270 ezer közöttire tehető, rájuk pedig különös figyelmet szükséges fordítani.²³

A fogyatékossgal élő személyeket a magyar társadalom egyik leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportjának tekintjük. Az érintettek számos nehézséggel küzdenek, melyek jelentősen befolyásolják a mindennapi életüket és a társadalmi normákhoz való igazodást. A fogyatékossgal élő személyek az egyik legnagyobb kisebbséget alkotják, és az e csoportba tartozók – az idős emberek után – az állami szolgáltatások legnagyobb létszámú felhasználóinak számítanak.²⁴

Kozma és szerzőtársainak kutatása alapján az iskolázottságra, egészségi állapotra és gazdasági aktivitásra vonatkozó adatokból kevés jelentős változás rajzolódik ki az évek során. Az ENSZ Egyezmény hazai ratifikálása és az ehhez kapcsolódó jelentős forrásokat felhasználó programok hatása nem látható, nem érhető tetten. Annak ellenére, hogy a nemzetközi irányvonal mentén történtek előremutató hazai lépések, ezek megrekedtek a jogalkotás szintjén, és érdemben nem javították a fogyatékossgal élő személyek társadalmi helyzetét, nem mozdították elő egyenlőtlenségeik csökkenését. Ezen túl a fogyatékossgalpolitika teljes mértékben nélkülözi az interszekcionális nézőpontot, érzéketlen a fogyatékossgal élő nők sajátos tapasztalataira és kedvezőtlen társadalmi helyzetére.

¹⁹ KSH, 2011a; KSH, 2011b.

²⁰ *Népszámlálás*, 2015.

²¹ A fogyatékossgal élő személyek népességen belüli arányának változásáról a később hivatkozott Kozma–Petri–Bernát szerzőhármas ír részletesen. Szerintük a fogyatékossgal élő személyek arányának csökkenése a természetes fogyás mellett több módszertani, társadalmi és demográfiai tényezőre is visszavezethető.

²² Jelentős nehézségekbe ütközik a fogyatékossgal élő emberek csoportjának statisztikai vizsgálata, ugyanis az adatok jellemzően önbesorolás vagy önbevallás alapján kerülnek felvételre.

²³ KOZMA–PETRI–BERNÁT, 2020.

²⁴ LAKI, 2013.

A fogyatékossgal élő személyek közötti nemi különbségek

A fogyatékossgal élő nők és férfiak helyzetét bármilyen szempontrendszer alapján vetjük is össze, megállapítható, hogy az eleve adott biológiai és pszichológiai eltérések mellett olyan nemi különbségek ismerhetők fel, melyek a társadalom patriarchális berendezkedésében gyökereznek és logikusan nem magyarázhatóak.²⁵ Balogh, Keveházi, Lord és munkatársainak kutatásai nyomán tudjuk, hogy a fogyatékossgal élő nők speciális hátrányai megjelennek az életük minden területén és szakaszában.²⁶

Gyermekkortól kezdődően a fogyatékossgal élő lányokat kevésbé készítik fel az önállóságra a fiúkhoz képest, ugyanis a fogyatékossgal élő gyermeket nevelők gondolkodása is gyakran nemi sztereotípiákkal terhelt. Kálmán szavaiival „a túlféltés ép, problémamentes lányok esetében is sokkal gyakoribb, mint a fiúgyermekeknél, fogyatékossgal felnövő lányoknál pedig kifejezetten hangsúlyossá válik [...] maguk veszik körül a lányukat, mintha önmagukkal szeretnék pótolni a barátnővel való víháncolást, a flörtölési próbálkozásokat a fiúkkal, a soha nem lesz férjet és gyermeket.”²⁷ Ehhez kapcsolódóan, a fogyatékossgal élő nők gyermekvállalása gyakran akadályoztatott, sőt jellemzően a szexuális edukációjuk sem valósul meg olyan formában, ahogy a nem fogyatékossgal élő lányok felkészítése és informálása. Szintén Kálmán úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy: „Amikor egy család lánygyermeket nevel, kimondottan és rejtetten, közvetlenül és példák útján, számtalan módon felkészíti a női szerepre. [...] Sérült lánygyermek esetében azonban, akinek a szülők megítélése szerint úgy sincs esélye a gyermekszülésre, a helyzet gyökeresen más. [...] Egyrészt féltik, hogy a terhesség és az anyaság fizikai terhei veszélybe sodornák, meghaladnák erőit, másrészt minnek is beszélneek egy koldusnak egy számára amúgy is elérhetetlen, kincsekkel teli világról.”²⁸ Mindeközben azonban a KSH²⁹ adatai alapján 2011-ben a 100 nőre jutó élve született gyermekek száma a 15 éves és annál idősebb fogyatékossgal élő nők esetén 166, tehát a fogyatékossgal élő nők gyakran édesanyák.³⁰ A rendelkezésünkre álló források alapján azonban a gyermekneveléshez kapcsolódó jogaik is korlátozottak, válás esetén a gyermek felügyeleti joga tekintetében gyakran diszkrimináció éri őket. A politikai döntéshozatalban való aktív és tartós jelenlétük tulajdonképpen nem valósul meg, de diszkriminációjuk szembetűnő a közszolgáltatásokhoz való hozzáférésben, oktatásban, pályaválasztásban és foglalkoztatásban egyaránt. A szegénységnek való kitettségük nagyobb, mint hasonló állapotban lévő férfiaké vagy nem fogyatékossgal élő nőtársaiké. Sajátos akadályokba ütköznek az egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférés területén, küzdeniük kell például azért, hogy részt vehessenek az egészségügyi ellátásuk kapcsán hozott döntésekben. De korlátozott a rehabilitációs szolgáltatásokhoz való hozzáférésük

²⁵ KÁLMÁN, 2002.

²⁶ BALOGH, 2016; KEVEHÁZI, 2016; LORD, 2016.

²⁷ KÁLMÁN, 2002. 433.

²⁸ KÁLMÁN, 2002. 436.

²⁹ KSH, 2011c.

³⁰ A hivatkozott statisztika szerint a 100 főre jutó élve született gyermekek száma a nagyothalló (184) és gyengénlátó (179) nők körében a legmagasabb és az autizmussal élő (28), illetve értelmileg akadályozott (40) nőknél a legalacsonyabb.

is, kevesebb eséllyel jutnak gyógyászati segédeszközökhöz és protéziseket nyújtó szolgáltatásokhoz. A prostitúció áldozatai között is felülreprezentáltak, és nem utolsó sorban különösen kiszolgáltatottak a nem alapú erőszak, illetve a szexuális visszaélések különböző formáival szemben.³¹

Az egymást keresztező egyenlőtlenségek rávilágítanak arra az eltérő valóságra, amellyel a nők és férfiak különböző csoportjai szembesülnek életük során. Az olyan attribútumok, mint a fogyatékoság, az életkor vagy az etnikum a társadalmi nemmel keresztezve különböző utakat alakít ki az emberek életében. A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete³² 2014 és 2019 között elérhető adataiból nyomon követhetőek a fogyatékosággal élő személyek csoportján belül a nemek közötti egyenlőség területén kirajzolódó trendek. Ezek közül jelen tanulmányban a jövedelemegyenlőtlenségek kerültek fókuszba, ezzel összefüggésben pedig az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság, a jövedelem és a foglalkoztatási szegregáció képezi vizsgálat tárgyát.

A *Mikrocenzus* adatai alapján a fogyatékosággal élő személyek összességében kevésbé iskolázottak, mint a népesség másik része, 12%-uk nem fejezte be az általános iskolát, mindössze 38%-uk szerzett középfokú és 12%-uk felsőfokú végzettséget, szemben a magyarországi népesség 45, illetve 17%-ával.

Az EIGE 2014 és 2019 közötti adatait összevetve (1. sz. ábra)³³ látható, hogy a fogyatékosággal élő személyek felsőfokú végzettségének aránya tekintetében jelen lévő nemi különbségek eltűnni látszanak. 2014-ben a fogyatékosággal élő férfiak 12%-a és a fogyatékosággal élő nők 9,7%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, majd ez az arány folyamatosan, lassú ütemben emelkedett, mígnem 2019-re mindkét csoport esetén elérte a 14%-ot.

A nem fogyatékosággal élő népességet tekintve összességében magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya és markánsabb a nők és férfiak közötti különbség is. A KSH adataiból is látható, hogy a nők iskolai végzettségi színvonala folyamatosan, a férfiakét is meghaladó mértékben emelkedett. 2005-ben a 25 éves vagy idősebb nők 14,3%-a rendelkezett diplomával, ez az arány 2011-ben a nőknél 19,7%-ra, a férfiak esetén pedig 18,2%-ra változott. Az 1. számú ábrán nyomon követhető, hogy 2014-ben a nők 25,6%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, 2019-re pedig már 27%-uk, míg a férfiak csoportjában mért arány ugyanebben az évben 22% volt.

Bár mind a fogyatékosággal élő nők, mind pedig a nem fogyatékosággal élő nők egyre képzetebbek, ez egyelőre korántsem látszik meg a foglalkoztatottsági adatokon. A 2011-es Népszámlálás alapján a fogyatékosággal élő nők mindössze 13,5%-a gazdaságilag aktív és csupán 11%-a foglalkoztatott.

³¹ KEVEHÁZI, 2016.

³² A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (European Institute for Gender Equality, EIGE) az Európai Unió egyik szakosodott ügynöksége, amelynek feladata, hogy elősegítse a nemek közötti egyenlőség térnyerését. A szervezet egyik legfontosabb szolgáltatása a nemek közötti egyenlőség területén rendelkezésre álló mérőszámok elérhetővé tétele.

³³ Minden jelen tanulmányban megjelenő ábra saját szerkesztésű és minden esetben megjelölésre került, hogy milyen adatokon alapul és milyen időintervallumot ír le.

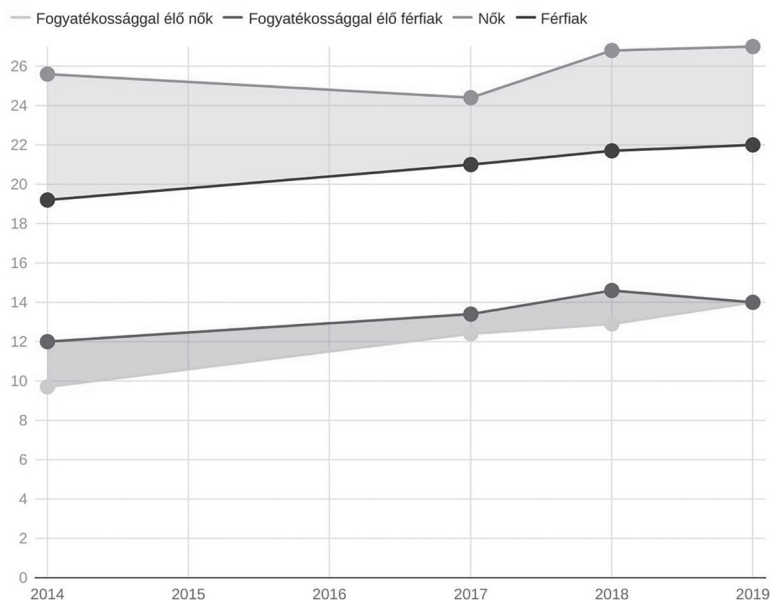

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

1. sz. ábra. Felsőfokú végzettséggel rendelkező nők és férfiak, valamint fogyatékossgal élő nők és férfiak aránya (%)

A teljes munkaidővel egyenértékű foglalkoztatási ráta (*full-time equivalent employment rate*)³⁴ viszonylatában is jól elkülönül a fogyatékossgal élő személyek csoportja és a nem fogyatékossgal élő népesség (2. sz. ábra). 2014-ben a fogyatékossgal élő nők 14,2%-a, míg a férfiak 19,6%-a volt teljes munkaidővel megegyező mértékben foglalkoztatva. 2017-ben és 2018-ban mindkét csoport esetén növekedés látható, ami 2019-re a fogyatékossgal élő nők esetén 19%-ra, míg a fogyatékossgal élő férfiak esetén 27%-ra emelkedett. Azonban nemcsak a foglalkoztatási arányok nőttek, hanem a fogyatékossgal élő nők és férfiak közötti különbség is.

Bár a nők egyre iskolázottabbak és nő a foglalkoztatási arányuk, a bérkülönbségek számottevőek. A fogyatékossgal élő személyek vásárlóerő-egységben³⁵ mért havi átlagjövedelme 2014 és 2017 között növekedett, 2018-ban visszaesést mutatott, majd 2019-re ismét növekedett (3. sz. ábra). 2018-ban hasonló visszaesés mutatkozott a nem fogyatékossgal élő nők havi átlagjövedelmében, a férfiak esetében mért adatok azonban 2017 után még erőteljesebb növekedést mutattak. 2019-ben a fogyatékossgal élő nők vásárlóerő-egységben kifejezett havi átlagjövedelme (904 PPS) alacsonyabb, mint a fogyatékossgal élő férfiaké (935 PPS), hasonlóan

³⁴ Az FTE egy olyan mértékegység, amely a foglalkoztatottakat méri úgy, hogy összehasonlíthatóvá teszi őket, még akkor is, ha eltérő számú órát dolgoznak hetente. Az egység egy alkalmazott átlagos ledolgozott óráinak számát a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállaló átlagos munkaóráihoz viszonyítja. Például egy heti 20 órában foglalkoztatott részmunkaidős munkavállaló, ahol a teljes munkaidő 40 órából áll, 0,5 FTE-nek számít.

³⁵ A számításhoz használt adatokat PPS-ben, azaz egy közös pénznemben fejezik ki, amely kiküszöböli az országok árszintjében lévő különbségeket.

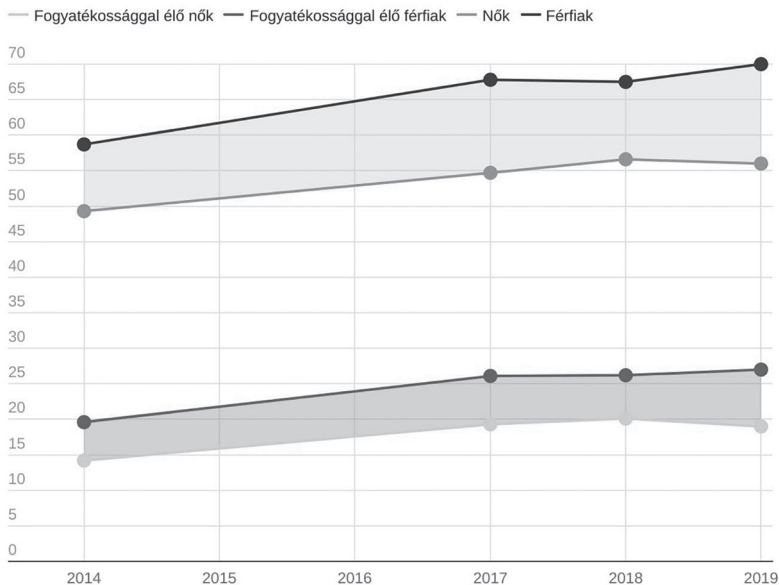

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

2. sz. ábra. Teljes munkaidővel egyenértékű foglalkoztatási ráta (*full-time equivalent employment rate*) a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak tekintetében (%)

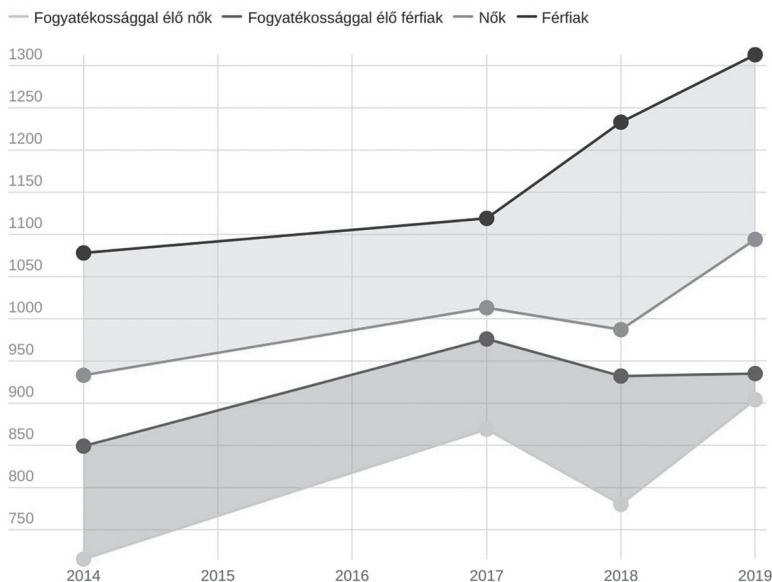

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

3. sz. ábra. Havi átlagjövedelem (*mean monthly earnings*) a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak viszonylatában, vásárlóerő-egységben (PPS)

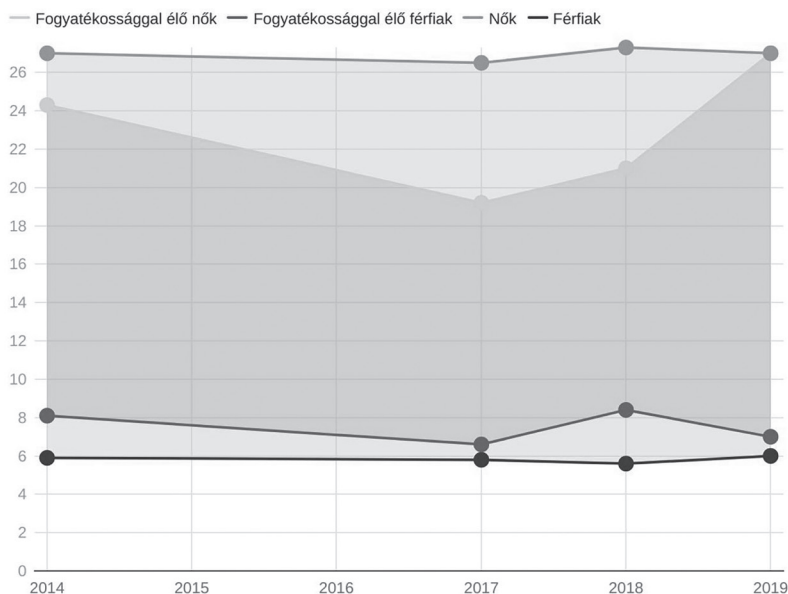

Chart: M.B. • Source: EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

4. sz. ábra. Az oktatásban, az egészségügyben és a szociális szférában foglalkoztatottak aránya a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak csoportját tekintve (%)

a többségi populációban a nők átlagjövedelme (1094 PPS) alacsonyabb a férfiakénál (1313 PPS).

A bérkülönbségek legnagyobb részét a nemek közötti foglalkozási, iparági és szektorok szerinti szegregáció magyarázza.³⁶ A nők és férfiak eltérő szakmákba tömörülése, azaz a foglalkoztatási szegregáció, egyre inkább jellemző a munkaerőpiacon. A 4. számú ábrán jól látható, hogy a nők rendkívül felülreprezentáltak az oktatásban, az egészségügyben és a szociális területen foglalkoztatottak között. 2014-ben a nők 27%-a és a fogyatékossgal élő nők 24,3%-a is ezen a területen dolgozott. A fogyatékossgal élő nők esetében ez a tendencia csökkent 2017-re, majd növekedett, és 2019-re el is tűnt a különbség a fogyatékossgal élő és nem fogyatékossgal élő nők között. Ehhez képest összességében a férfiak aránya nagyon alacsony a megnevezett területen foglalkoztatottak között. 2019-ben a férfiak 6%-a és a fogyatékossgal élő férfiak 7%-a dolgozott az oktatásban, az egészségügyben vagy a szociális szférában. Figyelemre méltó, hogy a fogyatékossgal élő férfiak, ha kevéssel is, de tendenciaszerűen nagyobb arányban vesznek részt a megnevezett területek működtetésében.

Összességében tehát a nők felülreprezentáltak az alacsony jövedelmet és társadalmi elismertséget biztosító ágazatokban, egyúttal korlátozott mobilitással rendelkeznek. Az uniós nemi esélyegyenlőségi stratégiáról szóló jelentés tanúsága szerint az úgynevezett „elnőiesedett” ágazatokban, például a gondozásban, az egészségügyben és a kiskereskedelemben a nemek közötti bér- és nyugdíjszakadék

³⁶ SZABÓ-MORVAI, 2018.

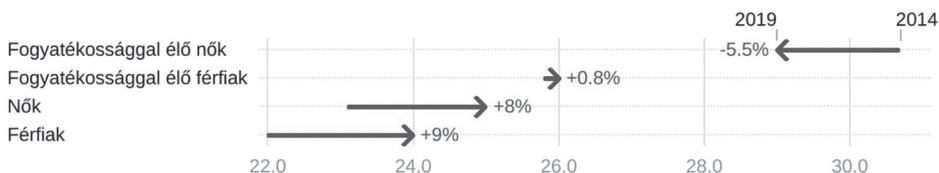

Chart: M.B. • Source: EUROSTAT's and EIGE's calculation with microdata, EU SILC, 2014-2019

5. sz. ábra. A jövedelmi ötödök (S20/S80) aránya a nők és férfiak, valamint a fogyatékossgal élő nők és férfiak tekintetében (%)

jelentős, és a munkakörülmények is kedvezőtlenek a nők számára.³⁷ Ami a fogyatékossgal élő nőket illeti, a munkaerőpiaci integrációjukat a fogyatékossgal élő személyekkel- és a nőkkel szembeni előítéletek egyszerre nehezítik.

A 2014 és 2019 közötti jövedelemelosztást figyelembe véve eltérő mintázat látható a fogyatékossgal élő nők és minden más vizsgált társadalmi csoport tekintetében. A jövedelmi ötödök aránya (más néven S80/S20 arány)³⁸ a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének mérőszáma, mely az ekvivalens jövedelmek eloszlásában a felső 20% és az alsó 20% jövedelemátlagának hányadosa. A többségi populációban 2014 és 2019 között enyhe növekedést látunk a jövedelemelosztásban, ami a nők esetén 23,1%-ról 25%-ra nőtt, míg a férfiak esetén 22%-ról 24%-ra emelkedett. Hasonló tendenciát látunk a fogyatékossgal élő férfiak kapcsán, esetükben ugyanis ez az arányszám 2014-ben 25,8%, 2019-ben pedig 26% volt. Ettől eltérő mintázatot mutat a fogyatékossgal élő nők csoportjának a vizsgálata, akiknél 2014 és 2019 között enyhe csökkenés látható a jövedelemelosztásban, melynek aránya 30,7%-ról 27,8%-ra, 27,1%-ra, 2019-re pedig 29%-ra módosult (5. sz. ábra). Bár a vizsgált 6 éves időintervallumban csökkent a fogyatékossgal élő nők csoportján belül a felső és alsó 20% jövedelemátlagának hányadosa, vagyis egyenlőbbek lettek a fogyatékossgal élő nők jövedelmei, ezek még mindig számottevően elmaradnak a többi társadalmi csoport helyzetétől.

Az Európai Bizottság által 2021 márciusában elfogadott, a 2021–2030-as évekre szóló Fogyatékossgügyi Stratégia megállapította, hogy a fogyatékossgal élő személyek szegénységben való érintettsége jelentősen magasabb a többségi népességhez viszonyítva. Míg az EU-ban a fogyatékossgal élő emberek 28,4%-át sújtja szegénység és társadalmi kirekesztés, addig a nem fogyatékossgal élő lakosság körében ez 18,4%-ot érint.³⁹

Ebben a tekintetben Magyarországon is látni nemi különbségeket, 2014 és 2018 között a fogyatékossgal élő nők szegénységi kockázata csökkenő tendenciát mutatott, a rendkívül magas 78,6%-ról 72,6%-ra mozdult el, ahol találkozott is a fogyatékossgal élő férfiakra vonatkozó arányszámmal. 2019-ben a fogyatékossgal élő férfiak szegénységi kockázata a korábbi évhez képest változatlan maradt, míg a nők helyzete 73,9%-ra romlott (6. sz. ábra).

³⁷ Európai Parlament, 2019.

³⁸ A számítás képlete: $1/S80/S20$ jövedelmi ötöd aránya * 100.

³⁹ Európai Bizottság, 2021.

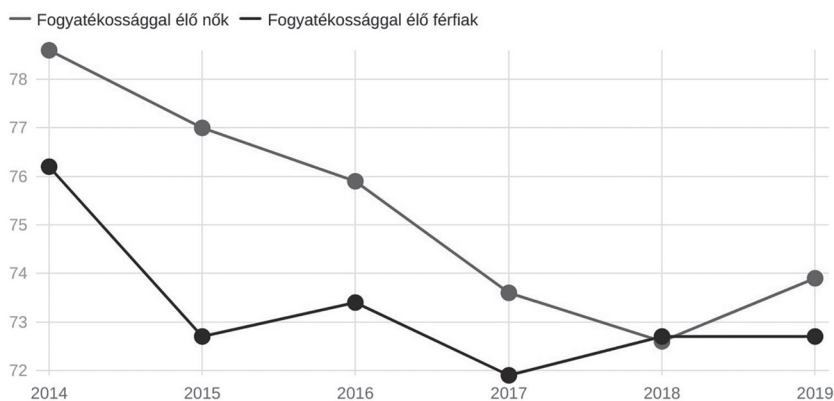

Chart: M.B. • Source: EUROSTAT 2014-2019

6. sz. ábra. A szegénység kockázata a fogyatékossgal élő nők és férfiak korában, a szociális transzferek igénybevétele előtt (%)

A szegénységnek való kitettség azonban egészen más képet mutat, ha a szociális transzferek igénybevétele követően vizsgáljuk meg a fogyatékossgal élő személyek csoportját (7. sz. ábra). Ebben az esetben a fogyatékossgal élő férfiak szegénységnek való kitettsége magasabb, bár a kép nem egységes, hiszen 2017 és 2019 között figyelemmel kísérhetjük a fogyatékossgal élő nőkre és férfiakra vonatkozó adatok egymáshoz közeledését.

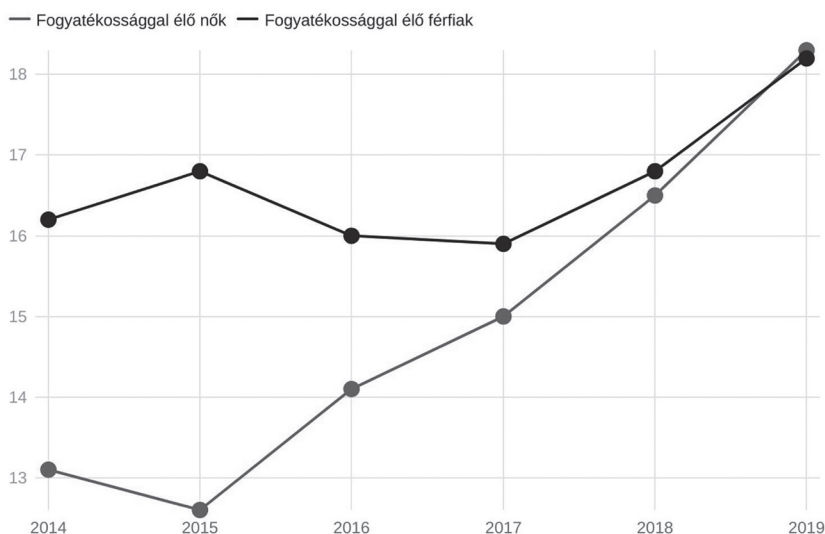

Chart: M.B. • Source: EUROSTAT 2014-2019

7. sz. ábra. A szegénység kockázata a fogyatékossgal élő nők és férfiak körében, a szociális transzferek igénybevétele után (%)

Ez a mintázat vélhetően azzal magyarázható, hogy a fogyatékossgal élő nők sikeresebben jutnak hozzá a különböző szociális transzferekhez, mint a férfiak. Ugyanakkor ez megerősíti annak a jelentőségét, hogy célzott intézkedésekre, támogatásokra és programokra van szükség a különösen sérülékeny, marginalizált társadalmi csoportok, köztük a fogyatékossgal élő személyek, és ezen csoporton belül is többszörösen hátrányos helyzetű fogyatékossgal élő nők társadalmi inklúziójának támogatására.

Az Európa 2020 stratégia a szegénység visszaszorítására összpontosít, de a szegénység kockázatának csökkentésével kapcsolatos kihívás összekapcsolódik az egyenlőtlenségről folytatott vitával, hiszen a szegénység csökkenése egyben a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenését jelenti.⁴⁰

Összegzés

Ez a tanulmány a fogyatékossgal élő személyek hazai társadalmi helyzetét vette górcső alá, az interszekcionalitás paradigmáján keresztül, arra a kérdésre keresve a választ, hogy miként alakul a fogyatékossgal élő nők helyzete. A bemutatott hazai és nemzetközi szakirodalom, valamint a Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézetének 2014 és 2019 közötti statisztikai egyértelműen megmutatták, hogy a fogyatékossgal élő nők helyzete kedvezőtlenebb a fogyatékossgal élő férfiakéhoz képest, ilyenformán szükség van a fogyatékossgal élő személyek csoportján belüli nemi különbségekre érzékeny, az interszekcionalitást mint módszertani keretrendszer alkalmazó specifikus és célzott szakpolitikák megfogalmazására és beavatkozások tervezésére.

Laki Ildikó rámutat arra, hogy az EU polgárainak 97%-a vélekedik úgy, hogy többet kell tenni a fogyatékossgal élő emberek integrációjának megvalósulásáért, így a fogyatékossgügy, közösségi, társadalmi ügynek tekinthető, melyben az érintettek is aktív szereplők.⁴¹ Összességében tehát az egyenlőtlenségek felszámolására alapvető társadalmi igény mutatkozik. Anthony B. Atkinson interpretációjában az egyenlőtlenségeknek gazdasági és politikai következményei is vannak, melyek miatt a társadalom elkötelezett az eltérő helyzetű csoportok helyzetének egymáshoz közelítése érdekében.⁴² Ez Balogh Lídia megfogalmazásában úgy jelenik meg, hogy a marginalizált csoportokra, köztük a fogyatékossgal élő személyekre mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra is lehet tekinteni: ha megfelelő támogatást kapnak, olyan fontos és hasznos társadalmi szerepek betöltésére válhatnak, amelyek korábban nem voltak elérhetőek számukra, ezáltal pozitív társadalmi folyamatok katalizátorai lehetnek.⁴³

A „kihasználatlan erőforrás” (*untapped resource*) fogalma a fogyatékossgal élő személyek vonatkozásában kizárólag munkaerőpiaci összefüggésben jelenik meg, olyan irodalmakban, amelyek a munkáltatók szempontjából ragadják meg

⁴⁰ Európai Bizottság, 2010.

⁴¹ LAKI, 2013.

⁴² ATKINSON, 2017.

⁴³ BALOGH, 2016.

a fogyatékossgal élő embereket. Ezt a megközelítést sokan kritizálják, arra hivatkozva, hogy amennyiben kizárólag gazdasági szempontból tekintünk az emberekre, akkor a globális kapitalizmus újratermelési eszközeiként látjuk őket.⁴⁴ Valójában nincs szükség arra, hogy a társadalmi hasznosság nézőpontjából tekintsünk a fogyatékossgal élő nőkre, mert ők egyszerűen az emberként létezés okán, az emberi méltóságra alapozva jogosultak az egyenlő bánásmódra, a diszkriminációmentes életre és a társadalmi esélyek kiegyenlítésére. Hangsúlyozhatjuk a fogyatékossgal élő személyek gazdasági integrációjának fontosságát, ugyanakkor óvatosan kell kezelnünk a „társadalmi hasznosság” gondolatát, ez ugyanis mondhatni, „kétélű fegyver”: implicite tartalmazza az ellenkezőjét, a „társadalmilag haszontalan” fogalmát, amely az „érdemesség” alapú gondolkodás és a hozzá kapcsolódó politikák hallgatolagos előfeltevése.

Atkinson szerint van egy belső oka is annak, hogy a társadalom törekszik az esélyek kiegyenlítésére: eszerint az emberek egy olyan világban szeretnének élni, ahol nem túl nagyok a szakadékok a különböző csoportok között. Ahhoz pedig, hogy a fogyatékossgal élő személyek valódi esélyekhez jussanak a társadalomban, szükség van a csoporttal kapcsolatos széleskörű ismeretanyagra, amely alapján célzott intézkedéseket és programokat lehet szervezni. Ezeknek a programoknak pedig kétségtől tekintettel kell lennie a nők és férfiak közötti különbségekre.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Internetes források

EIGE

2014–2019 Gender Equality Index, EU SILC.

(<https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020/country/HU> – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

KSH

2011a *A fogyatékossgal élő nők korcsoport és a fogyatékossgal típusa szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2011.

(http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

2011b *A 15 éves és idősebb fogyatékossgal élők legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a fogyatékossgal típusa szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2011.

(http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

2011c *A 15 éves és annál idősebb fogyatékossgal élő nők az élve született gyermekek száma, a fogyatékossgal típusa és családi állapota szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2011.

(https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_fogyatekossag – Utolsó letöltés: 2022. június 22.)

⁴⁴ FEDERICI, 2010.

MIKROCENZUS

- 2016 *A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2016.
(https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_8.pdf – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

Népszámlálás

- 2015 2011. évi népszámlálás. 17. A fogyatékossggal élők helyzete és szociális ellátásuk. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2015.

Európai Parlament

- 2019 *Az uniós nemi esélyegyenlőségi stratégiáról szóló jelentés, 2019/2169.*
(https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0234_HU.html – Utolsó letöltés: 2022. június 20.)

Európai Bizottság

- 2010 *A Bizottság közleménye. Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája.*
(https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 21.)

Európai Bizottság

- 2021 *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Stratégia a fogyatékossggal élő személyek jogainak érvényre juttatásáért (2021–2030).*
(<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=COM:2021:101:FIN#PP4Contents> – Utolsó letöltés: 2022. június 20.)

Szakirodalom

ALLPORT

- 1999 ALLPORT, Gordon W.: *Az előítélet.* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

ATKINSON

- 2017 ATKINSON, Anthony B.: *Inequality: what can be done?* Cambridge, MA, Harvard University Press, 2017.

BALOGH

- 2016 BALOGH Lídia: A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlása a nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés területén. In: *A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlása.* Szerk.: JUHÁSZ Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 2016. 24–31.

BARNES

- 2009 BARNES, Colin: Egy évtized változásai: reflexiók az „emancipatív” fogyatékossggkutatásokra. *Fogyatékossgg és társadalom*, 1. (2009) 1. sz. 13–22.

BRAIDOTTI

2007 BRAIDOTTI, Rosi: *Egy nomád térképei*. Budapest, Balassi Kiadó, 2007.

BOND

2017 BOND: *Stigma, disability and development*. London, Society Building, 2017.

CRENSHAW

1989 CRENSHAW, Kimberlé: Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, (1989) 1. sz. 139–167.

DAVIS

2013 DAVIS, Lennard: *The Disability Studies Reader*. London, Routledge, 2013.

FEDERICI

2010 FEDERICI, Silvia: The reproduction of labour-power in the global economy, Marxist theory and the unfinished feminist revolution. *Caring labor: an archive*, (2010. október 25.)
(<https://caringlabor.wordpress.com/2010/10/25/silvia-federici-the-reproduction-of-labour-power-in-the-global-economy-marxist-theory-and-the-unfinished-feminist-revolution/> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 5.)

GOFFMAN

1998 GOFFMAN, Erving: Stigma és szociális identitás. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: ERŐS Ferenc. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1998. 179–239.

GOODLEY

2014 GOODLEY, Dan: *Dis/ability Studies. Theorising Disablism and Ableism*. London–New York, NY, Routledge, 2014.

HANEY

2002 HANEY, Lynne: Introduction: Conceptualizing the Welfare State. In: *Inventing the Needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. Berkeley, CA, University of California Press, 2002. 1–22.

HERNÁDI

2009 HERNÁDI Ilona: A fogyatékos női testről alkotott kép(zet)ek. *Fogyatékoság és társadalom*, 1. (2009) 1. sz. 87–92.

2016 HERNÁDI Ilona: A nyelvújító-újrairó Goodley. *Fogyatékoság és társadalom*, 3. (2016) 7. sz. 115–121.

KÁLMÁN

2002 KÁLMÁN Zsófia: A család, a nők, a fiatalok és a szexualitás kérdései. In: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Szerk.: KÁLMÁN Zsófia – KÖNCZEI György. Budapest, Osiris, 2002. 363–491.

KEVEHÁZI

- 2016 KEVEHÁZI Katalin: Fogyatékoságról gender-szemüvegen át. A Magyar Női Érdekvédelem Szövetség közpolitikai ajánlásai a fogyatékosokkal élő nők társadalmi esélyegyenlőségének előmozdításához. In: *A Magyar Női Érdekvédelem Szövetség közpolitikai ajánlásai*. Szerk.: JUHÁSZ Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekvédelem Szövetség, 2016. 32–42.

KOZMA–PETRI–BERNÁT

- 2020 KOZMA Ágnes – PETRI Gábor – BERNÁT Anikó: Kiszolgáltatottság és stagnálás: fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In: *Társadalmi R riport 2020*. Szerk.: KOLOSI Tamás – SZELÉNYI Iván – TÓTH István György. Budapest, TÁRKI, 2020. 381–403.

KÖNCZEI

- 2002a KÖNCZEI György: A rehabilitáció és a fogyatékoság. Szociálpszichológiai és szociológiai összefüggések. In: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Szerk.: KÁLMÁN Zsófia – KÖNCZEI György. Budapest, Osiris, 2002. 79–119.
- 2002b KÖNCZEI György: A Taigetosztól... Kultúrtörténeti és antropológiai megközelítések. In: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Szerk.: KÁLMÁN Zsófia – KÖNCZEI György. Budapest, Osiris, 2002. 27–77.

LAKI

- 2017 LAKI Ildikó: *Dualítások a regionális tudományban. A magyarországi fogyatékosokkal élő emberek területi megoszlása*. Konferenciaelőadás. A Magyar Regionális Tudományi Társaság XV. Vándorgyűlése, Mosonmagyaróvár, 2017. október 20.

LORD

- 2009 LORD, Janet E.: *Emberi jogok. Igen! A fogyatékosokkal élő személyek jogai. Képzési kézikönyv*. Ford.: JUHÁSZ Vera. Budapest, Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, 2009.

PIKETTY

- 2013 PIKETTY, Thomas: *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2013.

SZABÓ–MORVAI

- 2018 SZABÓ–MORVAI Ágnes: Közelkép. Nők a munkaerőpiacon. In: *Munkaerőpiaci tükkör 2017*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, 2018.

WHO

- 2004 *Funkcióképesség, fogyatékoság és egészség nemzetközi osztályozása (FNO)*. Ford.: JANCSÓ Ágnes. Budapest, Egészségügyi Világszervezet, 2004.
<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9632428382-hun-LR.pdf?sequence=124&isAllowed=y> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 5.)

Rózsás Zsuzsanna

A szexuális zaklatás jelensége a normaváltás útján

A szexuális zaklatás megítélésének vizsgálata a Kenderesi-ügy kapcsán

A nők elleni erőszak témakörét napjainkban kiemelt figyelem övezi a társadalomtudományok részéről. Az ernyőfogalom megszületése abból a felismerésből ered, miszerint számos bűncselekmény esetén a nők az áldozattá válás szempontjából aránytalanul nagy mértékben veszélyeztetettek a férfiakhoz képest. A jelenség nyilvánosságának fokozódása – amit elsősorban az elmúlt évtizedek társadalmi változásai idéztek elő – lehetővé tette a közbeszédben zajló tabusítás megtörését és egyúttal további tudományos vizsgálatát.

A változás elindításának kulcsfontosságú szereplői az 1960-as években megjelenő feminista mozgalmak voltak, melyek elsőként nevezték meg a családon belüli, illetve a szexuális erőszak jelenségét jellemzően nőket érintő társadalmi problémaként. Tevékenységük azáltal, hogy kritizálta e cselekmények széleskörűen elfogadott magánügyjellegét, egy normaváltozás kibontakozását segítette elő. Virág György a családon belüli erőszakra vonatkozó paradigmaváltás kapcsán úgy fogalmaz, hogy vannak olyan viselkedésformák, melyek „folyamatosan léteznek, de percepciójuk és megítélésük változik a társadalmi fejlődés során. [...] Elfogadottságuk vagy tolerálásuk a fejlődés egy pontján a viszonyok változásával megszűnik, többé nem részei a »normalitásnak«, a társadalom érzékenysége nem tűri tovább gyakorlásukat.”¹

A családon belül és a nők ellen elkövetett erőszakos cselekmények kapcsán valóban megfigyelhető az elmúlt évtizedekben egyfajta tőrészhatár elérése, amely többek között visszatükröződik a hazai jogalkotás reformfolyamataiban is. A családon belüli erőszak törvényi szintű szabályozása,² a nemi erőszakot házasságon belül is büntetendő cselekménnyé nyilvánító Btk. módosítás, a családon belüli erőszak prevencióját középpontba helyező Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája,³

¹ VIRÁG, 2005. 14.

² 2174/1997. sz. határozat.

³ 115/2003. (X. 28.) OGY. határozat.

a távoltartási rendelkezés jogintézményének⁴ és a kapcsolati erőszak tényállásának⁵ megszületése – a teljesség igénye nélkül – mind a jogalkotó a probléma iránti elkötelezettségét hivatottak kifejezni.

Ugyanakkor David D. Witt az amerikai társadalom vonatkozásában tesz említést arról, hogy habár a családon belül megnyilvánuló erőszakos viselkedést alapvetően elutasítjuk és azt rendellenesnek tekintjük, normarendszerünkben mégis helyet kapnak olyasféle vélekedések, melyek annak különböző megvalósulási formáit helyesnek és szükségesnek állítják be.⁶ Tóth Olga ezredforduló előtt született kutatási eredményei rávilágítottak arra, hogy az akkori magyar társadalom a gyermekek fizikai bántalmazására „nevelési eszközként” tekintett. Hasonlóképp normális jelenségként szerepelt a köztudatban a feleségbántalmazás, amit a válaszó nők fele magánügyként azonosított.⁷

A feminista szemléletmód a tudományos életben való megjelenése a nemi szerepek társadalom által történő meghatározottságát hangsúlyozó nézetek elterjedését és azt a férfiak, valamint a nők között megjelenő erőszak magyarázatába bevonó kutatások gyarapodását eredményezte. Ezekről azonban általánosságban elmondható – akár a nemzetközi, akár a hazai kutatásokat vesszük górcső alá –, hogy az elemzés tárgyát többségében a szexualitáshoz vagy nemiséghez valamiképp kapcsolódó és a büntetőjog szabályait sértő magatartásformák alkotják. A törvényi tényállást még önmagában nem megvalósító, azonban a társadalom jelentős részét hátrányosan érintő szexuális jellegű tevékenységek sokáig nem igazán kaptak figyelmet.

Holott a 20. század közepétől kibontakozó kriminológiai iskola, a kritikai paradigma – amelynek a feminista irányzat is részét képezi – épp arra emlékeztet, hogy a jogszabályokban realizálódott bűncselekmény-definíciókat a hatalommal rendelkezők által konstruált fogalmakkal írták le, oly módon, hogy azok a *status quo* fenntartását, a hatalmi privilégiumok védelmét szolgálják.⁸ Jelen tanulmány a szexuális bűncselekmény áldozatává válást a szigorúan meghatározott jogi kritériumokon túl értelmezi. Az e jelenségek súlyossága mentén történő vizsgálat felfedi a kriminalizált, illetve a tolerált viselkedésformák hasonlóságait, így lehetővé teszi azon társadalmi kontextus megértését, amelyben a szexuális jellegű cselekmények átlélik az elfogadhatónak vélt magatartás határát.⁹

Ahhoz, hogy egy-egy problémás társadalmi jelenség széleskörű nyilvánosságot kapjon, napvilágra kell kerülnie egy olyan ügynek, amely képes hosszú időn keresztül fenntartani az érdeklődést. Ilyen volt a *New York Times* leleplező cikke 2017 októberében, amely fényt derített Harvey Weinstein – a nagy tiszteletben álló filmproducer – évtizedek óta zavartalanul folytatott szexuális visszaéléseire. Az írás nyomán született meg a #MeToo mozgalom. A hashtaget valójában 2007-ben használta először Tamara Burke aktivista, ám a rendszerszintű hatalmi visszaélések áldozatainak jelégéjévé Alyssa Milano színésznő Twitter-bejegyzése tette.

⁴ 2006. évi LI. törvény a Büntetőeljárásról, 138. §

⁵ Btk. 212/A.

⁶ WITT, 1987.

⁷ TÓTH, 1999.

⁸ VIC, 2019.

⁹ BASILE, 1999.

A kifejezés korábban nem tapasztalt sebességgel terjedt el: 48 óra leforgása alatt közel egymillió Twitter-bejegyzésben jelent meg, a Facebook-felhasználók 45%-ának pedig volt olyan ismerőse, aki saját élményét posztolta a #MeToo-val.¹⁰

A számtalan visszaélésről és erőszakról beszámoló bejegyzés rávilágított arra, hogy a szexuális zaklatás nem csupán a művészvilág sajátja; eltérő intenzitással jelen van a nők mint társadalmi csoport hétköznapjaiban. Ezek a történetek igen széles skálán mozogtak: az utcai fütyögéstől kezdve a fizikai támadáson át az áldozatban félelmet, megalázottságot keltő cselekményekig terjedtek. A #MeToo ilyen jellegű, széleskörű használata, valamint a nyilvánosan tett vallomások hirtelen gyarapodása – olykor sok évvel, sőt évtizedekkel ezelőtt történt esetekről – egyes körökben tovább fokozták a szexuális jellegű bűncselekményeket jellemzően övező kételyt és relativizáló mechanizmust. Vészcsengők szóltak meg sokak fejében az igen eltérő súlyú cselekmények egy lapon történő emlegetése okán, mások pedig a hosszas hallgatást megtörők szavahihetőségét kérdőjelezték meg. A #MeToo kampány kirobbanását követően nem sokkal megjelenő áldozathibáztató, illetve az elkövető felelősségét megkérdőjelező hullám pontos lenyomata annak a társadalmi közegnek, melyben a szexualizált cselekményekről szóló párbeszéd a hiedelmekkel szoros összefonódásban zajlik.

A szexualizált cselekmények társadalmi kontextusa

Az eszmerendszert, amely alátámasztja a nők társadalmi hierarchiában elfoglalt, férfiakhoz képest alacsonyabb pozícióját, szexizmusnak nevezzük.¹¹ A jelenség alatt a nők mint társadalmi csoport diszkriminációja értendő. Ide tartoznak az úgynevezett nemierőszak-mítoszok, amelyek a szexuális erőszakkal, illetve azok áldozataival vagy elkövetőivel kapcsolatos, sztereotípiákkal és előítéletekkel tarkított téves hiedelmeket foglalják magukba. Ezek végső soron az erőszak elszenvédője számára ellenséges légkör megteremtésében vesznek részt, amelyben a sérelem minősége vagy pusztá léte kérdőjeleződik meg, illetve a sértettet magát teszi felelőssé áldozattá válásáért.¹²

E hiedelemrendszer fenntartásában fontos szerepe van azon szerep- és viselkedésvárások, normák összességének, melyek szorosan az egyének biológiai neméhez tapadnak, így létrehozva azt a társadalmi konstrukciót, amit társadalmi nemként ismerünk.¹³ Kimmel meghatározásával élve a differenciált szocializációt hangsúlyozó irányzat képviselői a nemek közötti különbségeket a társadalmi szocializációra vezetik vissza. A férfiak és a nők születésük pillanatától fogva eltérő bánásmódban részesülnek. Az egyéni viselkedést és attitűdöt a társadalomban uralkodó kultúra határozza meg; az alapvető személyiségjegyek a „férfiasként”, illetve „nőiesként” elfogadott attribútumok mentén alakulnak ki a szocializációs környezet elvárásai mentén.¹⁴ West és Zimmermann a tradicionális nemi

¹⁰ N. N., 2017.

¹¹ KOVÁCS-SZABÓ, 2017.

¹² BURT, 1980.

¹³ VIG, 2019.

¹⁴ KIMMEL, 2000.

szerepekhez való alkalmazkodásra olyan folyamatként tekint, amely a férfiak és nők számára a társadalomba való beilleszkedést biztosítja.¹⁵ Tóth Olga megfogalmazásával élve „[...] a biológiai meghatározottságra minden társadalom ráépít egy elvárás- és lehetőségrendszert a két nem számára. A társadalmi egyenlőtlenségek egy része ebből az eltérő konstrukcióból ered.”¹⁶

Ezek a mélyen gyökerező normák a szexuális viselkedés megítélését sem hagyják érintetlenül. A feminista irányzatok képviselői gyakran fogalmazznak meg bírálattal azon egyéni viselkedést korlátozó gondolkodásmóddal szemben, mely a férfiak szexualitását hagyományosan a hódítással, az egymással való versengéssel, a női szexualitást pedig alapvetően passzív magatartással azonosítják.¹⁷ Az udvarlási gyakorlat kulturális normája – amelyben az egyes szereplők viselkedése a szorosan körülhatárolt feminin–maszkulin skálán mozog – gyakran a női-férfi kapcsolatok természetes velejárójának tekinti a nemkívánatos szexualizált viselkedést.¹⁸

A nemzetközi szakirodalom kiemelt figyelmet szentel a nemi alapú erőszak különféle megnyilvánulási formáinak vizsgálata során a hegemon maszkulinitás elméletének. A fogalom a férfi identitás a társadalom által leginkább megbecsült megnyilvánulásként írható le, amely követendő példaként és igazodási pontként van jelen a kultúrában.¹⁹ A társadalom által „férfiasként” elfogadott jellemvonások demonstrációja folyamatos és a közösség elismerésével, a hatalom megszerzésének előnyével jár. Az egyén a hegemon maszkulinitás megélése és kinyilvánítása során saját pozícióját fejezi ki és erősíti meg a heteroszexualizált nemi rendben a többi, kevésbé domináns maszkulin identitást képviselő férfival, valamint a nőkel szemben.²⁰

Quinn a *girl watching*, vagyis a nők tolakodó megbámulásának gyakorlatát egyfajta közös identitásteremtő aktusként írja le, mely sokkal inkább szól a társaság férfi tagjainak, mintsem a nőnek, aki külsejével felkeltette a figyelmüket. Ebből következik, hogy a tevékenység nem szexuális motivációk által vezérelve történik, sokkal inkább a hatalom demonstrációját célozza, miszerint az abban résztvevők jogot formálnak a nő szexuális értékelésére. Ebben az értelemben a cselekmény egyfajta „játékként” értelmezhető, melynek célja a közös férfi identitás és a társadalmi kapcsolatok építése.²¹ A heteroszexualitás egyértelmű kinyilvánítása már egészen fiatal kortól kezdve része a hagyományosan férfiasként elfogadott attitűdnek. Jelentősége leginkább abban rejlik, hogy miképp lát minket környezetünk, hiszen az identitásteremtés sikerét a nemi szerep képviselőinek hitelessége határozza meg. Robinson általános iskolai környezetben végzett felmérése szerint a fiúk a másik nemmel történő interakcióik során számos szexuális zaklatásként értékelhető gyakorlatot mutatnak, amely a szexuális zaklatás hagyományos és elfogadott férfiviselkedéssel való azonosításának hosszú távú konzerválódását mutatja. Az oktatók a fiúk magatartását jellemzően az ébredő szexuális érdeklődésből fakadó

¹⁵ WEST-ZIMMERMANN, 1987.

¹⁶ TÓTH, 2007.

¹⁷ WEISS, 2009.

¹⁸ KAVANAUGH, 2013.

¹⁹ CONNELL-MESSERSCHMIDT, 2005.

²⁰ ROBINSON, 2005.

²¹ QUINN, 2002.

viselkedésként értékelték, amit így problémamentesnek, természetesnek ítélték. A cselekmények hétköznapiságát hangsúlyozó determinista üzenet – amely pozíciójukra tekintettel a szocializációs folyamatokra jelentős befolyást gyakorló tanárok által került közvetítésre, amennyiben a viselkedésre az áldozat felől panasz érkezett – a lányok számára is egyértelmű, miszerint ez olyasvalami, amit nemükből adódóan el kell viselniük.²² Ezek a többségi társadalom általi elfogadása kulcsfontosságú a hatalomgyakorló csoport jövője szempontjából: a domináns pozíció fenntartásához ugyanis elengedhetetlen a szabályrendszer társadalomban alárendelt helyzetben lévő tagok általi jóváhagyása.²³

Az éjszakai szórakozóhelyek, bárók, diszkók sajátos környezete és kultúrája a 2000-es évektől a szexuális zaklatás tudományos vizsgálatának kedvelt témája lett. Graham és társai szerint az ilyesféle helyszínek szexualizált kontextusa megengedő terep a ragadozó magatartásformák előfordulásának, amelyek az elkövető személyes kielégülését, a barátok szórakoztatását vagy a státuszszerezést célozzák.²⁴ A nemek közötti hatalmi egyenlőség hiányára reflektálnak ezek a gyakorlatok, mivel a zaklatás passzív alanyát a férfi választja,²⁵ akit a körülmények kihasználásával megfoszt az elutasítás lehetőségétől. Kavanaugh kutatási eredményei alapján a megkérdezett nők nagyarányú érintettségéből kifolyólag azt a következtetést vonta le, hogy a nem kívánt szexuális kapcsolat az éjszakai életben résztvevők megszokott tapasztalata. Beszámol a „valódi áldozat” narratívájának elterjedtségéről,²⁶ amely a szexuális erőszak-cselekményeket is gyakorta körülölelő mítoszok egyike. A fogalom a nőiesség morális szempontból kifogásolhatatlan, kulturálisan szűken körülhatárolt definíciójában gyökerezik. Következésképp az elképzelés különbséget tesz áldozat és áldozat között a külső megjelenésre, viselkedésre és szexuális tapasztalatra vonatkozó sztereotípiák által. Du Mont ennek megfelelően a „valódi áldozat” fogalomköréből kiszorítottként az éjszakai szórakozóhelyek vendégei mellett a leszbikusokat, a prostituáltakat és a pszichiátriai betegeket írja le.²⁷

A szakirodalom továbbá komplex kapcsolatot ír le az alkoholfogyasztás és a férfiak asszertív szexuális viselkedése között. Egy, a férfi főiskolai hallgatók viselkedését „ivósituációkban” vizsgáló felmérés szerint a bárók, szórakozóhelyek tipikusan olyan környezetet teremtenek, melyek a hétköznapihoz képest kiszélesítik a megengedett szexuális viselkedés határait. A férfiak ezeken a helyeken megőrizhetik anonimitásukat, miközben a nők lehetőségei arra, hogy elkerüljék a nem kívánt szexualizált cselekményekbe történő bevonódást, korlátozottak.²⁸ Abbey megállapítja, hogy az alkoholfogyasztás és a szexuális kényszerítés között nem áll fenn ok-okozati kapcsolat, azonban gátlásoldó hatása által kockázati tényező lehet a férfiak efféle viselkedésének kialakulásában. Az alkohol kiváltotta mámoros állapot hozzájárulhat ahhoz, hogy a nő elutasító válasza, kellemetlenségérzése

²² ROBINSON, 2005.

²³ ADAMSON, 1980.

²⁴ GRAHAM ET AL., 2017.

²⁵ LAMONT, 2014.

²⁶ KAVANAUGH, 2013.

²⁷ DU MONT–MILLER–MYRH, 2003.

²⁸ THOMPSON–CRACCO, 2008.

a fontossági sorrendben a férfi szexuális vágyának kielégítése mögé kerüljön.²⁹ West „folyékony bátorságként” hivatkozik a fogyasztók megváltozó viselkedésére, amely képes felülmúlni a nőkkel szembeni bizonytalanság, feszengés érzését.³⁰

A Kenderesi Tamás által elkövetett zaklatás megítélése a közösségi médiában

A vizsgálat abból a célból született, hogy egy médianyilvánosságot kapott eset kapcsán feltérképezze, miképp vélekednek az online közösségi térben véleményformálók a nők sérelmére elkövetett szexuális zaklatásról.

2019-ben a hazai sajtóban egy magyar olimpikon versenyhelyezeten kívüli cselekedete került a figyelem középpontjába. A Dél-Koreában megrendezett úszó világbajnokságon megszerzett érmek mellett nagy figyelmet kapott a Kenderesi Tamás ellen felhozott szexuális zaklatás vádja. A férfi szexuális zaklatást követett el, amikor hozzáért egy idegen nő fenekéhez. Nemkívánatos magatartását feljelentés és őrizetbe vétel követte. Wladár Sándor, a Magyar Úszó Szövetség elnöke az eset kapcsán tett nyilatkozatában két eltérő, egymást meg nem értő kultúráról beszélt, melyekben különböző szabályok érvényesülnek; illetve a viselkedésről, amit a magyar nemzeti színű mez viselése megkövetel.³¹

Kíváncsiságomat az elnök nyilatkozata ébresztette fel. Kommunikációja meglátásom szerint azt sugallta, hogy a sportoló által tanúsított magatartás problémás mivolta csupán az országok közötti kulturális különbségekben keresendő. Annak érdekében, hogy megvizsgáljam az álláspontja társadalmi elfogadottságát, a világhálón folytattam kutatást. Itt emelem ki, hogy jelen elemzés nem reprezentatív, így eredményeiből érvényes következtetések nem vonhatók le a társadalom egészére nézve.

Figyelembe véve, hogy a fent említett cselekmény szexuális zaklatás elkövetésének vádjával járt, illetve alapozva a témában született korábbi kutatásokra, Kenderesi cselekedetét munkám során magam is szexuális zaklatásként értelmezem.

Minta és módszertan

Vizsgálódásomat az *Index.hu* Facebook-oldalán folytattam, mivel e hírcsatorna közösségi profilja több mint 579.000 fős követőtáborával kiemelkedik a többi hasonló platform közül, és a statisztikai adatok szerint a leglátogatottabb hazai weboldal.³² 2019. november 20-ig, a Magyar Úszó Szövetség általi, Kenderesit megrovó büntetés kiszabásáig összesen tíz cikket tettek közzé e témában az *Index.hu* Facebook-oldalán. Ezen írások megjelenése a 2019. július 28. és a 2019. augusztus 12. közötti időszakra tehető.

²⁹ ABBEY, 2002.

³⁰ WEST, 2001.

³¹ BAKRÓ-NAGY-JÁVOR-NAGY, 2019.

³² N. N., 2021.

Mivel a vizsgálat a szexuális zaklatás társadalmi megítélésére, a cselekményt a közvéleményben övező nézetekre fókuszált, a cikkek tartalma nem képezte elemzés tárgyát. Az uralkodó attitűdök feltárása érdekében az *Index.hu* által közzétett bejegyzések alatti, Facebook-felhasználóktól származó kommenteket vizsgáltam a kvalitatív tartomelemzés módszerével. Az elemzett minta létrehozása kényelmi mintavételi eljárással történt, így a cikkek közzétételének időpontjához legközelebb eső véleményeket gyűjtöttem össze. Az adatbázis létrehozására 2020. október 16-án került sor, amely során a Microsoft Excel táblázatkezelő programot használtam. A minta nagyságát 1000 darabszámban határoztam meg, így minden bejegyzés alól 100 darab hozzászólást szándékoztam kigyűjteni. Amennyiben olyan tudósítással talákoztam, amely alatt nem gyűlt össze ilyen mennyiségű megjegyzés, az ahhoz hiányzó darabszámot egyenlő arányban pótoltam a többi bejegyzés alól, hogy megkaphassam az 1000 fős mintát.

A ténynek, hogy a vizsgált hozzászólások különböző, de egyazon témával foglalkozó bejegyzések nyomán születtek, az elemzés során nem szenteltem figyelmet. Döntésemet az indokolja, hogy a kommentek jelentős részéből nem derül ki egyértelműen, hogy a felhasználók valóban olvasták-e a Facebook bejegyzések alapjául szolgáló cikkeket, és az abban leírtakra reagáltak, megosztott nézeteiket befolyásolták-e a korábban olvasottak vagy csupán a hívószavak, címek mentén fejezték ki véleményüket.

A kommentek felhasználása kapcsán említést kell tennem a kutatás etikai vonatkozásairól. A hozzászólások közül néhányat az eredmények ismertetése során szó szerint közöltem. E döntésemet annak a megingathatatlan igénye szülte, hogy a későbbiekben bemutatott mítoszok, hiedelmek közvélekedésben való jelenlétét valóságúen demonstráljam. Ezek nélkül – úgy gondolom – az elemzés csupán a múlt magas színvonalat képviselő kutatásai által tett elméleti megállapítások visszhangja lenne. A kommenteket adatvédelmi okokból a közzétevő személy neve és egyéb személyes adatainak megjelenítése nélkül közöltem. Az elemzés során a kronológiai sorrendben elfoglalt helyüknek megfelelően sorszámokkal láttam el őket, melyek az idézetek alatt megjelennek. A hozzászólásokra úgy tekintettem mint bárki számára hozzáférhető, publikus szövegekre, amelyek jelenléte a nyilvánosság szem előtt tartásával született, egyéni döntés eredménye.

A kutatás vonatkozásában továbbá számos módszertani korlát azonosítható, melyek az általa tett megállapítások általánosítását a társadalom egészére nézve nem teszik lehetővé. A kategóriák felállítását, a kommentek kódolását egyedül végeztem, így az eredmények objektivitása megkérdőjelezhető. A megbízhatóság szintjét emelte volna külső kutatók, revizorok bevonása az elemzésbe, azonban erre jelen munka során nem volt lehetőségem. Ugyanakkor álláspontom szerint a bejegyzésekhez fűzött hozzászólások kiértékelése hasznos információval szolgálhat egy jövőbeni kutatás elvégzéséhez.

Az eredmények valóságértelmét csorbíthatja továbbá egy nehezen szűrhető körülmény jelenléte, a trollok esetleges felbukkanása a kommentszekcióban. A trollkodás „a személyközi kapcsolatok megzavarására, a bosszúságkeltésre, provokációra vagy bántó kritikai véleményformálásra irányuló cselekvés”.³³ A hozzászólások

³³ KISS, 2019.

vizsgálata során az írott szöveg jellegéből adódóan nem volt egyértelműen megállapítható, hogy azok a fent említett célok nyomán születtek-e.

A hozzászólások látens tartalma – vagyis nem konkrétan megjelenő szavak, szókapcsolatok, hanem a kifejezni vágyott attitűd – alapján kategóriákat állítottam fel, amelyekbe kézi kódolást követően kerültek elhelyezésre a kommentek. A domináns véleménystruktúrák, amelyek többségében nemierőszak-mítoszokat visszhangoznak, az alábbi csoportokba rendeződtek:

- a) áldozathibáztatás
- b) az elkövető felmentése
- c) elbagatellizálás
- d) nem történt zaklatás
- e) az eljárás, médiafigyelem túlzásként való értékelése
- f) a cselekmény elítélése.

Sok esetben egy megjegyzésen belül többféle attitűd azonosítható volt. E körülmény fennállása esetén mindegyik releváns kategóriát feltüntettem az adott kommentnél. Duplikált megjelenés esetén a hozzászólások törlésre kerültek.

Az elemzés munkafázisában nagyban támaszkodtam a kritikai diskurzuselemzés módszerére, melynek célja, hogy feltárja „azokat a rejtett ideológiákat, amelyek befolyásolják, hogy az emberek miként gondolkodnak különféle társadalmi jelenségekről, eseményekről, dolgokról. A beszélők által termelt szövegek ugyanis tudatosan vagy tudattalanul ezeket a mindennapi életünket befolyásoló ideológiákat fejezik ki.”³⁴

Eredmények

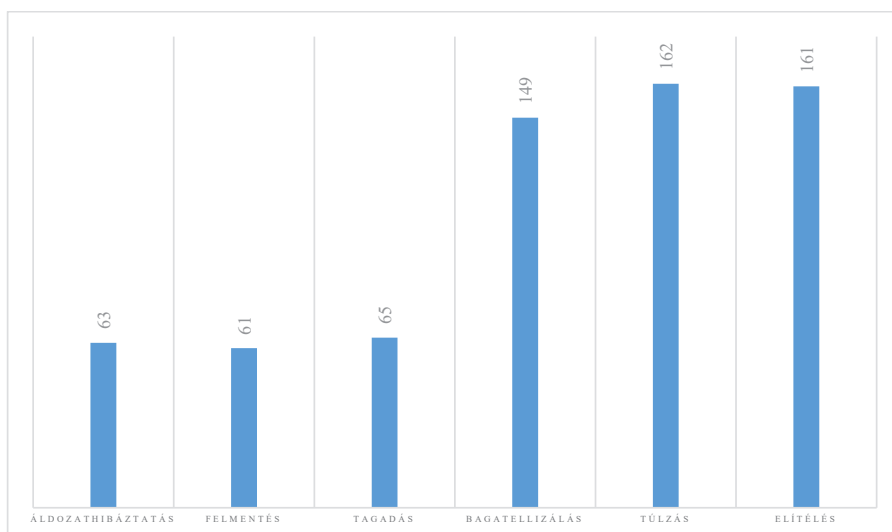
A fent leírt kritériumoknak összesen 580 komment felelt meg, ami azt jelenti, hogy 420 hozzászólás nem tartalmazott a felállított kategóriák szempontjából releváns véleménynyilvánítást.³⁵ Ezen okból kifolyólag utóbbiaknak az elemzés során nem szentelek figyelmet.

A mintába bekerült véleményformálók nemi megoszlása a következőképp alakult: 42% nő és 58% férfi. Egyéb szociodemográfiai adatokat – mint például az életkor vagy a legmagasabb iskolai végzettség – nem vizsgáltam és nem is jelenítettem meg a tanulmányban a korábban ismertetett okból kifolyólag.

A továbbiakban a kategóriákat egyesével értékelem. Anonimizált, egyéni sorzámmal ellátott hozzászólások beemelésével szemléltetem a szexuális zaklatáshoz fűződő hiedelmek kifejeződését.

³⁴ P. SZILCZL, 2018. 3–4.

³⁵ Ezek többségében más felhasználók figyelemfelkeltés céljából vagy a téma szempontjából nem releváns Youtube-vidék megjelölését, gifeket, emotikonokat tartalmazó hozzászólások voltak. Ide kerültek besorolásra továbbá azok a megjegyzések is, amelyek tartalmuk, mondanivalójuk okán a korábban bemutatott kategóriák egyikébe sem voltak beilleszthetők.

1. sz. ábra. A kommentek kategóriabeli megoszlása

Elemzés

1. Áldozathibáztatás

A kevésbé markáns vélemények között szerepelt az áldozatok hibáztatása. A kategóriákba rendezett kommentek közel 11%-a tartalmazott olyan állítást, amely a zaklatás passzív alanyát tette felelőssé az eset megtörténteért. Ezek mindegyikéből kitűnnek azon elvárások és úgynevezett életvezetési előírások, amelyekhez a „rendes, igazi nőknek” viselkedésükben, öltözködési stílusukban igazodniuk kell.

„Hagyjuk már aki egy bárba vonaglik mit gondol miatyánkot mondanak neki”

823. komment

Említést érdemel a „táncoslány” narratívájának erőteljes megjelenése. Az áldozatot hibáztató hozzászólók jelentős többsége a felelősség áthárítását e – meglátásuk szerint – morálisan elítélendő szakmával való párhuzamba állítással próbálta igazolni. Holott egyetlen híradás sem támasztotta alá, hogy a zaklatás elszenvedőjének valóban ez volt a foglalkozása. A címke „szájról-szájra” terjedt és lassacskán megszilárdult, kézenfekvő legitimációs indokként szolgálva az áldozat felelősségre vonásához. Ez kongruens Du Mont „valódi áldozatról” tett megállapításával. A hagyományosan elfogadott nemi szereptől való eltérés tehát ellehetetlenítette az áldozat iránt érzett empátia kialakulását.

„Miféle értékrend? A táncoslány bármely országban az. Ha apáca lett volna oké.”

296. komment

Figyelemre méltó a mítoszt elfogadók nemek szerinti megoszlása: az ekképp vélekedők 53%-a férfi, 47%-a nő. A megállapítás, amely a nők saját csoportjukból származó áldozattal való azonosulás hiányát sejteti, az igazságosvilág-hiedelemmel

magyarázható. Az elmélet abból a meggyőződésből indul ki, hogy „a világ alapvetően igazságos, következésképp az emberek megérdemlik, amit kapnak, és azt kapják, amit megérdemelnek”.³⁶ A nézet önvédő mechanizmusként funkcionál: a nők – mint a szexuális erőszak potenciális elszennvedői – saját biztonságuk képzetét igyekeznek fenntartani, amikor megkérdőjelezi egy eset valóságtartalmát. Amennyiben az egyén felelőssé teszi az áldozatot a viselkedéséért; magáról viszont tudja, hogy ő egy hasonló szituációban másképp viselkedne, önmagát biztonságban érezheti.³⁷ Az alábbi kommentből épp ez a vélekedés rajzolódik ki:

„Komolyan mondom hova fajul a világ? Aki táncoslány vagy olyan amilyen..... az ne panaszkodjon szerintem!”

427. komment

Mindezeken túlmenően az áldozatot hibáztató meggyőződés a hagyományos nemiszerep-elvárásoktól való eltérés szankcionálásának legitimációját fejezi ki. A patriarchális társadalmi berendezkedés által előírt szabályrendszerrel történő elmozdulás a *status quo* fenyegetéseként jelenik meg azáltal, hogy a nő magatartásának megválasztásakor nem igazodik a számára előírt normákhoz. Az uralkodó társadalmi rend fennmaradását ugyanis a tradicionális nemi szerepek elfogadása, az azokkal való azonosulás biztosítja.³⁸ Ez az értelmezési keret a szexuális zaklatásra megérdemelt következményként tekint, amely emlékezteti az áldozatot a nonkonformista viselkedés veszélyére. Egyúttal határokat jelöl ki számára, melyek áthágása büntetést von maga után. Az ellenséges szexizmus markáns megjelenése a női kommentelők által tett megjegyzésekben tükrözi rendszerigazolásra való hajlandóságukat.

2. Az elkövető felmentése

A legritkábban előforduló véleményként jelenik meg a zaklató direkt módon történő felmentése. A kategorizált kommentek alig több mint 10%-ában próbálták Kenderesi magatartását egyéb tényezők bevonásával kimagyarázni. Némelyek a szexuális késztetések kontrollálási nehézségeinek hangsúlyozásával igyekeztek csökkenteni az úszó felelősségét, ahogy az alább is látható.

„Férfi legyen a talpán aki arra piros bugyira nem pacsiz rá”

816. komment

Az ilyen jellegű vélekedések a férfiak agresszív szexualitásra való biológiai elrendeltségét sugallják. Ez a felelősség elhárítását eredményezi és a cselekményt nem egyéni döntés eredményeként, hanem a kényszerítő erőnek való ellenállás kudarcaként értelmezi. E meggyőződés a szexuális zaklatást törvényszerűnek tekinti és azt veleszületett, biológiai tulajdonságokból következő magatartásformának tekinti.

³⁶ SMITH ET AL., 2016.

³⁷ VIRÁG, 2001.

³⁸ BUTLER, 2005.

Ebből következik, hogy az ezen álláspontot elfoglalók a szexuális zaklatást nem társadalmi problémaként, hanem időben és térben állandó, normális jelenségként azonosítják, amely nem igényel változást. A gondolatmenet reflektál Weiss megállapítására, miszerint a biológiai determinizmus elfogadása „megerősíti azt az elképzelést, hogy a szexuális kényszerítés a nő-férfi kapcsolatok velejáró kockázata”.³⁹ Mindazonáltal hozzájárul a nők alárendelt pozícióban tartásához, mivel a szexuális zaklatás eltűrésére ösztönzi őket.

Ez a leegyszerűsítő szemléletmód figyelmen kívül hagyja a társadalmi tényezők szexuális zaklatásban betöltött szerepét és konzerválja az azt elfogadó hiedelmeket. Az ilyen jellegű reakciók elhomályosítják a női test tárgyiasításának, a hatalommal való visszaélésnek a jelentőségét és a személyes integritást sértő (bűn)cselekményeket legitimálnak. A zaklatást toleráló attitűd annak normalizálását segíti elő, és azt a szexuális viselkedésre vonatkozó nemiszerep-normát tükrözi, amely a férfiaság egyik fokmérőjének a szexuális tevékenységek iránti állandó érdeklődést tartja.⁴⁰ Ebben az értelemben a zaklatás a maskulin pozíció demonstrációjára szolgáló eszközcselekmény.

A szexuális zaklatást relativizálják továbbá a Kenderesi ittasságát, hirtelen megdöglését említő hozzászólások. Utóbbiak az esetek többségében életkora hangsúlyozásával igyekeznek igazolni. A tényező diskurzusba való beemelése azt a látszatot kelti, hogy a felnőtté válás egy bizonyos szakaszában e cselekmény elkövetése mindössze apró botlás, amely az azt megvalósító személy szemszögéből az egyéni fejlődés eredményeképp fogja átlépni az elfogadhatatlanság határát. Az ezt kifejező meggyőződés nem vesz tudomást arról a társadalmi kontextusról, amely lehetővé teszi a szexuális zaklatás megvalósulását. A fiatal férfiak esetében az útkeresés, a határfeszítés megnyilvánulásaként értelmezi a gyakorlatot, miközben az áldozatoknak nem szentel figyelmet. A nemkívánt szexuális érdeklődés megtapasztalása, illetve annak negatív következményei ebben a diskurzusban nem képezik problémaalkotás tárgyát. Ez az olvasat az áldozatot a férfi tapasztalatszerzésének eszközévé degradálja, miközben a nőket arra kondicionálja, hogy folyamatosan számoljanak a kétértelmű szexuális közeledés megélésének lehetőségével.

„Még fiatal mit akartok tőle? Majd be nő a feje lágya”

320. komment

Az elkövető felmentését eredményező megjegyzések körében figyelemreméltó gondolatmenet továbbá a felelősség áthárítása az úszó körüli tekintélyszemélyekre. Az e logikával érvelő kommentelők szerint a Kenderesit körülvevő felnőttek nem fordítottak elegendő energiát az úszó erkölcsi nevelésére, és ennek következtében ő nem tudhatta, hogy cselekményével átlépi az illendőség határát. Az illemszabályok megsértését hangsúlyozó narratíva a szexuális zaklatás elkövetését individuális tényezőkre – jelen esetben a morális fejlettség alacsony szintjére – vezeti vissza. Ez a megközelítés elveti a szexuális zaklatás társadalmi problémaként való keretezését és azt személyközi konfliktusként értelmezi, amely a jelenség elleni,

³⁹ WEISS, 2009.

⁴⁰ ABBEY, 2002.

széleskörű társadalmi beavatkozás szükségtelenségét erősíti. Ezen túlmenően az elkövető egyéni jellemzőinek kihangsúlyozása, olyan tulajdonságok keresése, amelyek megkülönböztethetővé teszik őt a többségi társadalom tagjaitól, az elkövetőkre vonatkozó sztereotípiákat igazolják. Ez a gondolatmenet azt sugallja, hogy szexuális zaklatást csak bizonyos típusú férfiak követnek el, amely meggyőződés rezonál a nemis erőszak elkövetőiről alkotott téves hiedelmekre, miszerint ők szexuálisan frusztráltak, deviáns férfiak.⁴¹

A zaklató viselkedés megváltoztatása érdekében az erkölcsi nevelés szükségességét kiemelő felhasználók negligálják a feminista elméletalkotás azon megállapítását, miszerint a nők ellen irányuló férfierőszakot a társadalomban uralkodó elnyomó kultúra teszi lehetővé. A moralitást középpontba helyező kommentelők ezzel a logikai érveléssel nem a szexuális zaklatást helytelenítő attitűdről tesznek tanúbizonyságot, csupán az e körbe sorolható cselekményektől történő tartózkodásra intenek a társas együttélési szabályok kívánalmainak szem előtt tartása érdekében. A nem megfelelő felkészítést problematizáló narratíva kapcsán említést érdemel a közeg, melyben Kenderesi pályafutása alatt szocializálódott. A sport ugyanis – a nők által elért sikerek és a számukra ígérkező számottevő lehetőség ellenére – még mindig férfiak által uralt terület, ahol a maszkulinnak tartott tulajdonságok és erények meghatározó szerepet töltenek be.⁴² Így felvetődik a kérdés, hogy az azonos világban szocializálódott, ugyanazokat a „játékszabályokat” ismerő személyek képesek-e a cselekmény objektív megítélésére, valamint annak elfogadhatatlanságának közvetítésére.

„ha ez ott már ilyen komoly dolog, akkor kiutazásuk előtt a stáb elmondhatta volna, hogy ott milyen szokások, szabályok tartandók be, ha kimennek a városba.”

881. komment

3. Elbagatellizálás

A kommentelők körében legnagyobb mértékben elfogadott nemierőszak-mítosz a cselekmény bagatellizálása. Az e véleményt megosztó felhasználók a szexuális zaklatást a nők figyelmének felkeltésének vagy a velük való intim kapcsolat kezdeményezésének eszközeként írják le, ezáltal romantizálva azt. A kategória hozzászólásaiban markánsan megjelenik az a gondolatmenet, amely a kéretlen érintés okozta kellemetlenség, trauma csekély voltáról, avagy hiányáról árulkodik. Az ezen álláspontot képviselők megkérdőjelezzik, hogy a cselekmény szexuális zaklatásnak minősül-e, és az eset túlreagálását hangsúlyozzák.

A vélelmezéstruktúrára érdemes kiterjeszteni a kritikai kriminológia a jogrendszerről alkotott bírálatát, amely értelmében a szexuális zaklatás definícióját „az uralkodó osztály képviselői határozzák meg egy olyan társadalomban, amelynek tagjait az önérdek érvényesítése vezérli”.⁴³ A patriarchális társadalmi berendezkedés fenntartásához az általa, nőkkel szemben nyújtott előnyök kihasználása miatt fűződik a férfiak érdeke.⁴⁴ A női hangok elnémitása elősegíti azon kulturális kontextus

⁴¹ SZABÓ-VIRÁG, 2017.

⁴² HADAS, 2009.

⁴³ VIG, 2019. 199.

⁴⁴ CONNELL, 2000.

megszilárdítását, amelyben a szexuális zaklatásként azonosítható tapasztalatok viszonylagossá válnak. Végül az alárendelt csoport tagjai beletörődnek helyzetükbe vagy éppen – az őket hátrányosan érintő gyakorlatok szocializációs környezet általi normalizálása révén – fel sem ismerik annak igazságtalanságát. A Bourdieu által kidolgozott habituselmélet szerint a „*férfiuralom fennmaradásában a nők is szerepet játszanak: szocializációjuk során internalizálják a rájuk szabott korlátokat, így akaratlanul is hozzájárulnak saját elnyomásuk újratermeléséhez*”.⁴⁵

Gyakori érvelésként említhető az eset túlkapása mellett az egy súlyosabbnak ítélt cselekménnyel való összehasonlítása. A felhasználó egy képzeletbeli skálán értékelve egy nő intim testrészének a megérintését, arra a megállapításra jut, hogy az az általa okozott sérelmet tekintve bizonyára alulmarad más erőszakos incidensekhez képest.

„Jaj könyörgöm.. azért ennyire nem kéne törékenynek lenni..! Hozzáért a fenekéhez, nem letépte róla a ruhát. Más nő ezt bóknak venné.”

916. komment

A nő fizikai integritásába történő önkényes beavatkozást megengedő attitűd rávilágít arra, hogy az ekképp vélekedők elsiklanak azon tény felett, hogy a szexuális zaklatás központi eleme – hasonlóan például a szexuális erőszakhoz – nem a fizikai vonzalom, avagy szexuális vágy kifejezésre juttatása, hanem a dominancia, illetve a „bármit megtehetek veled” attitűd demonstrációja. Kiváltképp fontos lehet, hogy a szexuális zaklatás fogalmát kimerítő esetek megvalósulása során az azt elszenvédők által felállított határookra, illetve a számukra okozott kellemetlenségre, káros hatásokra fókuszáljunk, hiszen ezek a cselekedetek sértik az emberi méltóságot, még ha időben régóta fennálló jelenségekről is beszélünk.

Nagyarányú megjelenésükből kifolyólag továbbá kiemelendőnek tartom azokat a nyilatkozatokat, melyek azt sugallják, hogy míg a távol-keleti országban a nemkívánt fizikai kapcsolat kikényszerítése a helyi értékrendnek megfelelően valóban probléma, a magyar kultúrának ez, ha nem is szerves, de megtűrt eleme. Ezen érvrendszerrel operáló megjegyzések egyfajta civilizációs vívmány hazánkba történő interpretálásának hiányát nevezik meg a zaklatást lehetővé tevő körülményként azáltal, hogy a referenciális kultúrától való lemaradást okolják annak megvalósulásáért. A „magyar virtus” és a „tisztelettudó dél-koreai kultúra” önkolonizációs stratégiaként működő szembeállítás a szexuális zaklatás magyarországi viszonyok közötti normalizálásáról, hétköznapi heteroszexuális viselkedésként történő értékeléséről árulkodik. E nézetek társadalmi beágyazottságát a szakirodalom a „nemi erőszak kultúrája” elnevezéssel illeti, amely a nők elnyomásának egyik eszköze és szexualitásuk ellenőrzésén keresztül történik.⁴⁶

A felhasználók a szexuális erőszak kultúrájának fennállását támogatják azáltal, hogy véleményükből kiténik a nők felett gyakorolt szexuális uralom, illetve az ezt legitimáló norma- és értékrendszer elfogadása.

⁴⁵ VIRÁGH, 2019.

⁴⁶ BROWNMILLER, 1975.

„Nos, ha oda ment, tartsa tiszteletben a kultúrájukat. Magyarországon ilyen bunkóság még belefér, fejlettebb országokban meg nem.”

126. komment

4. Nem történt zaklatás

Az elemzett kommentek több mint 12%-a a szexuális zaklatás megtörténtét egyértelműen kétségbe vonja. Nem azt állítják, hogy a szóban forgó eset nem meríti ki a fogalom jelentését, hanem azt, hogy az áldozat hazudik annak körülményeiről, tipikusan valamiféle előnyszerzés céljából. A tagadó kommentelők 67%-a férfi, 33%-a nő. A hamis vád mítosza a nőgyűlölet jelenségéből ered,⁴⁷ ez mutatkozik meg abban, hogy az incidenst tagadó kommentek jelentős része negatív vélekedéseket tartalmaz a nőkről.

„Szerintem a koreai pi**a tette egy kicsit a mércét túl mint ahogy a nők többsége szeret túlozni”

368. komment

Számos hozzászólás a #MeToo kampányt említő feltételezése igazolásaképp. Ezek a szexuális zaklatást legitimáló társadalmi normarendszer megváltoztatásának szükségességét hangsúlyozó mozgalom alternatív értelmezésének elterjedéséről tesznek tanúbizonyságot, amely a figyelmet a strukturálisan jelen lévő erőszakról, illetve az áldozati kiszolgáltatottságról a „szaftos sztorikat ígérő” szalagcímek és a hasznoszerzés céljából megfogalmazott alaptalan vádak irányába tereli. A narratívában a szerepek megfordulása érhető tetten: immár a férfi az áldozat, akinek jóhírét, pályafutását egy számító nő veszélyezteti.

„Kifejezetten „me too” kampány szelén lovagló cucc, ha bárki más [...] lett volna, semmi nem történik. Kicsaj kapott az alkalmon, hogy lehúzzon egy sportteljesítményt nyújtó embert.”

219. komment

5. Túlzás

A legtöbb kommentet magába foglaló kategória csoportosít minden olyan hozzászólást, amely a büntetést aránytalannak tartja vagy túlzásként értékeli. Ezen felül azok a véleménynyilvánítások is itt kaptak helyet, melyek a média eltúlzott figyelméről számolnak be. A hozzászólások szétválasztása az elégedetlenség oka alapján nem érdemes, ugyanis az nem állapítható meg egyértelműen mindegyik esetben. Azonban a bizonyos, hogy a média fokozott figyelmét Kenderesi ügyével kapcsolatban kicsivel többen kritizálták, mint a szankcionálás tényét és módját (39% és 36,5%).

„Miért ez az ostoba büntetés? Ha minden paciért ez járna...”

909. komment

⁴⁷ SZABÓ-VIRÁG, 2017.

Meg kell említeni továbbá egy, a kommentekben igen elterjedtté vált „összeesküvés-elméletet”. 2019. május 29-én, egy Budapesten történt hajóbaleset során 33 dél-koreai turistával a fedélzetén süllyedt el a Hableány. Az utasok közül csak heten éltek túl a szerencsétlenséget.⁴⁸ A Dél-Koreában megrendezett úszó-világ-bajnokságra ezt követően került sor. A túlkapás mellett érvelő kommentelők több mint 22%-a valamilyen formában megemlíti a katasztrófát, mintegy indokot szolgáltatva a dél-koreai eljárásra. Véleményük szerint annak lefolytatása bosszú, a Magyarországon történt tragédia következménye. Azt a képzetet keltik, hogy amennyiben arra nem került volna sor, Kenderesi is enyhébb bánásmódban részesült volna.

„Délkorea most vendettát akar a hajókatasztrófa miatt.”

498. komment

6. A cselekmény elítélése

Elemzését tekintve épp csak egy hajszállal marad le a legnépesebb kategóriához képest az, amely a Kenderesi által végrehajtott cselekmény morális elítélését egyértelműen kijelentő kommenteket akkumulálja. Azonban a teljes mintához viszonyítva a szexuális zaklatással szembeni negatív attitűdöt csupán a hozzászólások 28%-a jeleníti meg. A különféle nemierőszak-mítoszokat kifejező kategóriák, habár nem összeadhatók – hiszen számos komment több kategóriába is besorolható –, az elemzésből kitűnik, hogy azok széleskörűen elfogadottak.

A vizsgálat tárgyát alkotó incidens negatív megítélésének nemi aránya a következő: 53% nő, 47% férfi. Ha az eredményt összevetjük a teljes mintába bekerülőök nemi megoszlásával, a nők felülreprezentáltsága még erőteljesebbnek mutatkozik. Ez összhangban van a szakirodalom arra vonatkozó megállapításával, miszerint a férfiak általában toleránsabban viszonyulnak a zaklatáshoz, mint a nők.⁴⁹ A magyarázat az áldozattal való azonosulási képességben keresendő. Mindkét nem képviselői közel azonos érveléssel fejtették ki véleményüket. A leggyakrabban megjelenő gondolatok sérelmezik a nők helyzetét, valamint a társadalom szexista légkörét.

„Teljesen mindegy kik vagyunk és milyen eredményeket értünk el bármilyen területen, az nem jogosít minket arra, h bármelyik nőnek megfogjuk a fenekét a beleegyezése, vagy annak a lehetősége nélkül.”

282. komment

Összegzés

A közösségi médiában folytatott kutatás rávilágított arra, hogy a nemierőszak-mítoszok széles körben jelen vannak a szexuális zaklatás jelenségének értékelésében is. Ebből kifolyólag úgy gondolom, hogy a nemi alapú erőszakos cselekményeket tágabb kontextusban kell vizsgálni. Ha elfogadjuk, hogy ezek a jelenségek mind egy forrásból – a nemek egyenlőtlenségéből – erednek, és a prevencióra irányuló törekvéseinket ezt szem előtt tartva hajtjuk végre, elejét vehetjük a többségi

⁴⁸ KOVÁCS, 2021.

⁴⁹ RUSSEL-TRIGG, 2004.

társadalom által kevésbé helytelenített, ám valójában számos negatív következménnyel járó esetek elbagatellizálásának, illetve a leghevesebb elutasító érzelmi reakciókat kiváltó cselekmények hatékony kezeléséhez is hozzájárulhatunk.

A fentiekben ismertetett eset súlyosságát bagatellizáló kommentek rávilágítottak a #MeToo kampány által megállapított alapvetésre is: a szexuális zaklatás a nőket jelentős számban érintő jelenség, amit a többségi társadalom gyakran észre sem vesz, mivel olyan cselekedetekben manifesztálódik, amelyek egy viszonylag széles körben, férfiprivilegiumként elfogadottak és hétköznapiak, ártalmatlannak tekintettek. Ezen ellentmondás feloldására nagy szükség lenne ahhoz, hogy a jövőben a hatalommal való visszaélés eseteit hatékonyan megelőzzük, illetve kezeljük. A beavatkozási stratégiákat illetően sarkalatos feladat a hegemon maszkulinitás elméletének dekonstrukciója, amely korlátozóan hat a nemi identitásra és fenntartja a hatalmi egyenlőtlenségeket. Ebben a folyamatban az oktatás szerepét tartom leginkább hangsúlyozandónak. Az oktatási programoknak felelősséget kell vállalniuk a férfiaság alternatív formái hitelességének erősítésében. A prevenciónak kifejezett figyelmet kell szentelnie azokra a hiedelmekre, amelyek a női-férfi interakciók, ismerkedési alkalmak elfogadható részévé teszik a szexuális zaklatást. A jövőben érdemes lehet vizsgálatot folytatni magyarországi szórakozóhelyeken, hogy képet kapjunk az ott megjelenő szexuális agresszió mértékéről, megvalósulási formáiról, illetve a személyzet beavatkozási stratégiáiról.

Az uralkodó társadalmi normák megváltoztatása kétségkívül lassú, akár generációkon is átívelő folyamat. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a nemek egyenlőségének megvalósulása nem csupán a hatalmi viszonyok átírását megcélzó feminista törekvés, hanem hosszú távon olyan jellegű pozitív hatásokat válthat ki, mint például a nők ellen elkövetett erőszakos bűncselekmények számának csökkentése és annak hatékonyabb kezelése, valamint az áldozatokkal kapcsolatba kerülő intézmények működési színvonalának emelése. E célok megvalósulása érdekében közéleti párbeszédet kell folytatnunk a hagyományos nemi szerepek hangsúlyozása helyett arról, hogy a társadalmi igazságosságot előremozdító intézményrendszer milyen feltételek mentén valósulhat meg. Hogy a későbbiekben mihez kezdünk a #MeToo kampány égisze alatt elmesélt történetekhez hasonló, napvilágra került esetekkel, az mindannyiunk közös felelőssége. Mindenesetre a visszaélésekről szóló, korábban soha nem látott mértékű társadalmi diskurzus, valamint a téma körül megszaporodott tudományos munkák mind pozitív irányba történő változást sejtetnek.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Internetes források

BAKRÓ-NAGY-JÁVOR-NAGY

- 2017 BAKRÓ-NAGY Ferenc – JÁVOR Bence – NAGY Roland: Lehet, hogy Tomi intenzívebb volt, mint emlékszik. *Index.hu*, (2019. július 30)
(https://index.hu/video/2019/07/30/kenderesi_zaklatas_uszo_szovetseg_del_korea/ – Utolsó letöltés: 2022. április 28.)

KOVÁCS

- 2021 KOVÁCS Ferenc: Drámai vallomások a bíróságon – kihallgatták a Hableány-katasztrófa túlélőit. *Index.hu*, (2021. december 16.)
(<https://index.hu/belfold/2021/12/16/hableany-baleset-birosag-per-kihallgatas-tulelo-duna-hajobaleset-katasztrofa/> – Utolsó letöltés: 2022. április 28.)

N. N.

- 2017 N. N.: As survivors say #MeToo, what will it take to stop widespread sexual harassment? *pbs.org*, (2017. október 17.)
(<https://www.pbs.org/newshour/show/survivors-say-metoo-will-take-stop-widespread-sexual-harassment> – Utolsó letöltés: 2022. április 28.)
- 2021 N. N.: Leglátogatottabb magyar weboldalak listája (2021). (<https://thenext.hu/produktivitas/leglatogatottabb-magyar-weboldalak/> – Utolsó letöltés: 2022. április 28.)

Szakirodalom

ABBEY

- 2002 ABBEY, Antonia: Alcohol-Related Sexual Assault: A Common Problem among College Students. *Journal of Studies On Alcohol*, 14. (2002) 118–128.

ADAMSON

- 1980 ADAMSON, Walter L.: *Hegemony and Revolution. A Study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*. Berkeley, CA, University of California Press, 1980.

BASILE

- 1999 BASILE, Kathleen C.: Rape by Acquiescence: The Ways in Which Women „Give in” to Unwanted Sex With Their Husbands. *Violence Against Women*, 5. (1999) 9. sz. 1036–1058.

BROWNMILLER

- 1975 BROWNMILLER, Susan: *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York, NY, Simon and Schuster, 1975.

BURT

- 1980 BURT, Martha R.: Cultural myths and support of rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38. (1980) 2. sz. 217–230.

BUTLER

- 2005 BUTLER, Judith: *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Ford.: BARÁT Erzsébet – SÁNDOR Bea. Budapest, Új Mandátum, 2005.

CONNEL

- 2000 CONNELL, R. W.: *The Men and the Boys*. Sydney, Allen & Unwin, 2000.

CONNEL–MESSERSCHMIDT

2005 CONNELL, R. W. – MESSERSCHMIDT, James W.: Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19. (2005) 6. sz. 829–859.

DU MONT–MILLER–MYHR

2003 DU MONT, Janice – MILLER, Karen-Lee – MYHR, Terri: The role of „real rape” and „real victim” stereotypes in the police reporting practices of sexually assaulted women. *Violence Against Women*, 9. (2003) 4. sz. 466–486.

GRAHAM ET AL.

2017 GRAHAM, Kathryn – BERNARDS, Sharon – ABBEY, Antonia – DUMAS, Tara M. – WELLS, Samantha: When Women Do Not Want It: Young Female Bargoers’ Experiences With and Responses to Sexual Harassment in Social Drinking Contexts. *Violence Against Women*, 23. (2017) 12. sz. 1419–1441.

HADAS

2009 Hadas Miklós: *A maskulinitás társadalmi konstrukciói és reprezentációi*. Budapest, Akadémiai doktori értekezés, 2009.

KAVANAUGH

2013 KAVANAUGH, Philip R.: The Continuum of Sexual Violence: Women’s Accounts of Victimization in Urban Nightlife. *Feminist Criminology*, 8. (2013) 1. sz. 20–39.

KIMMEL

2000 KIMMEL, Michael S.: *The Gendered Society*. Oxford–New York, NY, Oxford University Press, 2000.

KISS

2019 KISS Tibor: Deviancia az online térben. In: *Cyberdeviancia*. Szerk.: KISS Tibor – PARTI Katalin – PRAZSÁK Gergő. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 74–136.

KOVÁCS–SZABÓ

2017 KOVÁCS Mónika – SZABÓ Mónika: Társadalmi nem és szexizmusok: a nemi hierarchiát igazoló nézetrendszerek elfogadása és elutasítása. In: *Társadalmi nemek: Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*. Szerk.: KOVÁCS Mónika. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017. 39–56.

LAMONT

2014 LAMONT, Ellen: Negotiating courtship: Reconciling egalitarian ideals with traditional gender norms. *Gender & Society*, 28. (2014) 2. sz. 189–211.

P. SZILCZL

2018 P. SZILCZL Dóra: Bevezetés a kritikai diskurzuselemzésbe. *Jel-kép*, (2018) 3. sz. 3–25.

QUINN

- 2002 QUINN, Beth A.: Sexual Harassment and masculinity. The Power and Meaning of „Girl Watching”. *Gender & Society*, 16. (2002) 3. sz. 386–402.

ROBINSON

- 2005 ROBINSON, Kerry H.: Reinforcing hegemonic masculinities through sexual harassment: issues of identity, power and popularity in secondary schools. *Gender and Education*, 17. (2005) 1. sz. 19–37.

RUSSEL-TRIGG

- 2004 RUSSEL, Brenda L. – TRIGG, Kristin Y.: Tolerance of Sexual Harassment: An Examination of Gender Differences, Ambivalent Sexism, Social Dominance, and Gender Roles. *Sex Roles*, 50. (2004) 7–8. sz. 565–573.

SMITH ET AL.

- 2016 SMITH, Eliot R. – MACKIE, Diane M. – CLAYPOOL, Heather M.: *Szociálpszichológia*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016.

SZABÓ-VIRÁG

- 2017 SZABÓ Judit – VIRÁG György: A nemi erőszak mítosza. In: *Szexuális erőszak: mítosz és valóság*. Szerk.: PARTI Katalin. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2017. 201–237.

THOMPSON-CRACCO

- 2008 THOMPSON, Edward H. – CRACCO, Elizabeth J.: Sexual Aggression in Bars: What College Men Can Normalize. *The Journal of Men's Studies*, 16. (2008) 1. sz. 82–96.

TÓTH

- 1999 TÓTH Olga: *Erőszak a családban*. Budapest, TÁRKI, 1999. (*Társadalompolitikai Tanulmányok*, 12.)
- 2007 TÓTH Olga: Nőnek lenni – társadalmi nem (gender) az egyenlőtlenségek rendszerében. *Magyar Tudomány*, 168. (2007) 12. sz. 1590–1595.
- 2018 TÓTH Olga: A nők elleni párkapcsolati erőszak Magyarországon: Az elmúlt 20 év kutatási eredményeinek összegzése. *Socio.hu*, (2018) 4. sz. (https://socio.hu/uploads/files/2018_4/30_toth.pdf – Utolsó letöltés: 2022. április 30.)

VIRÁG

- 2001 VIRÁG György: *A szexuális erőszak áldozatai*. Doktori értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2001. (Kézirat.)
- 2005 VIRÁG György: Áttekintés. In: *Családi iszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata*. Szerk.: VIRÁG György. Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kft., 2005.

VIRÁGH

- 2019 VIRÁGH Enikő: Cinkosság és szolidaritás: Identitás-konstrukciók egy nemi erőszak-ügy kapcsán. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 9. (2019) 1. sz. 2019. 112–131.

VIG

- 2019 VIG Dávid: Radikális kritikai irányzatok. In: *Kriminológia*. Szerk.: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERESZI Klára – LÉVAY Miklós. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019. 194–209.

WEISS

- 2009 WEISS, Karen G.: „Boys Will Be Boys” and Other Gendered Accounts. An Exploration of Victim’s Excuses and Justifications for Unwanted Sexual Contact and Coercion. *Violence Against Women*, 15. (2009) 7. sz. 810–834.

WEST

- 2001 WEST, Lois A.: Negotiating Masculinities in American Drinking Subcultures. *The Journal of Men’s Studies*, 9. (2001) 3. sz. 371–392.

WEST-ZIMMERMAN

- 1987 WEST, C. – Zimmerman, D.: Doing Gender. *Gender and Society*, 1. (1987) 2. sz. 125–151.

WITT

- 1987 WITT, David D.: A Conflict Theory of Family Violence. *Journal of Family Violence*, 2. (1987) 4. sz. 291–301.

Társadalmi nemek és gyógyítási gyakorlatok a közép- és kora újkori Európában

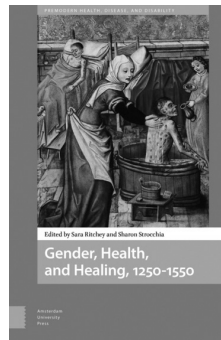
Gender, Health, and Healing 1250–1550. Eds.: Sara Ritchey – Sharon Strocchia. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2020. 330.

A társadalmi nemek és a gyógyítás gyakorlati eszköztárának kapcsolódási pontjait vizsgálja az a késő középkor és reneszánsz időszakának részkérdéseivel foglalkozó tanulmánykötet, amely egy 2018-ban, a Kölni Egyetemen megrendezett *Gender(ed) Histories of Health, Healing and the Body, 1250–1550* című konferencia előadásainak egy részét tartalmazza. Az Amsterdam University Press *Premodern Health, Disease, and Disability* című sorozatában megjelent kiadvány a konferenciakötetek jellegéből fakadóan szerteágazó problémaköröket, rendkívül széleskörű forrásbázist szolgáltatót meg. Ugyan műfajából adódóan némi tematikai aránytalanságot mutat, a kötet újító szempontrendszerrel, módszertanát illetően rendkívül széleskörűen vizsgálja a modernitás előtti társadalmi nemek és a gyógyítás kölcsönhatásainak történetét.

Sara Ritchey és Sharon Strocchia a kiadvány előszavában az orvoslás elméleti szintjeinek vizsgálatától való elmozdulást, valamint a gyógyítás gyakorlati tapasztalatának fókuszba helyezését jelölik meg annak fő célkitűzéseiként. A szerkesztők felhívják az olvasó figyelmét a forráskezelés újragondolásának szükségességére és jelentőségére, egyúttal ebben látják a kötet egyik fő érdemét is. Hiszen nemcsak a már ismert források újraértelmezését, hanem az idáig mellőzött és fel nem tárt forrásanyag bevonását is ígérik. Ezek segítségével pedig az orvoslás történetének korábban felvázolt és olykor pontatlanul megcsontosodó részkérdéseit remélik átgondolni, értelmezni. Azon túl, hogy a kötet szerzői valóban törekednek erre a fókuszváltásra, és a gyógyítás gyakorlati stratégiáit, a gyógyulás megélt élményét állítják vizsgálataik központjába, további módszertani szempontokkal igyekeznek annak interdiszciplináris jellegét hangsúlyozni. Az ilyen újítások körébe tartozik a térbeliség mint elemzési szempont bevonása, a feminista kritika átgondolt használatára és a történeti antropológia rendkívül élénkítő szempontrendszerei. Ezen túl pedig célkitűzésük, hogy a *gender* kategóriáját olyan „lencseként” használják, amelyen keresztül a gyógyítás gyakorlati aspektusait új megvilágításba képesek helyezni.¹ Ezzel a törekvéssel és a korábbi, nagyhatású nőtörténeti munkák módszertanának terminológiáját alkalmazva olyan, a történészek körében is heves vitákat kiváltó, leegyszerűsítő megállapításokat kívánnak korrigálni, mint például Thomas Laqueur *one-sex* modellje.²

¹ A genderről mint elemzési kategóriáról lásd: SCOTT, 1986.

² LAQUEUR, 1990.

A tanulmányok első csoportja a középkori vallásosság egyes forrásait mint gyógyító szövegeket értelmezi: e két tanulmány a vallásos mentalitásból fakadó mindennapos, rutinszerű stratégiákat mint gyógyító aktusokat járja körül. Sara Ritchey tanulmányában egy liège-i beginaközösség gyógyító praxisát mutatja be egy zsolttároskönyv segítségével. A zsolttároskönyv imáinak és ikonográfiájának elemzésén keresztül megvilágítja annak vajúdó nőknél és haldoklóknál használandó terápiás és egyúttal performatív jellegű használatát. Vizsgálódásaival közvetetten arra a kérdésre keresi a választ, hogy a laikus vallásosság női képviselőinek orvosi műveltségét mely forrásokban érdemes keresni. Mint arra rámutat: a már ismert, korábban vallástörténészek által kutatott és elemzett szövegek a kor orvosi praxisát kutató történész számára is fontos információkat hordozhatnak. Érvelésével meggyőzően bizonyítja annak valószínűségét, hogy a zsolttároskönyv és az abban található imák, versek gyakorlati, orvosi használata bevett szokás lehetett a női közösségen belül. Legendák, szentté avatási jegyzőkönyvek, kódexek és ereklyelisták alapján rekonstruálja Szent Kunigunda helyi, bambergi kultuszának jellegzetességeit Iliana Kandzha. A szerző bemutatja a kultusz kezdeti szakaszához képest bekövetkező 15. századi változást, azaz azt a folyamatot, amely során Kunigunda kultusza – a sír és a szent ereklyéinek gyógyító ereje – a hívők szemében specializálódik. Azzal, hogy bepillantást nyerünk a gyakorlatba, amelyben a helyiek Kunigunda ruhadarabjait magukra öltve remélik elnyerni a szent védelmét, a szemünk elé tárul a folyamat, amelyben a kultusz eredetileg univerzális jellege, helyi szinten, a női hívők gondolkodásában elnyeri, a számukra olykor végzetes megpróbáltatás, a gyermekszülés sikerét biztosító karizmatikus erőt. A tanulmány módszertana felhívja a figyelmünk a tényre: hagiográfiai források és az azoktól eltérő jellegű, jelen esetben a nyilvántartásban szerepet játszó dokumentumok összevetésével a szentkultusz kutatás további újszerű eredményeket mutathat fel.

A következő tematikus fejezet a középkori és kora újkori orvosi tudástermelés kontextusait, az orvosi tudás előállítását, közvetítését és a tudásáramlás mindennapi színtereit mutatja be: a szövegeket tehát mint a tudástranszferek előmozdítóit elemzi. Montserrat Cabré és Fernando Salmón egy késő középkori orvosi diskurzust mutat be egy, az örület női szimptomájaként számontartott jelenségről, a női mell vérzéséről. A szerzők a 13–15. századi kommentárirodalom segítségével illusztrálják azt a mizogin érvrendszert, mely szerint a nőkben felgyülemelő vér az örület jele. A szerzők részletesen bemutatják a korszak orvosi nedvtanára építő gondolkodás azon érvrendszerét, amely azt igyekezett alátámasztani, hogy a menstruációs vér anyatejévé átalakítására – és ebből adódóan a szoptatásra – való képтелenség az örület egyik tüneteként tartandó számon. Belle S. Tuten egy 15. századi, két kéziratban fennmaradó orvosi traktátust mutat be. Tuten egyrészt felhívja figyelmünket arra, hogy a huszonhét receptet tartalmazó mű a korábbi orvosi irodalomból, illetve az otthoni gyógyászat módszereiből is több ízben kölcsönöz: egyfajta hibrid kompiláció. Másrészt feltételezi, hogy a két kézirat tartalmukat és felépítésüket tekintve egy harmadik, elveszett példány másolatai. Tuten a traktátus szerzőjeként egy férfit sejtet, azonban ezt csupán felületes szakirodalmi hivatkozásokkal támasztja alá, mint ahogyan azon feltételezése is megkérdőjelezhető, hogy a traktátus felhasználója egy több szoptatósdajkát foglalkoztató itáliai arisztokrata háztartás lenne. Hiszen az e recepteket tartalmazó kéziratok átfogó elemzésére

nem kerül sor. E rövid részlet kizárólagos elemzésére alapozva pedig elhamarkodott következtetésnek tűnik a szöveg birtokosaira vonatkozó megállapítás.

Sheila Barker és Sharon Strocchia tanulmányukban Caterina Sforza házi recepteskönyvének, a *Ricettarionak* egy, a közelmúltban előkerült részletét elemzik. A szerzők a feltárt kézirat alapján pedig nem csak Caterina gyógyászati praktikáinak rendkívül gyakorlatias oldalát világítják meg, mint például a szépészeti trükkökkel, lovászattal, a háztartásbeli alkímiával vagy éppen a desztillálással foglalkozó recepteket. Egyúttal olyan kuriózumnak számító adatokra is rávilágítanak, mint a ráolvasások jelenléte. A tanulmány fő érdeme azonban nem csupán az értékes adatszoport feltárásában és Catarina személyes orvosi praxisának rekonstruálásában rejlik. Sokkal inkább abban a ráolvasásokkal kapcsolatos megfigyelésben, amely szerint e szövegek egy későbbi olvasója éppen ezek mágikus voltától tartva tette egy részüket alig olvashatóvá, és élt egyfajta cenzúra eszközével. Julia Gruman Martins tanulmánya egy 16. század elejéről származó, Európa-szerte népszerű olvasmánynak számító velencei recepteskönyv, a *Dificio di ricette* 1551-es, olaszról franciára való fordításának módszereit mutatja be. A szerző a gyűjtemény a női test gyógyítására vonatkozó receptjeinek összehasonlító vizsgálatával próbálja rekonstruálni azt a folyamatot, amely során a kiadó a helyi vidéki társadalom számára nyelviileg befogadhatóvá, egyúttal alkalmazhatóvá teszi az eredetileg városi, felsőbb társadalmi osztályok fogyasztóinak szánt kötetet. Ez utóbbi feltevését a vizsgált fordítások stilizált nyelvezetére, a receptek átrendezésére, lerövidítésére alapozza. Vizsgálódásai eredményeképpen a szerző arra a következtetésre jut, hogy az eredeti mű és új fordítása két merőben eltérő társadalmi közeg között képes közvetítőként továbbadni a női testről alkotott, mindennapi életben használható tudást és a gyakorlati tapasztalatokhoz kötődő praktikákat. Mindezzel Martins a fordítás azon mozzanataira kívánja felhívni a figyelmünket, amely során a fordítók felismerték alapanyaguk gyengepontjait, és amennyiben annak szükségét érezték, tudatosan alakították át a szövegeket azok hatékonyabb alkalmazhatósága érdekében.

A nemek gyógyításban betöltött szerepköreit, azok kizáró vagy épp együttműködő viszonyrendszerét állítja vizsgálódásai középpontjába a kötet harmadik tematikus egysége. Eva Maria Cersovsky egy bibliai idézet („*Ubi non est mulier, ingemiscit egens.*”) utóéletét, használatát, közép- és kora újkori olvasatait mutatja be, annak reprezentációit vizsgálva. Elsősorban narratív, irodalmi forrásokra, statútumokra és traktátusokra épülő elemzésében a szerző emellett érvel, hogy a korszakban erőteljesen jelentkező nőellenes érvrendszerrel szemben a nők gyógyításban betöltött növekvő szerepét és képességét sok esetben éppen a nemi adottságaikból vezetik le a korszak írói. Cersovsky bemutatja a nők természetére vonatkozó, rendkívül változatos álláspontokat felsorakoztató késő középkori vitát, illetve az e mögött megbúvó társadalmi feszültségeket. Tanulmánya fókuszában a szembenálló érvelések ütközőpontjai, a vita különböző dimenziói állnak, végső soron tehát a véleménykülönbségekre kíván rámutatni.

Cordula Nolte önéletrajzi, családi és egodokumentumok, városi, adminisztratív források, kézikönyvek alapján láttatja a 16. századi háztartásban alkalmazott orvoslás jellemzőit, az orvoslás piacának folyamatosan átalakuló, szerteágazó világát. A tanulmány egyik fő érdeme az a körültekintő terminológiai vizsgálódás, amely

tisztázza a gyógyítás gyakorlatára, illetve annak alkalmazóira vonatkozó kifejezések jelentéstartalmait, illetve e fogalmak egymáshoz kötődő viszonyát. E kategóriák felállítását követően a gyógyítók feladatköreit és a gyógyítás térbeli környezetét vizsgálja, különös tekintettel a fűtéssel ellátott *stubéra*, amely egyben a 16. századi polgár háztartásának fő élettere is volt. A háztartás belső tereinek funkcionális használata mellett rámutat arra is, hogy a kora újkori családfőket körülvevő női szereplők, feleségek és leánygyermek – a fiúgyermekkel ellentétben – nagy mértékben szerepet vállaltak a gyengélkedők ellátásában. A szerző Luzern példáján keresztül bemutatja a város egyfajta kezdetleges szociális hálóját, amelyben az orvoslás piacának különféle képviselői más és más szerepkörben próbálnak érvényesülni. Emellett pedig egy esettanulmányon keresztül ábrázolja a gyógyítás egy lehetséges koreográfiáját, korabeli eszköztárát és – vizsgálódásának legfontosabb tanulságaként – a férfiak és nők által olykor közösen elvégzett eljárások kollaboratív természetét. Ayman Yasin Atat egy, a szultáni udvarban is megforduló orvos, Al-Shirwānī enciklopédikus kézikönyvét elemzi, különös tekintettel annak fürdőzésre vonatkozó fejezetére. A szerző a szövegen keresztül rávilágít arra a késő középkori, rendkívül gyakorlatias gondolkodásmódra, amelyben a fürdőzés mint az otthoni gyógyászatban használt, bevett eljárás jelenik meg. Emellett rámutat arra is, hogy a fürdőzés népszerűsége éppen annak egyszerűségében, illetve aránylag gyors előkészítésének lehetőségében rejlik. A szerző ezekkel a jellemzőkkel magyarázza az eljárás a korszakban megfigyelhető növekvő népszerűségét az otthoni gyógyászatban.

A termékenység és terméketlenség problematikájával, tehát a természetes reprodukció témaköreivel foglalkozik a kötet utolsó tematikai egységét jelentő két tanulmány. Catherine Rider a középkori egyetemek orvosi fakultásain végző és tanító orvosok 12–15. században összeállított enciklopédikus szövegeit elemzi. A túlzásoktól sem mentes *practicák* férfi és női termékenységről szóló részleteinek segítségével tárja elénk megfigyelését, mely szerint az irodalmi hagyományban felbukkanó nőellenes érvrendszer kevésbé, sőt, viszonylag alulreprezentált jelenség az orvosi irodalomban. Arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy ugyan forrásainak szerzői elsősorban a női reprodukcióra koncentrálnak, mégis, a férfiak reprodukciós problémáiról viszonylag hasonló hangnemben beszélnek. Mindebből Rider arra következtet, hogy e szerzők szerint korántsem a nem függvénye a meddőség problémája, ez sokkal inkább tulajdonítható az életkori változóknak; szerintük ezek okozzák elsősorban a drasztikus változásokat. Ahogyan azt a szerző bemutatja, a vizsgált szerzők szerint a terméketlenség beállta mindkét nemnél hasonló korhoz kötődik. Sara Verskin rendkívül meggyőző zárótanulmányában azt a kutatástörténetben megcsontosodó közvélekedést cáfolja meg, amely szerint az iszlám világ képzett férfi orvosai, részben vallási tanítások miatt, teljességgel kiszorultak a nőgyógyászat és szülészet piacáról, így e feladatokat elsősorban a kevésbé képzett szülésznők és bábák végezték el. A szerző jogtörténeti forrásokkal, erkölcsstani traktátusokkal, receptekkel és *hisba* könyvekkel, azaz piaci felügyelők rendtartásainak segítségével bizonyítja, hogy míg a nők a gyakorlati tudás átadásával, addig a férfiak a hivatalos orvoslás eszköztárával járultak hozzá a műtétek sikeréhez. Tehát a késő középkori iszlám világban férfiak és nők egyfajta munkamegosztásban dolgozva valósítottak meg nőgyógyászati, szülészeti beavatkozásokat.

A kötet utószavában Naama Cohen-Hanegbi egy esettanulmány segítségével foglalja össze a kötet főbb eredményeit. Több fontos célkitűzés sikerét illetően egyet kell értenünk vele: az előszóban megfogalmazott perspektívaváltást, amely a gyakorlati orvoslás tapasztalataira helyezi a vizsgálódás fókuszát, a legtöbb, a kötetben foglalt tanulmány alkalmazza. Emellett több, általunk idáig elhallgatott szempont, mint a vizsgálódások térbeli és időbeni kereteinek kitágítása is megvalósítást nyert, még ha az effajta törekvések szükségességét hangsúlyozó bevezető érvelésében terminológiai túlkapások is előfordulnak. A *gender history* tematikai újragondolása, elemzési keretrendszerének újító módszertani alkalmazása és a történeti antropológiai szemléletmód integrálása az egyes elemzésekbe a tanulmánykötet elvitathatatlan érdemei. Mindez pedig különösen fontosnak tűnik annak a ténynek a figyelembevételével, hogy az említett tematikai csomópontok továbbgondolására, a férfiak és nők tevékenységének együttes, komplex vizsgálatának szempontrendszerére, illetve a történeti korszakolás újragondolásának lehetőségére, sőt, szükségességére Natalie Zemon Davis már az 1970-es évek közepén felhívta a figyelmet.³ Érdemes tehát szem előtt tartanunk jelen tanulmánykötet célkitűzéseit és tanulságait, amennyiben a *gender history* módszertanát alkalmazva kívánunk további, a középkor és kora újkor időszakaira koncentrációkat folytatni.

Rácz K. Bence

Felhasznált irodalom és rövidítések

DAVIS

- 1976 DAVIS, Natalie Zemon: „Women’s History” in Transition: The European Case. *Feminist Studies*, 3. (1976) 3–4. sz. 83–103.

LAQUEUR

- 1990 LAQUEUR, Thomas: *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 1990.

SCOTT

- 1986 SCOTT, Joan W.: Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91. (1986) 5. sz. 1053–1075.

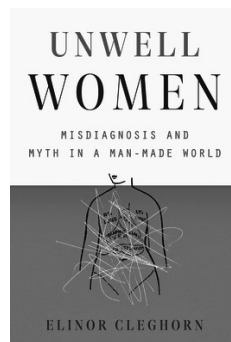
³ DAVIS, 1976.

Mítoszok, sztereotípiák, diagnózisok*

Elinor Cleghorn: Unwell women: Misdiagnosis and Myth in a Man-Made World. New York, NY, Dutton – Penguin Random House, 2021. 400.

2021-ben az egészséggel és betegséggel kapcsolatos diskurzusok kétségtelenül legtöbbet tematizált kérdései az új típusú koronavírus, a COVID-19 ellen kifejlesztett oltások által okozott lehetséges mellékhatások, szövődmények és e készítmények hosszútávú hatásai voltak. Ezek közül is a legnagyobb figyelmet a brit-svéd AstraZeneca cég által fejlesztett vakcina, a Vaxzevria kapta, amelynek beadását – ritka esetekben ugyan, de potenciálisan veszélyes, akár halálos kimenetelű – vérrögképződés követheti. Ahogyan az év első felétől az oltási programok egyre kiterjedtebbé váltak, az ilyen eseteket feszült figyelem övezte világszerte; ezzel párhuzamosan pedig előtérbe kerültek azok a hangok is, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy a nőknél évtizedek óta alkalmazott fogamzásgátló készítmények sokkal nagyobb arányban idézhetnek elő hasonló állapotot. Azonban míg a Vaxzevria esetén mindkét nemet érintik az esetleges szövődmények, a fogamzásgátlók mellékhatásai pusztán „női problémaként” tematizálódtak, így jelentősen kevesebb figyelmet kaptak. Ezt az elmúlt év egyik legfontosabb közegészségügyi diskurzusába is beleágyazódó, a 20. század második fele óta egyre kevésbé rejtett strukturális problémát vizsgálja történeti perspektívában, hosszú időtartamban – az ókortól a napjainkig – Elinor Cleghorn szabadúszó feminista kultúrakutató és történész, korábban az Oxfordi Egyetem posztdoktor kutatója, 2021 nyarán megjelent, jórészt a COVID-19 pandémia első hónapjaiban írott és azóta több nyelvre lefordított kötete, amely az angolszász világban kétségtelenül a tavalyi év egyik legnagyobb sikerű orvostörténeti kiadványa volt.

Az elsősorban az Egyesült Királyságra és az Egyesült Államokra fókuszáló, bevezetésre és 18 alfejezetre tagolt kötet arra a fenti példa által is megvilágított, a nyugati orvoslást a szerző szerint az ókortól napjainkig átható szemléletre és napjainkban egyre többet és többféle szinten tematizált narratívára épít, amely szerint a fehér, keresztény, rendszerint magasabb társadalmi pozíciókat betöltő férfiak által dominált orvoslás a nőket módszeresen biológiai, reprodukív funkcióik által meghatározott entitásokká redukálta; megfosztotta őket a saját testük feletti önrendelkezésről; természetes testi folyamataikat (menstruáció, menopauza) patologizálta; tüneteiket – amelyek számos betegség vagy állapot esetén eltérhetnek a férfiak által produkált tünetektől – rendszerint ignorálta vagy éppen

* A recenzió megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal OTKA PD 142913 számú pályázata támogatta.

mentális betegségekkel hozta összefüggésbe; a női gyógyítókat pedig kizárta a formális oktatásból és a gyógyítás hivatalos színtereiről (kórház, klinika), ezzel hosszú ideig peremhelyzetben tartva mindazokat, akik a tapasztalat és az empátia révén megfelelő segítséget nyújthattak volna a kötet címében is megjelenített „gyengélkedő nőknek”.¹

Ahogy az a kötet bevezetőjéből is kiderül, Cleghorn mindezt nem csupán a külső megfigyelő perspektívájából szemléli; saját érintettsége – és ebből fakadóan az ügy melletti szenvedélyes elkötelezettsége és dühe – fontos motivációt jelentettek számára a kutatás és az írás során. A második gyermeke születését követően egy, a nőket jelentősen nagyobb arányban érintő autoimmun betegséggel, SLE-vel (szisztémás *lupus erythematosus*) diagnosztizált szerző saját tapasztalata – az évekig tartó félrekezelés és a megfelelő orvosi figyelem hiánya, amely majdnem születendő gyermeke egészségébe és a saját életébe került – inspirálta arra, hogy feltárja a téma történeti gyökereit és koherens narratívába foglalja a rendszerszintű egyenlőtlenségek történetét, ezzel rávilágítva azokra a strukturális problémákra, amelyek a női tapasztalatokat, a női betegségeket és állapotokat övezik. Aktivista hevületéből fakadóan, és rendkívüli adatgazdasága ellenére is, a kötet sok szempontból leegyszerűsítő és egyoldalú narratívát tár az olvasó elé. Ám a Cleghorn által felvetett kérdések (ebből a szempontból kifejezetten érdekes a patologizáció és az interszekcionalitás tárgyalása ebben a kontextusban) és különösen a téma megközelítését átható és uraló feminista látószög inspirálóan hathatnak nem csak a történészszakma képviselőire, de a szélesebb társadalmi párbeszédnek is utat nyithatnak.

A kronologikusan haladó és ezért számos esetben repetitív egységek közül az első az ókor és a 19. század közötti időszak diskurzusait és gyakorlatait vizsgálja, áttekintést adva mindazokról a narratívákról, mítoszokról és sztereotípiákról, amelyek a női test és különösen a női betegségek körül kialakultak, és Cleghorn – egyébként ez esetben meggyőző – érvelése szerint évszázadokig dominánsak maradtak. Bár maga a szöveg rendkívül szerteágazó módon tárgyalja ezt a kérdéskört, a szerző szerint az alapp probléma leegyszerűsíthető arra, hogy a nők a birtokosai annak a szervnek, nevezetesen a méhnek, amely a reprodukció kulcsát jelenti, és ezért a hagyományos társadalmakban a nő egyetlen funkciójának a – manapság a hazai közbeszédben is gyakran előkerülő – „női princípium” beteljesítését gondolták, amit a szülés és a gyermekek körüli teendők ellátása jelentett. Cleghorn a Hippokratészi Gyűjteményből kiindulva – amit átszönek a női betegségekkel és a nők „titokzatos, misztikus” szervével kapcsolatos leírások, és amelynek rendszere valóban évszázadokig jelentős hatást gyakorolt az európai orvoslásra – a nők természetellenesnek, patológiakusnak tekintett állapotait a méh betegségeire vezeti vissza. A méh, amennyiben nem tölti be a neki

¹ A nők fizikai és mentális egészségével, női gyógyítókkal és társadalmi pozíciójukkal, a női test feletti önrendelkezéssel, reprodukcióval és interszekcionalitással kapcsolatos kérdéseket az elmúlt évtizedekben számos magyar kutató is körüljárta, néhány példáját a történeti-néprajzi szakirodalomból lásd: BORGOS, 2008; DEÁKY-KRÁSZ, 2005; KAPPANYOS, 2020; KOLOH, 2015; KRÁSZ 2003; KRÁSZ 2019; LAFFERTON, 2002a; LAFFERTON, 2002b; PETŐ-SVÉGEL, 2021; SVÉGEL, 2018; SVÉGEL, 2020; SVÉGEL, 2022; SZEGEDI, 2015; TRÁDLER, 2015; VARGHA, 2005; VARSÁ, 2022. Ebben a számban lásd még Frauhammer Krisztina, Kántor Barbara és Menyhárt Barbara tanulmányait.

szánt reprodukív funkciót, olyan betegségek okozója lehet, mint az évszázadokon át újra és újra, különféle formában, „kaméleonbetegséggént” felbukkanó hisztéria és előidézője,² a kulturális-orvosi képzeletben gyakran megjelenő „vándorló méh”, amely nem csupán testi, de mentális betegséggént is manifesztálódik, megteremtve az aztán valóban hosszú évszázadokra rögzülő, változatos kontextusokban és interpretációkban előkerülő, és a 21. században sem teljes egészében felülírt narratívát, amely értelmében a nők szexuális, reprodukív egészsége és mentális egészsége között egyenes összefüggést feltételezhetünk.³

A középkor és kora újkor évszázadaiban Cleghorn érvelése szerint mindez nem íródik felül, hanem kiegészül a keresztény teológia eredendő bűnhöz kapcsolódó elképzeléseivel, s ebből következően a nőket alacsonyabb rendűnek, morálisan és testi szempontból is gyengének, sőt egyenesen veszélyesnek, felforgatónak tekintő nézeteivel. Mindezt a szerző olyan jól ismert és kutatott – demográfiai szempontból is rendkívül súlyos – kataklizmák, például a 14. századi európai pestisjárvány kontextusában helyezi el, amelyek alapvetően destabilizálták a társadalmi rendet, ezzel utat nyitva a bűnbakképzésnek és a gyanús tevékenységet folytató, vagy a társadalmi ideáltól eltérő nők üldözésének. A szerző ugyanebben a keretben dolgozza fel a hisztéria kóreredetének átértelmezésével kapcsolatos kutatásokat is, amelyek Thomas Willis oxfordi kutatásaihoz fűződnek. Ezek során a „neurológia atyjának” tekintett Willis nem a méhben, hanem az idegrendszer működésében kereste a rendkívül eluzív tünetegyüttes okait, s e kutatásokra alapozva fogalmazta meg az „angol Hippokratész”, Thomas Sydenham, hogy a hisztéria és a férfi párjának tekintett hipochondria nemtől függetlenül jelentkezhet az arra fogékony egyéneknél. Mindez azonban nem tudta megingatni a női természet „problematikus”, természetellenes állapotokra és az örületre is igen fogékony voltának képzetét az orvosi, társadalmi és kulturális térben.

Cleghorn a kulturálisan és társadalmilag determinált diagnózisok mellett kitér azokra a klinikai gyakorlatokra és kezelésformákra is, amelyek – ezektől nem függetlenül – végigkísérték a nyugati orvoslás történetét. Ilyen például a nők által érzett fájdalom ignorálása és pszichologizálása, és ennek nyomán a fájdalomcsillapítás megtagadása. A szerző ennek rendkívül plasztikus példájaként említi Frances Burney egyes szám első személyben írott beszámolóját masztekтомиájáról (1812),⁴ amely orvostörténeti szempontból ritka és nagy értékű, a páciens perspektívájának megragadására rendkívül alkalmas forrás. Hasonlóan megvilágító erejűek azok a – kötet későbbi fejezeteiben tárgyalt – beszámoló is, amelyek a freiburgi Frauenklinik 20. század eleji gyakorlatait idézik fel, ahol a szülés alatti fájdalomcsillapítás egy extrém módszerét alkalmazták (*Dämmerschlaf*), amely során a fájdalomcsillapító

² A szakirodalomban sokáig tartotta magát az elképzelés, hogy a hisztéria első leírása a Hippokratészi Gyűjteményből származik, Helen King érvelése szerint azonban ez a „mítosz” a hisztéria történeti kontextusait feltáró, 1965-ben Ilza Veith által megjelentetett monográfia egy félreértelmezésén alapul, amelynek hivatkozásait a későbbi szakirodalom ellenőrzés nélkül átvette. Lásd: KING, 1993; VEITH, 1965.

³ Ehhez lásd például: CSABAI, 2007.

⁴ Frances Burney testvérének, Esthernek írott levelét lásd: <https://www.bl.uk/collection-items/letter-from-frances-burney-to-her-sister-esther-about-her-mastectomy> (Utolsó letöltés: 2022. június 2.)

hatású morfium és a delíriumot és hallucinációkat okozó szkopolamin együttes alkalmazásával érték el, hogy a szülésélmény „fájdalom- és emlékmentes” legyen. Ez a már a korszakban is sarlatánságnak tekintett gyakorlat, bár rendkívül veszélyes volt, Cleghorn szerint fontos lépést jelentett a női test feletti önrendelkezés visszavételért folytatott küzdelemben.

A kötet második nagyobb, a századforduló és az 1945 között eltelt időszakot vizsgáló egysége ez utóbbi kérdést, a testi önrendelkezésért vívott harcot állítja a középpontba, bemutatva nem csupán a nőmozgalom és néhány, a gyógyítás területén is meghatározó aktivista és reformer (Sophia Jex-Blake, Florence Nightingale, Harriet Taylor Mill, Mary Putnam Jacobi) ezzel kapcsolatos törekvéseit, de olyan kérdéseket is tematizálva mint a születésszabályozás és a fogamzásgátláshoz való jog, a menstruáció patologizációjára irányuló évszázados gyakorlatok felszámolása, az abortusz liberalizálása, vagy éppen a nemi betegségek elleni harc során stigmatizált nők (mindenekelőtt a prostituáltak) védelme.

Az első nagy kronologikus egységben is kiemelt, a nők reprodukív és mentális egészsége között egyenes összefüggést feltételező elképzelés továbbélésére és újrafogalmazására, ennek társadalmi-kulturális implikációira Cleghorn különösen nagy hangsúlyt fektet. A hormonok felfedezése és a reprodukív endokrinológia fókuszba kerülése nyomán immáron a nők testi, és főképpen lelki állapotainak változásáért, ingadozásáért és instabilitásáért már nem a hisztériáért felelősnek kikiáltott méhet, hanem a reprodukció folyamatában egy másik, nem kevésbé fontos szervet, a petefészket tették felelőssé, és a „hisztériás” nő a kulturális-társadalmi képzeletben betöltött szerepét átvette a „hormonális” nő képe; a sztereotípiá tartalmán azonban mit sem változtatott annak biokémiai alapokra való helyezése.

Az 1945 és napjaink között eltelt évtizedeket vizsgáló utolsó nagyobb fejezet egyrészt a II. világháború utáni társadalmi átalakulás angol-amerikai tapasztalátát és ennek nőikkel kapcsolatos elvárásait, másrészt a női életvilágok fokozatos medikalizációját helyezi előtérbe. Ez mindenekelőtt a háború utáni újjáépítés nőkre háruló terheiben nyilvánult meg: a demográfiai katasztrófát előrevetítő, meredeken csökkenő születésszámok elleni küzdelemből ideálisan minden szülőképes korú nőnek ki kellett vennie a részét. Ennek motivációja – a brit állam esetében legalábbis – nem csupán hangzatos szlogenekben testesült meg; ez a program hívta életre a háború után alapított Országos Egészségügyi Szolgálat (National Health Service, NHS) terhesgondozásra és általában a reprodukív egészségre nagy hangsúlyt fektető hálózatát. (Az Egyesült Államokban a mindenkire kiterjedő társadalombiztosítás, amely lehetővé tette volna a hozzáférést például a terhesgondozáshoz, a republikánusok ellenállása miatt nem valósult meg.) Ez azonban azt is jelentette, hogy a nők egyéb betegségeire kisebb figyelem hárult. Továbbá azt is, hogy ennek nyomán rengeteg klinikai vizsgálatból és gyógyszerkísérletből maradtak ki,⁵ amely gyakorlat a későbbiekben rengeteg esetben félredignosztizált és

⁵ Erre Cleghorn olyan példákat hoz fel, mint a HIV-fertőzés és az AIDS tüneteinek megjelenése nőknél és az erre irányuló klinikai vizsgálatok hiánya, vagy éppen a szívroham, amely a nőknél számos esetben nem a „klasszikus hollywoodi”, férfiakra jellemző tünetekkel jelentkezik; a nők esetében például hányinger, fáradtság vagy légszomj jelezheti a szívrohamot, amit az orvosok számos esetben figyelmen kívül hagynak.

félrekezelt állapotokhoz vezetett, és a nők betegségeit gyakran továbbra is ignorálták, vagy éppen – fals módon – pszichologizálták, csupán képzelt, idegi vagy hormonális eredetű, ám végső soron és mindenekelőtt mentális szempontból rendellenes állapotnak gondolták. Ennek nyomán a 20. század második felében váltak divatossá a diagnosztikában az ún. szomatiform zavarok, olyan állapotokra vonatkoztatva, amikor a tünetek mögött – elvileg – nem húzódnak szervi okok, így azok mentális eredetűnek tekinthetők. Ugyanebben a kontextusban a nők társadalmi feladataival (gyermeknevelés, a családról való gondoskodás) kapcsolatos nehézségeket, azok szociokulturális magyarázatainak feltárása helyett, szintén a „mentális problémák” birodalmába száműzték, amelyek enyhítésére az 1950-es évektől a pszichofarmakonok (leggyakrabban a benzodiazepinek) jelentették a megoldást.⁶

A kötet záróakkordját – és egyben legfontosabb üzenetét is – az 1970-ben először *Women and Their Bodies*, majd 1971-ben *Our Bodies, Ourselves* címmel megjelent kiadványban foglaltak jelentik, amely a korszakban rendkívül előremutatóan arra biztatta a nőket, hogy informálódjanak, vegyék ki a részüket a női testtel kapcsolatos tudástermelésből, és ezzel a tudással felvértezve lépjenek ki az orvostudomány által rájuk kényszerített hallgatásból és passzivitásból. Cleghorn szerint ez a mai napig érvényes üzenet, amit saját, az utolsó fejezetben röviden bemutatott személyes történetével is igyekszik erősíteni, és kötetével nem titkolt célja arra inspirálni minden nőt kortól, nemtől és etnikumtól függetlenül, hogy aktív cselekvéssel és a társadalmi párbeszédben való részvétellel járuljanak hozzá az orvostudományban a mai napig élő történetileg, társadalmilag és kulturálisan determinált sztereotípiák és sok szempontból káros gyakorlatok lebontásához. A vallomásosság, a népszerűsítés és a tudományosság határán egyensúlyozó kötet, amely az orvos- és nőtörténet szempontjából jól ismert folyamatokat, aktorokat és töréspontokat helyez új és koherens narratívába, ahogy ezt töretlen népszerűsége is jelzi, rendkívül aktuális olvasmány, amely sok szempontból érzékenyítő, inspiráló és vitára invitáló lehet mind a szűkebben vett szakmai közeg, mind a társadalmi kérdések, az orvostudomány kulturális-társadalmi kontextusai és a feminizmus iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára.

Kovács Janka

⁶ A legismertebb és legerteljesebb szer a Valium néven forgalmazott diazepam volt, amelynek gúnyneve („Mother’s Little Helper”) is arra utalt, hogy a nők társadalmi státuszából és feladataiból adódó nehézségek (depresszió, szorongás) gyógyszerekkel orvosolhatók. Ez a gondolat a populáris kultúrában is nyomot hagyott, ennek emlékét őrzi a Rolling Stones 1966 áprilisában *Aftermath* címmel megjelent albumának első száma is: <https://www.youtube.com/watch?v=x-zxBNz3XbM> (Utolsó letöltés: 2022. május 30.)

Felhasznált irodalom és rövidítések

BORGOS

- 2008 BORGOS Anna: A megtettesült trauma. Hisztériás betegek huszadik század eleji kórrajzok tükrében. In: *Határtalan nők. Befogadás és kirekesztés a női társadalomban*. Szerk.: BAKÓ Boglárka – TÓTH Eszter Zsófia. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 385–395.

CSABAI

- 2008 CSABAI Márta: *Tünetvándorlás: A hisztériától a krónikus fáradtságig*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó, 2007.

DEÁKY-KRÁSZ

- 2005 DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla: *Minden dolgok kezdete: A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század)*. Budapest, Századvég Kiadó, 2005.

KAPPANYOS

- 2020 KAPPANYOS Ilona: „Hajlékában kell felkeresnünk őt” A védőnői modell kialakulása. *Sic Itur ad Astra*, (2020) 72. sz. 133–152.

KING

- 1993 KING, Helen: Once upon a Text: Hysteria from Hippocrates. In: *Hysteria Beyond Freud*. Eds.: GILMAN, Sander L. – KING, Helen – PORTER, Roy – ROUSSEAU, George Sebastian – SHOWALTER, Elaine. Berkeley, CA, University of California Press, 1993. 3–89.

KOLOH

- 2015 KOLOH Gábor: Magzat a méhből. Magzatelhajtás a két világháború közötti Magyarországon. In: *A test a társadalomban*. Szerk.: GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2015. 267–281.

KRÁSZ

- 2003 KRÁSZ Lilla: *A baba történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2003.
- 2019 KRÁSZ Lilla: A női kommunikáció struktúrái a bábaság intézményének 18. századi átalakulásában: Vádaskodás, ellenállás, meggyőzés és együttműködés. *Századok*, 153. (2019) 2. sz. 291–312.

LAFFERTON

- 2002a LAFFERTON Emese: Hysteria and hypnosis as ongoing processes of negotiation. Ilma's case from the Austro-Hungarian Monarchy. Part 1. *History of Psychiatry*, 13. (2002) 50. sz. 177–196.
- 2002b LAFFERTON Emese: Hysteria and hypnosis as ongoing processes of negotiation. Ilma's case from the Austro-Hungarian Monarchy. Part 2. *History of Psychiatry*, 13. (2002) 51. sz. 305–326.

PETŐ-SVÉGEL

- 2021 PETŐ Andrea – SVÉGEL Fanni: A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbi hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera ad Astra*, 8. (2021) 1. sz. 50–70.

SVÉGEL

- 2018 SVÉGEL Fanni: A bábamesterség átalakulása a XX. század közepén. *Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 5. (2018) 237–253.
- 2020 SVÉGEL Fanni: Egy második világháborús magzatelhajtási per történeti-néprajzi vonatkozásai. In: *Vetésforgó II. Egyetemi dolgozatok az ELTE BTK Néprajzi Tudományos Diákköréből*. Szerk.: BÁRTH Dániel. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2020. 212–230.
- 2022 SVÉGEL Fanni: Az első világháború utóhatásai. Nemi erőszak a közegészségügy és a militarizmus keretrendszerében. In: *Elhallgatva: A háborús erőszaktétel története és megjelenítése*. Szerk.: ANDRÁS Edit – MÉLYI József – PETŐ Andrea. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2022. 37–58.

TRÁDLER

- 2015 TRÁDLER Henrietta: Angyalcsinálás és ideológia. Magzatelhajtás a Tanácsköztársaság idején. In: *A test a társadalomban*. Szerk.: GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2015. 282–294.

SZEGEDI

- 2015 SZEGEDI Gábor: A jó egészség a legjobb hozomány? A házassági tanácsadás Magyarországon a 20. század első felében. In: *A test a társadalomban*. Szerk.: GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2015. 242–253.

VARGHA

- 2005 VARGHA Dóra: A bűn medikalizálása. A prostituált teste a 19. századi magyar orvosi diskurzusban. *Budapesti Negyed*, (2005) 47–48. sz. 166–198.

VARSA

- 2022 VARSA, Eszter: „Gypsies”/Roma and the Politics of Reproduction in Post-Stalinist Central-Eastern Europe. In: *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*. Eds.: FÁBIÁN, Katalin – JOHNSON, Janet Elise – LAZDA, Mara. London, Routledge, 2022. 236–245.

VEITH

- 1965 VEITH, Ilza: *Hysteria. The History of a Disease*. Northvale, NJ–London, Jason Aronson Inc., 1965.

Női bűnözés történelmi perspektívában

Women's Criminality in Europe, 1600–1914. Eds.: Manon van der Heijden – Marion Pluskota – Sanne Muurling. Cambridge, Cambridge University Press, 2020. 257.

A Cambridge University Press gondozásában 2020-ban *Women's Criminality in Europe, 1600–1914* címmel megjelent tanulmánykötet egy rendkívül aktuális problémakört, a nemek és bűnözés közötti kapcsolatot vizsgálja. A téma aktualitását mutatja az, hogy a történészek és kriminológusok által folytatott kutatások egyre dinamikusabb méreteket öltenek napjainkban. Ennek okai részben abban keresendők, hogy a genderszemléletű kutatások napjainkban egyre nagyobb teret nyernek, de tágabb értelemben illeszkednek ahhoz a már korábban kibontakozott történészi szemlélethez is, amely olyan periférikusan kezelt társadalmi csoportok vizsgálatára fókuszál, amelyek kiestek a *mainstream* kutatások homlokeréből. A kötet szerkesztői Hollandia legrégebben alapított egyeteme, a Leideni Egyetem Történettudományi Intézetének oktatói: a kora újkori történelemmel foglalkozó professzor, Manon van der Heijden kutatási témái közé tartozik többek között a bűnözés és igazságszolgáltatás, a házasság és család intézménye, illetve a város-történet vizsgálata is, míg a kötet másik szerkesztőjének, Marion Pluskotának számos publikációja jelent meg a 18–19. századi prostitúcióval és bűnözéssel kapcsolatban, Sanne Muurling pedig a kora újkori bolognai bűnözés és nemek kapcsolatát vizsgálta a doktori disszertációjában.

A könyv bevezetője magyarázatot kínál nem csupán arra, hogy mi teszi aktuálissá a női társadalom és bűnözés kapcsolatának vizsgálatát, hanem bemutatja azt is, hogy ehhez milyen módszertani eszköztár áll a kutatók rendelkezésére. A bevezetőben foglaltak szerint a modern megközelítések új dimenziókat nyithatnak a bűnözés megértéséhez, az e mögött álló motivációk, bünszervezetek, a bűnözés reprezentációjának és az elkövetők felelősségre vonásának megértéséhez. A bűnelkövetések hátterében olyan szociokulturális mozgatórugók húzódnak, amelyek éveken keresztül „rakódtak rá” a férfiakra és nőkre egyaránt. Az évszázadok során kialakult társadalmi és környezeti elvárások elfogultságot eredményeztek a nőkkel szemben, amelyek olyan sztereotípiák kialakulásához vezettek, mint például az, hogy a nők kevesebb alkalommal követnek el bűncselekményt, és ha mégis, akkor is csak olyan „tipikusan női” bűntettek köthetők hozzájuk, mint például a magzatelhajtás és a boszorkányság vádja. Mivel a női bűnözéssel kapcsolatos régebbi kvantitatív vizsgálatok is azt mutatták, hogy a nők kisebb valószínűséggel követnek el bűncselekményeket, így a korabeli kutatások nagy része figyelmen kívül hagyta a nők bűnözésben betöltött szerepét. A témát először 1975-ös tanulmányában kezdte el komolyabban boncolgatni John M. Beattie angol

**Women's Criminality
in Europe, 1600–1914**

Edited by Manon van der Heijden,
Marion Pluskota and Sanne Muurling

jogtörténész,¹ a legutóbbi kutatások viszont már olyan jelenségekkel is foglalkoznak, amelyek a bűncselekményt elkövetett nők igazságszolgáltatási rendszerben való részvételét is feltérképezik. Ezekből a munkákból kiderül, hogy a női tettek nem jelentek meg nagy számban a felsőbb bíróságok előtt, ugyanis több okból – ilyen lehetett például az engedékenység, jelentéktelen bűncselekmény elkövetése vagy a nemek közötti „kettős mérce” –, inkább az alsóbb bíróságok róttak ki rájuk ítéleteket. Természetesen e jelenségek mögött is érdemes a fent említett szociokulturális mozgatórugókat és hatásokat vizsgálni; erre tesznek kísérletet a három nagy tematikus blokkra tagolt tanulmánykötetben foglalt írások.

A kötet első, az *Erőszak, tér, nemek* címet viselő tematikus blokkja két tanulmányt foglal magába. A fentiekben is említett Sanne Muurling *Women, Violence and the Uses of Justice Before the Criminal Court of Early Modern Bologna* című munkájában azt vizsgálja, hogy a nők miként tudták eszközként felhasználni a patriarchális büntető igazságszolgáltatási rendszert az erőszakos konfliktusok megoldására. Annak ellenére, hogy időnként csak korlátozottan tudták érvényesíteni igazukat az inkvizítori eljárás során, a nők megtalálták annak módját, hogy a saját javukra fordítsák az igazságszolgáltatási rendszert. Ez különösen a kora újkori városi terekre volt jellemző, ahol a nők közvetlenül folyamodhattak a bíróságokhoz, és nem kellett a közvetítők ítéletére hagyatkozniuk. Jo Turner a Staffordshire-i Egyetem Kriminológiai, Rendészeti és Törvényszéki Tudományok Tanszékének vezetője szintén a városi tér fontosságát hangsúlyozza a női bűnözés tekintetében a *‘Vanishing’ Female Perpetrator of Common Assault* című tanulmányában. Az esettanulmány képet ad a 19. század végi Stafford piacváros női bűnözőiről, akik többnyire munkásosztálybeli, középkorú nők voltak, és jellemzően „hétköznapi” bűntettek (például testi sértés) követtek el, amelyek száma a századfordulóra elkezdett mérséklődni. Turner szerint a csökkenésnek többféle mozgatórugója lehetett, mint például a városi térhasználatban bekövetkező változás, nevezetesen az, hogy megjelentek olyan szociális lakóhelyek, amelyek különálló lakásokkal rendelkeztek, ezzel csökkentve a közösségi életben bekövetkező konfliktusokat.

A következő, *Büntetőeljárás és büntetés* című blokk négy tanulmányt foglal magába. Ezek közül az első Sara Beam, a kanadai Victoria Egyetem professzorának tanulmánya (*Gender and the Prosecution of Adultery in Geneva 1550–1700*), amelyben a szerző annak a toposznak a megkérdőjelezésére vállalkozik, miszerint a szexuális bűncselekményt elkövető nőkkel szembeni engedékenység miatt a kora újkori Genfét gyakran a „nők paradicsomának” nevezték. Ám Beam a vizsgálat időbeli határainak kitolásával, illetve a nem és családi állapot figyelembevételével arra is rámutat, hogy a házasságtörés miatt indított büntetőeljárások elsődleges célpontjai még Genfben is az „elhajló” feleségek voltak. Beam kvantitatív és kvalitatív mutatók összehasonlításával megerősíti azt az elképzelést, amely szerint a házasságtörés szankcionálásával kapcsolatos, a genfi esetben megfigyelhető példák egy szélesebb európai mintázatba illeszkedtek a korszakban.

A Liverpooi Egyetem Szociológiai, Szociálpolitikai és Kriminológiai Tanszékének munkatársai, Lucy Williams és Barry Godfrey *‘Find the Lady’: Tracing and Describing the Incarcerated Female Population of London in 1881* című tanulmányukban

¹ BEATTIE, 1975.

az 1881-es népszámlálási adatok segítségével tárják fel a társadalmi kontroll különböző intézményeiben (dologházak, elmeógyógyintézetek, börtönök) tartózkodó nők társadalmi összetételét. A vizsgálat azt mutatja, hogy túlnyomórészt fiatal, hajadon, alacsony státuszú, képzetlen és bizonytalan foglalkozású nők kerültek börtönbe a vizsgált évben, míg a dologházakba és elmeógyógyintézetekbe inkább a harmincas éveik közepén járó, idősebb, házas és özvegy nőket utalták be. A kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy ez az életkori megoszlás azzal magyarázható, hogy az idősebb generációhoz és felsőbb társadalmi csoportokhoz tartozó, de valamilyen okból deviánsnak tekintett bűnelkövető nőket társadalmi státuszukból adódóan kezelték a hagyományos állami büntetőszférán kívül.

Az ún. „fél-büntetőeljárás” metódus jelenségeivel kapcsolatban Helen Johnston a Hulli Egyetem Kriminológiai és Szociológiai Tanszékének professzora és David J. Cox a Wolverhamptoni Egyetem Kriminológiai Tanszékének oktatója *Gender and Release from Imprisonment: Convict Licensing Systems in Mid- to Late Nineteenth-Century England* címmel a 19. század második felében szabadlábba helyezett női bűnelkövetők társadalomba való visszaintegrációját és rehabilitációjuk módjait állítják a középpontba. Vizsgálódásuk során arra a megállapításra jutnak, hogy míg a szabadlábba helyezett férfi elkövetőket feltétel nélkül visszaengedték a társadalomba, addig a női elkövetők egy részét csak bizonyos feltétellel bocsátották el az intézményekből, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy kilenc hónapig – a társadalomba való visszailleszkedést elősegítendő – ellenőrzés alatt tartották őket. Ennek az volt az oka, hogy a viktoriánus korszakban úgy gondolták, hogy a nők a saját nemük és a társadalom elvárásai ellen is vétettek, így nagyobb fokú erkölcsi javulásra van szükségük, mint ellenkező nemű társaiknak. Hasonló problémát vet fel Alana Piper, az ausztráliai Brisbane-i Griffith Kriminológiai Intézet posztdoktor kutatója, Catrien Bijleveld, a kriminológia professzora az amszterdami Vrije Egyetemen, Susan Dennison, a Griffith Egyetem Kriminológiai és Büntetőjogi Tanszékének professzora, illetve Jonathan de Bruin, az Utrechti Egyetem kutatója. A *Female and Male Prisoners in Queensland 1880–1899: Re-entry, Risk Factors and Recidivism* című tanulmányukban 1880 és 1899 között a queenslandi női bűnözők fogva tartást követő utóéletét vizsgálták, és a kvantitatív kimutatások alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a nők nagyobb valószínűséggel voltak visszaesők, mint a férfiak. Mivel az ausztrál reintegrációs rendszer nagy mértékben hasonlított a Williams és Godfrey által elemzett brit eljáráshoz, így a visszaesés oka itt is visszavezethető arra, hogy az ausztrál nőket is nagyobb mértékben bélyegezte meg a társadalom egy bűncselekmény elkövetése után.

A kötet utolsó, a bűnözés reprezentációját vizsgáló tematikus blokkjának első tanulmánya a nőkről szóló észak-európai diskurzusokat veszi górcső alá. A Sarah Aupart, a Leuveni Katolikus Egyetem doktorjelöltje, Margo de Koster, a Brüsszeli Vrije Egyetem professzora, illetve Veerle Massin belga történész kooperációjában született *Girls, Young Women and Crime: Perceptions, Realities and Responses in a Long-Term Perspective* című írás azt járja körül, hogy a 18. századtól napjainkig hogyan uralták bizonyos témák a fiatalkorú női bűnelkövetőkre vonatkozó európai diskurzusokat, amelyek főként a lányok szexualitásával és függetlenségével kapcsolatos aggodalmakat fejezték ki. Daniel J. R. Grey, a Plymouthi Egyetem oktatója *'Monstrous and Indefensible'? Newspaper Accounts of Sexual Assaults on Children in*

Nineteenth-Century England and Wales című tanulmányában a gyermekek elleni szexuális támadások elkövetőinek és áldozatainak médiareprezentációját vizsgálja a 19. századi Angliában és Walesben. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a tizenkét évnél idősebb gyerekeket, és főleg a munkásosztálybeli áldozatok ügyeit, szigorúbb feltételek között vizsgálták ki, ugyanis sokszor azt feltételezték, hogy a vádak hamisak, vagy hogy a szexuális kapcsolat beleegyezésen alapuló volt. A tárgyalások során nagy jelentőséggel bírt az is, hogy az elkövetőt milyen színben tüntették fel (például erkölcsi jellem, magasabb társadalmi réteghez való tartozás, tengerentúli szolgálat, szociális kapcsolatok), mert a társadalmi és nemi normáknak való jobb megfelelés miatt az esküdtszék több ízben a vádlottaknak adott igazat. Claire Wilkinson, a Leideni Egyetem oktatója szintén a sajtóban megjelentő elfogultságot vizsgálja *Gender and Dutch Newspaper Reports of Intimate Violence, 1880–1910* című tanulmányában. Wilkinson az 1880 és 1910 közötti holland újságokban megjelenő családon belüli erőszakkal kapcsolatos cikkek elemzésével arra az eredményre jut, hogy ezekben az esetekben is megfigyelhető az a jelenség, amit Grey is említ, nevezetesen az, hogy a tudósítások által tanúsított szimpátia az áldozat és az elkövető osztály- és nemi normáknak való megfelelésétől függött.

A tanulmánykötet kapcsán összességében elmondható, hogy értékes adalékokkal szolgál a nő- és kriminológiatörténeti, illetve társadalom- és mentalitástörténeti kutatásokhoz, ugyanis a tanulmányokban szereplő forráscsoportok, jogtörténeti és bírósági források bevonásával mutatják be azt, hogy a kora újkortól kezdve milyen túlélési stratégiák segítségével boldogultak főleg az alacsonyabb társadalmi csoportokhoz tartozó nők, így a kötet szerzői által bemutatott szempontok nagyban gazdagítják az 1600 és 1914 közötti női bűnözés megértését és reprezentációját.

Sipos Nikolettá

Felhasznált irodalom és rövidítések

BEATTIE

- 1975 BEATTIE, J. M.: The Criminality of Women in Eighteenth-Century England. *Journal of Social History*, 8. (1975) 4. sz. 80–116.

Ahol a nőkért harcoltak: A feminista sajtó az Osztrák–Magyar Monarchiában

Czeferner Dóra: *Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik Bécsben és Budapesten.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. 286.

A hazai nőtörténeti szakirodalom korábbi megállapítása szerint a magyar feminista nőmozgalom a számára követendő példákat – mind célkitűzései, mind a sajtórepresentáció szintjén – a nyugati, angolszász országokból vette át. Ezt az állítást árnyalta Czeferner Dóra 2021-ben megjelent monográfiájában, amely egyúttal, komplexebb képet is nyújt e fontos problémakorról. Legújabb kutatásai szerint, habár a fent említett területek jelentős hatást gyakoroltak, mégis sokkal erősebben befolyásolta a hazai fejleményeket a német nőmozgalom.

Az itt ismertetett kötet a szerző több mint 10 éves kutatásának eredménye, melynek alapját – számos már korábban megjelent tanulmány mellett – a 2020-ban a Pécsi Tudományegyetemen megvédett doktori disszertációja egy részének bővített, továbbfejlesztett változata adja.¹ Czeferner munkájának középpontjában az Osztrák–Magyar Monarchia három legmeghatározóbb polgári-liberális, feminista egyesülete sajtótevékenységének bemutatása áll az 1907–1918 közötti időszakban. Kutatásának újdonságát elsősorban az a méltánylandó tény adja, hogy nem zárkózik Magyarország határai közé, hanem egy komparatív, transznacionális vizsgáldást végez el, amire a korábbiakban még senki nem vállalkozott.

A monográfia egyszerre három funkciót tölt be. A szerző elsőként egy rövid, vázlatos szervezettörténeti áttekintéssel szolgál, majd bepillantást nyújt az egyesületek által kiadott sajtóorgánumok működésébe, műfajaiba. Végül mindezeket az egyes lapok tartalomelemzésével zárja.

Az első nagyobb egységben megismerhetjük a három nőegyesület – az Allgemeiner Österreichischer Frauenverein (AÖF, 1893–1922), a Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE, 1896–1919) és a Feministák Egyesülete (FE, 1904–1949) – alapításának körülményeit, célkitűzéseit, működését, nemzetközi kapcsolatrendszeit és legfontosabb elért eredményeit.

A két magyar nőszervezet működése szorosan egybefonódott, noha találhatunk különbségeket köztük, és ugyanez érvényes az osztrák szervezet és a hazai egyesületek viszonylatában is. Míg az AÖF és az FE megalakulása egy eltervezett munka

¹ CZEFERNER, 2014; CZEFERNER, 2019; CZEFERNER, 2020.

kereteibe illeszkedett, addig a NOE spontán alakult meg. Mindhárom szervezet sajtóorgánuma maga mögött tudhatott karakteres, meghatározó személyeket: osztrák részről megemlítendő Auguste Fickert és Leopoldine Kulka, míg a magyar szervezeteknél Glücklich Vilma és Schwimmer Rózsa működése volt jelentős. Az AÖF és az FE elsődleges feladatának tekintette a nők gazdasági függetlenségének elérését, ami együtt járt a megfelelő oktatás biztosításával, a NOE pedig elsősorban a tisztviselők érdekeire koncentrált. Az osztrák nőszervezet tagjainak száma pár száz fő körül mozgott, ezzel szemben a magyar oldalon a létszám több ezer személyt tett ki. Fickert a vezetőségben és a lapnál is arra törekedett, hogy amennyiben lehetséges, kizárja a zsidó származású személyek beáramlását – ez azonban sikertelennek bizonyult. Hazánkban a zsidók jelentős számban voltak jelen az említett színtereken. Miközben az osztrákok kevésbé jeleskedtek a nemzetközi kapcsolatok kiépítésében, és még kisebb mértékben a vidéki összeköttetés kialakításában, addig a magyar nőszövetségek számos vidéki fiókszervezettel rendelkeztek, továbbá a külföldi egyesületekbe – elsősorban Schwimmer tevékenységének köszönhetően – is erőteljesebben épültek be.² Az első világháború előestéjén a NOE és az FE a legtöbb tekintetben felzárkózott a hasonló arculatú nyugati szervezetek mögé, sőt bizonyos nézőpontból „legyőzték” osztrák társukat.

A kötet következő nagyobb egységében megismerhetjük a nőegyletek által kiadott lapok alapításának körülményeit, feladatait, felépítését, valamint rövidebb kitekintést is kapunk szerzőikre és olvasóikra vonatkozóan. A NOE és az FE közös kiadásában jelent meg *A Nő és a Társadalom* (1907–1913), majd *A Nő. Feminista Folyóirat* (1914–1928). Az osztrák nőegyesület, az AÖF által publikált értesítő a *Neues Frauenleben* (1902–1918) volt. Ez utóbbi adományoknak köszönhetően és egy nagyobb hagyaték jóvoltából jött létre, amíg *A Nő és a Társadalom* főként az alapítás előtti „részjegyek” értékesítésére, a szövetségek tagjaitól beszedett pénzre és egy közösen felvett kölcsönre támaszkodott. Fenntartásuk a későbbiekben is gondot okozott, létezésük viszont elengedhetetlen volt, ugyanis ez volt az a fórum, ahol a feminista eszméket a leghatékonyabban terjeszthették. A három lap felépítését tekintve megannyi hasonlóságot mutat egymással, valamint több párhuzam is tetten érhető a külföldi – azon belül elsősorban a német – nőmozgalmi lapokkal. A folyóiratok struktúráját több tényező is befolyásolta, az egyik oldalról a kor nagy eseményei, illetve a szerkesztőség változó elképzelései. Az általában havonta megjelenő, az AÖF által kiadott folyóirat szerkesztőségét a korábban már említett Fickert, majd Kulka, Adele Gerber és Christine Touaillon irányította. *A Nő és a Társadalom* általában szintén havilapként került az olvasók kezébe, a későbbiekben kiadott *A Nő. Feminista Folyóirat* a világháborúig kéthetente, majd havonta és végül csak szakaszosan jelentkezett új hírekkel. A magyar szerkesztőség legfontosabb munkatársai többek között Glücklich, Schwimmer, Pogány Paula és Teleki Sándorné voltak.

Mindegyik lapot az anonimitás jellemezte, viszont Czeferner kutatásának köszönhetően felszínre került, hogy a *Neues Frauenleben* szerzői egyrészt az osztrák vagy nemzetközi nőmozgalomban jelentős szereppel rendelkező aktivisták,

² Jó példa erre, hogy 1913-ban Budapesten rendezték meg az IWSA (International Woman Suffrage Alliance) kongresszusát.

másrészt a Monarchia közéletében fontos pozíciókat betöltő személyiségek közül érkeztek. Külföldi írók a magyar oldalhoz képest kevésbé kerültek be az AÖF sajtóanyagába, ugyanis nem volt olyan jól kiépített kapcsolatrendszerük. Ugyan mindkét fél esetében a német szerzők voltak túlsúlyban, a magyar lapok sokszínűbb szerzőgárdát tudtak felmutatni. A magyarországi feminista lapokban elsősorban az FE-hez köthető budapesti írók, publicisták, képző- és színművészek, politikusok, közéleti személyiségek és feleségeik publikáltak. Fontos volt a férfiszerzők írásainak megjelentetése, hiszen ezzel kívánták a mozgalom társadalmi elismertségét biztosítani. Az előfizetőkkel kapcsolatban sajnos csak becslésekre lehet támaszkodni; ezek szerint a magyar lapot mintegy 5500 személy olvashatta, amíg az osztrákoknál ez a szám lényegesen kisebb, mintegy 1000 fő volt.

Az utolsó tematikai egységben a lapok tartalomelemzésére kerül sor, amely Czeferner kutatásának a legnagyobb precizitást követelő része. Ebben a blokkban összesen 6007 cikket vett górcső alá a fent felsorolt sajtóorgánumból. Mindezt azzal a céllal tette, hogy az egyes témák között megtalálja az összefüggéseket, továbbá feltárja a három folyóirat közti hasonlóságokat és különbségeket. Elsőként műfaj szerint csoportosította a közleményeket: tájékoztató (hírek, riportok, tudósítások), véleménynyilvánító (vezércikk, publicisztika, belső cikk, kommentár, glossza) és ún. kiegészítő (levelek, olvasói levelek) kategóriákba sorolta őket. Majd az írásokat különböző tartalmi egységekre osztotta fel, és a vezérelvként kijelölt elsődleges és másodlagos kulcsszavak mentén vizsgálta őket: ezek közül 17 a női munkához és 13 az oktatáshoz kapcsolódott. Tudományos eredményeit egy, a cikkekből készített adatbázisban rögzítette, amelyek egyes részeit diagramok, táblázatok formájában vizualizálta, ezzel segítve az olvasót a különféle adatok, észrevételek értelmezésében.

A tartalomelemzés legfontosabb eredményeképpen kijelenthető, hogy a szakirodalom korábbi megállapításával szemben a női munka témája – ezen belül az iparban és a mezőgazdaságban dolgozó asszonyok, valamint az értelmiségiek, elsősorban a nőtisztviselők reprezentációja – sokkal nagyobb hangsúlyt kapott, mint a nők szavazati jogának megszerzése körüli diskurzus. E kérdéskört közvetlenül követte a nők oktatásának fontossága: erre a tárgykörre nagy figyelmet fordítottak, hiszen a nők minél magasabb foglalkoztatása kéz a kézben járt a megfelelő képzettség megszerzésével. Végül számos cikk foglalkozott a nőmozgalmak aktuális híreivel, illetve a női választójog kérdésével. Csupán kis számban és óvatosan érintették hasábjaikon az olyan érzékeny témaköröket, mint a prostitúció, a nemi kérdés és a leánykereskedelem. A világháború berobbanásával emelkedni kezdett a háború, a béke és a pacifizmus kérdésköre és ezzel párhuzamosan csökkent azoknak az írásoknak a száma, amelyek a női oktatásra koncentráltak.

A szerző fontos észrevételeket tett a feminista nőmozgalom beágyazottságával kapcsolatban, amikor azt vizsgálta, hogy a különböző periodikák milyen arányban osztottak meg cikkeket saját országukról és a külföldi nők emancipációs harcáról. Mindegyik sajtóorgánusra érvényes, hogy oldalainon jelentős helyet foglaltak el a különféle nemzetek küzdelmei, főként a magyar folyóiratok esetében, ahol számos európai, észak-amerikai, sőt még dél-amerikai és ázsiai országok működéséről is olvashatunk. A „gazdaságilag prosperáló centrumországokról” szóló publikációkban mindig pozitív képet festettek az adott államok egyenlőségi harcáról,

ugyanakkor a magyar lapok a „leszakadó félperifériásnak” tekintett területeket is hasonló színben tüntették fel. Cikkeik célja a nők ösztönzésében keresendő, vagyis, hogy elősegítsék öntudatra ébredésüket és így minél többen vegyenek részt a mozgalmi szervezkedésben. Egymásról szóló írásaikban az osztrákok, amikor az itteni nőszervezetek munkájáról közöltek cikkeket, a magyarokkal szemben olykor kritikus, helyenként csipkelődő, ironikus hangnemet ütöttek meg, azonban ez a fajta stílus fordítva nem volt jellemző, sőt jobbra kedvezően nyilatkoztak róluk.

Czeferner elemzéseiben széleskörű forrásbázisra támaszkodott, természetesen ezek közül a legfontosabbak a kötet gerincét alkotó sajtóanyagok. Ezekon túl amerikai, osztrák, német és magyar levéltárakban végzett komoly forrásfeltáró munkát. Mindezek mellett kiemelendő rendkívüli tájékozottsága a hazai és nemzetközi – főként az angol, francia és német – szakirodalmi feldolgozások terén is.

A kötet összességében jelentős eredményekkel gyarapítja a hazai és az osztrák nőtörténeti kutatásokat. A három női egyesület bemutatása hozzájárul a szervezet-történeti tudásunk bővítéséhez, a lapok bemutatása és tartalmi elemzése a sajtótörténet egy újabb, eddig még kevésbé kutatott részére mutat rá. Továbbá adalékul szolgálhat a kapcsolattörténeti kutatások számára is a női egyletek és a külföldi mozgalmak, személyek közötti összeköttetések tanulmányozásával. A monográfia nagy érdeme, hogy a közzétett cikkrepertóriummal további kutatókat ösztönözhet e lapok vizsgálatára. Ez a fajta munka olyan komoly vizsgálati szempontokat nyújt számunkra, hogy a későbbi korszakokkal foglalkozó történészek is számos elemét hasznosítani tudják kutatásaik során. Motiválhatja továbbá azokat a kutatókat, akik a vizsgált nőegyesületekben kulcspozíciót betöltő személyek életútjára kíváncsiak. A kiadványt elsősorban történészeknek, ám azok figyelmébe is ajánlom, akik általánosságban érdeklődnek a feminista nőtörténelem iránt.

Tóth Nikolett

Felhasznált irodalom és rövidítések

CZEFERNER

- 2014 CZEFERNER Dóra: „Kávéházakban, klubokban, olvasóköri körökben kérjük *A Nő és a Társadalom* lapot”: Egy folyóirat a nők egyenjogúságáért. *Médiakutató*, 15. (2014) 2. sz. 49–61.
- 2014 CZEFERNER Dóra: Az osztrák–magyar nőmozgalom nemzeti és transznacionális jellege: (Két feminista folyóirat összehasonlító elemzése). In: *Mesterek és Tanítványok: Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*. Szerk.: FEDELES Tamás – BÖHM Gábor. Pécs, PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács, 2014. 154–168.
- 2019 CZEFERNER Dóra: *A magyarországi feminista mozgalom első hivatalos lapja: A Nő és a Társadalom (1907–1913)*. In: *Archívnet*, 19. (2019) 2. sz. (<https://archivnet.hu/a-magyarorszag-i-feminista-mozgalom-első-hivatalos-lapja-a-no-es-a-tarsadalom-1907-1913> – Utolsó letöltés: 2022. augusztus 30.)
- 2020 CZEFERNER Dóra: *Polgári-liberális, feminista szervezetek és sajtójuk az Osztrák–Magyar Monarchiában (1907–1918). Egyesületek, periodikák, tartalomelemzés*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2020. Kézirat.

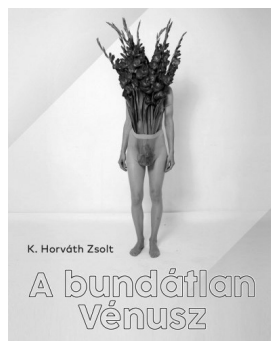
Mégsem bunda a bunda

K. Horváth Zsolt: *A bundátlan Vénusz*. Budapest, Prae, 2021. 163.

K. Horváth Zsolt könyve – alcíme szerint – a női testszőrzet (más néven bunda) biopolitikájáról és az eszményi test politikai antropológiájáról szól. Az alcímben szereplő fogalmak Michel Foucault-ra, illetve a társadalomtudományok olyan diskurzusaira utalnak, melyek a hétköznapi jelenségeit politikai struktúrákként, átpolitizáltként értik meg. Szinte párhuzamosan ezzel a kötettel a University of Washington Pressnél hasonló témában egy nagyon különböző optikájú kiadvány jelent meg, Breanne Fahs *Unshaved. Resistance and Revolution in Women's Body Hair Politics* című könyve.¹ Önmagában semmi meglepő nincs az egybeesésben: a testantropológiai vizsgálatok, ahogy K. Horváth Zsolt is több interjúban utalt rá, a nemzetközi szakirodalomban nagyon gyakoriak, a női testszőrzettel is több monográfia foglalkozik. Mégis érdekesnek érzem ezt az időbeli egybeesést. Ugyanis Fahs kötete éppen abból indul ki, hogy a borotvátlan női test ágenciája milyen mozgalmakat volt képes elindítani, milyen közösségeket tudott szervezni. K. Horváth Zsoltnál pedig tudatosan ott van az a perspektíva, hogy bár utal a testszőrzet vállalásának radikális, főként művészeti gesztusaira, azokat az elit ügyeként könyveli el, s inkább a szőrtelenítés/szőrtelenítés represszív és kötelező érvényű logikái foglalkoztatják.

Még egy elemmel tovább vinném ennek a párhuzamnak a jelentőségét. A recenzióhoz anyagot gyűjtve podcasteket hallgattam, megnéztem a testszőrzettel kapcsolatos kutatások főbb eredményeit. A sok egyező történeti megállapítás mellett egy fontos retorikai különbség nagyon szembeszökő volt: a férfiak által írt szövegek általában a test átpolitizáltságának elméleti kérdéséből indulnak ki, míg a nőknél, illetve genderfluid identitású szerzőknél, beszélőknél rendszeres az a kezdés, mely a szőrtelenítéssel vagy a szőr tabusításával való első személyes találkozásból építkezik (Fahs könyvére is ez jellemző). Nőmegszóalóként folytatnám is ezt a hagyományt, mert ennek – amint a későbbiekben bizonyítani igyekszem – komoly jelentősége van. De kelet-európai prűdériával nem a saját szőrtelenítés-önéletrajzom mesélem el, csak az első olyan emlékem, amikor a női testszőrzettel való találkozás nagyon megdöbbenett.

Ha jól tudom rekonstruálni, olyan 1991–1992 tájékán lehetett, a romániai állami televízió magyar nyelvű adásában a Napoleon Boulevard *Júlia nem akar a földön járni* című klipjét láttam kiskamaszként. A klipben (amit sajnos nem tudtam

¹ FAHS, 2022.

előbányászni online felületeken, és erős a gyanúm, hogy esetleg nem is létezik, de abból a szempontból mindegy is, hogy az én emlékképeimben él és így él) az általam Júliaként azonosított nő tarkóján összekulcsolt kézzel úgy volt látható nagytotálban, hogy jól látszott fekete, göndör, extravagáns hónaljszőrzete. Emlékszem arra, hogy nagyon komoly dilemmát jelentett számomra Júlia moralitásának megértése, hogy ő vajon attól, hogy nem akar a földön járni, jó vagy rossz ember-e. Én mindenesetre – vitába szállva a dalszöveggel – neki drukoltam, hogy ne kelljen leszállnia a földre, s ezt a szép, esztétikus, fekete hónaljszőrt Júlia kitüntetettsége jeleként értelmeztem. A klip 1988-as lehet (ha van, s nem én találtam ki Júliát Sandra és Madonna keveredésében), s bőven előtte van annak az 1990-es évekre datált változásnak, amikor Kelet-Európát és Magyarországot is elérte a Nyugatról, vagy még inkább Amerikából érkező szőrtelenítési norma. A szőrös Kelet – szőrtelen Nyugat Vasfüggöny előtti ellentétpárjának K. Horváth Zsolt könyve külön fejezetet szentel, de Fahs könyvében is fontos a német, borotvátalan úszólányok nyújtotta inspiráció a saját testszőrzet elfogadásában.

Az általam említett példa is ugyanazt illusztrálja, mint a kötet egésze: a testtel kapcsolatos interiorizált elvárások az adott társadalom politikai, piac- és médiaműködéseibe ágyazott konstrukciók, éppen ezért nagyon meglepő a normatív működésük. Az viszont kevésbé egyértelmű, hogy milyen következményei vannak a téma megértésére annak, hogy személyes élményekből (is) vezetjük le a testszőrzet-politikát, vagy pedig *ab ovo* egy fegyelmező rendszer megnyilvánulását látjuk benne. Az egyik esetben az elmozdulás lehetőségei és mikroforradalmi, a másikban a norma leírása válik fontossá.

A *bundátlan Vénusz* éppen ezzel a jellemzőjével is ahhoz a francia társadalomtörténeti hagyományhoz zárkózik fel, melynek Foucault nyomán az „antropológiai szendergésből” (*sommeil anthropologique*) való felébredés, a hatalom szubverzív működésmódjára való figyelmeztetés a célja. S e hagyomány értelmében a francia társadalomtörténetben éppen ezért a legváltozatosabb társadalmi jelenségeknek van megírt társadalomtörténete a nadrágtól a macskáig, a színektől a zajokig. K. Horváth Zsolt ezt a tradíciót abban az önjellemzésben idézte meg, mely szerint „[...] jelen nem létezik. A jelen mindig a múltból jövő különböző hagyományok, megszokások, normák, szabályok éppen aktuális konfigurációja, ami elég gyorsan változik.”² Vagy másképpen fogalmazva, éppen hogy a transzcendentális jelen kialakítása a cél (a második fejezet alcíme: *A „jelen” történelme*), melyben a normák történetiségének megértése annak garanciája, hogy a jelenben tapasztalattá válnak, s így új tapasztalatokat képesek kialakítani.

A *bundátlan Vénusz* nyolc fejezete a norma leírásának nem lineáris társadalomtörténetét adja. A bevezető a kötet születésének történetét egyetemi szemináriumokhoz kapcsolja: az egyetemista (lányok) csoportja meglehetősen zavarba jön a szőrzet és szőrtelenítés mint kutatási téma hallatán. A második fejezet az eszményi test kortárs szőrtelenítés evidenciáját írja meg filmes példákon keresztül. A harmadik fejezet annak megy utána, hogyan válik a kétezres években mainstreammé a szőrös női test politikailag provokatív olvasata, hogy aztán a következő fejezet

² <https://24.hu/kultura/2022/08/28/k-horvath-zsolt-a-bundatlan-venus-interju-szortelenites-szemeremszorzet-tortenesz-antropologia/> (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 1.)

következésként vigye végig a szórtelenítési láz eredettörténetét. Ennek a fejezetnek is jellemzője az a szintén a *French Theory* ihlette retorikai megoldás, hogy mialatt a szerző felépít egy gondolatmenetet, megmutatja azt a gondolkodási struktúrát, melynek nevében építkezik. Így egyszerre megyünk időben vissza a testszórzete teljében látható Nanáig, a 19. század végéig, illetve egyszerre derül ki annak a módszertani kockázata, hogy egyetlen lineáris eredettörténet mellett köteleződjünk el. Az ötödik fejezet visszatér a bevezető fejezetben tematizált szórtelenség és fogyasztói társadalom összefüggéséhez és azt az ikonográfiai összefüggésrendszert tárja fel, hogy egy körülbelül négy évtizedes keretben hogyan válik a természetes testszórzet ellenséggé. (Fahs kötetében olyan statisztikákra utal, melyek értelmében az amerikaiak 50% körül hajlamosak olyan normákat követni, melyek a testet az egészség nevében szabályozzák – például maszkrviselés, tisztálkodás, zöldség-gyümölcsfogyasztás, s körülbelül 70% körül mozog a követés olyan szabályok esetében, melyekből esztétikai nyereség származik – például magassarkú viselése, napi rendszerességű sminkhasználat).

A hatodik fejezet a testszórzet politizálódását illeszti bele a kapitalizmus neoliberalis-neokonzervatív váltásának történetébe, melyben a hatvannyolcas baloldal eszméinek felszámolását követően, a deviancia és szabálykövetés határai ismét éles hangsúlyokat kaptak. A Kelet-Nyugat dimenzió szórtörténeti jelentősége a hetedik fejezetben rajzolódik ki, melyben az ötödik fejezet ikonográfiai perspektívája relokalizálódik a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországra. Ugyanaz a dinamika, mely a korábbi fejezetre is jellemző volt, hogy a szerző többféle működési logikájú képtermelési iparág példái közül válogat (filmművészet, reklámtartalmak stb.), itt is központi jelentőségű, s az 1985-ös szépségkirálynő-választás elhíresült esete az iparági logikák közötti komplex összefüggések sajátos geopolitikáját engedi megérteni. Az utolsó fejezet szintén a módszertani mondanivalót erősíti fel azáltal, hogy a „diskurzus ritkítását” állítja párhuzamba a „szeméremszórzet sűrűségével”: a könyv, beismerve társadalmi hatásának korlátozott voltát, mégiscsak az engedelmes testek termelése ellen foglal állást. Az utolsó bekezdés tételes ars poetica, mely nem kevesebbre biztat, mint a természetes újraalkotására, s ebbe a szerző másik, párhuzamosan futó kutatási projektjének alanya, Mérei Ferenc is bekapcsolódik egy mottószerű állítással: „tanuljuk meg tisztelni az egyénit és szeretni a természetet”. (148.) Ezt az egy idézetet emelem ki a könyvben szereplő sok áthallás közül, melyek egy másik elemmel is igazolják, hogy K. Horváth Zsolt stílusa a francia tudományos értekező szövegek megoldásain nevelkedett.

Végül térjünk vissza a bevezető párhuzamhoz. Számomra a kötet nagyon szimpatikus és kétségkívül messzemenően fontos fejtegetéseiből éppen egy olyan esettanulmány/perspektíva hiányzott – a szöveg elején is felvillantott nézőpontkülönbséghez is visszakapcsolva –, ami megmutatta volna azt az átalakulást, mely éppen a kortárs, radikálisan queer szexuális kultúrákban történik a testszórzettel. Ennek a felszabadító nézőpontnak a bevonása a kötetnek nem célja, hiszen *A bundátlan Vénusz* egy heteroszexuális társadalom szórtörténetét írja meg, mely ma éppen átrendeződni látszik. (Vagy legalábbis vannak olyan hangok, mozgalmak és jelenségek, melyek az átrendeződést, a könyv dokumentálta normák alóli felszabadulást ígérik.) Ebben az ellentörténetben – a kötetben felsorolt, s a mainstream vizuális kultúrát uraló fényesre borotvált testek mellett – megjelenhetnének a női

testszőr nem-heteroszexuális dimenziói is. Például a 2016-os Klinghammer István-féle „borotvátlan, kócos, kockás inges tanári kar”-kijelentés nyomán szerveződő, KLIK-bíráló pedagógus-mozgalmak része volt a tanárnők hónalj- és lábborotvátlanlásának felvállalása is – a nagyon törekeny magyar posztfeminista törekvések önironikus regiszterében. Vagy Morgan Wood Callisto drag queen azon döntése, hogy átöltözéseit szőrös mellrel performálja. Vagy az olyan *trash*-tartalmak, ahol nők szőrös mellkassal hoznak zavarba idegeneket, zömmel férfiakat, kandikame-rák előtt.

A kötet is hivatkozza Lesnik-Oberstein a nők és a testszőrzet viszonyának szentelt „A végső tabu” címmel megjelent monográfiáját.³ A bundátlan Vénusz véleményem szerint éppen azon a ponton születik, amikor ennek az utolsó tabunak a tabutlanítása elkezdődött. De, amint a könyvből is megtudhattuk, az engedelmes testek termelése egy végtelen történet, s új tabuk állnak a korábbiak helyére.

Keszeg Anna

Felhasznált irodalom és rövidítések

FAHS

2022 FASH, Breanne: *Unshaved. Resistance and Revolution in Women's Body Hair Politics*. Seattle, WA, University of Washington Press, 2022.

LESNIK-OBERSTEIN

2011 LESNIK-OBERSTEIN, Karín: *The Last Taboo: Women and Body Hair*. Manchester, Manchester University Press, 2011.

---

³ LESNIK-OBERSTEIN, 2011.

English abstracts

Acsády, Judit

The Theory and Practice of Social Work at the Turn of the Twentieth Century
The Contribution of the Feminists' Association to the Establishment of New
Institutions and the Development of New Approaches in Hungary

The establishment of the earliest women's organizations in the territory of Austria-Hungary was fueled by the goals of benevolent activism aimed at helping the needy and serving the interests of those who are helpless. These charitable organizations were followed by those associations that raised their voices for the different areas of women's social emancipation, such as education and participation in public life. The article raises the question of whether charitable activities necessarily represent an opposition to the goals of women's emancipation. A discursive turn can be observed when the first wave of feminism after the turn of the twentieth century offered a new approach to the earlier forms of benevolence and charitable activities that were originally understood as women's genuine obligation. The paper focuses on the foundations of both the theory and the practice of the earliest initiatives of social work based on the visions of feminist social reforms concerning structural changes. The need for institutional changes and new approaches is represented in the writings of two contemporary feminist authors, Vilma Glücklich and Flóra Perczelné Kozma, who were also both involved in the activities of the Association of Feminists (founded in 1904 in Budapest). The contribution of the feminist activists to the establishment of institutions of social care and the earliest initiatives of social work services and their effective cooperation with local authorities in these matters is also shown based on archival documentation.

Frauhammer, Krisztina

"The Old Ways Have Stopped Working..."

Questions around Womanhood in the Catholic Press in State-Socialist Hungary

This study explores Hungarian-language Catholic newspapers from the period of state socialism in Hungary and identifies three problem clusters revolving around the issues of women's lives: the questions of employment, abortion, and contraception. The changing socio-cultural and political contexts, such as the forced employment of women and their double burden (at home and the workplace), the increase in abortions and divorces, and the popularization of contraception, which

became more and more prominent from the 1950s onwards, and which also seriously affected female believers, made it inevitable for Church leaders to also express their opinion on these issues. The situation of the clergy was complicated by the fact that the ideals of the state socialist period, which brought about profound changes, were difficult to reconcile with the Church's teaching based on centuries-old traditions. The clergy was thus faced with a twofold problem and despite their limited resources, dilemmas concerning women were regularly raised in the Catholic press. In the context of political and social reality, the Catholic Church strove to express its opinion on these issues by either delivering criticism or outlining proposals. While in the area of women's employment, they largely succeeded in abandoning the earlier ideal (perceiving women as "priestesses of the family altar") and tried to help change the position of women by cautious criticism, there were limited changes in moral theology during the period, as there were divisions at various levels (within the Church, in the indoctrination of the Church's teaching, and among the believers).

Husztí-Szlama, Gabriella Zsófia

Women in Trousers: The Representation of Women Wearing Trousers in the Articles of *Pesti Napló* between 1896 and 1914

The second half of the nineteenth century saw several changes (e.g., technical innovations, such as the sewing machine or the development of medicine) that had an impact on women's fashion. The questioning of the relationship between women and men resulted in reform dresses and led to the appearance of women's trousers. These changes were featured in numerous newspapers in Hungary. One of the most prominent papers, *Pesti Napló* regularly published articles on women wearing trousers (altogether 141 articles between 1896 to 1914). Most of these pieces drew an adverse image of women wearing trousers, the only exception was women doing physical work. Those women, who were fighting by wearing trousers for the right to vote were criticized most sharply by *Pesti Napló*; the newspaper sometimes deliberately infantilized them and highlighted their aggressiveness. The articles also presented women riding a bicycle and doing other sports in a negative light. The sharp tone of these articles raises the question of moral panic, a phenomenon when a group or a group-related occurrence threatens idealized social values, and the panic reaction of the community is intensified by the simplistic communication of the mass media. The article focuses on *Pesti Napló*'s articles featuring women wearing trousers at the turn of the nineteenth and twentieth centuries and examines the relationship between the appearance of women's trousers and the aspirations of emancipation and its representations in the newspaper.

Kántor, Barbara

Bloody Embarrassing: The Changing Moral Position of Menstruation in the Second Wave of Feminism in the United States

The topic of menstruation is still underrepresented in social science literature, and there is limited research that deals comprehensively with the historical, psychological, and socio-cultural aspects of menstruation. This paper presents the deconstruction of the curse narrative of menstruation in the second wave of feminism from an anthropological perspective. With the demonstration of the American cultural history of menstruation, the analysis zooms in on the second wave of feminism, since one of its main themes was the acquisition of control over the female body. This discourse critiqued the dominant patriarchal social system that treated women as second-class citizens because of their reproductive roles. The paper looks at the various representations of menstrual knowledge production, both through educational publications and other feminist actions linked to the feminist health movement that highlighted women's sexuality and through cross-period menstrual hygiene product advertisements. The aim of this paper is therefore to describe the process by which feminism in the Anglophone culture, but particularly in the US, challenged the notions of menstrual normativity and began to deconstruct menstrual taboos, which had been reinforced for a long time by everyday beliefs, medicalization, and the advertising of menstrual products.

Leichter, Lilla

"Now I feel strong..." Women's Fates and Coping Strategies at the Roma Settlement of Monor

Monor (Pest County, Hungary) is a regional center, seemingly without any distinguishing characteristics. However, there is one aspect that singles the city from many other places; there is a segregated area on the outskirts of the town. I entered "Tabán", a so-called "ghetto" as a social worker of the Hungarian Charity Service of the Order of Malta but my genuine interest quickly turned into anthropological fieldwork. I present the first results of my ongoing research in this study and emphasize the many ways in which Roma women could feel themselves „in charge”, control their own lives, and deny the stereotypical roles expected of them by the majority of Hungarian society and the institutional system. The focal points of my study are based on some of the most determinative milestones of women's lives: starting a romantic relationship during puberty, the future opportunities of the girls from the community, having children at different ages, or using different methods of contraception to avoid unwanted pregnancies. My results emphasize that the varied strategies behind these acts are mainly motivated by the socio-economic status of the families and individuals, while the ethnic aspects are less important than the common stereotypes would suggest. Furthermore, it also sheds light on the intersectional disadvantages of underprivileged Roma women.

Menyhárt, Barbara**Mapping Social Inequalities: Gender Disparities among Disabled People in the Mirror of Statistical Surveys**

Disability is not only a biologically or medically, but also a socially defined condition, however, there is limited research on the social situation of people living with disabilities in Hungary. This study examines how their social situation in Hungary is evolving and what trends can be observed within the group, especially regarding the differences between women and men living with disabilities. The research combines several methods: the review of the relevant national and international literature and the analysis of data tables of the European Institute for Gender Equality (EIGE) about Hungary between 2014 and 2019. Based on these results, the study demonstrates that there are significant differences between women and men within the group and the situation of women with disabilities is unfavorable in Hungary, as they face special disadvantages in various stages and areas of their lives: discrimination in education, employment, and earnings. The article's results draw attention to the situation of disabled people and gender differences within the group, and the study aims to initiate a discourse on the topic.

Rózsás, Zsuzsanna**Sexual Harassment on the Road to Norm Change: Examining the Perception of Sexual Harassment through the Lenses of the Kenderesi Case**

In recent years, the phenomenon of sexual harassment has received significant attention in both social and academic discourses. The increased interest in this topic has been triggered by the #MeToo movement. The stories of those speaking out against sexual harassment during the campaign and their impact on the community suggest the beginning of a norm shift aimed at raising awareness, claiming those acts that we can describe with this concept cannot continue to be seen as commonplace behaviors that the majority tend to overlook because of their deep-rooted social embeddedness. In this paper, I consider sexual harassment as a form of violence against women, with patriarchal social structures and gender inequality as its starting point. I approach the phenomenon from the perspective of feminist criminology, and therefore pay particular attention to its representation. I conducted empirical, non-representative research, analyzing comments on the social media platform of a new site. The aim of the study was to assess the opinion of the contributors on a sexual harassment case that received significant media attention in Hungarian yellow journalism. I assessed the prevailing attitudes towards sexual harassment by examining the opinions posted on Facebook on the harassment case of Olympic swimmer Tamás Kenderesi in 2019. The starting point for the study was the rape myths identified by previous academic studies. These misconceptions were also identified in the perception of the phenomenon of sexual harassment. My analysis shows that sexism, the acceptance of women's lower social status than men, contributes to the trivialization of sexual harassment. My results have

confirmed the initial hypothesis: to prevent and effectively deal with violence, which predominantly affects women, we need to make fundamental changes to the social order to achieve social equality.

Sipos, Nikoletta

"Woman or Monster?" Women Perpetrators and Narratives: The Case of a Horthy-era Mariticide

In December 1933, the residents of Alag, a village close to Budapest, were in the grip of a sensational murder case. On 27 December at around 3 am, Julianna Szabó, the wife of a butcher, István Bognár, slashed her sleeping husband to pieces after shooting him repeatedly in the back of the head and then tried to get rid of his body parts in Alag and Budapest. Based on this case and on Hungarian and foreign secondary literature, the introductory part of the paper seeks to answer the question of how the interwar press and criminology judged women criminals. The second part of the study uses the example of an English mariticide, which was a major topic of discussion in its time and is nowadays the subject of historical criminology, as well as of historical and literary discourse. In the early 1920s, Edith Thompson and her lover from London were sentenced to death by hanging. In searching for commonalities between the two murders, I attempt to examine the discourses that the contemporary press presented to readers about the peculiar female perpetrator, who radically broke the expected patterns of female behavior perceived as the norm at the time. In doing so, I use the reports from the trial, which tell the story of the case from the scene of the murder, through the course of the trials, to the afterlife of Julianna Szabó. I focus in particular on the testimonies, language, adjectives, and images that appeared in the press during the trial. The narratives thus outlined can provide an image of the Horthy-era female criminal, which can serve as an example for the discourse on gender roles in the period, the radical break from women's expected position within the family, and ultimately the emotions mediated and influenced by the press.

Szerzőink

Acsády Judit • acsady.judit@tk.hu

Szociológus, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatási területei közé tartozik a nőmozgalmak, nőszervezetek története, a nőemancipáció folyamatának kérdései, a gondoskodásetika, újabban a fenntarthatóság, a nemek és a klímaváltozás története.

Arruzza, Cinzia • arruzzac@newschool.edu

Filozófus, a New York-i New School for Social Research egyetemi docense, feminista aktivista, kutatási területe a marxista feminizmus.

Bhattacharya, Tithi • tbhattac@purdue.edu

A Purdue Egyetem Délkelet-ázsiai Történelem Tanszékének professzora, feminista aktivista, kutatási területei közé tartozik a 19. századi oktatástörténet, az iszlamo-fóbia, az iszlám és a nők kapcsolata.

Fraser, Nancy • frasern@newschool.edu

Filozófus, kultúratudós, a New York-i New School for Social Research professzora, kutatási területe a feminista társadalom- és politikaelmélet.

Frauhammer Krisztina • frauhammer.kr@gmail.com

Néprajzkutató, a SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszékének tudományos munkatársa. Kutatási témái: folklór, népi vallásosság és a mindennapok vallásossága, női spiritualitás, nők az egyházban.

Huszt-Szlama Gabriella Zsófia • zsofi.szlama@gmail.com

A Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Érdeklődési köre a 19–20. századi divat története, kutatási témája a női nadrágviselet reprezentációja különböző típusú sajtóorgánumban 1896 és 1914 között.

Kántor Barbara • kantor.barbara@catapult.hu

Kulturális antropológus, kutatási területe az alkalmazott társadalomtudományi tudás üzleti alkalmazhatósága, a kortárs fogyasztói kultúra trendjei.

Keszeg Anna • keszeg.anna@mome.hu

Kultúrakutató, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem habilitált egyetemi docense, illetve a Babeş-Bolyai Tudományegyetem adjunktusa. Kutatási területe a kortárs divat- és öltözködéskultúra médiareprezentációi.

Kovács Janka • kovacs.janka@abtk.hu

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének posztdoktor kutatója. Angol és történelem szakos tanulmányait az ELTE-n végezte. Kutatási területe a pszichológia és a pszichiátria 18–19. századi története.

Leichter Lilla • lelraab@gmail.com

Az ELTE ITDI abszolvált doktorandusza, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársa. Főbb érdeklődési területei közé tartoznak a kirekesztés mindenkori gyakorlatai. Doktori kutatásának témája a zsidó és nem-zsidó kapcsolatok változó reprezentációja a századforduló vidéki közösségeinek lokális sajtóanyagában. Ezzel párhuzamosan 2021 óta szociális segítőként egy Pest megyei romatelepen dolgozik.

Menyhárt Barbara • menyhartbarbara96@gmail.com

Az ELTE Szociológia Doktori Iskola Társadalom- és Szociálpolitika Doktori Programjának hallgatója, szociálpolitikus, pszichopedagógia és autizmus spektrum pedagógiája szakos gyógypedagógus.

Rácz K. Bence • racz.k.bence33@gmail.com

2018 óta az ELTE BTK történelem–angol szakos hallgatója. Kutatási területe a 17–18. századi boszorkányüldözés társadalom- és kultúrtörténete és annak historiográfiája, különös tekintettel a nyugat-magyarországi mezővárosok üldözési hullámaira.

Rózsás Zsuzsanna • rozsaszuzsanna333@gmail.com

Az ELTE ÁJK Kriminológia Doktori Programjának doktorandusza. Érdeklődési területe a társadalmi nemek tudománya, a feminista kriminológia és a családon belüli erőszak témakörei. Kutatómunkája az intim partner elleni erőszak sértettjei számára elérhető áldozatvédelem hatékonyságára fókuszál.

Sipos Nikoletta • sipos.nikoletta96@gmail.com

A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának harmadéves hallgatója. Kutatási területe a devianciák két világháború közötti budapesti jellemzői, ezen belül is legfőképpen a női bűnözés társadalomtörténete és sajtórepresentációja.

Tóth Nikolett • tothnicole94@gmail.com

Az ELTE TDI Modernkori Magyarország Doktori Programjának hallgatója. Érdeklődési köre a 20. századi nőtörténet, kutatási témája a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének átfogó vizsgálata.